

e - ISSN: 2149-6838

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi

UEYD

International Journal of Economics and Innovation

Yıl / Year
2024

Cilt/Vol: 10 Sayı/No: 2

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 10 (2) 2024.

International Journal of Economics and Innovation, 10 (2) 2024.

e-ISSN: 2149-6838

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi

UEYD

International Journal of Economics and Innovation

Yıl / Year: 2024

Cilt / Vol: 10

Sayı / No: 2

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi
International Journal of Economics and Innovation

Baş Editör / Editor-in-Chief

Seyfettin ARTAN

Editörler / Editors

Ali ACARAVCI

İlhan ÖZTÜRK

Editör Yardımcısı / Editorial Assistant

Selim Koray DEMİREL

İletişim / Contact

Prof. Dr. Seyfettin Artan

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü 61080 Trabzon

Tel / Phone: +904623773466; Faks / Fax: +904623257281

e-mail: ekonomiveyenilikdergisi@gmail.com

Url: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ueyd>

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Dr. Ali ACARAVCI (Mustafa Kemal University, Hatay, Türkiye)
Dr. Seymur AĞAZADE (Alanya Alaaddin Kykubat University, Antalya, Türkiye)
Dr. Nicholas APERGIS (University of Derby, United Kingdom)
Dr. İlker Murat AR (Yıldırım Beyazıt University, Ankara, Türkiye)
Dr. Seyfettin ARTAN (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Elşen BAĞIRZADE (Azerbaijan State University of Economics, Bakü, Azerbaycan)
Dr. Metin BERBER (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Servet CEYLAN (Giresun University, Giresun, Türkiye)
Dr. Fikret ÇANKAYA (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Selim Koray DEMİREL (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Aykut EKİNCİ (Alanya University, Antalya, Türkiye)
Dr. Ayça EMİNOĞLU (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Pınar HAYALOĞLU (Gümüşhane University, Gümüşhane, Türkiye)
Dr. Serkan Yılmaz KANDIR (Çukurova University, Adana, Türkiye)
Dr. Cemalettin KALAYCI (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Kerem KARABULUT (Atatürk University, Erzurum, Türkiye)
Dr. Serkan KÜNÜ (Iğdır University, Iğdır, Türkiye)
Dr. Müslüme NARİN (Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye)
Dr. Nuran Öztürk OFLUOĞLU (Trabzon University, Trabzon, Türkiye)
Dr. İlhan ÖZTÜRK (University of Sharjah, UAE)
Dr. Szabolcs PASZTOR (National University of Public Service, Hungary)
Dr. Selçuk PERÇİN (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Muhammad SHAHBAZ (Montpellier Business School, China)
Dr. Kader TAN ŞAHİN (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Mehmet TUNÇER (Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye)
Dr. Yue-Jun ZHANG (Business School of Hunan University, China)

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar dergi editörünün izni olmadan kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz, yayınlanamaz. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir.

Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi

International Journal of Economics and Innovation

İçindekiler / Contents

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Abdullah Tayyip Soylu   Selahattin Kaynak

Konut Fiyatları ve Değişkenliğinin Modellenmesi: Türkiye Örneği / Modelling House Price and Volatility: The Turkish Case 195-214

Yasin Çağlar Kaya   Abdullah Kayar

Uluslararası Hukuk Çerçevesinde İsrail-Filistin Çatışması: Devlet Dışı Aktörler ve Meşru Müdafaa / The Israel-Palestine Conflict Under International Law: Non-State Actors And Self-Defense 215-244

Mehmet Ali Çakır   Mürşit Recepoğlu   Pınar Hayaloğlu

An Econometric Study on Oil Prices, Exchange Rate and Exports: A Case of Russia, Azerbaijan and Indonesia / Petrol Fiyatları, Döviz Kuru ve İhracat Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma: Rusya, Azerbaycan ve Endonezya Örneği 245-262

Beyza Uğur   Hatun Korkmaz

Kırsal Mahalle Düzenlemesi: Sarımsaklı Mahallesi Örneği / Rural Neighborhood Regulation: Example of Sarımsaklı Neighborhood 263-289

Gaye Onan

Algılanan Aşırı Nitelikliliğin Bilgi Saklama Davranışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İşyerinde Dışlanmanın Aracılık Rolü / Examining the Effect of Perceived Overqualification on Knowledge Hiding Behavior: The Mediating Role of Ostracism in the Workplace 291-315

İbrahim Çağrı Erkul

Küresel Sorumluluklar ve Ulusal Reformasyon İkileminde Clement Attlee Dönemi Birleşik Krallık Dış Politikası / UK Foreign Policy Under the Clement Attlee Era During the Dilemma of Global Responsibilities and National Reformation 317-342

Setenay Şevik   Levent Yahya Eser

Trafik Sıkışıklığı Ücretlendirmesinin Toplumsal Kabul Edilebilirliğini Etkileyen Faktörler: Örnek Dünya Uygulamaları / Factors Influencing the Public Acceptability of Congestion Pricing: Examples of Global Implementations 343-364

Yusuf Güneysu   Tolga Ergün

Dijital Finansın Bankacılık Sektörü İstikrarına Etkisi: Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri (ECA) Örneği / The Impact of Digital Finance on the Stability of the Banking Sector: The Case of European and Central Asian Countries (ECA) 365-382

Cemalettin Kalaycı   Fatma Yıldırım

Esnek Çalışma'nın Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımına Etkileri / The Effects of Flexible Working on Women's Participation in the Labor Market 383-406

Özcan Özkan

Economic Impacts of the 1997 Compulsory Education Reform in Türkiye: New Findings and Employment Analysis / Türkiye'de 1997 Zorunlu Eğitim Reformunun Ekonomik Etkileri: Yeni Bulgular ve İstihdam Üzerine Analizler 407-420

Elif Duygu Kömürcüoğlu   Seyfettin Artan

Türkiye'de İklim Değişikliğinin Gıda ve Tüketici Enflasyonu Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı / The Effects of Climate Change on Food and Consumer Price Inflation in Türkiye: ARDL Bound Test Approach 421-444

Fulya Gezer

Türkiye'de Enflasyonun Belirleyicileri (2006-2023): ARDL Yaklaşımı / Determinants of Inflation in Türkiye (2006-2023): ARDL Approach 445-461

Burak Karaoğlan

Feodal Kentten Sanayi/Sömürge Kentine: Osmanlı Kentinin Evrimi / From Feudal City to Industrial/Colonial City: The Evolution of the Ottoman City 463-490

Kasım Kağan Özlok Süleyman Safa Kefci

Aşırı Rol Yükünün İş Tatminine Etkisinde İş Stresinin Aracı Rolü: Kamuda ve Özel Sektörde Çalışan Öğretmenler Üzerine Bir Uygulama / The Mediating Role of Job Stress in the Effect of Role Overload on Job Satisfaction: An Application on Teachers Working in Public and Private Sector 491-508

Konut Fiyatları ve Değişkenliğinin Modellenmesi: Türkiye Örneği*

Araştırma Makalesi /Research Article

Abdullah Tayyip SOYLU¹
Selahattin KAYNAK²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de konut fiyatlarının belirleyicilerini ve konut fiyat değişkenliğini değişen varyansı dikkate alan AR(3)-TGARCH(1,1) modeli aracılığıyla analiz etmektir. Modelde 2010 Ocak – 2021 Aralık dönemi için konut fiyatını etkileyen talep kaynaklı değişkenler ekonomik büyüme, enflasyon oranı, kur getirisi ve konut kredi faiz oranı olarak alınırken; konut arzının bir göstergesi olarak yapı kullanım izin sayıları kullanılmıştır. Ampirik bulgular; konut fiyatları ile enflasyon ve ekonomik büyüme arasında pozitif, konut kredi faiz oranı ve sepet kur arasında negatif ve konut arzı (yapı kullanım izin belgeleri) arasında negatif fakat anlamsız ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca konut fiyat endeksindeki değişkenliğin kısa dönem şoklardan ziyade uzun dönemli şoklar tarafından belirlendiği tespit edilmiştir. Konut fiyat endeksindeki değişkenliğin asimetri etkisi negatiftir, fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer bir deyişle konut fiyat değişkenliği üzerinde negatif ve pozitif şokların ayırt edici bir etkisi bulunmamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Konut Krizi, Konut Fiyat Endeksi, Değişkenlik, TGARCH Modeli

Modelling House Price and Volatility: The Türkiye Case

ABSTRACT: This study analyzes determinants of house prices and their volatility in Türkiye through an AR(3)-TGARCH(1,1) model that considers variance. In model, for period between January 2010 and December 2021, economic growth, inflation rate, exchange rate return and mortgage interest rate are taken as demand-side variables affecting house prices; while the number of occupancy permits is used as an indicator of housing supply. Empirical findings indicate that there is a positive relationship between house prices and inflation, and house prices and output growth; a negative relationship between mortgage loan rate and exchange rate, and a negative but insignificant relationship between housing supplies (number of occupancy permits). Moreover, volatility in house price index is determined by long-run shocks rather than short-run shocks. Asymmetric effect of volatility in house price index is negative, but not statistically significant. Therefore, negative and positive shocks don't have a distinctive effect on house price volatility in Türkiye.

Keywords: Mortgage Crisis, House Price Index, Variability, TGARCH Modal

Geliş Tarihi / Received: 07/03/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 21/08/2024

*Bu çalışma Abdullah Tayyip SOYLU tarafından 8.07.2022 tarihinde tamamlanan “Türkiye’deki Konut Fiyatları ve Değişkenliğinin Modellenmesi” başlıklı ve 749193 no’lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Arş. Gör., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, abdullah.soylu@samsun.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0002-0510-1527>

² Prof. Dr., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, selahattin.kaynak@samsun.edu.tr; <https://orcid.org/0000-0003-0082-5961>

1. Giriş

Konut sektörü birçok sektörle girdi çıktı ilişkisinden dolayı çarpan etkisi yüksek ve istihdamı olumlu yönde etkileyen bir sektördür. Aynı zamanda büyümenin de en önemli itici araçlarından birisidir (KPMG, 2021: 6).

2007 yılında uygulanmaya başlayan ipotekli konut finansmanı, Türkiye’de konut piyasasının büyümesine katkı sağlayan önemli bir faktör olmuştur (Varlık, 2020: 355). İpotekli konut finansman sistemi, konut edinmeyi kolaylaştırmanın yanısıra aynı zamanda yatırım aracı olarak değerlendirilmesine de neden olmuştur. Ancak 2008 yılında ABD’de yaşanan “konut krizi” nden sonra bireyler konutu yatırım aracı olarak değerlendirilmesi konusunda temkinli yaklaşmışlardır. ABD’de krizin ardından açıklanan kurtarma paketleri ile konut sektörü toparlanma sürecine girerek kriz öncesi piyasa koşullarına geri dönmüştür. Türkiye’de ise krizin ardından büyüme oranında ve gelirden artış gözlenmiştir.

Konut sektörünün çarpan etkisinin yüksek olması, doğrudan veya dolaylı olarak istihdamı etkilemesi, milli gelir içerisindeki payı, makroekonomik değişkenlerden etkilenmesi gibi nedenler konut fiyatlarının önemini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla konut fiyatlarında yaşanan değişimlerin ekonomiye etkisini ve ekonomik gelişmelere katkısını inceleyen literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda genelde konut fiyatlarının belirleyicileri (nüfus, istihdam, konum, inşaat malzeme maliyeti, gelir vb.) ile makro ekonomik değişkenler (sanayi üretim endeksi (SÜE), faiz oranı, döviz kuru, enflasyon, işsizlik, göç, GSYH vb.) arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmalarda benzer makroekonomik değişkenlerin kullanıldığı görülse de kullanılan analiz yöntemleri çalışmaların farklılığını ortaya koymaktadır. Ancak farklı yöntemler kullanılmış olmasına rağmen çalışmalarda benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Literatürdeki çalışmalar içerisinde Türkiye konut piyasasında konut fiyatlarındaki değişkenliği dikkate alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma, Türkiye’de konut fiyatları ile belirli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi değişen varyansı dikkate alarak asimetrik etkili TGARCH modeli ile analiz edildiği, bilindiği kadarıyla, ilk çalışmadır.

İkinci bölümde literatürde yapılmış olan çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular hakkında bilgiler verilirken üçüncü bölümde kullanılan değişkenlere ait veri setleri ile yöntem hakkında bilgiler aktarılmıştır. Dördüncü bölümde kurulan model neticesinde ulaşılan bulgulara yer verilmiş olup son bölümünü ise sonuç kısmı oluşturmaktadır.

2. Literatür

Çalışmanın bu bölümünde konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalar hakkında bilgiler sunulmuştur. Literatüre bakıldığında konut fiyatlarının belirleyicilerini inceleyen birçok çalışmanın olduğu görülmektedir (Rapach ve Strauss, 2008; Lee, 2009; Özsoy ve Şahin, 2009; Koramaz ve Dökmeci, 2012; Zhang vd., 2012; Osmadi vd., 2015; Cheng ve Fung, 2015; Panagiotidis ve Printsiz, 2016; Olanrewaju vd., 2016; Cohen ve Karpavičiūtė, 2017; Chung vd., 2018; Torres vd.,

2018; Nistor ve Reianu, 2018; Hou vd., 2018; Gebesoğlu, 2018; Aliyev vd., 2019; Hesary vd., 2020; Ayodele vd., 2021).

Doğrudan konut fiyatlarının belirleyicilerini inceleyen çalışmaların yanı sıra, seçilmiş makroekonomik değişkenlerle konut fiyatları arasındaki ilişkiyi konu alan geniş bir yabancı literatür bulunmaktadır (Bkz. Rahman vd., 2012; Kamal vd., 2016; Gasparéniené vd., 2016; Alkali vd., 2020; Mohklis vd., 2020; Jiang ve Qiu, 2022). Diğer bir grup araştırmacı ise konut fiyatları üzerinde balon etkisini incelemişlerdir (Bkz. Chung ve Kim, 2004; Shen vd., 2005; Hui ve Yue, 2006; Cadil, 2009; Hlaváček ve Komárek, 2009; Shih vd., 2014; Coşkun vd., 2017; Bangura ve Lee, 2020; Akkuş, 2021). İlgili literatürde yer alan bir başka konu başlığını ise, konut fiyatları ile finansal piyasalardaki risk ve fonlama özellikleri üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. (Dolde ve Tirtiroglu, 2002; Miles, 2008; Tsai ve Chen, 2009; Tian ve Gallagher, 2015; Yang vd., 2021).

Konut piyasaları ile ilgili uluslararası literatürün yanı sıra Türkiye’de birçok çalışma bulunmaktadır. Aşağıdaki Tablo 1 Türkiye’de yapılan çalışmalar ile ilgili özet bilgileri içermektedir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar	Kullanılan Model	Sonuç
Öner Badurlar (2008)	Johansen Eşbütünleşme Testi	Konut fiyatları ile faiz oranı ve döviz kuru arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi var iken; GSYH ve para arzından konut fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Öztürk ve Fitöz (2009)	Regresyon Analizi	Demografik faktörler ile konut talebi arasında önemli olmayan bir ilişki tespit edilirken konut arzı ile kişi başına düşen milli gelir, konut fiyatları ve M2 parasal büyüklüğündeki (likidite genişlemesi) artış arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kargı(2013)	Granger Nedensellik Analizi	Kredi hacmi genişlemesi ve konut harcamalarının GSYİH’ye duyarlı iken bu değişkenlerin Türkiye’de bir konut balonuna neden olmadığı tespit edilmiştir.
Paksoy vd. (2014)	Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Analizi	TRC1 ve TRC2 bölgelerinde KFE enflasyonist baskıya sebep olurken Türkiye KFE’nde enflasyonist baskıya yol açmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Akkaş ve Sayılğan (2015)	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Konut kredisi faizinden YKFE ve KFE’ye doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmişken; ters yönde bir nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 2: Literatür Özeti (Devamı)

Dilber ve Sertkaya (2016)	VAR modeli	KFE'den enflasyon oranına ve konut kredi faiz oranına tek yönlü ilişkinin olduğu tespit edilmişken, Reel efektif döviz kurundan konut kredi faiz oranı ve KFE'ye tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Reel efektif döviz kuru ve KFE arasında çift yönlü nedenselliğin olduğu sonucuna varılmıştır.
Uysal ve Yiğit (2016)	Johansen Eşbütünlük Testi	Kentleşme hızı, faiz oranları, kişi başına düşen milli gelir ile konut talebi arasında pozitif; TÜFE ve M2 parasal büyüklüğü ile konut talebi arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca konut talebinin belirleyicilerinde en çok etkili değişkenin gelir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kolcu ve Yamak (2018)	ARDL sınır testi	Uzun dönemde gelirin konut fiyatlarını pozitif etkilediği, konut kredisi faiz oranının ise konut fiyatları üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde konut kredisi faiz oranlarının konut fiyatlarını negatif etkilemektedir.
Özcan ve Başaran Tormuş (2018)	Eşbütünlük Testleri, Dinamik EKK (DOLS)	Elde edilen analiz sonuçlarına göre Türkiye'de döviz kurundaki artış KFE'yi pozitif etkilemektedir.
Darıcı (2018)	ARDL Analizi	Genişletici para politikasının konut fiyatlarını arttırdığı tespit edilmiştir.
İslamoğlu ve Nazlıoğlu (2019)	Panel Veri Yöntemi	Konut fiyatları ile yapı kullanım izin belge sayısı arasında negatif, sanayi üretim endeksi ve inşaat maliyet endeksi ile arasında pozitif ancak anlamsız ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.
Alp Coşkun (2019)	ARDL Analizi	Türkiye'de kira fiyatlarını kısa ve uzun dönemde en çok etkileyen değişken KFE'dir.
Bayır vd. (2019)	ARDL Analizi	Uzun dönemde konut fiyatları üzerinde dolar kuru, para arzı pozitif; enflasyon ise negatif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Varlık (2020)	NARDL Analizi	SÜE'deki artışın konut fiyatlarını yükseltici etkisinin; SÜE azalışının konut fiyatlarını düşürücü etkisinden büyüktür.
Eryüzlü ve Ekici (2020)	Dolado-Lütkepohl Nedensellik Testi	Türkiye'de döviz kurunun konut fiyatlarını daha çok etkilediği tespit edilmiştir.
Canbay ve Mercan (2020)	VAR Modeli	Analiz sonucuna göre büyüme ve faiz oranları konut fiyatlarını düşürürken, kredi hacmi konut fiyatlarını yükseltmektedir. Konut fiyatları ise kredi hacminin ve büyümenin artmasına neden olurken, konut fiyatlarının faiz oranları ve TÜFE üzerinde azaltıcı etkisi vardır.

Tablo 3: Literatür Özeti (Devamı)

Karadaş ve Salihoğlu (2020)	ARDL Analizi	Konut kredisi hacmi, reel döviz kuru, konut kredisi faiz oranları ve TÜFE'nin konut fiyatlarına negatif yönde; SÜE'nün pozitif yönde etkisi vardır.
Tekin (2021)	ARDL Analizi	Analiz sonucuna göre TÜFE ve SÜE konut fiyatlarını negatif yönde, konut kredisi faiz oranı ve inşaat malzemeleri toptan eşya fiyat endeksi pozitif yönde etkilemektedir.
Yıldırım vd. (2021)	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	KFE ile faiz oranları, para arzı, ekonomik büyüme ve TÜFE arasında çift yönlü, konut fiyatlarından döviz kurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Atasoy ve Tanrıvermiş (2021)	Granger Nedensellik İlişkisi Testi	İnşaat maliyet endeksi, konut kredisi faiz oranları ve konut fiyatları ile konut kredisi hacmi ile ilişkisi tespit edilmiştir. Konut kredisi faiz oranlarının ve konut kredisi hacminin KFE'yi etkilediği, inşaat maliyetleri ile konut fiyatlarının ise karşılıklı Granger nedensellik içerdiği sonucu elde edilmiştir.
Hatipoğlu (2021)	Frekans Nedensellik Testi	Türkiye'de Çankırı, Kastamonu ve Sinop olarak tanımlanan TR82 Bölgesi'nde enflasyon ve konut fiyatları arasında kısa, orta ve uzun dönemde nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.
Ünal vd. (2021)	Regresyon Analizi	Ankara M4 Keçiören metro güzergahı üzerinde yapılan çalışmaya göre metro hattının tamamlanarak hizmete açılmasıyla metro hattı üzerindeki konut satış değerlerinde %17,40 oranında bir artış yaşandığı ve ulaşım yapılan yatırımların konut satış değerlerini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Özen (2022)	Panel Veri	Türkiye İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre Düzey 2'de yer alan 26 bölgenin analizine göre kişi başına düşen gelirdeki artış KFE'ini pozitif, işsizlik oranındaki artış ise negatif yönde etkilerken, nüfus ve TÜFE değişkenlerinin anlamlı bir etkisi yoktur.
Sarı (2022)	ARDL Analizi	2010Q1-2021Q1 dönemini kapsayan çalışmada uzun dönemde konut fiyatları ile dolar kuru arasındaki ilişki aynı yöndeyken, konut fiyatları ile enflasyon ve GSYH arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu tespit edilmiştir.
Sodan vd. (2023)	Granger Nedensellik Testi	Analiz sonuçlarına göre Türkiye'de 2010-2022 yılları arasında gerçekleşen kısa vadeli fon akımlarının konut fiyatları üzerinde önemli etkilerinin olmadığı tespit edilmiştir.
Ovalı ve Çayırılı (2023)	Granger Nedensellik Testi	2011-2021 dönemini kapsayan çalışmada Türkiye'deki enflasyon beklentileri ve döviz kuru beklentilerindeki belirsizliklerin reel konut fiyatlarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmadaki değişkenlerde oynaklığın arttığı dönemlerde reel konut fiyatlarına etkinin daha da arttığı diğer bulgulardan bir tanesidir.

Tablo 4: Literatür Özeti (Devamı)

Dayı ve Gencan (2024)	Genelleştirilmiş Lineer Modeli	Samsunda konutların sitede olması, tapu durumu, satıcının kim olduğu, ulaşım imkanına yakınlığı, bulunduğu mahalle ve manzarası konut fiyatını pozitif yönde etkilerken; balkon durumu krediye uygunluğu, konut tipi, cephesi, kullanım durumu değişkenlerinin konut fiyatına etkisinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir.
Bakırcı ve Akgemci (2023)	ARDL Analizi	Çalışmada konut talebi ile döviz kuru, konut fiyatı ve inşaat güven endeksi arasında uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunurken, konut talebi ile konut faiz oranı ve hedonik konut fiyatı endeksi arasında uzun dönemde negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Konut arzı ile inşaat malzeme fiyatı, işçi ücretleri ve konut faiz oranı arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kapusuz ve Tanrıvermiş (2024)	Johansen Eşbütünlük Testi	Çalışmada nüfus artışı, hanehalkı geliri, gayrimenkul faaliyetleri ve yapı izin belgesi alan daire sayısındaki artışların konut satış sayısını artırıcı, konut fiyatlarında ve konut kredisi faiz oranında görülen artışların ise konut satışlarını azaltıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Veri Seti ve Model

Bu bölümde analizde kullanılan değişkenlere ait verilerin nasıl elde edildiği ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra ikinci başlık altındaki yöntem kısmında ise çalışmada kullanılan Ortalama Modeli ve TGARCH modeli hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Veri Seti

Çalışmada bağımlı değişken olarak 2010-2021 dönemine ait aylık frekandaki Türkiye konut fiyat endeksi kullanılmış ve bu değişken çalışmanın ampirik modelleme dönemini de belirlemiştir. Bağımsız değişkenler olarak ise, konut fiyatları üzerinde etkili olan makroekonomik etkilerin araştırılması için SÜE, konut kredisi faiz oranları, TÜFE, ABD doları ve Euro efektif satış kurunun eşit ağırlıklı halini yansıtan sepet kur ve yapı kullanım izin belgeleri serileri kullanılmıştır. Değişkenler ile ilgili veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) ve TÜİK'den elde edilmiştir. Yöntemlerde kullanılan modeller Eviews 12 programında uygulanmıştır. Tablo 2'de gösterilen değişkenlerden **gkfe** konut fiyat endeksinin bir önceki aya göre değişimi, **dfaizk** konut faiz oranlarının bir önceki aya göre değişimi, **gsenet** Euro ve doların eşit ağırlıklandırılmasıyla oluşmuş sepet kurdaki aylık getiriyi, **gsue** sanayi üretim endeksindeki büyüme oranını, **gtufe** tüketici fiyat endeksindeki aylık değişimi, **gyapkul** yapı kullanım izin belgelerindeki aylık yüzde değişimi ifade etmektedir.

Tablo 2'de bağımlı değişken konut fiyat endeksi ve bağımsız değişkenlere ait ortalama, maksimum, minimum, standart sapma, çarpıklık ve basıklık gibi

istatistiksel özellikler gösterilmiştir. Konut fiyat endeksindeki aylık ortalama getirinin %1,18 olduğu görülmektedir. Çalışma döneminde aylık konut fiyatındaki en yüksek artış %8,6 ile 2021 yılı Kasım ayında ve en büyük düşüş ise %1,1 ile 2018 yılı Aralık ayında gerçekleşmiştir. Konut fiyat endeksindeki standart sapma %1,24 olurken; değişkenin yüksek çarpıklık ve basıklık değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Pozitif çarpıklık değeri, konut fiyatlarının sağa çarpık olduğunu (simetrik dağılım göstermediğini) ve yüksek basıklık değeri konut fiyatlarındaki aylık yükselişlerdeki uç değerlerin varlığının bir sonucudur. Çalışmadaki diğer değişkenler için de yüksek basıklık değerleri dikkat çekmektedir. Beklendiği gibi, hiçbir değişken normal dağılım göstermemektedir. Jargue-Bera test istatistiğine göre normallik varsayımı tüm değişkenler için %5'te reddedilmiştir.

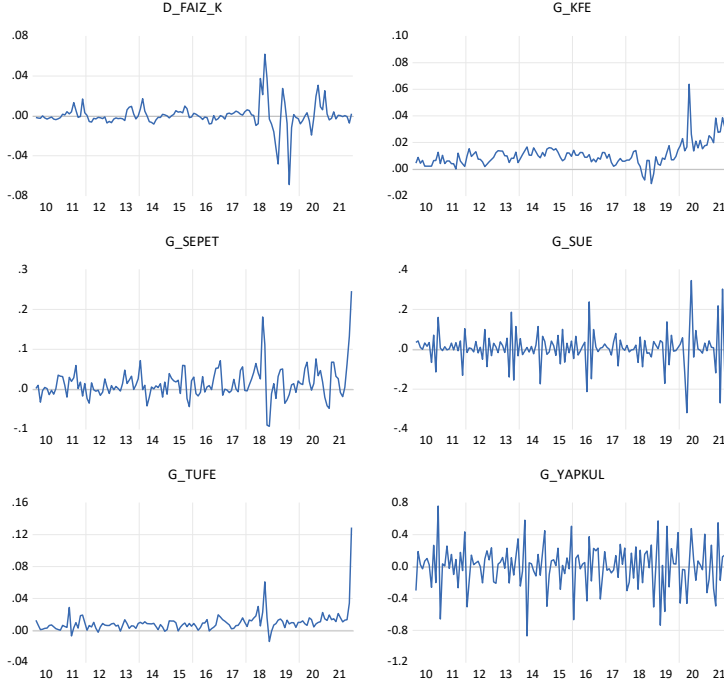
Bağımsız değişkenler arasında, yapı kullanım izin belgelerinin aylık büyümesinin (**gyapkul**) en yüksek standart sapma değerine sahip (0,27) olduğu ve değişkenliğin en az konut faizlerindeki aylık değişimde (**dfaizk**) olduğu görülmektedir. Bu durum, gyapkul değişkeninin belirlenmiş dönem içerisinde diğer değişkenlere göre daha oynak bir yapıda olduğu, dfaizk değişkeninin ise daha istikrarlı bir yapıya sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 5: Değişkenlerin İstatistikî Özellikleri

	<i>gkfe</i>	<i>dfaizk</i>	<i>gsepet</i>	<i>gsue</i>	<i>gtufe</i>	<i>gyapkul</i>
Ortalama	0.011857	0.000362	0.014596	0.005891	0.009587	0.006897
Maksimum	0.086536	0.061880	0.245948	0.344357	0.128847	0.758598
Minimum	-0.011050	-0.069080	-0.093211	-0.318574	-0.014087	-0.869127
Standart Sapma	0.012499	0.012397	0.040066	0.085319	0.012760	0.272969
Çarpıklık (Skewness)	3.335840	-0.269343	1.883756	0.059272	6.243498	-0.358620
Basıklık (Kurtosis)	17.86502	15.26431	12.00659	7.075148	56.33251	3.801736
Jarque-Bera	1581.818	897.9419	567.9060	99.03275	17876.68	6.895072
Probability	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.031824
ADF	-7.364***	-7.532***	-6.795***	-22.413***	-5.779***	-4.543***

Not: gkfe ve gtufe durağanlık testi için ADF yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. gkfe değişkeni için 2021M05 ve gtufe için 2021M10 kırılma yılı olarak bulunmuştur. Kritik değerler, Vogelsang (1993) asymptotic one-sided p-değerlerine göre belirlenmiştir. Bu nedenle ortalama denkleminde eklenmişlerdir. Diğer değişkenler için ADF birim kök testi uygulanmış ve Schwarz bilgi kriterine göre optimum gecikme uzunluğu seçilmiştir. Kritik değerler, MacKinnon (1996) one-sided p-değerlerine göre belirlenmiştir. *** %1'de istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

AR(3)-TGARCH(1,1) modeli oluşturulurken; sahte regresyonun önüne geçmek için serilerin durağanlık özellikleri ADF birim kök testi ile incelenmiştir. Görüldüğü üzere, tüm değişkenler birinci farkında durağandır.

Şekil 1: Modelde Yer Alan Değişkenlerin Değişim Grafikleri

3.2. Yöntem

Bu bölümde çalışmanın analizinde kullanılan Ortalama Modeli ve TGARCH modeli ile ilgili tanımlara yer verilmektedir.

3.2.1. Ortalama Modeli

Çalışmada konut fiyat büyümesinin ortalama denklemi Otoresif AR(p) modeli olarak kurulmuştur. Bir otoresif modelde, bağımlı değişken geçmişteki kendi değerlerinin bir fonksiyonudur. AR(p) ifadesi p. dereceden gecikmeli otoresif bir modeli tanımlar. AR(p) modeli aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Hyndman ve Athanasopoulos, 2014: 223):

$$Y_t = c + \sum_{i=1}^p \phi_i x_{t-i} + e_t \quad (1)$$

$\phi_1 \dots \phi_p$ modelin parametrelerini; c sabit terimi; e_t ise hata terimini göstermektedir. Uygun gecikme uzunluğu, bilgi kriterlerine göre seçilmektedir. Çalışmada AR(3) modeli Akaike bilgi kriterine göre seçilmiştir.

3.2.2. TGARCH Modeli

TARCH (Threshold ARCH) ve TGARCH (Threshold GARCH) yöntemi Glosten vd. (1993) ve Zakoian (1994) tarafından ortaya çıkarılmıştır. TARCH modelinde GARCH modeline pozitif asimetriğin dikkate alındığı bir değişken ilave edilmiştir. Modelde koşullu varyans aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Ekinci, 2011:43; Eviews, 2020: 277):

$$\sigma_t^2 = \omega + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \epsilon_{t-i}^2 + \sum_{h=1}^r \gamma_h \epsilon_{t-h}^2 I_{t-h}^- \quad (2)$$

Modelde eğer $\epsilon_{t-i} < 0$ olması durumunda $I_t^- = 1$, diğer türlü 0'dır. Bu durumda $\epsilon_{t-i} > 0$ iyi haber (pozitif sapma), $\epsilon_{t-i} < 0$ kötü haber (negatif sapma) olarak tanımlanmaktadır. İyi haberin koşullu varyans etkisi üzerindeki etkisi α_i iken, kötü haberin etkisi $\alpha_i + \gamma_i$ 'dir. Eğer $\gamma_i > 0$ ise, kötü haber değişkenliği artar ve bu i'nci seviye kaldıraç etkisi (leverage effect) olarak tanımlanmaktadır. Eğer $\gamma_i \neq 0$ ise, haber etkisi asimetriktir. Threshold (eşik) teriminin $\gamma_i = 0$ olması durumunda, model özel bir GARCH modeline dönüşecektir. Bir TARARCH modelini tahmin etmek için, ARCH ve GARCH sırası ile GARCH modeli belirtilir ve ardından Eşik sırası (Threshold order) istenilen değere göre değiştirilmektedir.

4. Model Sonuçları

Bu bölümde konut fiyat endeksi ile seçilen makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki TARARCH modelleri yöntemiyle incelenmiştir. Başlangıçta, ortalama model kurularak bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Daha sonra ise yöntem kısmında tanımları yapılan modeller oluşturularak belirtilen dönemdeki analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Serilerin özelliklerine en uygun model, farklı gecikmeler içeren AR modelleri denenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Model oluşturulurken serilere ait otokorelasyon bilgileri dikkate alınmış ve seçilen modeller:

Modelin F-istatistiğinin anlamlı olması, determinasyon katsayısının (R^2) yüksek olması, Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ve Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değerlerinin mümkün olduğunca düşük olması ölçütlerine göre belirlenmiştir.

4.1. Ortalama Modelin Kurulması

Tablo 3'te KFE'ye etki eden diğer makro değişkenlerin eklenmiş olarak oluşturulan ortalama modelin sonuçları gösterilmektedir. Ortalama modeli kurulurken konut fiyat getirisinin 3. gecikmeye kadar geçmiş değerleri kullanılmış, kurulan bu AR(3) modelini ekonomik büyümenin dolayısıyla gelirin etkisini yansıtan büyüme oranı (**g_sue**) değişkeni, enflasyonun etkisini gösteren tüketici fiyat endeksindeki aylık değişim oranı (**g_tüfe**), konut faiz oranlarının konut fiyatı üzerindeki etkisini gösteren ağırlıklı ortalama konut faiz oranlarının bir önceki aya göre değişimi (**d_faiz_k**), kur etkisini gösteren Euro ve doların eşit ağırlıklandırılmasıyla oluşmuş sepet kurdaki aylık getiri (**g_sepet**) ve konut arzının konut fiyatları üzerindeki etkisini ölçmek için kullanılan yapı kullanım izin belge sayısındaki aylık yüzde değişim (**g_yapkul**) kullanılmıştır. Ayrıca COVID-19 pandemisinin etkisini ölçmek için 2020 Mayıs ayına dummy (kukla) değişken (D052020) eklenmiştir. D102021 kukla değişkeni enflasyondaki yapısal kırılmayı ve D052021 kukla değişkeni KFE'deki yapısal kırılmayı ifade etmiştir.

Değişen varyans dikkate alınmaksızın kurulan modele göre konut fiyat endeksindeki değişim enflasyon ve yapı kullanım değişkenlerinden etkilenmemektedir. Her iki değişkenin katsayıları beklenen yönde olmakla birlikte

bu katsayılar istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Diğer taraftan sanayi üretimi ve faiz göstergeleri beklenen yönde ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Sepet kurun negatif bulunması TL'deki değer kaybının konut fiyatlarını negatif etkilediğini göstermektedir.

Tablo 6: Diğer Makro Değişkenlerin Eklendiği Ortalama Modeli

	Katsayı
C	0.026655
D102021	-0.003610**
D052021	0.016541*
D052020	0.040922***
G_SUE	0.014518***
G_TUFE	0.011349
D_FAIZ_K	-0.108444**
G_SEPET	-0.026724*
G_YAPKUL	-0.001407
AR(1)	0.968264
AR(2)	-0.058439
AR(3)	0.074730

Not: ***%1'de, **%5'te ve *%10'da istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te, ortalama denklemin standardize edilmiş hata terimlerinde otokorelasyonun bulunup bulunmadığı Ljung-Box Q-İstatistiği aracılığıyla test edilmektedir. Görüldüğü gibi otokorelasyonun bulunmadığı yönündeki H_0 hipotezi bütün gecikmelerde reddedilememektedir.

Tablo 7: Hata Terimlerinin Otokorelasyon Testi

Gecikme	Ljung-Box Q-İstatistiği	Olasılık
1	0.0031	
2	0.0343	
3	0.1545	
4	1.9749	0.160
5	2.6556	0.265
6	2.6810	0.443
7	2.7565	0.599
8	3.2070	0.668
9	4.3060	0.635
10	4.3338	0.741
11	4.3384	0.825
12	4.3540	0.887

Tablo 8: ARCH Etkisinin Tespiti

F-statistic	34.33670	Prob. F(1,140)	0.0000
Obs*R-squared	27.96778	Prob. Chi-Square(1)	0.0000

Tablo 5'te ARCH testi gösterilmektedir. ARCH H_0 hipotezi eşit varyanslılığı yani değişen varyansının olmadığını ifade etmektedir. ARCH Testinin F istatistiği 34,33 bulunmuş olup H_0 hipotezini %1 anlamlılık seviyesinde reddetmektedir. Bu durum

konut fiyat getirileri ilgili kurulacak modelde değişen varyans probleminin bulunduğunu ve bu modelin değişen varyansı dikkate alan genelleştirilmiş otoregresif değişen koşullu varyans (GARCH) tipi modellerle kurulması gerektiğini göstermektedir.

4.2. TGARCH (1,1) Modeli

Varyans denklemi asimetric etkileri de dikkate alan TGARCH (1,1) olarak kurulmuştur. AR(3)-TGARCH(1,1) modelinde büyüme (g_{sue}), enflasyon (g_{tufe}), faiz (d_{faiz_k}), kur (g_{sepet}) ve yapı kullanım (yap_kul) bağımsız değişkenlerinin; bağımlı değişken olan konut fiyat endeksindeki aylık büyüme oranını (g_{kfe}) nasıl etkilediği test edilmiştir.

Tablo 6'da AR(3)-TGARCH (1,1) model sonuçları gösterilmektedir. Koşullu değişen varyans denklemi incelendiğinde, ARCH katsayısının 0,51 olarak bulunduğu fakat istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durum KFE'deki değişen varyansın kısa dönemlere olan duyarlılığının düşük olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan GARCH terimi %1'de istatistiksel olarak anlamlıdır ve 0,77 değerini almaktadır. Bu durum KFE'deki değişen varyansın uzun dönemli şoklar tarafından belirlendiğini göstermektedir. Ayrıca varyans denkleminde asimetri etkisini (γ) gösteren katsayı negatiftir fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer bir deyişle asimetric etkinin konut piyasasında konut fiyat değişkenliği üzerinde negatif ve pozitif şokların ayırt edici bir etkisi bulunmamaktadır.

Tablo 6'daki model sonuçları incelendiğinde ekonomik büyümenin bir göstergesi olan sanayi üretim endeksindeki büyümenin konut fiyatlarının 0,01 kat sayısı ile %1'de istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde pozitif etkilediği görülmektedir. Bu durum teorik beklentiyle uyumludur. Sanayi üretimindeki artış hanehalkının gelir seviyesini arttırarak konuta olan talebi olumlu etkileyerek konut fiyatlarını yükseltmektedir. Enflasyon değişkeni ile konut fiyatları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise yine iktisadi teori ile uyumlu olarak tüketici enflasyonu ile konut fiyatları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Tüketici fiyatlarındaki artış genellikle para arzındaki ve dolayısıyla hanehalkının nominal gelirindeki artış ile doğru orantılı olmaktadır. Bu durum ise konut fiyatlarının da artmasına yol açmaktadır. Konut talebinin dolayısıyla konut fiyatının önemli bir belirleyicisi de faiz oranlarıdır. Çalışmada konut kredi faiz oranları kullanılmıştır. Model sonuçlarından görüleceği üzere konut faiz oranlarındaki değişim ile konut fiyatları arasında negatif (-0.11) ve istatistiksel olarak %1'de anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Konut kredi faiz oranlarındaki artış bankalar tarafından hanehalkına kullanılan konut kredi hacminin azalmasına dolayısıyla konut fiyatlarında gerilemeye neden olmaktadır.

Türkiye konut piyasası için önemli olan diğer bir değişken kur değişkenidir. Çalışmada ABD doları ve Euro eşit ağırlıklı olarak alınarak bir kur sepeti oluşturulmuştur. Model sonuçlarına göre g_{sepet} değişkeninin katsayısı -0.03

bulunmuştur ve %1’de istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir deyişle kurlardaki bir artış (TL’nin değer kaybetmesi) konut fiyatlarını düşürmektedir. TL’deki değer kaybı iktisadi olarak birçok etkiye sahip olmakla birlikte konut piyasası üzerinde ele alındığında bu sonuç; yabancı sermaye çıkışlarının hanehalkı varlığı üzerinde yarattığı negatif etki olarak yorumlanabilir. Sermaye çıkışları bir taraftan borsayı düşürerek hanehalkı varlığını azaltırken diğer taraftan finansal piyasalar ve özellikle bankacılık sektöründe üzerinde yarattığı risk arttırıcı etki nedeniyle kredi koşullarının sıkılaştırılmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan özellikle hanehalkının yabancı para pozisyonunun arttığı yani kendisini kur şoklarına karşı koruma altına aldığı durumda hanehalkının varlığı bu durumdan pozitif etkilenebilmektedir. Bununla birlikte çalışmanın dönemi içerisinde negatif etkinin daha baskın olduğu görülmektedir.

Tablo 9: AR(3)- TGARCH(1,1) Model Sonuçları

Ortalama Modeli	Katsayı
D102021	0.024026***
D052021	0.018682***
D052020	0.043192***
G_SUE	0.010161***
G_TUFE	0.105086***
D_FAIZ_K	-0.110649***
G_SEPET	-0.039983***
G_YAPKUL	-0.001251
C	0.010412
AR(1)	0.565237***
AR(2)	0.216843**
AR(3)	0.067278
Varyans Modeli	
C	9.39E-07
RESID(-1)^2	0.517811
RESID(-1)^2*(RESID(-1)<0)	-0.423603
GARCH(-1)	0.778007*
GED PARAMETER	1.007193

Not: ***%1’de, **%5’te ve *%10’da istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Ortalama modelindeki diğer değişkenler konut piyasasının talep yönüyle yakından ilişkili olmakla birlikte yapı kullanım izinleri piyasanın arz yönünü yansıtmaktadır. Model sonuçlarına bakıldığında yapı kullanım izinlerindeki artış beklendiği gibi konut fiyatlarını düşürmektedir. Fakat bu negatif katsayı (-0.0012) istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Ortalama modeline üç adet dummy değişken eklenmiştir. D102021 kukla değişkeni enflasyondaki yapısal kırılmayı ve D052021 kukla değişkeni KFE’deki yapısal kırılmayı belirtmektedir. Her iki dummy değişkeni de pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. COVID-19 pandemisinin konut fiyat endeksi üzerindeki etkisini ölçen 2020 Mayıs ayı dummy değişkeni (D052020) de pozitif ve anlamlı bulunmuştur.

Tablo 7’de TGARCH(1,1) Modeli denkleminin standardize edilmiş hata terimlerinde otokorelasyonun bulunup bulunmadığı Ljung-Box Q-İstatistiği aracılığıyla test edilmektedir. Görüldüğü gibi otokorelasyonun bulunmadığı yönündeki H_0 hipotezi bütün gecikmelerde reddedilememektedir.

Tablo 10: TGARCH(1,1) Modeli Hata Terimlerinin Otokorelasyon Testi

Gecikme	Ljung- Box Q-Stat	Olasılık
1	0.5263	
2	0.5962	
3	1.0830	
4	1.7054	0.192
5	2.6521	0.266
6	2.6521	0.448
7	3.3370	0.503
8	4.1025	0.535
9	4.7483	0.576
10	5.2931	0.624
11	5.8148	0.668
12	5.8149	0.758

Tablo 11: ARCH Etkisinin Tespiti

F-statistic	0.194071	Prob. F(1,137)	0.6602
Obs*R-squared	0.196626	Prob. Chi-Square(1)	0.6575

Modeldeki hata terimlerinde ARCH etkisinin varlığı ARCH-LM testi ile yapılmıştır. Tablo 8’de görüleceği üzere, model hata terimlerinde birinci gecikmeye kadar ARCH etkisinin bulunmadığı yönündeki H_0 hipotezi reddedilememektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada değişen varyans dikkate alınmaksızın kurulan ortalama modele göre konut fiyatındaki değişim enflasyon ve yapı kullanım değişkenlerinden etkilenmemektedir. Her iki değişkenin katsayıları beklenen yönde olmakla birlikte bu katsayılar istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Diğer taraftan sanayi üretimi ve faiz göstergeleri beklenen yönde ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Sepet kurun negatif bulunması TL’deki değer kaybının konut fiyatlarını negatif etkilediğini göstermektedir.

Çalışmada ortalama modelin ardından varyans denklemini asimetrik etkileri de dikkate alan TGARCH (1,1) modeli ile kurulmuştur. Varyans modeli konut piyasasında negatif veya pozitif şokların konut fiyatlarının koşullu değişen varyansı üzerinde ayırt edici bir etkisi bulunmadığını göstermiştir. Bulgulardan bir tanesi sanayi üretim endeksindeki büyümenin konut fiyatlarını anlamlı bir biçimde pozitif etkilemesidir. Literatürde yer alan diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında Kargı (2013), Bayır vd. (2019), Varlık (2020), Karadaş ve Salihoğlu (2020) ve Yıldırım vd. (2021) ile benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Literatürde farklı sonuç elde edilen çalışma Tekin (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışmada 2012:12-

2020:8 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. ARDL eş bütünleşme yöntemiyle elde edilen bulguya göre sanayi üretim endeksinin konut fiyatlarını negatif yönde etkilediği belirtilmiştir.

Modelde enflasyon değişkeni ile konut fiyatları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise iktisadi teori ile uyumlu olarak tüketici enflasyonu ile konut fiyatları arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Tüketici fiyatlarındaki artış genellikle para arzındaki ve dolayısıyla hanehalkının nominal gelirindeki artış ile doğru orantılı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durum konut fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Bu sonuç literatürde yapılan çalışmalar ile incelendiğinde Kargı (2013) ile Paksoy vd. (2014) benzerlik göstermektedir. Uysal ve Yiğit (2016), Bayır vd. (2019), Karadaş ve Salihoğlu (2020) ve Tekin (2021) çalışmalarında ise enflasyonun konut fiyatlarını negatif yönde etkilediği görülmektedir. Ayrıca Hatipoğlu (2021) çalışmasında enflasyonun konut fiyatlarını etkilemediği sonucuna ulaşıldığı belirtilmektedir.

Konut talebinin dolayısıyla konut fiyatlarının önemli belirleyicilerinden bir tanesi de konut kredi faiz oranlarıdır. Model sonucunda Türk bankacılık sistemi ağırlıklandırılmış konut kredi faiz oranlarındaki değişim ile konut fiyatları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç teorik beklenti ile de uyumludur. Konut kredi faiz oranlarındaki artış bankalar tarafından hanehalkına kullandırılan konut kredi hacminin azalmasına dolayısıyla konut fiyatlarında gerilemeye neden olmaktadır. Literatürde elde edilen bulgular ile karşılaştırıldığında Öner Badurlar (2008), Akkaş ve Sayılğan (2015), Kolcu ve Yamak (2018), Canbay ve Mercan (2020), Karadaş ve Salihoğlu (2020) çalışmaları ile benzer sonucun elde edildiği görülmektedir. Elde edilen bulgulardan farklı olarak Öztürk ve Fitöz (2009) ve Kargı (2013) yapmış oldukları çalışmada konut kredi faiz oranları ile konut talebi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Öztürk ve Fitöz yapmış oldukları çalışmada “yapı kullanım izin belgeleri” konut talebi göstergesi olarak kullanılmıştır (Öztürk ve Fitöz, 2009: 22).

Türkiye konut sektörü için önemli olan diğer bir değişken kur değişkenidir. Çalışmada ABD ve Euro eşit ağırlıklı olarak alınarak bir sepet kur oluşturulmuştur. Model sonucuna göre sepet kurdaki bir artış (TL'nin değer kaybetmesi) konut fiyatlarını düşürmektedir. TL'deki değer kaybı iktisadi olarak birçok etkiye sahip olmakla birlikte konut piyasası üzerinde ele alındığında bu sonuç; yabancı sermaye çıkışlarının hanehalkı varlığı üzerinde yarattığı negatif etki olarak yorumlanabilir. Sermaye çıkışları bir taraftan borsayı düşürerek hanehalkı varlığını azaltırken diğer taraftan finansal piyasalar ve özellikle bankacılık sektörü üzerinde yarattığı risk artırıcı etki nedeniyle kredi koşullarının sıkılaşmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan bireylerin kendisini kur şoklarına karşı koruma altına aldığı durumda bireylerin varlıkları bu durumdan pozitif etkilenebilir. Bununla birlikte çalışmanın dönemi içerisinde negatif etkinin daha baskın olduğu görülmektedir. Literatürde Dilber ve Sertkaya (2016), Karadaş ve Salihoğlu (2020), Eryüzlü ve Ekici (2020) çalışmalarında elde edilen bulgularla benzer sonuçların ortaya çıktığı

görülmektedir. Badurlar (2008), Özcan ve Başaran Tormuş (2018), Bayır vd. (2019) çalışmalarında ise bu çalışmadan farklı olarak döviz kuru ile konut fiyatları arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğu ifade edilmektedir.

Konut piyasasının arz yönünü yansıtan yapı kullanım izin değişkeni ile konut fiyatları arasındaki ilişki beklendiği gibi negatif fakat istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bu durum, konut fiyatlarının konut talep değişkenlerine daha duyarlı olduğuna işaret etmektedir. Literatürde İslamoğlu ve Nazlıoğlu (2019) çalışmasında elde edilen bulgu ile benzer sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir.

AR(3)-TGARCH (1,1) model sonuçlarına göre, koşullu değişen varyans denklemi incelendiğinde, konut fiyat endeksindeki değişkenliğin kısa dönem şoklardan ziyade; uzun dönemli şoklar tarafından belirlendiğini göstermektedir. Ayrıca konut fiyat endeksindeki değişkenliğin asimetri etkisi negatiftir, fakat istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Diğer bir deyişle konut fiyat değişkenliği üzerinde negatif ve pozitif şokların ayırt edici bir etkisi bulunmamaktadır.

Özetle, ampirik bulgular konut fiyatları ile enflasyon ve reel üretim arasında pozitif; konut kredi faiz oranı ve sepet kur arasında negatif; konut arzı (yapı kullanım izin belgeleri) arasında negatif fakat anlamsız ilişkinin olduğunu göstermektedir. Türkiye’de kredi faiz oranları ile ilgili uygulanan politikaların konut fiyatları üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Örneğin politika yapıcılar konut fiyatlarındaki artışın önüne geçmek için kredi faiz oranlarını arttırabilir. Bu durum konut piyasasında durgunluğa sebep olmaktadır. Diğer taraftan konut piyasasındaki durgunluğu gidermek ve piyasayı canlandırmak için kredi faiz oranları düşürülerek konutlara olan talebin artması beklenmektedir. Fakat bu durumda konut kredi faizini düşürme politikasının kur ve enflasyon üzerindeki etkileri dikkatle değerlendirilmelidir. Nitekim TL’deki değer kaybı konut fiyatlarını negatif etkileyerek azalmasına neden olurken, kurdaki artış TÜFE’yi arttırarak konut fiyatlarındaki artış eğiliminin sürdürmesini destekleyebilir. Bu doğrultuda konut faizi üzerinden uygulanacak politikanın toplam etkisi analiz edilmelidir. Ayrıca bu çalışmanın konut piyasasına girmek isteyen alıcı ve satıcıların karar verme süreçlerinde faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akkaş, M.E. ve Sayılğan, G. (2015). Konut Fiyatları ve Konut Kredisi Faizi: Toda- Yamamoto Nedensellik Testi. *19. Finans Sempozyumu Çorum’da sunulan bildiri*,

https://www.researchgate.net/publication/283644113_Konut_Fiyatları_ve_Konut_Kredisi_Faizi_Toda-Yamamoto_Nedensellik_Testi (Erişim Tarihi: 12.03.2022).

Akkuş, H.L. (2021). Housing Price Bubbles And Factors Affecting The Formation of Bubbles: The Turkish Case. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 46, 271-292.

Aliyev, K., Amiraslanova, M., Bakirova, N. ve Eynizada, N. (2019). Determinants of Housing Prices in Baku: Empirical Analyses. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 12 (2), 281-297.

Alkali, M.A., Bamalli Yusuf, Y., Ramalan Siddique, N. (2020). The Effect of Macroeconomic Variables on Housing Price in Nigeria. *Journal of Management Sciences*, 2 (2), 329- 336.

Alp Coşkun, E. (2019). Türkiye Konut Kira Fiyatlarının Makroekonomik Belirleyenleri. *Bankacılar Dergisi*, (110), 94- 113.

Atasoy, T. ve Tanrıvermiş, H. (2021). Türkiye'de Konut Kredisi Hacmi ile Seçilmiş Makroekonomik Faktörler Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (59), 461-484.

Ayodele, I., Adewuyi, S. ve Abubakar F. (2021). Housing Price Determinants in Bauchi State, Nigeria. *African Scholar Journal of African Sustainable Development*, 22(2), 277-284.

Bakırcı, H. ve Akgemci, M. A. (2023). Türkiye’de Konut Arz ve Talebinin Uzun Dönem Belirleyicileri: Ampirik Bir Çalışma. *KAÜİİBFD*, 14(27), 276-298.

Bangura, M. ve Lee, C.H. (2020). Housing Price Bubbles in Greater Sydney: Evidence from a Submarket Analysis. *Housing Studies*, 37(1), 143-178.

Bayır, B., Güvenoğlu, H. ve Şahin Kutlu, Ş. (2019). Konut Fiyatlarının Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *II. International Conference on Empirical Economics and Social Sciences*, Bandırma, 760-774.

Cadil, J. (2009). Housing Price Bubble Analysis – Case Of The Czech Republic. *Prague Economic Papers*, 1, 38-47.

Canbay, Ş. ve Mercan, D. (2020). Türkiye'de Konut Fiyatları, Büyüme ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 176- 200.

Cheng, A. ve Fung, M. (2015). Determinants of Hong Kong’s Housing Prices. *Journal of Economics, Business and Management*, 3(3), 352-355.

Chung, H.S. ve Kim, J.H. (2004). Housing Speculation and Housing Price Bubble in Korea. *KDI School Working Paper Series*, 4(6).

Chung, Y., Seo, D. ve Kim, J. (2018). Price Determinants and GIS Analysis of the Housing Market in Vietnam: The Cases of Ho Chi Minh City and Hanoi. *Sustainability*, 10. 1-18.

Cohen, V. ve Karpavičiūtė, L. (2017). The Analysis of The Determinants of Housing Prices. *Independent Journal of Management & Production*, 8(1), 49-63.

Coşkun, Y., Seven, U., Ertuğrul H.M. ve Alp, A. (2017). Housing Price Dynamics and Bubble Risk: The Case of Turkey. *Housing Studies*, 35(1), 50-86.

Darıcı, B. (2018). Para Politikası ve Konut Fiyatları İlişkisi: Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bir Analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 221- 228.

Dayı, F. ve Gencan M. Y. (2024). Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Samsun Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 348-364.

Dilber, İ. ve Sertkaya, Y. (2016). 2008 Finansal Krizi Sonrası Türkiye’de Konut Fiyatlarının Belirleyicilerine Yönelik Analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 11- 30.

Dolde, W. ve Tirtiroglu, D. (2002). Housing Price Volatility Changes and Their Effects. *Real Estate Economics*, 30 (1), 41-66.

Ekinci, A. (2011). Üretim Değişkenliği ile Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eryüzlü, H. ve Ekici, S. (2020). Konut Fiyat Endeksi ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Örneği. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, (12), 97-105.

Eviews (2020), *EViews 12 User’s Guide II*, <http://www.eviews.com>.

Gasparéniené, L., Remeikiéné, R. ve Skuka, A. (2016). Assessment of the Impact of Macroeconomic Factors on Housing Price Level: Lithuanian Case. *Intellectual Economics*, 10, 122-127.

Gebesoglu, P. (2018). Housing Price Index Dynamics in Turkey. *IV. International Conference on Applied Economics and Finance & Extended With Social Sciences*, Kuşadası, 100-107.

Glosten, L. R., Jagannathan, R. ve Runkle, D. E. (1993). On the Relation Between the Expected Value and the Volatility of the Nominal Excess Returns on Stocks. *Journal of Finance*, 48(5), 1779-1801.

Hatipoğlu, M. (2021). Neden Konut Fiyatları ile Enflasyon Arasında Nedensellik İlişkisi Yoktur? *Sakarya İktisat Dergisi*, 10 (2), 159-166.

Hesary, F., Yoshino, N., Mortha, A., Chiu, A. ve Naderi, N. (2020). Internal And External Determinants of Housing Price Boom in Hong Kong. *Bulletin of Monetary Economics and Banking*, 23(4), 597-620.

Hlaváček, M. ve Komárek L. (2009). Housing Price Bubbles and Their Determinants in the Czech Republic and its Regions. *Czech National Bank Working Paper Series 12*.

Hou, C., Yong, H., Yee, L., Yang, L., Lee, Y. (2018). Determinants of Housing Price Index in Malaysia. *Universiti Tunku Abdul Rahman Yayınlanmamış Mezuniyet Projesi*, Malaysia.

Hui, E.C.M. ve Yue, S. (2006). Housing Price Bubbles in Hong Kong, Beijing and Shanghai: A Comparative Study. *The Journal of Real Estate Finance Economics*, 33, 299-327.

Hyndman, Rr. J. ve Athanasopoulos, G. (2014). *Forecasting Principles and Practice*. <https://otexts.com/fpp2/AR.html> (Erişim: 04.07.2022).

İslamoğlu, B. ve Nazlıoğlu, Ş. (2019). Enflasyon ve Konut Fiyatları: İstanbul, Ankara ve İzmir İçin Panel Veri Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 93-99.

Jiang, Y. ve Qiu, L. (2022). Empirical Study on The Influencing Factors of Housing Price Based on Cross-Section Data of 31 Provinces and Cities in China. *Procedia Computer Science*, 199, 1498-1504.

Kamal, E.M., Hassan, H. ve Osmadi, A. (2016). Factors Influencing the Housing Price: Developers' Perspective. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Humanities and Social Sciences*, 10(5), 1676-1682.

Kapusuz, Y. E. ve Tanrıvermiş, H. (2024). Konuta Erişilebilirlik, Konut Talebi ve Talebi Etkileyen Faktörlerin Analizi: Ankara İli Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 42(1), 66-89.

Karadaş, H.A. ve Salihoğlu, E. (2020). Seçili Makroekonomik Değişkenlerin Konut Fiyatlarına Etkisi: Türkiye Örneği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 63-80.

Kargı, B. (2013). Konut Piyasası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Zaman Serileri Analizi (2000-2012). *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 897- 924.

Kolcu, F. ve Yamak, N. (2018). Gelir ve Faiz Oranlarının Konut Fiyatları Üzerindeki Kısa ve Uzun Dönemdeki İlişkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 141- 152.

Koramaz, T. K. ve Dokmeci, V. (2012). Spatial Determinants of Housing Price Values in Istanbul. *European Planning Studies*, 20(7), 1221-1237.

KPMG. (2021). Gayrimenkul Sektörüne KPMG Perspektifinden Bakış. İstanbul: KPMG.

Lee, C. (2009). Housing Price Volatility and its Determinants. *International Journal of Housing Markets and Analysis*. 2(3), 293-308.

Miles, W. (2008). Volatility Clustering in U.S. Home Prices. *Journal of Real Estate Research*, 30(1), 73-90.

Mohklis, N.H.M., Ariffin, M.N.A., Mustapha, W.H.W. (2020). Analysing Macroeconomics Factors of Housing Price in Malaysia. *International Journal of Advanced Research in Economics and Finance*, 2(3), 1-7.

Nistor, A ve Reianu, D. (2018). Determinants of Housing Prices: Evidence from Ontario Cities, 2001-2011. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 11(3), 541-556.

Ovalı, M. ve Çayırılı, Ö. (2023). Enflasyon ve Döviz Kuru Beklentilerindeki Belirsizlik ve Konut Fiyatları: Türkiye Örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(2), 550-569.

Olanrewaju, A., Tat, L., Tan, S. Naoto, M., Nizamani, Z. ve Aziz, A. (2016). Analysis of Economic Determinants of Affordable Housing Prices. *Integrated Solutions for Infrastructure Development*, 1-6.

Osmadi, A., Kamal, M. ve Hassan, H. (2015). Assessing Housing Price Determinants in Malaysia: The Case of Penang. *Advances in Environmental Biology*, 9(5), 98-100.

Öner Badurlar, İ. (2008). Türkiye’de Konut Fiyatları ile Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 223-238.

Özcan, G. ve Başaran Tormuş, N. (2018). Konut Fiyat Endeksi ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. 5. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, Sakarya: Pesa, 505- 514.

Özen, K. (2022). Konut Fiyatları Üzerinde Etkili Olan Sosyo Ekonomik Unsurların Hedonik Fiyat Modeliyle Araştırılması: Panel Veri Analizi. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 503-522.

Özsoy, O. ve Şahin, H. (2009). Housing Price Determinants in Istanbul, Turkey. *International Journal of Housing Markets and Analysis*, 2(2), 167-178.

Öztürk, N. ve Fitöz, E. (2009). Türkiye’de Konut Piyasasının Belirleyicileri Ampirik Bir Uygulama. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 21-46.

Paksoy, S., Yöntem, T. ve Büyükçelebi, T. (2014). Konut Fiyat Endeksi ve Enflasyon Arasındaki İlişki (TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey Bölgeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma). *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2, 54- 69.

Panagiotidis, T. ve Printzis, P. (2016). On The Macroeconomic Determinants of The Housing Market in Greece: A VECM Approach. *Int Econ Econ Policy*, 13, 387-409.

Rahman, M.M., Khanam, R. ve Xu, S. (2012). The Factors Affecting Housing Price in Hangzhou: An Empirical Analysis. *International Journal of Economic Perspectives*, 6(4), 57-66.

Rapach, D. ve Strauss, J. (2008). Differences in Housing Price Forecastability Across US States. *International Journal of Forecasting*, 25, 351-372.

- Sarı, S. S. (2022). Konut Fiyatlarında Etkili Olabilecek Göstergelerin ARDL Yaklaşımı ile Analizi. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 158-170.
- Shen, Y., Hui, E.C. ve Liu, H. (2005). Housing Price Bubbles in Beijing and Shanghai. *Management Decision*, 43(4), 611-627.
- Shih, Y., Li, H. ve Qin B. (2014). Housing Price Bubbles and Inter-Provincial Spillover: Evidence from China. *Habitat International*, 43, 142-151.
- Sodan, S., Yıldırım, U. ve Turan, V. (2023). Türkiye'ye Yönelik Kısa Vadeli Fon Akımlarının Konut Fiyatları Üzerindeki Etkisi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 33-52.
- Tekin, A. C. (2021). Türkiye'de Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(1), 1-30.
- Tian, Y. ve Gallagher, K.P. (2015). Housing Price Volatility and the Capital Account in China. *Global Economic Governance Initiative*, Boston University.
- Torres, J., Gonzalez, J. ve Restrepo, S. (2018). Determinants of Housing Bubbles' Duration in OECD Countries. *International Finance*, 21, 140-157.
- Tsai, C. ve Chen, M. (2009). The Asymmetric Volatility of House Prices in The UK. *Property Management*, 27 (2), 80-90.
- Uysal, D. ve Yiğit, M. (2016). Türkiye'de Konut Talebinin Belirleyicileri (1970-2015): Ampirik Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 19(1), 185- 209.
- Ünal, A. O., Tanrıvermiş, H. ve Tanrıvermiş Y. (2021). Metro Sistemlerinin Konut Satış Değerine Etkisinin Diğer Faktörler Yönünden Analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 27, 636- 643.
- Varlık, N. (2020). Ekonomik Büyümenin Konut Fiyatları Üzerindeki Asimetrik Etkisi: NARDL Uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 352-367.
- Yang, Y., Rehm, M. ve Zhou, M. (2021). Housing Price Volatility: What's The Difference Between Investment and Owner-Occupancy?. *Economic Record*, 97(317), 548-563.
- Yıldırım, S., Karakaya Kırmızı, B. ve Zeren, F. (2021). Türkiye'de Konut Fiyatlarını Belirleyen Makroekonomik Göstergelerin Analizi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 5(1), 1-15.
- Zakoian, J. M. (1994). Threshold Heteroskedastic Models. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 18(5), 931-955.
- Zhang, Y., Hua, X. ve Zhao, L. (2012). Exploring Determinants of Housing Prices: A Case Study of Chinese Experience in 1999–2010., *Economic Modelling* 29, 2349-2361.

Uluslararası Hukuk Çerçevesinde İsrail-Filistin Çatışması: Devlet Dışı Aktörler ve Meşru Müdafaa

Araştırma Makalesi /Research Article

Yasin Çağlar KAYA¹
Abdullah KAYAR²

ÖZ: İsrail ve Filistin arasında süregelen çatışma, devletlik statüsü, egemenlik, insan hakları, güvenlik ve uluslararası hukuk gibi konuların iç içe geçtiği karmaşık ve uzun yıllardır devam eden bir sorundur. 7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail topraklarına düzenlediği sürpriz saldırı ve ardından İsrail'in Gazze topraklarına yönelik başlattığı operasyon birçok tartışmayı meydana getirmiştir. Bu çalışmada İsrail'in Gazze'ye karşı yürüttüğü silahlı saldırılar Birleşmiş Milletler Şartının (BMŞ)2(4) ve 51. maddelerine odaklanarak eleştirel bir şekilde uluslararası hukuka uygunluğu değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin yapılabilmesi için öncelikle Filistin'in devletlik statüsü Montevideo Sözleşmesi kapsamında değerlendirilmiş ve Filistin'in tüm devlet olma şartlarını yerine getirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ardından Hamas'ın devlet içindeki rolü incelenmiş Hamas ve Filistin devleti arasında organik bir bağ olmadığı ortaya koyulmuştur. Tüm bu bilgiler ışığında İsrail'in 51. Madde kapsamında meşru müdafaa hakkının olduğu fakat bu hakkın kullanımı sırasında gerçekleştirdiği eylemler dolayısıyla meşru müdafaa hakkının meşruiyeti sorgulanabilir hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Meşru müdafaa, kuvvet kullanımı, İsrail-Filistin çatışması

The Israel-Palestine Conflict Under International Law: Non-State Actors And Self-Defense

ABSTRACT: The ongoing conflict between Israel and Palestine is a complex and long-standing problem that intertwines issues such as statehood, sovereignty, human rights, security and international law. The surprise attack by Hamas on Israeli territory on October 7, 2023 and the subsequent operation launched by Israel against Gaza territory have sparked many debates. In this study, Israel's armed attacks against Gaza were critically evaluated for their compliance with international law by focusing on Articles 2(4) and 51 of the United Nations Charter. In order to make this evaluation, first of all, Palestine's statehood status was evaluated within the scope of the Montevideo Convention and it was concluded that Palestine met all the conditions for statehood. Then, Hamas's role within the state was examined and it was revealed that there was no organic connection between Hamas and the Palestinian state. In light of all this information, it has been concluded that Israel has the right to self-defense within the scope of Article 51, but the legitimacy of its right to self-defense has become questionable due to the actions taken during the exercise of this right.

Keywords: Self-Defense, Use of force, Israel-Palestine conflict

Geliş Tarihi / Received: 16/04/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 26/08/2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, y.caglakaya@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9401-4566>

² Arş. Gör. , Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, abdullahkayar@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0755-3930>

1. Giriş

Uluslararası Hukukta kuvvet kullanımının yasaklanması, daha önce belirli denemeler bulunsa da küresel çapta 1945 yılında Birleşmiş Milletlerin (BM) kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Kuvvet kullanma yasağı BM'nin kurucu anlaşması olan Birleşmiş Milletler Şartı'nın (BMS) 2(4)'üncü maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar." Bu kuralın tek istisnası ise aynı anlaşmayla düzenlenen ve devletlere kendilerine yapılan bir saldırı karşısında meşru müdafaa hakkı tanıyan 51. maddedir. Bu maddeye göre bir devlet bir silahlı saldırı karşısında saldırıyı engelleyecek ölçüde kuvvet kullanma hakkına sahiptir. 51. madde saldırıya uğrayan devletlere kendini savunma amaçlı kuvvet kullanma hakkı tanımına rağmen bu hakkın ne şekilde kullanılacağı hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Ayrıca hem 2(4) hem de 51. madde sadece devletlerin kuvvet kullanımını yasaklayıp meşru müdafaa hakkı tanımakta, devlet dışı aktörler hakkında bir düzenleme içermemektedir. Devlet dışı aktörlere karşı meşru müdafaa hakkı literatürde hala bir tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

İsrail ve Filistin arasında süregelen çatışma, devletlik statüsü, egemenlik, insan hakları, güvenlik ve uluslararası hukuk gibi konuların iç içe geçtiği karmaşık ve uzun yıllardır devam eden bir sorundur. 7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail topraklarına düzenlediği sürpriz saldırı ve ardından İsrail'in Gazze topraklarına yönelik başlattığı operasyon, bu sorunda önemli bir dönüm noktası olmuş, her iki tarafın da eylemleri uluslararası toplumda tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hamas'ın 7 Ekim 2023'te gerçekleştirdiği sürpriz saldırıya karşılık olarak İsrail tarafından başlatılan karşı saldırı, çok sayıda sivil kayba ve şehirlerde geniş çaplı yıkıma neden olmuştur. İsrail'in orantısız güç kullanımı, sivil altyapıların hedef alınması ve savaş hukukunun ihlal edilmesi, bu saldırıların meşruiyeti hakkında soru işaretleri oluşturmuş ve söz konusu saldırıların uluslararası hukuk kuralları açısından değerlendirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu bağlamda bu çalışmada İsrail'in Gazze'ye karşı yürüttüğü silahlı saldırıların uluslararası hukuka uygunluğu değerlendirilecektir.

Uluslararası hukukta meşru müdafaa yalnızca devletlerden gelen saldırılar açısından tanımladığı için bu değerlendirmenin yapılabilmesi adına çalışmanın ilk bölümünde Filistin'in devletlik statüsü tartışılacaktır. İkinci bölümde ise, 7 Ekim saldırılarının faili olan Hamas nasıl tanımlanması gerektiği ve Filistin devleti içerisindeki yeri tarihsel açıdan incelenip analiz edilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise İsrail tarafından gerçekleştirilen saldırıların uluslararası hukuka uygunluğu, BMS'nin 2(4) ve 51. maddelerine odaklanarak eleştirel bir şekilde incelenecektir. İsrail'in meşru müdafaa iddiasının geçerliliği ve kapsamı incelenecek, askeri operasyonlar gereklilik ve orantılılık gibi temel ilkeler çerçevesinde değerlendirilecektir.

2. Uluslararası Hukukta Filistin ve Filistin'in Devletlik Statüsü

Uluslararası ilişkilerin ve uluslararası hukukun en önemli yapı taşlarından biri olan devlet, tarihin başlangıcından beri üzerine tartışılan bir konu olmasına karşın, kavramın ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği üzerinde ortak bir karara varılamamıştır. Bu durum özellikle Filistin gibi tanınma sorunu yaşayan, BM üyesi olamayan ve devletlik statüsü tartışmalı olan yapılar için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu kavram karmaşası Filistin gibi tarih boyunca sistematik şekilde başka bir devlet tarafından silahlı saldırı şeklinde gerçekleşen kuvvet kullanımına maruz kalan bir devlet için çok daha büyük sorun teşkil etmektedir.

Uluslararası hukukta kuvvet kullanımının devletlerarasında ve devlet olmayan yapılara karşı ayrı ayrı ele alınması da Filistin'in devletlik statüsü sorununu bu çalışma için oldukça önemli bir yere oturtmaktadır. Devletlere karşı kuvvet kullanımı en net şekliyle BMŞ'nin VII. bölümünde (Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler) tanımlanmıştır. BMŞ'ye göre başka bir devlete karşı kuvvet yalnızca barışın tehdit edildiği, bozulduğu ya da bir saldırı eylemi olduğu durumlarda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından ya da bir devletin silahlı saldırı karşısında meşru müdafaa hakkı kapsamında kullanılabilir (Birleşmiş Milletler Şartı, 1945). Devlet dışı aktörlere karşı kuvvet kullanımı için ise literatürde ortak bir uzlaşma sağlanamamaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada öncelikle Filistin'in devletlik statüsü uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde tartışılacaktır.

2.1. Ulus Devlet

Uluslararası hukukta her ne kadar ulus devlet kavramının tanımı hakkında tartışmalar mevcut olsa da ulus devletler ve ulus devletin tanımlanması konusunda en çok atıf alan legal doküman tartışmasız bir şekilde Devletlerin Hak ve Görevlerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin birinci maddesi bir uluslararası hukuk süjesinin uluslararası hukukta devlet sayılabilmesi için belirli şartlara sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Sözleşmeye göre bu şartlar: "a) kalıcı bir nüfus; b) tanımlanmış bir bölge; c) hükümet ve d) diğer devletlerle ilişkilere girme kapasitesi" şeklinde tanımlanmıştır (Devletlerin Hak ve Görevlerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi, 1933) Montevideo Sözleşmesi'ni literatürdeki diğer dokümanlardan daha önemli kılan nokta ise hem hukukçular ve araştırmacılar, hem de devletler tarafından, devletlik statüsüne ilişkin normatif kurallar bütünü olarak görülmesidir (Ryngaert ve Sobrie, 2011: 472). Ayrıca, Montevideo Sözleşmesi'nde devletlik statüsü için geçerli olan kurallar örf ve adet hukuku kuralları olarak kabul edilmektedir (Mendes, 2010: 10)

Ancak, sözleşme her ne kadar normatif olarak bir başlangıç noktası olarak görülse de süreç içerisinde devletlik statüsüne ilişkin farklı kural ve kaidelerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kurallardan ilki bir devletin diğer devletler tarafından tanınmasının, o devletin devletlik statüsüne olan etkisi üzerinedir. Bu nedenle Filistin'in devletlik statüsü tartışılırken Filistin'in diğer devletler tarafından

tanınmasının da üzerinde durulacaktır. Ayrıca bir devletin kuruluşunun buyruk (Jus Cogens) kurallara aykırı olmaması da devletlik statüsü açısından uluslararası hukukta bir diğer kural olarak görülebilir (Caplan, 2005: 55).

Literatürde devletlerin tanınması hakkında birbirine taban tabana zıt iki teori mevcuttur. Bu teorilerden ilki olan kurucu teoriye göre bir devlet Montevideo Sözleşmesi'ndeki tüm kriterleri ayrı ayrı sağlamış olsa da ancak diğer devletler tarafından tanındığı zaman devlet mahiyeti kazanır (Dugard ve Raiç, 2006: 97). Bu teori devletlere bir diğer devletin statüsünü belirleme hakkı tanıdığı için literatürde oldukça tartışmalı bir konu olarak yer almaktadır. Ayrıca bu teorinin eleştirildiği bir diğer konu ise bir yapının devlete dönüşmesi için en az kaç devlet tarafından tanınması gerektiğinin belirli olmamasıdır (Marek, 1968: 132). Oppenheim (1905:108-109) kurucu teoriyi "Devletler Hukuku'nun temeli uygar milletlerin ortak rızasına dayalı olduğu için, devletlik, tek başına uluslar ailesinin üyeliğini içermez. Üye olan devletler, uluslararası hukuku aşamalı olarak örf ve adetler yoluyla geliştiren devletlerdir ya da oluştuklarında halihazırda bulunan üye devletler tarafından tanınan devletlerdir. Henüz üye olmayan fakat olmak isteyen devletler için tanınma zorunludur. Bir ülke yalnızca ve özellikle tanınma yoluyla uluslararası kişilik kazanır" şeklinde açıklamıştır

Diğer bir tanınma teorisi olan açıklayıcı teoriye göre ise devletler kuruldukları andan itibaren devlet mahiyetini kazanırlar, tanınma ise ortada bulunan bir durumun diğer devletler tarafından resmi olarak bildirilmesidir. Devletliği belirleyen esas kriterler, Montevideo Sözleşmesi'nde de geçen kalıcı bir nüfus, tanımlanmış bir bölge, hükümet ve diğer devletlerle ilişkilere girme kapasitesidir (Sloane, 2006: 115). Mériñhac (1905: 328) tanımını "Tanınma aslında mevcut devleti ele alır ve olağan uluslararası ilişkilerin sürdürülebilmesi için gerekli koşulları karşıladığını belirtmekle sınırlıdır. Dolayısıyla devlet tanınmadan önce de vardır, çünkü aksi takdirde tanınma sorunu olmazdı: hiçliği tanımıyoruz" şeklinde açıklamıştır. Günümüzde doktrin ve yargıda açıklayıcı teori, kurucu teoriye oranla baskın bir şekilde kabul görmektedir (Crawford, 2007: 23). Bu nedenle bu çalışmada da Filistin'in devletlik statüsü açıklayıcı teori esas alınarak değerlendirilecektir.

2.2. Filistin'in Devletlik Statüsü

Çalışmanın öncesi kısımlarında bahsedildiği gibi Filistin'in devletlik statüsü literatürde ve uygulamada oldukça tartışmalı bir konudur. Bu tartışmalı statüsü nedeniyle Filistin, BM dahil birçok uluslararası örgüte üye olamamakta ve diğer devletler ile ikili ilişkilerini yürütürken birçok sorunla karşılaşmaktadır. Bu nedenle bu bölümde Montevideo Sözleşmesi'nde belirtilen kriterler çerçevesinde Filistin'in devletlik statüsü belirlenmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Kalıcı Bir Nüfus

Nüfus, bir devleti oluşturan en önemli kriterdir. Bir ulus-devlet, ortak özellikleri paylaşan insanların, devletin topraklarında isteyerek ikamet etmesiyle yaratılır. Oxford sözlüğünde nüfus "belirli bir bölgede, şehirde veya ülkede yaşayan tüm

insanlar; orada yaşayan toplam insan sayısı” şeklinde tanımlanmıştır (Oxford Dictionary, t.y.). Benzer bir şekilde TDK tarafından da nüfus “Bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir anda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı; popülasyon” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, t.y.). Montevideo Sözleşmesi dahil olmak üzere, bu tanımların tamamında, nüfus olarak kabul edilen insanların ilgili bölge toprakları içinde ne kadar süre yaşamış olması gerektiğine dair minimum bir süreden bahsedilmemektedir. Ancak, kalıcı nüfus kriteri için literatürde kabul edilen minimum süre, bu bölgede uzun bir süre (birden fazla nesil) yaşanmış olunmasıdır (Syuib, 2020: 3). Ayrıca bu tanımlamalara ek olarak nüfusun kesin olarak belirlenmesi veya belirli bir sayının üstünde olması gibi koşullar da bulunmamaktadır (Uluslararası Adalet Divanı [UAD], Batı Sahara Davası, 1975, para. 87)³.

İlgili nüfus koşulu açısından Filistin değerlendirildiği zaman, Filistin’in ne günümüzde ne de resmi kuruluş tarihinden itibaren Montevideo Sözleşmesi’ndeki bu kriteri karşılama konusunda herhangi bir problemi bulunmadığı açıkça görülmektedir. Günümüzde Filistin devletinin toplam nüfusu 4.75 milyondur ve bu nüfusunun 2.9 milyonu Batı Şeria’da, kalan 1.85 milyonu ise Gazze bölgesinde yaşamaktadır (UNFPA, 2016). Aynı şekilde kuruluş tarihi olan 1948 yılında ise Filistin’in 1.4 milyon nüfusu bulunmaktadır (Palestinian Central Bureau of Statistics, 2023). Bu nüfus Filistin topraklarında yaşayıp kendini Filistinli olarak tanımlayan insanlardan oluşmaktadır. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır ki, şu anda İsrail, işgal edilmiş Filistin topraklarına girişler, çıkışlar ve ikametler üzerinde nihai kontrole sahiptir (Reynolds, 2009: 5). Fakat, Batı Sahara Davası’nda (Para. 87, 89, 92) da belirtildiği üzere devletlerin nüfusları üzerinde kontrollerinde kesintilerin olması devletlerin nüfus kriterini sağlamasına engel teşvik etmemektedir. Ayrıca günümüzde ise 6 milyondan fazla Filistinli, diaspora olarak diğer Arap ülkelerinde yaşamaktadır (Awad, 2023).

2.2.2. Tanımlanmış Bir Bölge

Filistin, İngiliz Manda yönetiminde olduğu dönemin başından itibaren tanımlanmış bir bölgeye sahiptir. İngiliz manda yönetimi döneminde Filistin toprakları Kuzeyde Lübnan, doğuda Suriye ve Ürdün, güneyde Mısır, batıda Akdeniz olarak tanımlanmıştır (Quigley, 2010: 209). 1948 Savaşı sonrasındaki dönemde İsrail’in bu bölgenin belirli bir kısmında ayrı bir devlet kurmasına rağmen Filistin’in bu toprakların çoğunluğu üzerindeki hâkimiyeti devam etmiştir (Kırbaşoğlu ve Hasançebi, 2024: 26).

1948 Savaşı sonrası durum hem BMGK kararlarında hem de 1988 yılında ilan edilen Filistin Bağımsızlık Bildirgesinde Filistin Devleti’nin resmi toprakları olarak tanımlanmıştır. Söz konusu bildirgeye göre Filistin Devleti’nin, BMGK kararları ile uyumlu olarak, başkenti Arap Kudüs’ü olacak şekilde kurulduğu ilan edilmiştir (Palestine National Council, 1988). Söz Konusu BMGK Kararlarına göre İsrail ve

³ Örneğin Tuvalu 10.679 nüfusu ile BM’ye üye, en küçük egemen ulus devletlerden biridir.

Filistin arasındaki sınır 1948 Savaşı sonrasındaki duruma göre belirlenecektir ibaresi yer almaktadır (BMGK Res. 242, 1967; BMGK Res. 338, 1973).

Günümüzde ise İsrail, uluslararası hukuk altında bağlayıcılığı bulunan, söz konusu kararlara aykırı davranarak çok daha büyük bir alanı işgal etmiştir.

Harita 1. İsrail Filistin Sınırının Yıllar İçersindeki Değişimi

Kaynak: Haddad ve Chughtai, 2023.

Ancak Filistin Bağımsızlık Bildirgesi ve Filistin Anayasasında geçen toprakların günümüzde bir kısmının egemenliğinin tartışmalı olması veya işgal altında olması devletliğe engel teşkil eden bir husus değildir (Hobach, Lefeber ve Ribbelink, 2007: 166). Günümüzde birçok devletin toprakları üzerinde egemenlik iddiaları ve tartışma mevcut bulunmakta fakat bu devletlerin devletlik statüsü tartışılmamaktadır (Quigley, 2010: 210; Hobach, Lefeber ve Ribbelink, 2007: 167-168). Ayrıca hem hakemlik mahkemeleri hem de UAD devletlerin sınırlarının kesin olarak belirli olmamasının devletlik statülerine hanel getirmeyeceğini belirtmiştir (Uluslararası Hakemlik Mahkemesi [UHM], Alman Kıtasal Gaz Şirketi v. Polonya Davası, 1929, Para. 14-15; UAD, Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davası, 1969, Para. 3).

Filistin devletinin tanımlanmış bir bölgeye sahip olması açısından tartışılmasının en önemli nedeni, Filistin'in günümüzde egemenlik iddia ettiği bölgelerin yanı sıra kontrol ettiği bölgeler üzerinde de tek bir güç olarak otorite kuramamış olmasıdır. Omar Dajani (1997: 84) bu durumu "Filistin'in devletliğine engel olan şey, Filistin hükümetinin henüz, tanımlanmış bir bölge üzerinde bağımsız otorite uygulamamasıdır" sözleri ile ifade etmektedir. Ancak Filistin'in tanımlı bir bölge kriterini kendi toprakları üzerinde otorite sağlayamadığı için karşılamadığı iddiaları UAD, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMK) ve BMGK kararları göz önünde bulundurulduğunda geçerli olmayacaktır. Söz konusu bölgeler üzerinde yeterli otoriteyi kuramamış olmasının ana nedeninin İsrail işgali olması, Filistin'in tanımlı bir bölge kriterini karşılamasını engellemektedir (Syuib, 2020: 4).

2.2.3. Hükümet

Montevideo Sözleşmesi'nin birinci maddesinde geçen hükümet kriteri belirli bir hükümet şeklini gerekli kılmamaktadır. Bir devletin efektif bir hükümeti bulunduğu sürece sözleşmedeki hükümet kriterini karşıladığı kabul edilmektedir. Uluslararası toplum buna uygun olarak teokrasilerden, demokrasilere bir çok farklı hükümet şekline sahip devleti tanımıştır (James, 1994: 54). Ancak bir devletin hükümet kriterini karşıladığı kabul edilebilmesi için etkililik ve yasallık şeklinde iki altı kriteri de karşılaması gerekmektedir. Etkililik kriteri yetkinin fiili kullanımı, yasallık kriteri ise ve yetkiyi kullanma hakkı veya unvanını ifade etmektedir (Crawford, 2007: 44).

Filistin açısından hükümet kriteri incelenecek olursa, Filistin yasal anlamda hem kendi halkı tarafından hem de birçok farklı devlet tarafından tanınan, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) tarafından oluşturulmuş meşru bir hükümete sahiptir. Ancak tanımlı bir bölge kriterinde de bahsedildiği gibi Filistin hükümeti topraklarının büyük bir kısmında yegâne otorite olamamaktadır. Örneğin Filistin Hükümeti Gazze de Hamas ve İsrail nedeniyle, Kudüs ve Batı Şeria'nın bir kısmında ise İsrail nedeniyle otorite sergileyememektedir (Syuib, 2020: 5). FKÖ'nün etkin bir hükümet olarak sayılmasının önündeki en büyük engel ise İsrail ile yapmış olduğu anlaşmalardır. Bu anlaşmalar hasebiyle FKÖ hükümeti topraklarında diğer hükümetlerin uygulayabildiği tüm yetkileri uygulayamamaktadır (Dajani, 1997: 86). Örneğin İsrail hükümeti Oslo II Anlaşmaları'na dayanarak kâğıt üzerinde Batı Şeria'nın %60'ını yönetmektedir ki bu kontrol uygulamada çok daha yüksek düzeydedir (Reynolds, 2009: 7). Bu nedenle Filistin devleti hükümet kriterinin yasallık alt kriterini sağlarken etkililik kriterini sağlayamadığı görülmektedir. Ancak bir hükümetin kendi toprakları üzerinde egemenliğini veya otoritesini sağlayamaması ya da bazı haklarından feragat etmiş (Hekimoğlu, 2004: 31) veya başka devletlerin onayına bırakmış olması devlet olma statüsüne hanel getirmemektedir (Daimi Uluslararası Adalet Divanı, Avusturya-Almanya Gümrük Birliği Davası, 1931). Dolayısıyla, İsrail ve FKÖ arasında yapılan ve yetki devrini içeren anlaşmaların etkinlik kriteri üzerindeki etkisinin, Filistin'in devletlik statüsü önünde engel teşkil ettiğini söylemek uluslararası hukuka çok uygun olmayacaktır.

2.2.4. Diğer Devletlerle İlişkiye Girme Kapasitesi

Filistin diğer devletlerle ilişkiye girme kapasitesi kriteri açısından değerlendirilecek olursa, söz konusu kriterin Filistin tarafından karşılandığı kolaylıkla söylenebilir. Filistin günümüzde dış politikasını, kimi devletlerin aksine, kendi diplomatik ajanları aracılığıyla yürütmektedir. Birçok devletle gerek liderler nezdinde gerekse daha düşük seviyeli diplomatik misyonlar aracılığıyla ilişkilerini sürdürmektedir (Quigley, 2010: 211).

Günümüzde Filistin'in yurtdışında 90 adet büyükelçiliği, elçiliği veya konsoloslugu bulunmaktadır. Filistin devlet sınırları içerisinde ise 44 devletin yabancı

temsilcilikleri bulunmaktadır (Embassy Worldwide, 2023). Bunlara ek olarak Filistin Devleti 1995'ten beri kendi vatandaşlarına Filistin pasaportu tahsis etmiş ve bu pasaportları Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dahil bir çok devlette geçerli olarak kabul etmiştir (Quigley, 2010: 212). Diğer devletlerle ilişkilerinin yanı sıra Filistin birçok uluslararası örgütte de yer almaktadır. Örneğin Filistin Devleti Arap Ligi, İslam İş birliği Örgütü ve UNESCO gibi 15 uluslararası örgütte üye statüsünde bulunmaktadır.

Ancak tartışmaya yer vermemesi açısından her ne kadar Montevideo Sözleşmesi'nde ve günümüzde genel kabul gören olan açıklayıcı teoride yer almasa da kurucu teoride devlet olma şartlarından biri olarak kabul edilen tanıma kriterine de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

2.2.5. Tanınma

Çalışmanın önceki kısımlarında bahsedildiği gibi günümüz doktrin ve uygulamasında tanınma devletler için kurucu bir unsur olarak görülmemektedir. Günümüzde Filistin 193 BM üyesi devletin 138'i, yani %72'si tarafından tanınmaktadır. Filistin'i tanımayan devletler incelendiğinde AB ülkeleri, ABD, Kanada gibi batılı ülkeler göze çarpmakla beraber bu ülkelerin birçoğunun Filistin ile resmi olmayan yollarla ilişki kurmuş olduğu da açıkça görülmektedir (Venditti, 2023). Ayrıca Filistin 2012 yılından beri de BM'de üye olmayan gözlemci devlet statüsünde bulunmaktadır. Dolayısıyla, devletlik statüsü için tanıma kriteri bir şart olarak kabul edildiği takdirde bile Filistin'in devlet olma şartlarını yerine getirdiği söylenebilir.

2.2.6. İlgili Kriterler Açısından Filistin'in Devletlik Statüsünün İncelenmesi

Montevideo Sözleşmesi'nin birinci maddesi ve genel uluslararası hukuk kuralları değerlendirildiğinde Filistin'in kalıcı bir nüfus, tanımlanmış bir bölge, hükümet, diğer devletlerle ilişkilere girme kapasitesi ve tanıma şartlarının tamamını sağladığı ve bu nedenle bir devlet olarak kabul edilmesi gerektiğini sonucuna ulaşılabilir.

Filistin'in topraklarının bütününde İsrail işgali ve Hamas ile girişilen güç mücadelesi gerekçesiyle tam ve münhasır bir yetki kullanamaması, günümüzde ve geçmişte birçok devleti, devlet olarak tanımlanmaktan alıkoymadığı gibi Filistin'i de devlet olarak tanımlanmaktan alıkoymaz. Bu nedenle Filistin'i devlet dışı bir aktörden ziyade "başarısız devlet" olarak nitelendirmek, çok daha doğru olacaktır.

Başarısız devlet kavramı ciddi siyasi, ekonomik ve insani krizler yaşayan devletler için kullanılmaktadır ve Afganistan, Liberya, Sierra Leone ve Somali gibi devletler başarısız devlet olarak addedilmektedir. Başarısız devletlerin en önemli göstergesi toprakların bir bölümünde etkin kontrolü sağlayamamasıdır (Boås ve Jennings, 2005: 387). Bu nedenle siyasi krizler yaşayan ve topraklarında tam kontrol sağlayamayan Filistin'i başarısız devletler kategorisinde değerlendirmek gerekmektedir. FKÖ'nün Filistin'in toprakları üzerindeki etkin kontrolü incelendiği takdirde Batı Şeria'da yeterli bir kontrolden söz etmek mümkünken Gazze'de 2007

yılından itibaren etkin bir kontrolden söz etmek mümkün görünmemektedir. 2007 tarihi itibarıyla Gazze’de etkin kontrol Hamas tarafından sağlanmaktadır. Bu sebeple, 7 Ekim saldırıları ve meşru müdafaa hakkını uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirmeden önce Hamas’ın tarihi ve hukuki statüsü de açıklanması gereken birer olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

3. Hamas’ın Tarihi ve Statüsü

7 Ekim 2023 tarihinde Hamas tarafından İsrail’e karşı başlatılan ve 1200 kişinin yaşamını yitirdiği saldırılar sonrasında İsrail, BMŞ 51. maddeyi öne sürerek meşru-müdafaa adı altında Filistin’in Gazze topraklarına karşı sivil halkı da içerecek şekilde, tarihte görülmemiş bir operasyon başlatmıştır (Byman, vd., 2023). BMŞ 2(4)’e göre bir örgütün faaliyet gösterdiği devletin, yapılan herhangi bir eylemden sorumlu tutulup ona karşı meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi için örgüt ve devlet arasında organik bir bağ bulunmalıdır. Bundan dolayı bu operasyonun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde değerlendirilebilmesi için Hamas’ın statüsü ve Filistin Devleti ile ilişkisinin açıklanması gerekmektedir. Bu değerlendirmenin gerçekleştirilebilmesi için Hamas’ın kurulduktan sonra zaman içerisinde yaşadığı dönüşüm ve günümüzde Filistin devleti ile ilişkisi incelenecektir.

Her ne kadar resmi kaynaklarda Hamas’ın kuruluşu 1987 olsa da örgütün kökeni 1940’lı yılların ortalarında Kudüs’te kurulan ve Mısır’daki Müslüman Kardeşlerin bir kolu olan Filistinli Müslüman Kardeşler Örgütü’ne dayanmaktadır. Örgüt Filistin’in İngiliz Mandası altındaki dönemde kurulmuş ve hem İngiliz Mandasına karşı hem de Filistin’de yükselen Siyonizm’e karşı mücadele etmeyi amaçlamıştır (Zariç, 2018: 289). Mısır ve Filistin’deki Müslüman Kardeşler örgütlerinin ana amacı Birinci Dünya Savaşı sonrasında Müslüman Dünyası’nın yaşadığı yıkımı ve yenilgiyi, İslami yaşam tarzı ile toplumun en altından en üst kademesine kadar yenileyip Halifelik makamının yeniden tesis edilmesidir. Bu örgütler tarafından İslam İdeolojisi, Müslüman dünyasının içinde bulunduğu zayıflığı tersine döndürmek için bir panzehir olarak görülmüştür (Hroub, 2012: 233). Filistinli Müslüman Kardeşler, Filistin politik arenasına İngiliz Mandası altındayken girmiş olsa da görünürlük kazanması 1948 Arap-İsrail Savaşı sırasında gerçekleşmiştir. Savaş, her ne kadar Arap tarafının yenilgisiyle sonuçlansa da Kardeşliğin savaş sürecindeki çabası ve Filistin davasına bakışı toplumda olumlu bir algı oluşturmuştur (El-Awaisi, 1998).

1964 yılına gelindiğinde, Arap Ligi tarafından İsrail’e karşı yürütülecek savaşın organize edilmesi ve Filistin’de direnişçiler arasında birliğin sağlanabilmesi amacıyla FKÖ kurulmuş ve örgüt bundan sonra FKÖ çatısı altında eylemlerine devam etmiştir. FKÖ, İsrail’i ortadan kaldırmak isteyen civar Arap devletleri tarafından oldukça desteklenmiştir. Bu nedenle FKÖ, Gazze ve Batı Şeria’yı birleştirip Filistin direnişinin tek sembolü olarak görülmeye başlamıştır. FKÖ ve Filistinli Müslüman Kardeşler örgütlerini ayıran en temel unsur, FKÖ’nün Filistin’in kurtuluşunu seküler bir dünya görüşü çerçevesinde silahlı mücadele ile

sağlamaya çalışmasıyken, Müslüman Kardeşlerin bu kurtuluşu toplumun İslamlaştırılmasında ve bu yönde eğitilmesinde bulmasıdır. Bu nedenle bu iki örgüt hiçbir zaman bir çatı altında buluşmamış ve Müslüman Kardeşler özellikle Gazze’de bir sivil toplum örgütü gibi sosyal refah uygulamalarına ağırlık vermiştir (Roy, 2023: 22).

1967 Savaşı, Filistin-İsrail çatışmasını ve Filistin direnişini kökten değiştirmiştir. Savaş sonucunda İsrail Güvenlik Kuvvetleri, Batı Şeria, Gazze, Sina Çölü ve Golan Tepelerini işgal etmiş, bölgesel ve ülke içi güç dengelerini derinden sarsmıştır. Savaş sonrasında Filistin’deki milliyetçi ve sol görüşlü örgütlerin büyük bir çoğunluğu İsrail’e karşı silahlı mücadeleye girişmiştir. İsrail’in ele geçirdiği Filistin topraklarının zayıflığı ve kırılğan yapısı nedeniyle en oturmuş örgüt olan FKÖ, Filistin direnişinde başat aktör olmuş ve örgütün 1969 yılında liderliğine Yaser Arafat seçilmiştir. Bu oluşuma Kardeşliğin katılmamasının, Hamas ve FKÖ arasındaki çekişmenin başlangıcını oluşturduğu söylenilebilir (Ayhan, 2016: 110).

Filistin’de 1970’ler boyunca milliyetçilik ve sol görüşlü örgütlerin güç kaybetmesi, İslamcılığın toplumda önem kazanması, İran’daki İslam devriminin şaşırtıcı zaferi ve 1979’da Şah’ın devrilmesiyle zirveye ulaşmıştır. İran Devrimi toplumda İslamcılığı yaygınlaştırmıştır ve bu devrimin neticesinde Filistin direnişinde Müslüman Kardeşlerin “silahsız İslam” veya FKÖ’nün “İslamsız silah” çözümlerini Filistin’in kurtuluşunun hem silah hem de İslam’dan geçtiğini savunan üçüncü bir yol türemiştir. Filistinli Müslüman Kardeşlerin içerisinde ayrılan bir grubun kurduğu Filistin’de İslami Cihat Hareketi bu görüşü benimsemiştir. Bu durum toplumda Kardeşliğin yerini sarsmış ve bu yeni örgüt popülerlik kazanmaya başlamıştır. 1980’lerin ortalarında Kardeşlikten Hamas’ın kurucusu Şeyh Ahmet Yasin’inde dâhil olduğu yüksek rütbeli kişilerin tutuklanması, Kardeşliğin de strateji değiştirmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Hroub, 2012: 234).

Filistin direnişi sırasında tüm bu değişiklikler yaşanırken, 1987 yılında başlayan İntifada hareketi Kardeşliğin ihtiyaç duyduğu değişimin başlamasına neden olmuştur. İsrail’in Filistin işgaline karşı ilk direniş Gazze’de başlamış ve ardından bütün Filistin topraklarına yayılmıştır (Nasrallah, 2012: 56). İsrail zulmüne karşı başlayan bu pasif direnişin Filistin direnişi üzerine oldukça önemli etkileri olmuştur. En önemli etkisi ise Hamas ve FKÖ arasında başlattığı meşruiyet çatışmasıdır.

Direnişin başlamasının ardından birkaç gün içinde Filistinli Müslüman Kardeşler örgütü, “Hamas” adını alarak bir politik parti olarak kurumsallaşmıştır. Kuruluşundan bu yana yekpare olarak sürdürdüğü sosyal yardım faaliyetlerinin yanında İsrail’e karşı topyekûn bir direnişe başlamıştır. Bu direnişi ise 1988 yılında yayınladığı Hamas Misakı ile duyurmuştur. Misaka göre Filistin, Siyonist hakimiyetinden temizlenmesi gereken Arap ve Müslümanlara ait bir toprak parçasıdır ve İsrail devleti Filistin’den temizlenip yerine Filistin İslam Devleti kurulmalıdır. Bu bildiri ve İntifada süresince direnişe verdiği destekle Hamas,

İsrail-Filistin sorunundaki en önemli aktörlerden birisi haline gelmiş ve FKÖ ile özellikle Gazze üzerinde meşruiyet yarışına girişmiştir (Ayhan, 2016: 111-113).

Hamas Misakı ile kurulan örgüt bölgede yer alan diğer devlet dışı aktörlerden çok daha karmaşık bir örgütsel yapıya sahiptir. Hamas'ın örgütsel yapısı günümüzdeki şeklini, 1989 yılında Mousa Abu Marzook yönetimi altında neredeyse tüm Hamas yöneticileri İsrail tarafından tutuklandığı zaman almıştır. Bu örgütsel yapı sayesinde örgüt içerisindeki tüm güç grupları (daha ılımlı ve aşırı üyeler, siyasi ve askeri kollar, iç ve dış liderlik) ve fikir ayrılıkları istişare ve fikir birliğine dayalı olarak örgüt içerisinde tutulmuş ve çözülmüştür (Frankel, 2012: 59-61).

Abu Marzook'tan önce Hamas'ın ilk yönetimi Şeyh Ahmed Yasin ve diğer altı kurucu üyeden oluşsa da daha sonra hareket geliştikçe siyasi meseleler, güvenlik, askeri operasyonlar ve medyadan sorumlu liderlik kanatları ve komiteler kurulmuştur. Buna rağmen Hamas FKÖ ile karşılaştırıldığında örgütsel yapı olarak nispeten basit kalmış ve karmaşık bir bürokrasiden yoksundur. Hareketin genel liderliği, üyeleri işgal altındaki toprakların içinde ve dışında yaşayan Şura Konseyi'ne (danışma konseyi) emanet edilmiştir (Abu-Amr, 1993:13).

Şura Konseyi örgütün karar alma mekanizması olarak önemini günümüzde de devam ettirmektedir. Örgütü asıl yönlendiren mekanizma olarak adlandırılabilen konsey, Hamas'ın ana politikasını şekillendiren kurumdur. Konsey üyelerinin seçimleri, yerel meclislere yapılan seçimlerle başlamakta ve bu meclislerden Konseye üye atamalarıyla sonuçlanmaktadır. Konsey işleyişini; sosyal yardımlar, eğitim, medya, din ve kadın gibi özel alanlarda işleyecek komiteler kurarak sağlamaktadır (Hroub, 2006: 118).

Hamas örgütlenmesi; toplumsal, siyasal ve askeri olarak üçe bölünebilir. Toplumsal örgütlenme sosyal yardım alanlarında işleyişini sürdürmekte ve örgütün kuruluşundan ve hatta kardeşliğin başlangıcından beri devam etmektedir (Abu-Amr, 1993: 14). Örgütün siyasal örgütlenmesi 2006 yılına kadar çok gelişmemiş olsa da örgüt Değişim ve Reform Partisi adı altında seçimlere girdikten sonra faaliyet alanını oldukça genişletmiştir (Timur ve Bodur Ün, 2016: 586-587). Hamas'ın askeri yapılanması ise bölgenin çatışmalı durumu düşünüldüğünde toplumsal örgütlenme ile birlikte en etkili olduğu alandır. Hareket, askeri faaliyetlerini özellikle İzzeddin el-Kassam Tugayları ile gerçekleştirmekte ve Filistin siyaseti ve toplumun yönelimine göre eylemlerin sıklığı da değişiklik göstermektedir (Hroub, 2004: 23).

İntifada ile birlikte Filistinli Müslüman Kardeşler örgütü şiddete başvurmeyen dini bir örgütten ana amacı İsrail'e karşı direnmek olan popüler bir örgüte dönüşmüştür. FKÖ'nün iki devletli çözümüne karşı çıkan Hamas, direnişin yalnızca İsrail işgalinin sona ermesiyle duracağı yönünde söylemlerde bulunmuştur (Dehghanpishah, 2010). Bu şartlar altında 1993'e kadar devam eden intifada sonunda Filistin ve İsrail arasında Oslo Görüşmeleri gerçekleşmiştir. Görüşmeler sonucunda imzalanan Oslo Barış Anlaşması ile 1994 yılında FKÖ bünyesinde

Filistin Otoritesi, Gazze ve Batı Şeria'da kurulmuş ve Hamas bu yönetimin dışarısında bırakılmıştır. Anlaşmayı başından itibaren eleştiren Hamas, 1994 yılında bir İsrailinin 24 Filistinliyi öldürdüğü saldırıdan sonra daha da marjinalleşip 2005 yılına kadar sürecek olan canlı bomba eylemlerine başlamıştır (Hroub, 2012: 37-38). Bu durum İsrail'in Hamas'a karşı kanlı operasyonlara girişmesine neden olmuş ve FKÖ barış görüşmelerinin, Hamas ise direnişin en önemli aktörü haline gelmiştir (Ayhan, 2016: 114).

Daha önce 1996 seçimlerini boykot eden Hamas, Oslo Anlaşmasının geçersiz bir hale gelmesi, FKÖ'nün yolsuzluk ile anılması ve Hamas'ın artan popüleritesini siyasi arenaya da yansıtmak istemesi nedenleriyle 2006 seçimlerine katılma kararı almıştır (Hroub, 2012: 239). Bir önceki seçimleri boykot etmeleri nedeniyle seçim öncesinde Hamas'ın oy potansiyeli tam olarak tahayyül edilememiş ve ABD ve İngiltere tarafından seçime girmeleri desteklenmiştir. Hiç beklenmemesine karşın Hamas bu seçimlerden zaferle ayrılmış ve parlamentodaki 132 koltuğun 74'ünü ele geçirmeyi başarmıştır (Zariç, 2018: 289).

Hamas bu seçimlerden iktidar partisi olarak ayrılmış olsa da hem örgütün Filistin'de iktidar partisi olmaya hazır olmaması hem de Filistin'de Batılı devletlerin tek başına iktidar olmuş bir Hamas ile ilişki yürütmeye istekli olmaması nedeniyle hemen hükümet kurmayı başaramamıştır. Batılı devletlerin Filistin'de bir koalisyon hükümeti kurulmasını desteklemesi nedeniyle El-Fetih ve diğer sol partiler ile koalisyon görüşmeleri gerçekleştirmişler ancak ana partilerle koalisyon kurmayı başaramamışlardır. Ardından Hamas kendi destekçileriyle birlikte tek başına bir hükümet kurmuştur (Ayhan, 2016: 117).

Hamas hükümeti Ortadoğu Dörtlüsü (BM, AB, ABD ve Rusya) tarafından ilişkiler kurulmadan önce üç şarta tabi tutulmuştur. Bu şartlar; İsrail'in tanınması, Filistin yönetimi ile İsrail arasındaki gerçekleşen tüm anlaşmaların kabul edilmesi ve terörizmin tamamen durdurulmasıdır. Hamas hükümeti bu şartları reddetmiş ve bunun sonucunda Batılı ve Batılı olmayan devletlerin Hamas ile ilişkileri ya hemen kesilmiş ya da hiç kurulmamıştır (Hroub, 2012: 240).

El-Fetih üyesi Mahmut Abbas'ın başkanlığı altında uluslararası toplum tarafından izolasyona tabi tutulan Hamas hükümeti, devlet üzerinde yeterli otoriteyi sağlayamamış ve Hamas ile El-Fetih arasında özellikle Gazze topraklarında bir iç savaş ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu durum nedeniyle birçok devlet iki örgüt arasında arabuluculuk çalışmalarına başlamışsa da iki örgüt arasında uzlaşma Suudi Arabistan'ın katkılarıyla Şubat 2007'de sağlanabilmiştir. Söz konusu görüşmeler neticesinde Mekke Sözleşmesi imzalanmış ve Hamas ve El-Fetih örgütlerinin koalisyonuna dayanan İsmail Haniye'nin Başbakanlığında Filistin Ulusal Birlik Hükümeti kurulmuştur (Morro, 2007: 2-4). Ancak bu hükümet başarılı olamamış ve birkaç ay sonra Gazze'de çatışmalar tekrar başlamıştır. Çatışmaların tekrar başlaması nedeniyle antlaşma feshedilmiş ve Haziran 2007'den itibaren Gazze'nin Hamas kontrolüne girme süreci başlamıştır.

Mekke Antlaşmasının ardından süregelen çatışmalar nedeniyle FKÖ yetkilileri evlerini ve bürolarını Batı Şeria'nın Ramallah şehrine taşımıştır. Aynı gün Hamas sözcüsünün "Halkımıza sesleniyoruz; eski dönem sona erdi ve bir daha dönmeyecek; Gazze'ye adalet ve İslâmî yönetim geldi ve burada kalacak" şeklinde halka seslenmesi gelecekteki Filistin'in bölünmüş durumunun habercisi olmuştur. Bu çatışmaların başlangıcından günümüze kadar Gazze topraklarındaki etkin kontrol Hamas'ın elinde bulunmaya devam etmektedir (Katman, 2018: 141).

Hamas ve El-Fetih arasında uzlaşma çalışmaları Mekke Antlaşması'yla sınırlı kalmamıştır. 2011 yılında da taraflar arasındaki sorunları çözümlenebilmek adına, FKÖ, İslami Cihat, Halk Direnişi Komiteleri ve Hamas'ın katıldığı bir birlik antlaşması imzalanmıştır. 6 Şubat 2012'de ise "Doha Uzlaşma Deklarasyonu" ile Mahmut Abbas'ın başkanlığında bir geçiş hükümeti kurulması hususunda anlaşmaya varılmışsa da bu plan uzun bir süre hayata geçmemiştir (Cankara ve Cankara, 2020: 481-483). Taraflar arasındaki uzlaşma çalışmaları 2 Haziran 2014'te, Rami Hamdallah'ın Başbakanlığında bir birlik hükümeti kurularak tekrar sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu hükümette haleflerinin kaderinden kaçamamış ve öncelikle Mahmut Abbas'ın bakanlar kurulunda Hamas'a danışmadan değişiklikler yapması ve ardından da Hamas'ın hükümette kendi temsilcilerini değiştirmesi, bu uzlaşma hükümetinin de sonunu getirmiştir (Amer, 2016).

Literatürde kimi çalışmalarda ve Hamas kaynaklarında her ne kadar Gazze'de de facto bir Hamas hükümeti bulunduğu bahsedilse de gerek Filistin'in tamamında etkin bir kontrol sağlayamaması gerekse de seçimi kazandığı halde meşru bir hükümet kurup Filistin'in resmi hükümeti olamaması nedeniyle Hamas'ı Filistin hükümeti olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir. Hamas, bölgede güç ve nüfus sahibi olması ancak herhangi bir devlete bağlı bir örgüt olmaması neticesinde ancak devlet dışı aktör olarak nitelendirilebilir (Kaya & Kayar, 2022: 39). Örgüt ve Filistin'in resmi hükümeti arasında zaman zaman iç savaşa varan çatışmaların var olması nedeniyle de örgütün Filistin ile organik bağı bulunduğu söz edilemez. Bu sebeple, Hamas tarafından yapılan saldırılar ve İsrail'in meşru müdafaa hakkının mevcudiyeti araştırılırken Hamas, Filistin devletinin ve hükümetinin bir uzantısı olarak değil, Filistin'de faaliyet gösteren bir devlet dışı aktör olarak ele alınacaktır.

4. Devlet Dışı Aktörler Tarafından Gerçekleştirilen Silahlı Saldırıları ve Meşru Müdafaa Hakkı

Filistin'in, 1933 Montevideo Sözleşmesi'nde ortaya koyulan devlet olma şartlarını sağladığı ve BM'ye üye olmamasının devlet olarak kabul edilmesine hâle getirmediğini çalışmanın önceki bölümlerde açıklanmıştır. Bu sebeple, Filistin devletinden İsrail topraklarına yönelik bir silahlı saldırı BMŞ 2(4) maddesinin açıkça ihlali anlamına gelmekte olup İsrail'e BMŞ'nin 51. maddesi uyarınca meşru müdafaa hakkı tanıdığı söylenebilmektedir. Fakat, BMŞ 2(4)'te kuvvet kullanan tarafın bir devlet olması gerekliliği vurgulanmaktadır ve bilindiği üzere İsrail'e yönelik 7 Ekim saldırıları Filistin toprakları üzerinde faaliyet gösteren ve devlet dışı

bir aktör olarak tanımlanan Hamas tarafından gerçekleştirilmiştir (Aslan, 2023). Bu durum, Hamas tarafından gerçekleştirilen eylemlerin BMŞ 2(4) kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Bu soruyu cevaplamadan önce öncelikle BMŞ 2(4) maddesini ve kapsamını irdelemek yerinde olacaktır.

4.1. Devlet Dışı Aktörler ve Kuvvet Kullanımı

BMŞ 2(4)'e göre "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasi bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar". Ayrıca, BMŞ 2(6)'da BM üyesi olmayan devletlerin de BMŞ 2(4)'de belirtilen kuvvet kullanma yasağına uymak zorunda oldukları belirtilmiştir. Dolayısıyla, kuvvet kullanma yasağı BM üyesi olmayan Filistin gibi devletler nezdinde de bağlayıcıdır. Bu açıdan kuvvet kullanma yasağının bir buyruk kural olduğu da anlaşılmaktadır. Kuvvet kullanma yasağının bağlayıcılığı hakkında herhangi bir soru işareti olmamakla beraber BMŞ 2(4), kuvvet kullanımının ne olduğunu detaylı olarak açıklamamakta ve kuvvet kullanımını yalnızca devletler açısından yasaklamaktadır. Bu tanımın yetersiz kalmasından ötürü, BMK 1974 tarihli ve 3314 numaralı kararıyla kuvvet kullanımını detaylandırmış ve devletlerin yanı sıra, devlet destekli veya devlet adına saldırıda bulunan silahlı grupların, düzensiz orduların ve paralı askerlerin eylemlerinin de kuvvet kullanma olarak kabul edildiğini ve 2(4) uyarınca yasaklandığını belirtmiştir (BMK Res. 3314, 1974).

Dolayısıyla, günümüzde devlet dışı aktörlerin başka devletlere yönelik gerçekleştirdikleri silahlı saldırılar da kuvvet kullanımı olarak kabul edilmektedir. Devletler tarafından gerçekleştirilen silahlı eylemler doğrudan silahlı saldırı olarak adlandırılırken bu tür devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen silahlı eylemler literatürde dolaylı silahlı saldırı olarak adlandırılmaktadır (Ruys ve Verhoeven, 2005: 291). Fakat dolaylı silahlı saldırılar ancak ve ancak doğrudan devlet destekli oldukları takdirde BMŞ 2(4)'ün ihlali olarak kabul edilmekte ve saldırıyı yapan örgütün iltisaklı olduğu devlete bir sorumluluk atfedilebilmektedir. Devlet ve örgüt arasında organik bir bağ bulunmaması durumunda devletler, devlet dışı aktörlerin eylemlerinden sorumlu tutulamamaktadır.

Bu nedenle, silahlı saldırıda bulunan örgütün, konuşlandığı devlet ile arasında doğrudan bir bağ bulunmuyorsa devletin BMŞ 2(4)'ü çiğnediğinden bahsedilemez. Devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırılarda, devletin sorumlu tutulabilmesi için aralarında nasıl bir bağ bulunması gerektiği Uluslararası Adalet Divanı (UAD) tarafından Nikaragua Davası'nda da açıkça ortaya koyulmuştur. Divan'a göre devlet dışı aktör tarafından gerçekleştirilen eylemlerin silahlı saldırı olarak değerlendirilmesi için doğrudan devlet emriyle yapılmış olması gerekmekte (UAD, Nikaragua Davası, 1986, Para. 195), bu tür örgütlere yapılan lojistik ve silah yardımcıları ise silahlı saldırı şeklinde kuvvet kullanımından ziyade kuvvet kullanma tehdidi olarak değerlendirilmektedir (UAD, Nikaragua Davası, 1986,

Para. 195-205). Meşru müdafaa kavramı da doğrudan doğruya silahlı saldırı şeklindeki kuvvet kullanımı ile ilintili olduğundan ötürü devletin saldırıyı gerçekleştiren örgüte yapmış olduğu askeri ve lojistik yardımlar 51. madde kapsamında meşru müdafaa hakkı doğurmayacaktır (Wet, 2019: 93). Divan, Petrol Platformları Davası'nda da silahlı saldırıyı tanımlarken Nikaragua Davası'nda yaptığı tanımı aynı şekilde kabul etmiştir. (UAD, Petrol Platformu Davası, 2003, Para. 64).

4.2. 51. Madde Kapsamında Meşru Müdafaa Hakkı

Dolayısıyla, bir meşru müdafaa bahsedebilmek için öncelikle silahlı saldırı şeklinde bir kuvvet kullanımı gerekmektedir. Halihazırda, 51. madde “Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez” şeklindeki tanımıyla devletlere silahlı saldırı karşısında bireysel veya kolektif meşru müdafaa hakkı tanımaktadır. 51. madde, meşru müdafaa hakkının herhangi bir silahlı saldırı sonucunda ortaya çıkacağını öngörmekte ve silahlı saldırının bir devlet tarafından yapılması gerektiğine dair bir hüküm içermemektedir. Ancak meşru müdafaa ile silahlı saldırı kavramlarının ayrılmaz doğasından yola çıkıldığında, meşru müdafaa hakkının yalnızca devletlerin veya devlet destekli örgütlerin silahlı saldırı niteliğindeki bir kuvvet kullanımı sonrasında ortaya çıkacağı anlaşılabilmektedir (Ruys ve Verhoeven, 2005: 290).

İsrail'in, Filistin'e yönelik saldırılarına bir bahane olarak sunduğu Hamas'ın 7 Ekim tarihinde gerçekleştirdiği saldırılar incelendiğinde, bu saldırıların Filistin'in resmi hükümeti olan FKÖ ile hiçbir bağlantısının bulunmadığı, dahası, FKÖ ve Hamas arasında Filistin Devleti üzerinde egemen olma rekabeti bulunduğu görülmektedir (Cankara ve Cankara, 2020: 480-481). Böyle bir durumda Hamas'ın eylemlerinin uluslararası hukuk kuralları ve uluslararası mahkeme kararları doğrultusunda Filistin resmi hükümeti olan FKÖ'ye atfedilemeyeceği açıkça görülmektedir. Bir devlet veya devlet destekli örgüt tarafından silahlı saldırı şeklinde kuvvet kullanma gerçekleşmediğinden ötürü, normal şartlar altında İsrail de 51. madde çerçevesinde meşru müdafaa hakkına sahip olamayacaktır (Trapp, 2007: 143).

Ayrıca İsrail, Hamas'ı bir terörist örgüt olarak tanımlayarak İŞİD ile aynı kategoride değerlendirmekte (Govextra, 2023) ancak aynı zamanda, Gazze'ye yönelik yıllardır süregelen saldırılarını da 51. madde kapsamında gerçekleştirdiğini beyan etmektedir (United Nations, 2008). Böyle bir durumda, İsrail'in Hamas'ı bir hükümet ve Filistin'i de bir devlet olarak kabul etmediği durumda 51. madde'ye dayanarak Filistin'e yönelik silahlı saldırılarını meşru müdafaa kapsamında değerlendirmesi uluslararası hukukta kabul edilemez bir durumdur. Meşru müdafaa hakkı yalnızca devlet veya devlet destekli örgütlerden gelecek silahlı saldırı sonucu ortaya çıkmaktadır. Halihazırda İsrail'in bu tutumu Duvar Davası'nda da UAD tarafından da reddedilmiştir. Divan, meşru müdafaa hakkının yalnızca yabancı

devletlere karşı öne sürülebilecek bir hak olduğunu, İsrail'in kendisinin ördüğü duvarın Filistin topraklarında değil İsrail topraklarında olduğunu belirttiği ve bu nedenle İsrail'in eylemlerinin 51. madde çerçevesinde meşru müdafaa olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir (UAD, Duvar Davası, 2004, Para. 139).

4.3. Meşru Müdafaa ve “Başarısız veya İsteksiz” Olma Tezi

Uluslararası hukuk ve uluslararası mahkeme kararlarının gösterdiği üzere, Hamas'ın 7 Ekim tarihinde İsrail'e karşı gerçekleştirdiği silahlı saldırının 2(4)'ün ihlali olarak değerlendirilmesi ve bu sebeple İsrail'in 51. madde çerçevesinde meşru müdafaa hakkının varlığından söz etmek mümkün görünmemektedir. Ancak birçok devlet, her ne kadar uluslararası hukuka uygun olmasa da devletler tarafından desteklenmeyen örgütlerin saldırılarına karşı meşru müdafaa haklarının olduğunu ileri sürmektedir. Bu devletler meşru müdafaa haklarını, bu örgütlere ev sahipliği yapan devletlerin bu tür örgütlere doğrudan destek vermese de ülkelerinde faaliyet göstermelerine izin vermelerini veya bu örgütlerin faaliyetlerini engellemede “başarısız veya isteksiz” oldukları tezine dayandırmaktadır (Ruys & Verhoeven, 2005: 292). Bu bağlamda Portekiz 1969 yılında Senegal'e (New York Times, 1969), İsrail 1968 yılında Lübnan'a (Falk, 1969: 415) ve 1985 yılında Tunus'a (Prial: 1985), Güney Afrika da 1980 ve 1981 yıllarında Angola'ya (Washington, 1984) meşru müdafaa adı altında saldırılar düzenlemiştir. Bahsedilen devletler gerçekleştirdikleri saldırıları her ne kadar uluslararası hukuka uygun olarak meşru müdafaa altında göstermeye çalışmış olsa da bu saldırıların meşruluğu uluslararası toplum tarafından reddedilmiştir ve BMGK tarafından 2(4)'ün ihlali olarak kabul edilip kınanmıştır (BMGK Res. 273, 1969; BMGK Res. 434, 1973; BMGK Res. 475, 1980; BMGK Res. 573, 1985).

Dolayısıyla, devletlerin kendi toprakları üzerinde faaliyet gösteren örgütleri durdurma hususunda başarısız ve isteksiz olması tezi, uluslararası hukukta bu örgütlerin eylemlerinin devletlere atfedilmesini sağlamayacağından ötürü 51. madde kapsamında hedef devlete meşru müdafaa hakkı tanımayacaktır. Ancak BMGK'nin vermiş olduğu bu kararlara rağmen İsrail ve birçok devlet, 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide'nin ikiz kulelere yaptığı saldırı sonrasında ABD'nin meşru müdafaa gerekçesiyle Afganistan'a gerçekleştirdiği saldırıyı örnek göstererek “başarısız veya isteksiz” olma tezinin meşru müdafaa için geçerli bir neden olduğunu savunmaktadır (Milanovic, 2023).

11 Eylül 2001 tarihinde ikiz kulelere gerçekleştirilen saldırı ilk bakışta gerçekten de İsrail'in Gazze'ye karşı gerçekleştirdiği saldırılara meşruiyet oluşturulmaya çalıştığı “başarısız veya isteksiz” olma teziyle uyumlu gözükmesine rağmen Hamas ve El-Kaide saldırıları arasında büyük farklar mevcut olduğu açıkça görülmektedir. ABD, bir terör örgütü olan El-Kaide tarafından gerçekleştirilen saldırının ardından sorumlu tuttuğu devlet olan Afganistan'a gerçekten de meşru müdafaa altında bir saldırı gerçekleştirmiştir. Fakat El-Kaide ve Afganistan devleti arasındaki ilişki ile Hamas ve Filistin devleti arasındaki ilişki birbirinden tamamen farklıdır. Daha önce de belirtildiği üzere Hamas ve Filistin resmi hükümeti FKÖ arasında bir çatışma

mevcuttur ve FKÖ Hamas'a gerek Gazze genelinde gerekse 7 Ekim saldırıları sırasında en küçük bir destek vermemiştir. Afganistan ise El-Kaide'nin kendi ülkesinde faaliyet göstermesine ve hatta üstler kurmasına izin vermiştir (Myjer ve White, 2002: 7-8; Wet, 2019: 94). Ayrıca, ABD'nin Afganistan'dan El-Kaide lideri Osama Bin Ladin'in kendilerine teslim etme çağrısı da Taliban yönetimi tarafından reddedilmiştir (Schmalenbach, 2002: 189). Dolayısıyla, ABD'nin gerçekleştirdiği meşru müdafaa "başarısız veya isteksiz" olma tezinden ziyade terör örgütü ve devlet arasında doğrudan bir ilişki bulunması ve örgütün saldırılarının devlete atfedilmesinin mümkün olmasından kaynaklanmaktadır.

ABD ve İsrail'in meşru müdafaa bağlamında gerçekleştirdiği saldırıların bir diğer farkı ise ABD'nin eylemlerini BMGK kararları doğrultusunda yapmış olmasıdır. İkiz kulelere yapılan saldırıdan sonraki gün toplanan BMGK 1368(1) numaralı kararıyla Afganistan'ın teröre yardım ve yataklık yaptığı gerekçesiyle uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini söylemiş ve takip eden 1373 numaralı kararıyla Afganistan'a yapılacak müdahaleye izin verdiğini belirtmiştir. Bu kararların ardından ABD, 7 Ekim 2001 tarihinde meşru müdafaa kapsamında Afganistan'a müdahalede bulunacağını BMGK'ye bildirmiştir (Myjer ve White, 2002: 9). Dolayısıyla, El-Kaide'nin 2001 yılında gerçekleştirdiği saldırılarda hem devlet ve örgüt arasında doğrudan organik bir bağlantı vardır hem de yapılacak müdahale BMGK tarafından onanmıştır. İsrail'in, 7 Ekim saldırısı sonrasında meşru müdafaa adı altında gerçekleştirdiği saldırıda ise ne Hamas ve Filistin arasında doğrudan bir bağın olduğundan ne de BMGK tarafından Gazze'ye yapılacak bir müdahalenin onaylanmasından söz edilebilir. Bu sebeplerden ötürü, ABD'nin Afganistan'a müdahalesi ve gördüğü uluslararası destek İsrail'in ABD'nin müdahalesini bahane ederek "başarısız ve isteksiz" olma tezi kapsamında Gazze'ye yaptığı müdahaleyi haklı çıkarmaya yetmeyecektir.

4.4. Devlet Dışı Aktörlere Karşı Meşru Müdafaa Hakkı

Bu açılarından bakıldığında, devletlerin başka devletlerin topraklarında konuşlanan devlet dışı örgütlerin saldırılarına karşı meşru müdafaa hakkının olmadığı sonucu ortaya çıkmakla beraber bir istisna mevcuttur. Daha önce bahsedildiği gibi devletler ülkeleri içinde faaliyet gösteren örgütlere doğrudan destek vermedikleri takdirde bu aktörlerin eylemlerinden sorumlu tutulamazlar, ancak bu durum devletin aktörlerin faaliyet gösterdiği alanlarda etkin kontrole sahip olduğu durumlarda geçerlidir. Burada istisna, devletlerin, aktörlerin faaliyet gösterdiği alanlarda etkin kontrole sahip olmaması durumunda ortaya çıkmaktadır (Ruys ve Verhoeven, 2005: 308).

Bu noktada, devletin kendi topraklarının bir kısmında etkin kontrolünün bulunmaması ve bu topraklarda etkin kontrolün devlet dışı aktörler tarafından sağlandığı durumda meşru müdafaa söz edilebilir mi sorusu ortaya çıkmaktadır (Kretzmer, 2013; Trapp, 2007). BM tarafından 2001 yılında kabul edilen Uluslararası Haksız Eylemlerden Devletlerin Sorumluluğu'na (UHEDS) göre hükümetin etkin kontrol sağlamadığı veya bulunmadığı bölgelerde etkin kontrolü

elinde bulunduran aktörlerin davranışları devlet davranışı olarak kabul edilecektir maddesi yer almaktadır (UHEDS, 2001, madde 9). Bu açıdan bakıldığında takdirde, Gazze’de etkin kontrolün Filistin hükümeti olan FKÖ’de değil Hamas’ta olduğu ve dolayısıyla UHEDS 9. madde’si kapsamında Hamas’ın eylemlerinin bir devlet eylemi olarak kabul edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Hamas’ın 7 Ekim tarihinde gerçekleştirdiği saldırıların bir örgüt değil de devlet tarafından yapıldığı kabul edildiği durumda 2(4)’ün ihlalden ve İsrail’in meşru müdafaa hakkından söz edilebilir.

Fakat bu noktada ortaya çıkan problem meşru müdafaa hakkı olan bir devletin bu hakkını saldırıda bulunan örgüte karşı mı yoksa saldırının atfedildiği devlete karşı mı kullanılıp kullanılmayacağıdır. Bu noktada 51. madde’nin meşru müdafaa hakkı bulunan devlet tarafından gerçekleştirilecek saldırıları kısıtlamadığı ve bu nedenle, meşru müdafaa bulunan devletin bu hakkını hem örgüte hem de eylemin atfedildiği devlete karşı gerçekleştirilebileceği sonucu çıkarılabilmektedir. Fakat, günümüzde devletle organik bağı bulunmayan devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırılara karşı yapılacak meşru müdafaa, devlet dışı aktörün efektif kontrol sağladığı bölgeyle kısıtlı kalmalıdır görüşü hakimdir. Dolayısıyla, İsrail’in meşru müdafaa hakkı Filistin Devleti’ne karşı değil, Hamas’ın etkin kontrol sağladığı Gazze üzerinde ve Hamas’a karşı mevcuttur. Ayrıca, meşru müdafaa kavramını yalnızca 51. madde ekseninde yorumlamak yeterli olmamaktadır (Kretzmer, 2013: 238; Trapp, 2007: 146). 51. madde yalnızca hangi durumlarda devletlerin meşru müdafaa hakkının bulunduğu bahsederken meşru müdafaa’nın kolektif ve bireysel harici ne şekilde yapılacağı ile ilgili hiçbir bilgi içermemektedir. Ayrıca Nikaragua ve Nükleer Silahlar Davaları’nda da belirtildiği gibi meşru müdafaa hakkı yalnızca 51. madde ile ortaya çıkan bir kavram değil örf ve adet hukukunda halihazırda mevcut olan; gereklilik ve orantılılık şartlarıyla düzenlenmiş bir haktır (UAD, Nikaragua Davası, 1986, Para. 237; UAD, Nükleer Silahlar Davası, 1996, Para. 41). Bunun yanı sıra, meşru müdafaa sebebiyle kuvvet kullanan devletler savaş hukuku (Jus in Bello) kurallarına da uymak zorundadırlar (UAD, Nükleer Silahlar Davası, 1996, Para. 42). Dolayısıyla, İsrail’in gerçekleştirdiği saldırıların meşruiyetini belirlemek için bu saldırıları gereklilik ve orantılılık ekseninde değerlendirmek gerekmektedir.

4.5. Meşru Müdafaa’nın Ana Unsurları: Gereklilik ve Orantılılık

Gereklilik, meşru müdafaa gerçekleştiren devletin herhangi bir kuvvet kullanmasının veya ne kadar kuvvet kullanmasının gerekli olduğunu ifade ederken, orantılılık ise meşru müdafaa gerçekleştiren devletin saldırgan devletin eylemlerini sonlandırmak için kullanacağı gücün, saldıran devletin kullandığı güç ile orantılı olmasını ifade etmektedir (Shaw, 2008: 827-828). Dolayısıyla, meşru müdafaa gerçekleştiren devletin kullanabileceği kuvvetin miktarı, saldırının gücüne bağlı olarak değişecektir. Gereklilik şartının sağlanabilmesi için saldırıların savunma amacıyla silahlı saldırı şeklinde bir kuvvet kullanımı olmaksızın durdurulamaması gerekmektedir. Bu açıdan İsrail’in meşru müdafaa gerekçesiyle Hamas’a yönelik

gerçekleştirdiği saldırıların gereklilik şartını taşıdığı söylenebilir. Hamas'ın saldırılarının boyutu ve kapsamı göz önünde bulundurulduğunda İsrail'in meşru müdafaa gerçekleştirmediği durumda saldırıların durmayacağı ve saldırıların durması için savunma amaçlı bir saldırı yapılmasının gerekliliği açıkça görülmektedir. Bu nedenle, meşru müdafanın temel gereksinimlerinden biri olan gereklilik şartının ortaya çıktığı söylenebilir.

Orantılılık ise gereklilikten farklı olarak meşru müdafaa için bir ön şart değildir. Meşru müdafaa gerçekleştirilirken yapılan saldırıya orantılı olarak veya yapılan saldırıyı durdurmaya yetecek kadar kuvvet kullanımını ifade etmektedir (Gray, 2018: 159; Kretzmer, 2013: 260-261; van Steenberghe, 2011: 184). Diğer bir deyişle, orantılılık şartı meşru müdafaa gerekçesiyle yapılacak saldırıların kapsamını ve boyutunu belirtmektedir. Dolayısıyla, meşru müdafanın orantılılık şartına uyup uymadığını anlamak için tarafların yaptıkları saldırıların boyutunu ve amacını incelemek gerekmektedir. 7 Ekim tarihinde Hamas'ın silahlı kanadı olan İzzeddin el-Kassam tugayları tarafından gerçekleştirilen saldırılara kaç kişinin katıldığı bilinmemekle birlikte, İsrail'in güney kentlerine beş bin civarında roket atıldığı, planör ve basit hava araçlarıyla çıkarma yapıldığı, İsrail polis ve askerlerinin rehin alınıp Gazze'ye getirildiği ve bir festivale baskın yapıldığı bilinmektedir (Aslan, 2023). Bu saldırılar sırasında içlerinde sivillerinde bulunduğu 1200 kişi hayatını kaybetmiş ve 240 kişi Hamas tarafından rehin alınmıştır (Ragad, vd., 2023). Hamas'ın gerçekleştirdiği saldırılarda amacının saldırı yapılan bölgeyi işgal etmekten ziyade, Filistin topraklarının İsrail tarafından ilhakına sessiz kalınmayacağını ve Filistin direnişinin hala çok güçlü bir şekilde var olduğunu göstermek olduğu söylenebilir (Telci, 2023). Saldırıları gerçekleştikten sonra Hamas güçlerinin Gazze'ye geri çekilmesi, bu saldırıların işgal motivasyonu ile yapıldığının açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Hamas'ın bu saldırılarına İsrail, Gazze'ye 18 bin ton bomba atarak karşılık vermiştir (TRT Haber, 2023a). Bu bombalamalarda 22.722 kişinin hayatını kaybetmiş 58.166 kişi de yaralanmıştır (İHA, 2023). Ayrıca, içlerinde 85 hükümet binasının, 242 okulun, 110 caminin, 3 kilisenin ve bir hastanenin (TRT Haber, 2023b) bulunduğu 85 bin bina da doğrudan bombaların hedefi olmuştur (Canik, 2023). Ayrıca, BM Mülteciler Yüksek Komiseri Filippo Grandi, İsrail'in saldırıları sonucu Gazze'de 1,9 milyon kişinin yerinden edildiği belirtmiştir (Al Jazeera, 2023). İsrail'in gerçekleştirdiği saldırıların kapsamına bakıldığı zaman Hamas tarafından gerçekleştirilen saldırının ne kapsamına ne de amacına orantılı bir kuvvet kullanmadığı ortaya çıkmaktadır.

UAD, hem Petrol Platformları Davası (2003, Para. 76) hem de Nikaragua Davası'nda (1986, Para. 176) orantılılık ilkesine göre, saldırıda bulunan devletin yalnızca kendisine yöneltilen saldırıyı durduracak ve püskürtecek kadar kuvvet kullanma hakkına sahip olduğunu, gereğinden fazla gücün kullanılmasının meşru müdafaa çerçevesinde değerlendirilemeyeceğini belirtmiştir. İsrail'in gerçekleştirdiği eylemler UAD'ın vermiş olduğu kararlar ekseninde

değerlendirildiğinde meşru müdafaa kapsamını aştığı açıkça görülmektedir. Bunun yanı sıra, İsrail saldırılarının Hamas militanları ve sivil halk arasında hiçbir ayırım yapmadığı, meşru müdafaa hakkının savaş hukuku kuralları tarafından düzenlendiği de göz önünde bulundurulduğu taktirde, bu saldırıların savaş suçu kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Halihazırda, İsrail'in orantısız saldırıları sebebiyle Güney Afrika tarafından İsrail'in Gazze'de soykırım yaptığına yönelik UAD nezdinde bir dava da açılmıştır (Özkan, 2024). Divan'ın, 26 Ocak 2024 tarihli kararında, 7 Ekim 2023'teki saldırının ardından İsrail tarafından gerçekleştirilen askeri operasyonun çok sayıda ölüm ve yaralanmanın yanı sıra evlerin kitlesel olarak tahrip edilmesiyle sonuçlandığını, nüfusun büyük çoğunluğunun zarar gördüğünü ve sivil altyapının büyük bir tahribata uğradığını belirtmiştir (UAD, Gazze Şeridinde Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Uygulanması Davası, 2024a, Para. 24). Divan, 24 Mayıs 2024 tarihli kararında, İsrail'in gerçekleştirdiği eylemlerin Soykırım Sözleşmesine aykırılık teşkil ettiğini belirlemiş ve 13'e karşı 2 oyla, İsrail'in Gazze üzerinde yürüttüğü askeri operasyonlarını derhal sonlandırılmasını, İsrail'in Gazze'ye yönelik insanı yardımlara hiçbir şekilde müdahale etmemesini, Soykırım iddialarını araştırmak üzere Birleşmiş Milletlerin yetkili organları tarafından görevlendirilen herhangi bir soruşturma komisyonunun, bilgi toplama misyonunun veya diğer soruşturma organının Gazze Şeridi'ne engelsiz erişimini sağlamak için etkili önlemler almasını emretmiştir (UAD, Gazze Şeridinde Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Uygulanması Davası, 2024b, Para. 57). Belirtilen nedenler ve Divan'ın vermiş olduğu kararlar çerçevesinde, İsrail'in saldırıları orantılılık ekseninde değerlendirildiğinde İsrail'in meşru müdafaasının meşruluğu sorgulanır hale gelmektedir.

4.6. Filistin ve Hamas'ın Meşru Müdafaa Hakkı

Çalışmada şu ana kadar olan kısmında İsrail'in meşru müdafaa hakkı olup olmadığı sorgulanmıştır. Literatüre bakıldığında İsrail'in meşru müdafaa hakkını sorgulayan birçok çalışma (Gross, 2002; Murphy, 2005; Pirim, 2019; Singil, 2021; Taşdemir, 2006; Wedgwood, 2005; Yücel, 2018) olduğu görülürken Filistin'in meşru müdafaa hakkını sorgulayan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Fakat, daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Filistin'in 1933 Montevideo Sözleşmesi'nde belirtilen kriterleri sağladığını ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde bir devlet olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda Filistin Devleti'nin de İsrail saldırıları ve işgaline meşru müdafaa hakkının varlığı sorgulanmalıdır.

Harita 1 incelendiği taktirde İsrail'in kurulduğu tarih olan 1948'den beri Filistin topraklarının büyük çoğunluğunu işgal ettiği görülmektedir. İsrail ise ele geçirdiği Filistin toprakları üzerinde kendini işgalci olarak görmemekte, bu toprakların tarihi olarak İsrail'e ait olduğunu ortaya atmaktadır (Kırbaşoğlu ve Hasançebi, 2024: 26; Obel, 2023). Bu noktada işgal ve işgalci kavramlarının tam olarak neyi belirttiğinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. İşgal kavramı ilk olarak 1907

Lahey Sözleşmeleri 42. maddesinde “ülke, fiili olarak düşman ordusunun otoritesi altına geçtiğinde işgal edilmiş olarak addedilir” ifadesiyle tanımlanmıştır. Dolayısıyla, bir işgalden söz edebilmek için bir devletin başka bir devletin toprağı üzerinde etkin kontrolü sağlaması, istila edilen devletin söz konusu toprak üzerindeki etkin kontrolünü yitirmesi ve bunun istila edilen devletin rızası dışında olması gerekmektedir (Albayrak, 2020: 447). İsrail’in 1948, 1956, 1967 ve 1973 savaşları sonrasında (Kırbaşoğlu ve Hasançebi, 2024: 26; Özer, 2023: 589) Filistin toprakları üzerinde gerçekleştirdiği eylemlerin Lahey’de belirtilen şartları sağladığı ve İsrail’in tek taraflı söylemlerinden bağımsız olarak işgal olarak kabul edilmesi gerektiği açıktır (Kaya & Aras, 2023). Ayrıca hem BMGK (Res. 242, 1967; Res. 298, 1971; Res. 478, 1980; Res. 2334, 2016) hem de BM Genel Kurulu’nun (Res. 2253, 1967, Res. 2546, 1969; Res. 2628, 1970) vermiş olduğu kararlarda İsrail’i işgalci bir devlet olarak nitelendirmiş hem de Filistin topraklarının işgal altında olduğunu kabul etmiştir. İşgal yoluyla toprak kazanımı ise 2(4)’ün ihlali olarak değerlendirileceği gibi BM tarafından 1970 tarihinde oybirliğiyle kabul edilen Dostça İlişkiler Bildirgesi’nde de yasadışı olarak kabul edilmiştir (Dostça İlişkiler Bildirgesi, 1970). Bu nedenle İsrail’in eylemlerinin doğrudan 2(4)’ü ihlal ettiği ve Filistin’in meşru müdafaa hakkı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada, devlet olma şartlarını sağlayan Filistin’in meşru müdafaa hakkının var olduğunu söylemek gerekmektedir.

Fakat, meşru müdafaa hakkı yalnızca devletlere verilmiş bir haktır. Hamas ise devlet dışı bir aktör olarak kabul edildiği için normal şartlar altında meşru müdafaa hakkına sahip değildir. Literatürde meşru müdafaa hakkının sadece devletlere verilen bir hak olduğu, insan topluluklarının ve devlet dışı aktörlerin dolayısıyla Hamas’ın bağımsızlık hareketlerinin meşru müdafaa kapsamına giremeyeceği görüşü hakimdir (Taşdemir, 2006: 70). Her ne kadar Hamas’ın yaptığı eylemler, Gazze üzerindeki etkin kontrolü sebebiyle bir devlet eylemi olarak kabul edilse de ne literatürde ne de uygulamada devlet dışı aktörlerin meşru müdafaa hakkına sahip olduğuna dair bir bulgu bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Hamas’ın eylemlerinin uluslararası hukuk açısından meşru müdafaa olarak kabul edilmesi mümkün değildir.

5. Sonuç

Sonuç olarak, bu kapsamlı analiz İsrail-Hamas çatışmasını çevreleyen karmaşık hukuki boyutları incelemektedir. Filistin’in devletlik statüsü, Hamas’ın Filistin devleti içerisindeki yeri ve İsrail’in verdiği karşılık arasındaki karmaşık etkileşime odaklanan bu çalışma, söz konusu saldırıların uluslararası hukuk açısından çok yönlü doğasını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır.

Çatışmanın uluslararası hukuk boyutunun değerlendirilebilmesi adına öncelikle Filistin’in devletlik statüsü tartışılmış ve BM üyesi olmamasına rağmen 1933 Montevideo Sözleşmesi’nde belirtilen devlet olma kriterlerini karşıladığı belirlenmiştir. Ayrıca, Filistin devleti içinde faaliyet gösteren Hamas’ın statüsü incelenmiş ve örgütün ortaya çıkışı, gelişimi ve süreç içerisindeki değişen eylemleri

değerlendirilip devlet dışı bir aktör olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla İsrail'in meşru müdafaa hakkı, devlet dışı bir aktör tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırı açısından değerlendirilmiştir.

Devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilen silahlı saldırılar normal şartlar altında saldırıya uğrayan devlete meşru müdafaa hakkı tanımamaktadır. Yalnızca devlet dışı aktörlerin faaliyet gösterdikleri devlet ile organik bir bağlarının bulunması durumunda yaptıkları silahlı saldırıların BMŞ 2(4)'ün ihlali olarak değerlendirilmekte ve saldırılan devlete meşru müdafaa hakkı tanımamaktadır. Bu durumun tek istisnası devletin, örgütün faaliyet gösterdiği bölgede etkin kontrolünün bulunmamasıdır. 7 Ekim 2023 saldırılarını gerçekleştiren Hamas'ın Gazze'de etkin kontrolü elinde bulundurduğu göz önüne alındığında, gerçekleştirdikleri silahlı saldırının bu istisna muhtevasında olup saldırılan devlete meşru müdafaa hakkı tanıdığı söylenebilir.

Bu şartlar altında İsrail her ne kadar 51. madde kapsamında meşru müdafaa hakkına sahip olsa da 51. madde de yalnızca hangi durumlarda devletlerin meşru müdafaa hakkına sahip olduğundan bahsedilirken, meşru müdafaa'nın ne şekilde yapılacağı örf ve adet hukuku kurallarınca gereklilik ve orantılılık ilkeleri çerçevesinde düzenlenmektedir. İsrail'in saldırıları gereklilik ilkesi açısından meşru olsa da orantılılık ilkesi açısından ele alındığı zaman meşruiyetini kaybetmektedir.

İsrail'in meşru müdafaa hakkının varlığı sorgulanırken aynı zamanda kurulduğu tarihten itibaren sistematik bir şekilde İsrail tarafından kuvvet kullanımına ve işgale maruz kalan Filistin'in uluslararası hukuk kuralları ve BMŞ çerçevesinde meşru müdafaa hakkı olduğu da belirlenmiştir. Ayrıca, Hamas'ın Gazze'de etkin kontrole sahip olmasından ötürü gerçekleştirdiği silahlı saldırının bir devlet eylemi olarak kabul edilmesi, Hamas'a İsrail'e karşı bir meşru müdafaa hakkı vermemektedir.

Kaynakça

Abu-Amr, Z. (1993). Hamas: A Historical and Political Background. *Journal of Palestine Studies*, 22(4), 5–19.

Al Jazeera (2023). UN: Gaza 'Catastrophe' Threatens to Raise Record Global Displacement. <https://www.aljazeera.com/news/2023/12/13/un-refugee-chief-says-gaza-war-leading-to-catastrophic-displacement> (Erişim: 07.01.2024).

Albayrak, G. (2020). Uluslararası İnsancıl Hukukta İşgale İlişkin Hukuki Meseleler. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(2), 445-471.

Amer, A. A. (2016). What's Behind Hamas' Latest Cabinet Reshuffle in Gaza?. <https://www.al-monitor.com/originals/2016/10/gaza-hamas-reshuffle-ministers-consensus-government.html> (Erişim: 03.01.2024).

Aslan, M. (2023). 3 Soruda - Hamas'ın 7 Ekim Saldırıları. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-hamasin-7-ekim-saldirilari/3010445> (Erişim: 28.12.2023).

Awad, O. (2023). Brief Report on the Population of Palestine at the End of 2021. <https://arabcenterdc.org/resource/brief-report-on-the-population-of-palestine-at-the-end-of-2021/> (Erişim: 19.12.2023).

Ayhan, V. (2016). Hamas: Filistin Direnişinde Politik İslam. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 191-136.

Birleşmiş Milletler Şartı, 26 Temmuz, 1945, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7> (Erişim: 05.01.2024).

BMGK Res. 2334 (2016). The Situation in the Middle East, Including the Palestinian Question. S/RES/2334, <http://unscr.com/en/resolutions/2334> (Erişim: 06.01.2024).

BMGK Res. 242 (1967). The Situation in the Middle East. S/RES/242, <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/ip-s-res-242.php> (Erişim: 06.01.2024).

BMGK Res. 242 (1974). Definition of Aggression. S/RES/242, <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/ip-s-res-242.php> (Erişim: 06.01.2024).

BMGK Res. 273 (1969), Complaints by Senegal. S/RES/273, <https://www.refworld.org/docid/3b00f28310.html> (Erişim: 06.01.2024).

BMGK Res. 298 (1971). Middle East. S/RES/298, <http://unscr.com/en/resolutions/298> (Erişim: 07.01.2024).

BMGK Res. 338 (1973), Ceasefire in the Middle East. S/RES/338, <https://daccess-ods.un.org/tmp/4578911.36407852.html> (Erişim: 07.01.2024).

BMGK Res. 338 (1973). Ceasefire in the Middle East. S/RES/338, <https://daccess-ods.un.org/tmp/4578911.36407852.html> (Erişim: 07.01.2024).

BMGK Res. 434 (1973), Israel-Lebanon. S/RES/434, <http://unscr.com/en/resolutions/434> (Erişim: 07.01.2024).

BMGK Res. 475 (1980), Angola-South Africa. S/RES/475, <http://unscr.com/en/resolutions/475> (Erişim: 07.01.2024).

BMGK Res. 478 (1980). Territories Occupied by Israel. S/RES/478, <http://unscr.com/en/resolutions/478> (Erişim: 26.12.2023).

BMGK Res. 573 (1985), Israel-Tunisia. S/RES/573, <http://unscr.com/en/resolutions/573> (Erişim: 26.12.2023).

BMK Res. 2253 (1967). Measures Taken by Israel to Change the Status of the City of Jerusalem. A/RES/2253, <https://daccess-ods.un.org/tmp/195593.573153019.html> (Erişim: 26.12.2023).

BMK Res. 2546 (1969). Respect for and Implementation of Human Right on Occupied Territories. A/RES/2546, <https://daccess-ods.un.org/tmp/5727747.67875671.html> (Erişim: 27.12.2023).

BMK Res. 2628 (1970). The Situation in Middle East. A/RES/2628, <https://undocs.org/en/a/res/2628%20%28XXV%29> (Erişim: 27.12.2023).

BMK Res. 3314 (1974). Definition of Aggression. A/RES/3314, [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314\(XXIX\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314(XXIX))

BMK Res. 3314 (1974). Definition of Aggression. A/RES/3314, [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314\(XXIX\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3314(XXIX)) (Erişim: 26.12.2023).

Bøås, M. ve Jennings, M. K. (2005). Insecurity and Development: The Rhetoric of the Failed State. *The European Journal of Development Research*, 17(3), 385-395.

Byman, D., McCabe, R., Palmer, A., ve Doxsee, C. (2023). Hamas's October 7 Attack: Visualizing the Data. <https://www.csis.org/analysis/hamass-october-7-attack-visualizing-data> (Erişim: 22.12.2023).

Canik, M. E. (2023). İsrail'in Saldırılarında Gazze'de 35 Bin Konut Tamamen Yıkıldı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-saldirilarinda-gazgede-35-bin-konut-tamamen-yikildi/3042132> (Erişim: 06.01.2024).

Cankara, Ö. P. ve Cankara, Y. (2020). 2000'lerde Filistin'de Meşru Temsilcilik Tartışmaları: Hamas ile El-Fetih Arasındaki Rekabet. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 469-503.

Caplan, R. (2005). *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crawford, J. (2007). *The Creation of States in International Law*. Oxford: Oxford University Press.

Daimi Uluslararası Adalet Divanı (1931). Avusturya-Almanya Gümrük Birliği Davası, Fransa, Çekoslovakya ve İtalya v. Almanya ve Avusturya. 41/1, https://www.icj-cij.org/sites/default/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_41/04_Regime_douanier_Ordonnance_19310720.pdf (Erişim: 22.12.2023).

Dajani, O. (1997). Stalled Between Seasons: The International Legal Status of Palestine during the Interim Period. *Denver Journal of International Law & Policy*, 26(1), 27-92.

Dehghanpisheh, B. (2010), Hamas Sticks to the Hard Line. <https://www.newsweek.com/hamas-sticks-hard-line-74193> (Erişim: 13.12.2023).

Devletlerin Hak ve Görevlerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi, 26 Aralık, 1933, <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.html> (Erişim: 24.11.2023).

Devletlerin Hak ve Görevlerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi, 26 Aralık, 1933, <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.html> (Erişim: 05.12.2023).

Dostça İlişkiler Bildirgesi, 24 Kasım, 1970, [http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2625\(XXV\)](http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2625(XXV)) (Erişim: 12.12.2023).

Dugard, J. ve Raiç, D. (2006). *The Role of Recognition in the Law and Practice of Secession*. Editör: Marcelo Kohen, Cambridge: Cambridge University Press.

Falk, R. (1969). The Beirut Raid and the International Law of Retaliation. *American Journal of International Law*, 63(3), 415-443.

Frankel, R. D. (2012). Keeping Hamas and Hezbollah Out of a War with Iran. *The Washington Quarterly*, 35(4), 53-65.

Govextra (2023). Who is Hamas, <https://govextra.gov.il/mda/october-7-massacre/october-7-massacre/who-is-hamas/> (Erişim: 02.01.2024).

Gray, C. (2018). *International Law and the Use of Force*. Oxford: Oxford University Press.

Gross, E. (2002). Self-defense against Terrorism—What Does it Mean? The Israeli Perspective. *Journal of Military Ethics*, 1(2), 91-108.

Haddad, M. ve Chughtai, A. (2023). Israel-Palestine Conflict: A Brief History in Maps and Charts. <https://www.aljazeera.com/news/2023/11/27/palestine-and-israel-brief-history-maps-and-charts> (Erişim: 20.12.2023).

Hekimoğlu, M. M. (2004). Avrupa Topluluğu Hukuku ve 1982 Anayasası'na Göre Egemenlik. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 17(51), 27-46.

Hobach, N., Lefeber, R. ve Ribbelink, O. (2007). *Handboek Internationaal Recht*. Den Haag: Asser Press.

Hroub, K. (2004), Hamas after Shaykh Yasin and Rantisi. *Journal of Palestine Studies*, 33(4), 21-38.

Hroub, K. (2006). *Hamas: A Beginner's Guide*. London: Pluto Press.

Hroub, K. (2012). *Hamas*. Editör: Joel Peters ve David Newman, London: Routledge.

İHA (2023). Gazze'de Can Kaybı 22 Bin 722'ye Yükseldi. <https://www.ih.com.tr/haber-gazgede-can-kaybi-22-bin-722ye-yukseldi-1185396> (Erişim: 06.01.2024).

James, A. (1994). Claims to Statehood in International Law by Nii Lante Wallace-Bruce New York. *The Journal of Modern African Studies*, 32(4), 719-740.

Katman, F. (2018). 2006 Seçimleriyle Hamas'ın Filistin İçinde Değişen Konumu (2006-2010). *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28), 127-156.

Kaya, Y. Ç. ve Aras, F. Ç. (2023). İsrail'in Kudüs Politikasının Birleşmiş Milletler Kararları Ekseninde Değerlendirilmesi. Beyşehir Selçuklu International Conference on Humanity and Social Sciences, Konya, Türkiye, 27-29 Ekim 2023, 443-448.

Kaya, Y. Ç. ve Kayar, A. (2023). *Use of Force Against YPG/PYD in Syria*. Editör: Asiye Şimşek Ademi, İstanbul: Efe Academy Publishing.

Kırbaşoğlu, F. ve Hasançebi, M. (2024). Ekonomik Faydacılığın Bir Örneği Olarak Türkiye-İsrail İlişkileri. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(1), 4-28.

Kretzmer, D. (2013). The Inherent Right to Self-Defence and Proportionality in Jus Ad Bellum. *European Journal of International Law*, 24(1), 235-282.

Marek, K. (1968). *Identity and Continuity of States in Public International Law*. Geneva: Librairie Droz.

Mendes, E. (2010). Statehood and Palestine for the Purposes of Article 12(3) of the ICC Statute. University of Ottawa, <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/NR/rdonlyres/D3C77FA6-9DEE-45B1-ACC0-B41706B-B41E5/281876/OTPErrolMendesNewSTATEHOODANDPALESTINEFOR THE PURPOS.pdf> (Erişim: 09.11.2023).

Mérignhac, A. (1905). *Traité de Droit Public International*. Michigan: F. Pinchon et Durand-Auzias, administrateurs.

Milanovic, M. (2023). Does Israel Have the Right to Defend Itself?. <https://www.ejiltalk.org/does-israel-have-the-right-to-defend-itself/> (Erişim: 27.12.2023).

Morro, P. (2007). International Reaction to the Palestinian Unity Government. Defense Technical Information Center, <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA468092> (Erişim: 28.11.2023).

Muhammad, E. ve al-Fattah A. (1998). *The Muslim Brothers and the Palestine Question 1928-1947*. London: I.B. Tauris.

Murphy, D. S. (2005). Self-Defense and the Israeli Wall Advisory Opinion: An Ipse Dixit from the ICJ?. *American Journal of International Law*, 99(1), 62-76.

Myjer, E. ve White, D. N. (2002). The Twin Towers Attack: An Unlimited Right to Self-Defence?. *Journal of Conflict & Security Law*, 7(1), 5-17.

Nasrallah, R. (2012). *The First and Second Palestinian Intifadas*. Editör: Joel Peters ve David Newman. London: Routledge.

New York Times (1969). Portugal Censured in U.N. Over Senegal. <https://www.nytimes.com/1969/12/10/archives/portugal-censured-in-un-over-senegal.html> (Erişim: 20.12.2023).

Obel, A. (2023). Netanyahu Pans ‘Despicable’ UN Vote, Says Jews Cannot be Occupiers in their Own Land. <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-pans-despicable-un-vote-says-jews-cannot-be-occupiers-in-their-own-land/> (Erişim: 05.01.2024).

Oppenheim, L. (1905). *International Law: A Treatise, Vol. I*. London: Lognmans, Green and Co.

Oxford Dictionary (t.y.). Population Noun—Definition, Pictures, Pronunciation and Usage Notes. Oxford Dictionary, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/population> (Erişim: 18.11.2023).

Özer, Ç. (2023). Uluslararası Politika Açısından Filistin Sorunu. *Külliyeye, Özel Sayı*, 582-605.

Özkan, Y. (2024). İsrail, Güney Afrika'nın Lahey'de açtığı ‘soykırım’ davasında savunmasını tamamladı: 'Gazze'de sivilleri korumak için operasyon yapıyoruz'. <https://www.bbc.com/turkce/articles/ckr88lgn3eko> (Erişim: 16.01.2024).

Palestine National Council (1988). Declaration of State of Palestine. <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-178680/> (Erişim: 16.12.2023).

Palestinian Central Bureau of Statistics (2023). Special Statistical Bulletin on the 65th Anniversary of the Palestinian Nakba. https://www.pcbs.gov.ps/portals/_pcbs/PressRelease/Press_En_nakba65E.pdf (Erişim: 02.12.2023).

Pirim, C. Z. (2019). Devletlere Atfedilemeyen Silahlı Saldırlara Karşı Meşru Müdafaa: Uluslararası Hukukta Sınır Ötesi Operasyonun Hukuki Zeminini. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 40(1), 245-303.

Prial, F. (1985). Israeli Planes Attack P.L.O. in Tunis, Killing at Least 30. <https://www.nytimes.com/1985/10/02/world/israeli-planes-attack-plo-in-tunis-killing-at-least-30-raid-legitimate-us-says.html> (Erişim: 20.12.2023).

Quigley, J. (2010). *The Statehood of Palestine: International Law in the Middle East Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ragad, A., Irvine-Brown R., Garman, B., Sedd, S. (2023). Hamas 7 Ekim'deki İsrail Saldırılarına Nasıl ve Hangi Gruplarla Birlikte Hazırlandı?. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cjlpd1ljk6ko> (Erişim: 22.12.2023).

Reynolds, J. (2009). Sovereignty, Colonialism and the “State” of Palestine Under International Law. SSRN Scholarly Paper 1682636, <https://doi.org/10.2139/ssrn.1682636> (Erişim: 26.11.2023).

Roy, S. (2023). *Hamas and Civil Society in Gaza: Engaging the Islamist Social Sector*. Princeton: Princeton University Press.

Ruys, T. ve Verhoeven, S. (2005). *Attacks by Private Actors and the Right of Self-Defence*. *Journal of Conflict & Security Law*, 10(3), 289-320.

Ryngaert, C. ve Sobrie, S. (2011). Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia, and Abkhazia. *Leiden Journal of International Law*, 24(2), 467-490.

Schmalenbach, K. (2002). The Right of Self-Defence and the “War on Terrorism” One Year after September 11. *German Law Journal*, 3(9), 189-194.

Shaw, N. M. (2008). *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.

Singil, N. (2021). Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkına Yeni Bir Yaklaşım: İsteksiz veya Aciz Devlet Doktrini. *Selcuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(3), 2387-2414.

Sloane, R. (2006). The Changing Face of Recognition in International Law: A Case Study of Tibet. *Emory International Law Review*, 16(1), 107-188.

Syuib, M. (2020). Palestine in International Law Perspective. *Jurnal Justisia: Jurnal Ilmu Hukum Perundang-undangan dan Pranata Sosial*, 1(1), 50-58.

Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: USAK Books.

Telci, İ. N. (2023). 7 Ekim Saldırıları ve Hamas-İsrail Çatışmasının Anatomisi. *Ortadoğu Analiz*, 14(130), 8-11.

Timur, K. ve Bodur Ün, M. (2016). Kolektif Siyasal Şiddet ve İslami Toplumsal Hareket Analizi: Hamas Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 565-597.

Tomuschat, C. (2010). Human Rights and International Humanitarian Law. *European Journal of International Law*, 21(1), 15-23.

Trapp, K. (2007). Back to Basics: Necessity, Proportionality, and the Right of Self-Defence Against Non-State Terrorist Actors. *International & Comparative Law Quarterly*, 56(1), 141-156.

TRT Haber (2023a). Gazze Hükümeti: Gazze’ye 18 Bin Ton Bomba Atıldı, Bu Hiroşima’ya Atılanın Bir Buçuk Katı. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/gazze-hukumeti-gazzeye-18-bin-ton-bomba-atildi-bu-hirosimaya-atilanin-bir-bucuk-kati-808419.html> (Erişim: 04.01.2024).

TRT Haber (2023b). Şifa Hastanesi'ne Gece Baskını. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/sifa-hastanesine-gece-baskini-812872.html> (Erişim: 06.01.2024).

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (t.y.). Nüfus Ne Demek TDK Sözlük Anlamı. Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=nufus> (Erişim: 18.11.2023).

UAD (1969). Kuzey Denizi Kıta Sahanelığı Davası, Almanya v. Danimarka ve Hollanda. 327/51-52, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/52/052-19690220-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim: 11.01.2023).

UAD (1975). Batı Sahara Davası, Fas v. Moritanya. 414/61, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/61/061-19751016-ADV-01-00-EN.pdf> (Erişim: 19.11.2023).

UAD (1986). Nikaragua Davası, Nikaragua v. ABD. 520/70, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim: 09.12.2023).

UAD (1996). Nükleer Silahlar Davası, 679/95, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (Erişim: 21.01.2024).

UAD (2003). Petrol Platformu Davası, İran v. ABD. 876/90, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/90/090-20031106-JUD-01-00-EN.pdf> (Erişim: 17.12.2023).

UAD (2004). Duvar Davası, 883/131, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-00-EN.pdf> (Erişim: 04.11.2023).

UAD (2024a). Gazze Şeridinde Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Uygulanması Davası. Güney Afrika v. İsrail. 192/1, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240126-ord-01-00-en.pdf> (Erişim 09.07.2024).

UAD (2024b). Gazze Şeridinde Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme'nin Uygulanması Davası. Güney Afrika v. İsrail. 192/3, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240524-ord-01-00-en.pdf> (Erişim 09.07.2024).

Uluslararası Hakemlik Mahkemesi (1929). Alman Kıtasal Gaz Şirketi v. Polonya Davası, Almanya v. Polonya. 18/19, https://www.icj-cij.org/sites/default/files/permanent-court-of-international-justice/serie_A/A_18/60_Usine_de_Chorzow_Indemnites_Ordonnance_19290525.pdf (Erişim: 20.12.2023).

Uluslararası Haksız Eylemlerden Devletlerin Sorumluluğu (2001), Kasım, 2001, <https://www.refworld.org/docid/3ddb8f804.html> (Erişim: 19.11.2023).

UNFPA (2016). Population Matters. <https://palestine.unfpa.org/en/population-matters-0> (Erişim: 06.12.2023).

United Nations (2008). Conflict Must End Once and for All, Secretary-General Says During Emergency Security Council Meeting On Escalating Situation In Gaza, Southern Israel. UN Press. <https://press.un.org/en/2008/sc9560.doc.htm> (Erişim: 30.12.2023).

Van Steenberghe, R. (2011). Self-Defence in Response to Attacks by Non-State Actors in the Light of Recent State Practice: A Step Forward?. *Leiden Journal of International Law*, 23(1), 183-208.

Venditti, B. (2023). Mapped: Recognition of Palestine by Country. <https://www.visualcapitalist.com/recognition-of-palestine-map/> (Erişim: 11.12.2023).

Washington, S. (1984). South Africa Obstructs Angola's Search for Peace. *The Black Scholar*, 15(6), 23-32.

Wedgwood, R. (2005). The ICJ Advisory Opinion on the Israeli Security Fence and the Limits of Self-Defense. *American Journal of International Law*, 99(1), 52-61.

Wet, E. (2019). The Invocation of the Right to Self-Defence in Response to Armed Attacks Conducted by Armed Groups: Implications for Attribution. *Leiden Journal of International Law*, 32(1), 91-110.

Yücel, Ö. (2018). Filistin'de İsrail'in İnsan Hakları İhlalleri ve Türkiye. *Ortadoğu Etütleri*, 10(1), 40-61.

Zariç, S. (2018). Filistin'in Özgürlük Mücadelesinde Hareket'ül Mukavemet-ül İslamiyye. *The Journal of Academic Social Sciences*, 84(1), 286-295.

An Econometric Study on Oil Prices, Exchange Rate and Exports: A Case of Russia, Azerbaijan and Indonesia

Araştırma Makalesi /Research Article

Mehmet Ali ÇAKIR¹²
Mürşit RECEPOĞLU³
Pınar HAYALOĞLU⁴

ABSTRACT: After oil crisis in 1970s, discussions of the oil price effect on economies have accelerated. In addition to being a exhaustible energy source, the environmental pollution it generates has led many developed countries to shift towards renewable energy sources. Furthermore, fluctuations in oil prices and increased dependence on it have disruptive effects on national economies. All these factors pose a threat to countries with oil reserves and economies heavily reliant on the oil industry. This study, examines the relationship between oil prices, exports, and exchange rates in Russia, Azerbaijan, and Indonesia whose sum of oil consumption and production exceed that of Europe but have not been the primary focus of previous research. This study employs a panel causality test and encompasses data from 1996 to 2021. The findings indicate the existence of a unidirectional causality relationship from oil prices to both exports and exchange rates in the countries studied. Additionally, the research reveals a unidirectional relationship between exports and exchange rates.

Keywords: Oil prices, exchange rate, export, panel causality test

Petrol Fiyatları, Döviz Kuru ve İhracat Üzerine Ekonometrik Bir Araştırma: Rusya, Azerbaycan ve Endonezya Örneği

ÖZ: 1970'lerdeki petrol krizinden sonra, petrol fiyatlarının ekonomi üzerine etkileri konusundaki tartışmalar hız kazandı. Petrol tükenebilir bir enerji kaynağı olmasının yanında ortaya çıkardığı çevre kirliliği birçok gelişmiş ülkeyi yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Ayrıca Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve dışa bağımlılığı artırması ülke ekonomileri için istikrar bozucu etkiler doğurmaktadır. Bütün bunlar petrol rezervi bulunan ve ekonomileri büyük ölçüde petrol sanayiine bağlı olan ülkeler için tehdit unsuru oluşturmaktadır. Bu çalışmada toplam petrol üretimi ve tüketimi Avrupa'dan daha fazla olan ve önceki çalışmalarda genellikle fazla odaklanmayan Rusya, Azerbaycan ve Endonezya'da petrol fiyatları, ihracat ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel nedensellik testlerinin kullanıldığı çalışma 1996-2021 dönemini kapsamaktadır. Analiz sonuçları ilgili ülkelerde petrol fiyatlarından ihracat ve döviz kuruna tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ihracattan döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Petrol fiyatları, döviz kuru, ihracat, panel nedensellik testi

Geliş Tarihi / Received: 21/04/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 25/07/2024

¹ Institute of Social Science, Istanbul University, Istanbul, Turkey.

² Research Assistant, Gümüşhane University, mehmetali.cakir@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7878-5192>

³ Assoc. Prof. Dr., Gumushane University, mursitrecepoglu@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6861-2607>, Turkey

⁴ Prof. Dr., Gumushane University, pinarhayaoglu@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7181-8801>

1. Introduction

Energy undeniably stands as one of the paramount cornerstones of economies. Despite recent technological advancements that have facilitated the rise in alternative energy adoption, oil maintains its dominance as a primary energy source, boasting a staggering global market value of approximately over US\$ 1.7 trillion (Nasir et al., 2018). Hence, being a main energy source of economic activities led scholars' focus on energy price movements and its relationship with the other economic indicators. For instance, the implications of monetary policy in response to shocks in oil price have been examined by Brown and Yücel (2002), Rahman and Serletis (2010) and Wen et al. (2019), and the economic growth and environmental effects of oil price and consumption have been studied by Martins et al. (2019) and Malik et al. (2020). Furthermore, being an energy source, oil is the most vital and traded commodity as it is commonly used in production processes (Nasir et al., 2019). Thus, a fluctuation in oil price affects economies via different ways (Wei and Guo, 2016; Sarwar et al., 2017; Lee et al., 2017). The magnitude of these effects can be triggered by the combination of exchange rate oscillations. As the US dollar (USD) is the dominant transactional currency in the oil markets worldwide, fluctuations in the USD exchange rate have an impact on oil traders (Reboredo and Rivera-Castro, 2013).

Oil holds a crucial position in national economies due to its pivotal role in production and transportation processes in economic activities. The increased demand for oil resulting from energy dependence during the Industrial Revolution makes it a significant factor impacting production costs (Sek et al., 2015). As a result, abrupt fluctuations in oil prices can greatly influence various economic aspects. Important factors like price levels, trade balances, exchange rates, and others can be strongly influenced by changes in oil prices (Basher, Haug, and Sadorsky, 2012; Le and Chang, 2013; Kim et al., 2020). Because of their significance in economic growth and development (Eyden et al., 2019; Akinsola and Odhiambo, 2020), it is especially important to comprehend the possible effects of fluctuations in oil prices on the economy. Therefore, it is crucial to analyze the possible implications of modifying the price of this key factor to develop appropriate economic policies.

Developed countries have transitioned to alternative energy sources due to oil's limited availability and environmental impact. However, numerous developing nations continue to heavily rely on oil as their main energy source, especially as their economies develop (Gibbons et al., 1989). It's essential to note that oil not only has finite resources, but also exposes energy-importing economies to vulnerability by tying them to foreign sources of energy (Wang et al., 2021). Fluctuating oil prices create economic instability in nations due to escalating energy costs that lead to inflation, negatively impacting growth and development (Akinsola and Odhiambo, 2020; Wang et al., 2022). This scenario also affects a country's competitiveness in international trade, compelling nations to explore alternative energy options and require the adoption of renewable resources.

When evaluating global developments from the perspective of oil-rich countries with oil-dependent economies, the effective utilization of this resource becomes a significant concern. The impact of abrupt changes in oil prices can have crucial consequences for the long-term growth performance of oil-dependent economies (Tausif et al., 2023; Sohag et al., 2023). The growth of these countries might be negatively affected by price changes in global markets, given the uncertainties and risks they bring forth (Guan et al., 2021). Conversely, the non-renewable quality of this resource and the resulting environmental pollution may lead to diverse policy pursuits. Hence, it is crucial to unveil these effects to determine the appropriate policies for long-term growth.

According to BP (2021) report, Russia, Azerbaijan and Indonesia produced 10667, 716 and 743 thousand barrels oil per day, respectively. At the same time, oil consumption of those three countries; 3238, 92 and 1449 thousand barrels oil per day, respectively. Considering to total oil production and consumption numbers of Europe which are 167.1 and 12788 thousand barrels oil per day, respectively, the importance of Russia, Azerbaijan and Indonesia can be seen. Moreover, after Paris climate agreement have been signed, increase in investment of renewable energy and usage of electric vehicles shows that oil industry and oil-exporter countries will suffer from this increase in the near future (Covington, 2017). In addition, environmental concerns about fossil fuels, especially oil, and the likelihood of strict regulations and emission standards for industrial consumption may also cause to a decline in domestic oil demand. Thus, this study aims to investigate and clarify the relationship among oil price, exchange rates and export in Russia, Azerbaijan and Indonesia. For this purpose, panel causality test has been used with the yearly data from 1996 to 2021.

The primary contribution of this paper can be briefly summarized as follows: First, it addresses a notable gap in the existing literature by elucidating the intricate relationship between oil prices, exchange rates, and exports. While previous studies have mainly focused on the correlation between oil prices and economic growth, this study stands out by delving into the interrelated dynamics of oil prices, exchange rate fluctuations, and export patterns. Establishing the causal relationship between oil prices, exports and exchange rates contributes to the development of strategies to ensure economic and financial stability in these countries. Second, it is worth noting that prior research has predominantly centered on the impact of oil prices on economic growth within the context of OPEC, China, and the USA. However, the specific cases of Russia, Azerbaijan, and Indonesia have been relatively underrepresented in the existing literature. Consequently, it would be beneficial for policymakers to focus on oil exporting countries such as Russia, Azerbaijan, and Indonesia and to examine the dynamics of their economies. Thus, the study aims to open more avenues of research for other countries. Since, any fluctuation in oil price or oil demand in the future not only affects OPEC, China or USA, but also other countries. Even though the study covers only Russia, Azerbaijan and Indonesia, the same inference can be made other oil exporter and

importer countries as well. When considered from this point of view, the study will provide policy makers with a new perspective to for the future of their economy.

The structure of the paper has 5 parts. After introduction section, in section 2, we present a comprehensive literature review to describe previous studies in the field. Section 3 is a brief outline of the methodology of this study in relation to our research objective. The empirical results are shown and their implications are discussed in section 4. At the last section, we conclude the study and offer policy implications based on our findings.

2. Relationship between Oil Price, Exchange Rate and Exports

The impact of oil prices on exchange rates has been a subject of extensive discussion, particularly within the context of nations that either import or export oil. Rising oil prices result in an increase in the commodity prices of countries that import oil, subsequently leading to higher exchange rates in these importing nations. However, these effects may vary in the short and long run owing to direct and indirect effects. Initial research findings on this subject demonstrate a significant connection between oil prices and exchange rates. Within the primary studies examining these impacts, Krugman's research in (1980) and (1983) identified that the initial stage of rising oil prices had adverse effects on the balance of payments in oil-importing countries. The income earned by the oil exporting country can be transferred back to the importing country due to the goods to be purchased from the importing country. Under such circumstances, the short-term and long-term consequences of oil price fluctuations on the exchange rate could be subject to alterations. Likewise, Golub (1983), a prominent researcher in this field, underscored that a surge in oil prices results in heightened income for oil-exporting nations while causing a decline in oil-importing countries, ultimately influencing exchange rates. In the following studies, Trehan (1986), Amano and Norden (1998), Camarero and Tamarit (2002) found long-run relationships among oil prices and exchange rates.

When looking at the most recent studies regarding oil price and exchange rate: (Volkov and Yuhn, 2016) have undertaken a comprehensive investigation to assess the repercussions of oil price shocks on exchange rate dynamics in five significant oil-exporting nations: Norway, Canada, Brazil, Russia, and Mexico. Their study has utilized a Vector Error Correction Model (VECM) and an impulse response model, making use of data spanning from 1998 to 2012. The results of their research indicate that oil price shocks have a notable guidance on exchange rate volatility in Brazil, Russia, and Mexico. However, this influence seems to be less pronounced in Norway and Canada. In addition, the study shows that it would take a considerably longer period of time for the exchange rates in Russia, Brazil and Mexico to return to their original equilibrium levels after such shocks, compared to the relatively faster adjustment observed in Norway and Canada. Hussain et al. (2017) have employed the detrended cross-correlation approach (DCCA) to examine the interconnected volatility of oil prices and exchange rates across 12

Asian countries during the period from 2006 to 2016. The primary objective is to provide insights for shaping effective trade policies, fiscal, monetary and inflationary, and trade policies in these nations. The empirical results of the study substantiate the existence of co-movements between oil prices and exchange rates. Furthermore, the analysis reveals a relatively weak negative cross-correlation among oil prices and exchange rates in this context. Kumar (2019) have investigated the asymmetric consequences of oil price fluctuations on exchange rates in India. This investigation has utilized both the Hiemstra and Jones nonlinear Granger causality test and a nonlinear ARDL model, analyzing data from 1994 to 2015. The findings based on the Hiemstra and Jones test has revealed compelling evidence of a bidirectional nonlinear link among oil prices and exchange rates. Moreover, the findings derived from the ARDL model indicated that positive oil price shocks from the preceding month had a positive effect on exchange rates, and conversely. In another notable research, Lin and Su (2020) have applied ARDL approach to evaluate data from 2005 to 2019 for BRICS countries. This study has uncovered two discernible outcomes resulting from oil price shocks, depending on whether a country functions as a net oil importer or exporter. The study's findings suggest that exchange rates show a noticeable response to oil shocks, but predominantly at higher frequencies. Notably, China stands out as the only country where the significance of exchange rate fluctuations in response to oil price shocks is significantly lower than in the other BRICS countries. Saidu et al. (2021) have examined the dynamics of oil prices and exchange rates in African net oil importing countries. Specifically, the study covered Côte d'Ivoire, Kenya, Ghana, South Africa, Morocco, and Senegal, using both ARDL and nonlinear ARDL approaches with data spanning from 1983 to 2018. The research has unveiled the co-movements of variables and clarified both the long-term and short-term relationships among them. Notably, the empirical findings underscore that adverse oil price shocks exert a more pronounced influence on exchange rates compared to positive shocks, a pattern evident from the analysis results. In their study, Garzón and Hierro (2022) have investigated the influence of oil prices on the euro/dollar exchange rate and its subsequent impact on the inflation rate in the euro area. After estimating the augmented Phillips curve, they have identified a positive association between the exchange rate and oil prices.

Conversely, fluctuations in energy prices, which are integral to production and exports, can significantly disrupt the balance of payments for nations that rely on oil imports. In this case, the balance of trade may deteriorate as imported goods become more expensive. The main study analyzing the impact of oil price shocks on the balance of trade was conducted by Agmon and Laffer (1978). In this study, it was found that oil price shocks disrupt the balance of trade in the first stage. However, the authors also found that the deterioration in the trade balance disappears in the long run. Considering recent studies on oil prices and exports: Baek et al. (2019) have used nonlinear ARDL approach on data from 2007 to 2016 for four OPEC partners which are Saudi Arabia, Venezuela, Iran, and Nigeria. The

results show that although in the short run, alterations in oil prices do not results in asymmetrical effects on the trade balance, asymmetric effects on the trade balance inresponse to oil price has been found in the long run. Mukhtarov et al. (2020) have showed the how economic indicators including economic growth, inflation, export and exchange rate have been effected by oil price in Azerbaijan by using VECM and Johansen cointegration method to the data covering from 2005 to 2019. The results show that oil price has an adverse influence on the exchange rate, whereas it has a negative effect on economic growth, exports and inflation. Zhaoa et al. (2021) have investigated how renewable energy sector, macroeconomy and environment effected by oil price fluctuation for 2015 benefiting from CGE model in China. Their findings show that renewable energy sector is positively affected by raise in oil price, however, GDP and exports of China are negatively affected by the same oil price increase. Yildirim and Arifli (2021) have focused on Azerbaijan economy as a small oil exporting economy to clarify how change in oil price effect the economy. Their study covers from 2006 to 2018 and VAR model has been used in the study. It has been found that an oil price decline negatively effects Azerbaijan economy by leading trade balance deficit. Dagar and Malik (2023) have emphasized important of the export and its relationship between economic variables for the economies. Pakistan has been chosen as a sample country and export of Pakistan with top 5 partners has been investigated by using quantile-on-quantile regression approach. The study shows that positive relationship between oil prices in export of Pakistan for the year from 2003 to 2020. For the same country, Nazir et al. (2023) have conducted a study covered from 2013 to 2021 about how oil price affect exchange rate. According to the study, there is no impact of oil price on exchange rate, but oil price and exchange rate have a volatility connection. An econometric study about oil price and exchange rate has been conducted by Kisswani and Fikru (2023) for ESEAN-5 countries by applying OLS and QR methodologies to data from 1970 to 2022. The results show that asymmetric effect of oil price not homogenous, so oil price change should be divided to part as positive and negative to investigate oil price effect on exchange rate in the future studies.

Besides exchange rates and exports, oil prices are strongly linked to other economic indicators. The effects of the oil crisis of the 1970s and 1980s have tended most scholars to focus on oil price effects on economies; thus, there are plenty of applied studies in literature. Hamilton (1983) has applied Granger causality to demonstrate the effect of oil price shocks on the economy of USA in his inaugural work, in which Hamilton proved that an increase in oil price has had a more restricted macroeconomic effect after 1973 than it would have had before the 1973. After the study of Hamilton (1983), several scholars conducted studies for different industrial countries. To demonstrate, Burbidge and Harrison (1984) have indicated that industrial productions were negatively affected by oil price shocks in, the Federal Republic of Germany, the U.S., Japan, the U.K., and Canada applying VAR model to data range from January 1961 to June 1982. Hooker (1996) has showed that the correlation among oil prices, economic activity appears weaker by applying

Granger causality test in the U.S. data obtained since 1985. According to Schmidt and Zimmermann (2007) the macroeconomic impacts has decreased in time as estimated by their VAR model which calculates impulse response to oil price shocks for the quarterly data from 1975 to 2006 in Germany.

When examining the most recent studies on oil prices and the overall economic variables: The study that shows the relationship between output and oil price in the eight net oil producer African countries has been conducted by Omolade et al. (2019). They have applied SVAR model to the data between 1980 and 2016. The results show that a decrease in oil price leads to increase in the output amount. The paper of Akhmad et al. (2019) has indicated how economic growth, inflation, and poverty have been effected by change in oil price in Indonesia using VAR method. Time series data from 1980 to 2017 have been used in the study and the results show an increase in oil price has a negative effect on economic growth and has a positive impact on inflation, which could have a permanently negative effect in the long term. In addition to negative effect on economic growth, an increase in oil price has a positive impact on poverty in a short term as well. Overall result is that Indonesia's economy has adversely been affected by an increase in oil price. Almutairi (2020) has indicated that the oscillation in economic growth and unemployment rate in response to oil price in Saudi Arabia by applying SVAR model to the data from 1999 to 2015. The results demonstrate that the primary determinant of the fluctuations in economic growth and unemployment rate in the S. Arabian economy is the price of oil. The study of Balashova and Serletis (2020) has showed the nexus between the oil price and production in agriculture, mining, manufacturing, and gas, electricity, and water distribution, construction, transport, trade (retail and wholesale) by applying Granger causality test. The results indicates that while overall Russian economic activities have been positively affected by increase in oil price, mining negatively responses to a positive shock in oil prices.

3. Data and Methodology

In this study, a preliminary assessment is conducted to ascertain the causal relationships between oil prices, exchange rates, and exports. To determine these causal relationships, cross-section dependence and unit root tests are essential for the series under consideration. The cross-sectional dependence (CSD) test is initially applied to the series to guide the choice of the appropriate unit root test. If the unit root test results indicate that the series are stationary at the level, it becomes possible to proceed with causality analysis without engaging in cointegration analysis.

Nonetheless, the study's models require a priori tests to be conducted in order to facilitate causality analysis. In cases where there is evidence of CSD and heterogeneity within the models, the conventional Granger test cannot be effectively utilized. This limitation arises because the standard Granger causality test does not account for CSD and operates under the assumption of homogeneity.

In this study, the panel causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012) is employed. This test is based on addressing the potential drawbacks of the standard causality test and is used in conjunction with the outcomes of a priori tests. Importantly, unlike the Granger causality test, this test accommodates the heterogeneity assumption. Furthermore, Dumitrescu and Hurlin (2012) have demonstrated that this test exhibits robustness against CSD in their empirical simulations.

3.1. Data

This study, examines the relationship between oil prices, exports, and exchange rates. The causality relationship among oil price, exchange rate and exports has been analyzed for the period 1996-2021 in the study. For application of the study, a panel data set consisting of Russia, Azerbaijan and Indonesia, which have an important place in oil production and consumption in the world, has been created. Oil price (OIL) is obtained from World Bank Commodity Price Data, while exports (EXP) and exchange rates (ER) are obtained from World Bank World Development Indicators (WDI) database. In the analysis of the study, the natural logarithms forms of OIL and ER variables have been used while the EXP variable is included in the study as a ratio. As it can be seen on the Table 1, oil price and exchange rate measurement unit are US\$, but exports of the countries have been calculated as a percentage of their own GDP to provide more coherent results for each country. Information in details about the variables which have been used in the study is shown in Table 1.

Table 1. The Sources of the Variables and Description

Name of the variable	Symbol of the variable	Measurement unit	Source of the variable
Oil Price	OIL	Crude oil, Brent (\$/bbl)	World Bank Commodity Price Data
Export	EXP	Exports of goods and services measured by % of GDP	World Bank WDI
Exchange Rate	ER	Official Exchange Rate, period average	World Bank WDI

3.2. Methodology

3.2.1. CSD and homogeneity test

This study has used the CSD test developed by Breusch and Pagan (1980) which gives more reliable results in the case of $T > N$. This test (BP-LM) is calculated according to equation (1).

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim X_{\frac{N(N-1)}{2}}^2 \quad (1)$$

Where $\hat{\rho}_{ij}$ is the correlation coefficient among the residuals which are obtained from the OLS calculation, the basic hypothesis (H_0) of the BP-LM test, which shows the χ^2 distribution for $T \rightarrow \infty$ with N fixed, is "no correlation between residuals" (Pesaran, 2004).

In order to check the homogeneity of slope coefficients, delta tests developed by Pesaran and Yamagata (2008) have been used in the study. In two delta ($\tilde{\Delta}$) tests, the basic hypothesis (H_0), which is slope coefficients are homogeneous, has been tested against the alternative hypothesis (H_1), which is slope coefficients are heterogeneous, when T and $N \rightarrow \infty$ and $\sqrt{N/T} \rightarrow \infty$. Among these tests, the deviation-corrected delta test is recommended for small samples:

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - k}{\sqrt{2k}} \right) \sim \chi_k^2 \quad (2)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - E(\tilde{z}_{it})}{\sqrt{\text{var}(\tilde{z}_{it})}} \right) \sim N(0,1) \quad (3)$$

3.2.2. Panel Unit Root Test

For this study, the stationarity of the series has been tested by means of the CIPS test of Pesaran (2007). Pesaran (2007) CADF unit root test uses an augmented form of the ADF regression with lagged cross-sectional averages. Eliminating the correlation between units is the main advantage of this regression. In addition, after estimating the CADF regression, the CIPS statistic is obtained for the whole panel. The CIPS statistic for the whole panel is made of the averages of the lagged t-statistics (CADFi) (Tatoğlu, 2013).

$$CIPS = CADF_i = \frac{\sum_{i=1}^N CADF_i}{N} \quad (4)$$

The basic hypothesis (H_0) that the series has a unit root is rejected if the calculated values of the CIPS test statistic are greater than the critical values in the table in absolute terms (Pesaran, 2007).

3.2.3. Panel Causality Test

Since Granger (1969) causality test takes homogeneity into account, it is not a correct approach to use this test for heterogeneous panels. For heterogeneous panel models, several causality tests have recently been developed. One of these tests is the Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality test (D-H), based on the Granger (1969) causality test, which accounts for both heterogeneity in the models and CSD.

Two stationary variables, X and Y , have been modelled in the following way:

$$Y_{it} = a_i + \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} Y_{it-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} X_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

In equation (5), for each individual $i = 1 \dots N$, at time $t = 1 \dots T$, and while (k) represent identical lag orders for all units of the panel, the autoregressive parameters $\gamma_i^{(k)}$ and the regression coefficients slopes $\beta_i^{(k)}$ differ between groups.

$$H_0: \beta_i = 0 \quad i = 1, \dots, N \tag{6}$$

where $\beta_i = (\beta_i^{(1)}, \dots, \beta_i^{(k)})$, and the basic hypothesis (H_0) of this test is all individual vectors of β_i are equal to zero, so this represents no causality form X to Y .

$$H_1: \beta_i = 0 \quad i = 1, \dots, N_1 \tag{7}$$

$$\beta_i \neq 0 \quad i = N_1 + 1, \dots, N_2 + 2, \dots, N$$

Under the alternative hypothesis (H_1) with $N_1 < N$, there is no causality from X to Y . Where N_1 is unknown but meets the following condition $0 \leq N_1/N < 1$, since if $N_1 = N$, the alternative hypothesis (H_1) is equivalent to the basic hypothesis (H_0) which is no causality for any individuals for the panel. The rejection of the basic hypothesis (H_0) indicates that the model is heterogeneous and β_i is valued according to the units. The rejection of the basic hypothesis (H_0) is an indication that there is a causal relationship between the two variables in at least one unit in the panel. Equations (8), (9) and (10) show the tests developed to establish causality:

$$W_{N,T}^{HNC} = \left(\frac{1}{N}\right) \sum_{i=1}^N W_{i,T} \tag{8}$$

$$Z_{N,T}^{HNC} = \sqrt{\frac{N}{2K}} (W_{N,T}^{HNC} - K) \tag{9}$$

$$Z_N^{HNC} = \frac{\sqrt{N[W_{N,T}^{HNC} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(W_{i,T})]}}{\sqrt{N^{-1} \sum_{i=1}^N var(W_{i,T})}} \tag{10}$$

where $(W_{i,T})$ is the individual Wald statistic calculated for each unit to test the basic hypothesis (H_0) for the causality analysis. $(W_{N,T}^{HNC})$ is the mean of the calculated individual Wald statistics for each unit. Thus, it can be obtained Wald statistics for the whole panel thanks to equation (8). In addition, Dumitrescu and Hurlin (2012) suggest the following: if $T > N$, use the $Z_{N,T}^{HNC}$ test statistic shown in equation (9) and if $T < N$, use the (Z_N^{HNC}) test statistic shown in equation (10).

4. Empirical Results

This study uses panel causality test to analyze the relationship among oil prices, the exchange rate and exports. However, before proceeding to the causality analysis, the CSD test and then stationarity of the variables has been checked by 2. generation unit root test. Finally, tests of the homogeneity and cross-sectional dependence of the models are carried out and the results on causality are presented.

Table 2. Test Results of CSD

Variables	BP-LM
lnOIL	78.000***
EXP	12.947***
lnER	40.448***

***, shows the significance at the 1% level.

Table 2 indicates the results of the CSD test for the variables used in the study. The results show that the basic hypothesis (H_0) which is there is no correlation between residuals is rejected for all variables at 1% significance level. According to this result, there is CSD in the variables. Thus, 2. generation panel unit root tests must be used. Therefore, the CIPS panel unit root test has been applied and the results are presented in Table 3.

Table 3. Test Results of CIPS Panel Unit Root

Variables	CIPS Test Statistics	Critical Values		
		10%	5%	1%
lnOIL	2.61***			
EXP	-2.23*	-2.21	-2.33	-2.57
lnER	-5.21***			

*** and * shows the significance at the 1% and 10% levels, respectively.

According to the results obtained from Table 3, the CIPS statistical values of all variables used in the study are greater in absolute value than the critical values determined by Pesaran (2007). This indicates that the basic hypothesis (H_0) which is there is a unit root in the series is rejected and the variables are stationary at $I(0)$. Hence, it is possible to conduct causality analysis without performing cointegration analysis. However, so as to determine the type of causality test, CSD and homogeneity tests has been performed for the models and the findings of CSD as well as homogeneity tests are presented in Table 4.

Table 4. The Results of CSD and Homogeneity Test

Direction of causality	BP- LM	$\tilde{\Delta}$	$\tilde{\Delta}_{adj}$
lnOIL→EXP	18.430***	11.760***	12.474***
EXP→lnOIL	27.54***	10.290***	10.914***
lnOIL→lnRATE	42.720***	19.033***	20.188***
lnRATE→lnOIL	65.980***	10.997***	11.664***
lnRATE→EXP	12.390***	9.745***	10.336***
EXP→lnRATE	32.30***	21.037***	22.313***

***, shows the significance at the 1% level.

The results presented in Table 4 indicate that all models employed in this study exhibit CSD. The BP-LM test findings demonstrate that the null hypothesis (H_0), suggesting no correlation among the residuals, is rejected at a significance level of 1%. In other words, the delta test results reject the null hypothesis (H_0) of homogeneous slope coefficients at the 1% significance level, indicating that the slope coefficients are indeed heterogeneous. Consequently, considering these outcomes from Table 4, the chosen causality test should account for both CSD and heterogeneity. Therefore, in this study, we utilize the panel causality test of D-H, known for its robustness to CSD and applicability to heterogeneous panels, and the results are presented in Table 5.

Table 5. D-H (2012) Panel Causality Analysis

Direction of causality	Lag	W-bar	Z-bar	p-value
lnOIL→EXP	3	15.398	8.767***	0.000
EXP→lnOIL	1	0.805	-0.238	0.811
lnOIL→lnRATE	2	3.978	1.713*	0.086
lnRATE→lnOIL	1	1.8259	1.011	0.311
lnRATE→EXP	6	7.020	0.510	0.609
EXP→lnRATE	2	13.670	10.106***	0.000

*** and * shows the significance at the 1% and 10% levels, respectively.

In the panel causality analysis, lags number was determined according to the Akaike criterion as suggested by Lopez and Weber (2017). In addition, Z-bar statistics are interpreted since $T > N$ in this study. The outcomes of the panel causality tests, as displayed in Table 5, indicate the presence of unidirectional causality. Specifically, there is a unidirectional causality running from oil prices to both exports and exchange rates. Simultaneously, there exists unidirectional causality from exports to exchange rates. These findings highlight the influence of oil price fluctuations on exports and exchange rates in countries like Russia, Azerbaijan, and Indonesia, which hold significant positions in global oil production and consumption. On the other hand, any increase or decrease in exports in these countries affects the exchange rate. These findings from the study are consistent with Singhal et al. (2019), Thuy and Thuy (2019), Malik and Umar (2019), Chkir et al. (2020), and Simamora and Widanta (2021).

5. Conclusion

Despite the increasing demand for energy, oil is still heavily relied upon as the main source of energy. However, sudden changes in oil prices greatly affect the global economy and environment. As a result, many countries are shifting from non-renewable resources to renewable energy sources due to their depletion and the pollution caused by fossil fuels such as oil. Environmental worries have increased criticism of fossil fuels, causing developed nations to lead agreements and negotiations, resulting in a worldwide move towards cleaner energy sources like

solar, wind, and wave energy. All nations must address the threat of global warming caused by energy consumption. This shift is of particular importance to oil-exporting countries.

Russia, Azerbaijan, and Indonesia have economies heavily reliant on oil activities due to their oil reserves. This leaves them at risk of being adversely affected by fluctuations in oil prices on the global market. Identifying the channels through which sudden changes in oil prices will impact these countries' economies is crucial in designing effective policies to prevent potential risks. In this study, the relationships between oil prices and these two variables, exchange rate and export, have been examined. Panel causality test have been applied to data from 1996 to 2021 for Russia, Azerbaijan and Indonesia. Two type relationships which are unidirectional causality from oil prices to both exports and exchange rates as well as unidirectional causality from exports to exchange rates have been determined in the study for the entire panel.

The study shows that oil price fluctuations lead to changes in exports and exchange rates. Considering the other factors, such as the full application of the Paris Climate Agreement by all parties, or any political chaos in oil-rich countries, such as the Arab Spring events in the last decade, the pressure on the use of fossil energy sources and the export of fossil energy may increase over time. This pressure may inevitably affect exchange rate associations through exports. Therefore, policy makers should shift their energy sources from fossil energy to its alternatives such as renewable energy sources including solar and wind energy sources, etc. In particular, net oil exporters Russia and Azerbaijan need to start investing in renewable energy from now on. Increasing investment in renewable energy can be a key a net oil exporter, can protect itself from export deficits by prioritizing investments in alternative energy sources in the short term. In this way, Indonesia's local currency fluctuations can be slowed down.

As energy resources play a crucial role in the growth and development of countries, their effective and efficient use is a critical factor. The sample countries should allocate the use of oil effectively and invest the revenues generated productively. However, given the limited availability of natural oil resources and their environmental impact, the adoption of renewable energy sources becomes essential. Ensuring a sustainable energy supply can promote economic continuity and international competitiveness. Investing in non-oil sectors is another step that can reduce the vulnerability of oil-dependent economies. By reducing their dependence on oil, these economies can reduce their exposure to fluctuations in global oil prices.

In summary, reducing dependence on oil revenues and promoting growth in other sectors in these countries can mitigate the effects of these economic shocks and support sustainable development. At the same time, investing in renewable energy sources is important both to ensure environmental sustainability and to increase diversity in the energy sector. On the other hand, increasing foreign exchange reserves is important to reduce the impact of oil price fluctuations on exchange

rates. Exchange rate management policies should be carefully monitored to protect against exchange rate fluctuations. The implementation of such policies is of critical importance in order to mitigate the negative effects of oil price fluctuations and to ensure economic stability.

As oil remains the most widely used energy source, the economies of nations heavily rely on it. Variations in oil prices have distinct repercussions on both oil-exporting and oil-importing countries worldwide, through a range of channels. Future studies should focus on the industries in these countries to determine which sectors are most likely to be affected by changes in oil prices. This will allow more comprehensive policy recommendations to be made.

References

Agmon, T., and Laffer, A. B. (1978). Trade, payments and adjustment: The case of the oil price rise. *Kyklos*, 31(1), 68-85.

Akhmad, A., Romadhoni, B., K. K., Tajibu, M. J., and Syukur, M. (2019). The Impact of Fuel Oil Price Fluctuations on Indonesia's Macro Economic Condition., *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(2), 277-282.

Akinsola, M. O., and Odhiambo, N. M. (2020). Asymmetric effect of oil price on economic growth: Panel analysis of low-income oil-importing countries. *Energy Reports*, 6, 1057-1066.

Almutairi, N. (2020). The effects of oil price shocks on the macroeconomy: economic growth and unemployment in Saudi Arabia. *OPEC Energy Review*, 44(2), 181-204.

Amano, R. A., and Van Norden, S. (1998). Oil prices and the rise and fall of the US real exchange rate. *Journal of international Money and finance*, 17(2), 299-316

Baek, J., Ikponmwo, M. J., and Choi, Y. J. (2019). Crude oil prices and the balance of trade: Asymmetric evidence from selected OPEC member countries. *The Journal of International Trade and Economic Development*, 28(5), 533-547.

Balashova, S., and Serletis, A. (2020). Oil prices shocks and the Russian economy. *The Journal of Economic Asymmetries*, 21.

Basher, S. A., Haug, A. A., and Sadorsky, P. (2012). Oil prices, exchange rates and emerging stock markets. *Energy Economics*, 34(1), 227-240.

BP (2021). Statistical Review of World Energy. <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-oil.pdf>.

Breusch, T. S., and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

Brown, S. P., and Yücel, M. K. (2002). Energy prices and aggregate economic activity: an interpretative survey. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42(2), 193-208.

Burbidge, J., and Harrison, A. (1984). Testing for the Effects of Oil-Price Rises using Vector Autoregressions. *International Economic Review*, 25(2), 459-484.

Camarero, M., and Tamarit, C. (2002). Oil prices and Spanish competitiveness: A cointegrated panel analysis. *Journal of Policy Modeling*, 24(6), 591-605.

Chkir, I., Guesmi, K., Brayek, A. B., and Naoui, K. (2020). Modelling the nonlinear relationship between oil prices, stock markets, and exchange rates in oil-exporting and oil-importing countries. *Research in International Business and Finance*, 54.

Covington, H. (2017). Investment consequences of the Paris climate agreement. *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 7(1), 54-63.

Dagar, V., and Malik, S. (2023). Nexus between macroeconomic uncertainty, oil prices, and exports: evidence from quantile-on-quantile regression approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 48363–48374.

Dumitrescu, E.-I., and Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels”, *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.

Eyden, R. v., Difeto, M., Gupta, R., and Wohar, M. E. (2019). Oil price volatility and economic growth: Evidence from advanced economies using more than a century’s data. *Applied Energy*, 233-234, 612-621.

Garzón, A. J., and Hierro, L. A. (2022). Inflation, oil prices and exchange rates. The Euro’s dampening effect. *Journal of Policy Modeling*, 44(1), 130-146.

Gibbons, J. H., Blair, P. D., and Gwin, H. L. (1989). Strategies for Energy Use. *Scientific American*, 261(3), 136–143. JSTOR.

Golub, S. S. (1983). Oil prices and exchange rates. *The Economic Journal*, 93(371), 576-593.

Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.

Guan, L., Zhang, W.-W., Ahmad, F., and Naqvi, B. (2021). The volatility of natural resource prices and its impact on the economic growth for natural resource-dependent economies: A comparison of oil and gold dependent economies. *Resources Policy*, 72.

Hamilton, J. D. (1983). Oil and the Macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228-248.

Hooker, M. A. (1996). What happened to the oil price-macroeconomy relationship? *Journal of Monetary Economics*, 38(2), 195-213.

Hussain, M., Zebende, G. F., Bashir, U., and Donghong, D. (2017). Oil price and exchange rate co-movements in Asian countries: Detrended cross-correlation approach. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 465, 338–346.

Kim, S., Kim, S.-Y., and Choi, K. (2020). Effect of Oil Prices on Exchange Rate Movements in Korea and Japan Using Markov Regime-Switching Models. *Energies*, 13(17).

Kisswani, K. M., and Fikru, M. G. (2023). A Review of Econometric Approaches for the Oil. *Energies*, 16(9).

Krugman, P. (1980). NBER working paper series: oil and the dollar, Working Paper No. 554 (No. NP-1902616). National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.

Krugman, P. (1983). Oil shocks and exchange rate dynamics. In *Exchange rates and international macroeconomics* (pp. 259-284). University of Chicago Press.

Kumar, S. (2019). Asymmetric impact of oil prices on exchange rate and stock prices. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 72, 41–51.

Le, T.-H., and Chang, Y. (2013). Oil price shocks and trade imbalances. *Energy Economics*, 36, 78-96.

Lee, C.C., Lee, C.-C., and Ning, S.-L. (2017). Dynamic relationship of oil price shocks and country risks. *Energy Economics*, 66, 571-581.

Lin, B., and Su, T. (2020). Does oil price have similar effects on the exchange rates of BRICS? *International Review of Financial Analysis*, 69, 101461.

Lopez, L., and Weber, S. (2017). Testing for Granger causality in panel data. *The Stata Journal*, 17(4), 972-984.

Malik, F., and Umar, Z. (2019). Dynamic connectedness of oil price shocks and exchange rates”, *Energy Economics*, 84.

Malik, M. Y., Latif, K., Khan, Z., Butt, H. D., Hussain, M., and Nadeem, M. A. (2020). Symmetric and asymmetric impact of oil price, FDI and economic growth on carbon emission in Pakistan: Evidence from ARDL and non-linear ARDL approach. *Science of The Total Environment*, 726.

Martins, F., Felgueiras, C., Smitkova, M., and Caetano, N. (2019). Analysis of Fossil Fuel Energy Consumption and Environmental Impacts in European Countries. *Energies*, 12(6), 964.

Mukhtarov, S., Aliyev, S., and Zeynalov, J. (2020). The Effect of Oil Prices on Macroeconomic Variables: Evidence. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(1), 72-80.

Nasir, M. A., Al-Emadi, A. A., Shahbaz, M., and Hammoudeh, S. (2019). Importance of oil shocks and the GCC macroeconomy: A structural VAR analysis. *Resources Policy*, 61, 166-179.

Nasir, M. A., Naidoo, L., Shahbaz, M., and Amoo, N. (2018). Implications of oil prices shocks for the major emerging economies: A comparative analysis of BRICS. *Energy Economics*, 76, 76-88.

Nazir, R., Nazam, M., Ullah, M. F., Rasool, F., and Ali, M. A. (2023). Analyzing the Impact of Oil Price Shocks on the Exchange Rate Fluctuations in Pakistan. *International Journal of Business and Economic Affairs*, 8(2), 98-109.

Omolade, A., Ngalawa, H., and Kutu, A. (2019). Crude oil price shocks and macroeconomic performance in Africa's oil-producing countries. *Cogent Economics and Finance*, 7(1).

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, (435).

Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.

Pesaran, M. H., and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Rahman, S., and Serletis, A. (2010). The asymmetric effects of oil price and monetary policy shocks: A nonlinear VAR approach. *Energy Economics*, 32(6), 1460-1466.

Reboredo, J. C., and Rivera-Castro, M. A. (2013). A wavelet decomposition approach to crude oil price and exchange rate dependence. *Economic Modelling*, 32, 42-57.

Saidu, M. T., Naseem, N. A. M., Law, S. H., and Yasmin, B. (2021). Exploring the asymmetric effect of oil price on exchange rate: Evidence from the top six African net oil importers. *Energy Reports*, 7, 8238-8257.

Sarwar, S., Chen, W., and Waheed, R. (2017). Electricity consumption, oil price and economic growth: Global perspective. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 76, 9-18.

Schmidt, T., and Zimmermann, T. (2007). Why are the Effects of Recent Oil Price Shocks so Small? *Ruhr Economic Paper*, 29.

Sek, S. K., Teo, X. Q., and Wong, Y. N. (2015). A Comparative Study on the Effects of Oil Price Changes on Inflation. *Procedia Economics and Finance*, 26, 630-636.

Simamora, R. M., and Widanta, A. A. (2021). The Effect of Export Value, Exchange Rate, and Inflation on Indonesia's Foreign Exchange Reserves.

International Journal of Innovative Science, Engineering and Technology, 8(5), 494-499.

Singhal, S., Choudhary, S., and Biswal, P. C. (2019). Return and volatility linkages among International crude oil price, gold price, exchange rate and stock markets: Evidence from Mexico. *Resources Policy*, 60, 255-261.

Sohag, K., Kalina, I., and Elsayed, A. H. (2023). Financial stress in Russia: Exploring the impact of oil market shocks. *Resources Policy*, 86(B).

Tatoğlu, F. Y. (2013). İleri Panel Veri Analizi. 2013: Beta Basım Yayım.

Tausif, M. R., Haque, M. I., and Khan, M. R. (2023). Effect of oil price shocks on output and prices: evidence from Saudi Arabia. *Environmental Science and Pollution Research*, 30:108855–108864.

Thuy, V. N., and Thuy, D. T. (2019). The Impact of Exchange Rate Volatility on Exports in Vietnam: A Bounds Testing Approach. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(6).

Trehan, B. (1986). Oil prices, exchange rates and the US economy: an empirical investigation. *Economic Review*, (Fall), 25-43.

Wang, G., Sharma, P., Jain, V., Shukla, A., Shabbir, M. S., Tabash, M. I., and Chawla, C. (2022). The relationship among oil prices volatility, inflation rate, and sustainable economic growth: Evidence from top oil importer and exporter countries. *Resources Policy*, 77.

Wang, K.-H., Su, C.-W., and Umar, M. (2021). Geopolitical risk and crude oil security: A Chinese perspective. *Energy*, 219.

Wei, Y., and Guo, X. (2016). An empirical analysis of the relationship between oil prices and the Chinese macro-economy. *Energy Economics*, 56, 88-100.

Wen, F., Min, F., Zhang, Y.-J., and Yang, C. (2019). Crude oil price shocks, monetary policy, and China's economy. *International Journal of Finance and Economics*, 24(2), 812-827.

World Bank (2023). World Bank Database, <https://databank.worldbank.org/> (Accessed in 01.02.2023)

Volkov, N. I., and Yuhn, K. (2016). Oil price shocks and exchange rate movements. *Global Finance Journal*, 31, 18–30.

Yildirim, Z., and Arifli, A. (2021). Oil price shocks, exchange rate and macroeconomic fluctuations in a small oil-exporting economy. *Energy*, 219.

Zhaoa, Y., Zhangb, Y., and Wei, W. (2021). Quantifying international oil price shocks on renewable energy development in China. *Applied Economics*, 53(3), 329-344.

Kırsal Mahalle Düzenlemesi: Sarımsaklı Mahallesi Örneği*

Araştırma Makalesi /Research Article

Beyza UGUR¹
Hatun KORKMAZ²

ÖZ: 2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun ile büyükşehirlerde köylerin tüzel kişiliği kaldırılmış ve bu köyler, belediyeye bağlı birer mahalle hâline getirilmiştir. On yıl önce gerçekleşen bu değişiklik, büyükşehirlerin mahalle statüsündeki kırsal alanlarında katılım ve hizmet boyutlarında birçok problem meydana gelmiştir. Nitekim 2021 yılında, bu problemlerin giderilmesine yönelik olarak “Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği” yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelikle, büyükşehirlerde kırsal alanda yer alan bazı mahallelere “kırsal mahalle” statüsü verilmesi ve çeşitli muafiyet ve indirimlerin getirilmesine ilişkin yasal altyapı oluşturulmuştur. Bu çalışmanın amacı, Kayseri İli, Melikgazi Belediyesine bağlı Sarımsaklı Mahallesi örneğinde büyükşehir sınırlarındaki kırsal alanlarda yaşanan sorunlar ile Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'nin bu sorunlar üzerindeki etki ve yeterliliğini anlamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal mahalle, yerel yönetimler, mahalle olan köyler

Rural Neighborhood Regulation: Example of Sarımsaklı Neighborhood

ABSTRACT: With the Law No. 6360 enacted in 2014, the legal personality of villages in metropolitan areas was abolished, and these villages were transformed into neighborhoods affiliated with municipalities. This change, which occurred a decade ago, has led to many problems in terms of participation and service dimensions in rural areas within metropolitan areas. Indeed, in 2021, the "Regulation on Rural Neighborhoods and Rural Settlement Areas Management" was published and put into effect to address these problems. This regulation establishes the legal framework for granting "rural neighborhood" status to certain neighborhoods located in rural areas of metropolitan cities, and introduces various exemptions and discounts. The aim of this study is to understand the problems experienced in rural areas within metropolitan boundaries, using the example of Sarımsaklı Neighborhood, which is affiliated with Melikgazi Municipality in Kayseri Province, and to assess the impact and adequacy of the Regulation on Rural Neighborhoods and Rural Settlement Areas Management on these issues.

Keywords: Rural neighborhood, local governments, villages turned into neighborhoods

Geliş Tarihi / Received: 25/04/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 29/07/2024

* Bu çalışma, Doç. Dr. Hatun Korkmaz danışmanlığında Beyza Ugur tarafından hazırlanan “Kırsal Mahalle Düzenlemesi: Sarımsaklı Mahallesi Örneği” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Araştırma Görevlisi, Trabzon Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, beyzaugur@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0009-0003-7943-8549>

² Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hatunkorkmaz@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0641-4576>

1. Giriş

2014 yılında 6360 sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un yürürlüğe girmesi ile büyükşehirlerdeki yerel yönetim örgütlenmesinde birçok radikal değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri de otuz büyükşehirdeki köylerin tüzel kişiliklerinin kaldırılması ve bu yerleşim yerlerinin mahalle statüsünde büyükşehir belediyesine veya büyükşehir ilçe belediyesine bağlanması olmuştur. Kanun'un köyler üzerinde meydana getirdiği bu değişiklikler, 2014 yılında gerçekleştirilen mahallî idareler genel seçimlerinden sonra yürürlüğe girmiştir. On yıl önce gerçekleştirilen bu değişiklikle mahalleye dönüşen köylerde birçok problem meydana gelmiştir. Söz konusu problemlerin çözümü için, 2020 yılında kabul edilen 7254 sayılı Kanun ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na ek bir madde eklenmiş ve büyükşehir sınırları içinde mahalleye dönüştürülen köylere, kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan statüsü verilmesi kararlaştırılmıştır (Kılıç & İpek, 2022). Bu kapsamda 2021 yılında, "Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği" yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu çalışma, "kırsal mahalle" düzenlemesinin yeterliliğini, Kayseri İli Melikgazi İlçe Belediyesi'ne bağlı Sarımsaklı Mahallesi örneğinde vatandaşların geri bildirimleri üzerinden incelemektedir. Çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır: "Köylerin mahalleye dönüştürülmesi sonucunda ortaya çıkan değişiklikler nelerdir?", "Büyükşehirlerdeki kırsal alanlarda yaşayan yerel halkın karşılaştığı sorunlar nelerdir?", "Kırsal mahalle düzenlemesi söz konusu sorunların çözümü için yeterli midir?". Bu soruların cevabına, Sarımsaklı Mahallesi sakinleri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, betimsel olarak analiz edilmiştir.

Büyükşehirlerdeki mahalle yerleşimleri ve bu alanlarda ikamet eden halkın yerel ve ortak ihtiyaçlarının eksiksiz karşılanması, demokratik bir çerçevede hak ve yetkilerini kullanabilmeleri, yerel, ulusal ve küresel kalkınma açısından son derece önemlidir. Giderek önemleri artan yerel yönetimler ve onları oluşturan her bir düzeyin yerel hizmet ve demokrasi açısından incelenmesi, sorunlara ışık tutulması ve bunların giderilmesi gerekmektedir. Literatür incelendiğinde konu ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu fakat bu çalışmaların genellikle teorik düzeyle sınırlı kaldığı, saha araştırmasını içeren çalışmaların sayısının sayıca yetersiz olduğu görülmüştür (Kılıç & İpek, 2022; Yıkıcı & Çolak, 2023; Hanikoğlu & Negiz, 2023; Kara & Yavaş, 2022). Bu çalışmanın, "kırsal mahalle" düzenlemesinin etkisini, sahaya inerek mahalle sakinleri ve belediye yetkilisi ile görüşmeler yoluyla anlamaya çalışmasından dolayı özgün bir çalışma olduğu ve literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlave olarak çalışma süresince ve çalışma sonucunda elde edilen verilerin, yerel yöneticilere kırsal mahalleler ile ilgili politika

belirlenmesinde yol gösterici olması ve mahalle sakinleri üzerinde konu ile ilgili farkındalık oluşturmaları beklenmektedir.

Bu çerçevede çalışmanın ilk bölümünde 6360 sayılı Kanun'un kırsal alana yansımaları incelenmiştir. Çalışma daha sonra, "kırsal mahalle" düzenlemesini ele almıştır. Çalışmanın uygulama kısmında ise Kayseri İli Melikgazi İlçe Belediyesi'ne bağlı Sarımsaklı Mahallesi sakinleri, Mahalle muhtarı ve Melikgazi Belediyesi yetkilisi ile köyden mahalleye dönüşüm ve kırsal mahalle düzenlemesi konusunda yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

2. 6360 Sayılı Kanun'un Büyükşehirlerde Kırsal Alana Yansımaları

Birçok maddesi 2014 yılı mahallî idareler genel seçimlerinin ardından uygulamaya konulan 6360 sayılı Kanun ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve daha birçok kanunda değişiklik yapılmıştır. 6360 sayılı Kanun'un çerçevesinde yapılan düzenlemelerin odak noktasını belediyeler oluşturmaktadır. Bu bağlamda büyükşehir belediyesi kurulma ölçütlerinde değişikliğe gidilerek büyükşehir belediyesi kurulması önceki yönetim modeline göre kolaylaştırılmıştır. Önceki düzenlemede belediye sınırları içinde en az 3 ilçe belediyesi bulunması ve il belediyesi nüfusunun 750 bin olması gerekirken yeni düzenlemede il toplam nüfusunun 750 bin olması büyükşehir belediyesi kurulabilmesi için yeterli görülmüştür. Yine bu kanunla büyükşehir belediyesi sayısı on altıdan otuza çıkarılmış ve büyükşehirlerde belediye sınırları il mülki sınırlarına kadar genişletilmiştir. Büyükşehir belediyesi olan yerlerde eski düzende kırsal alana hizmet sunan il özel idarelerinin tüzel kişilikleri kaldırılmış, köyler ise mahalleye dönüştürülerek kentsel hizmet sunucusu olan belediyelerin sorumluluğuna girmiştir. Yapılan bu düzenlemeyle birlikte büyükşehirlerdeki tüm belde belediyeleri ve diğer illerde nüfusu 2.000'in altında olan belde belediyelerinin tüzel kişiliklerine son verilmiştir. Kendilerine ait malvarlığı bulunan, malını kiraya verebilen, personel istihdamı yapabilen, mal alıp satabilen ve borçlanabilen yönetsel birimlerin mahalleye dönüştürülmesi, söz konusu birimlerin sahip olduğu hak ve ayrıcalıkların sona ermesine yol açmıştır (İzci & Turan, 2013, s. 132). 6360 sayılı Kanun'la tüzel kişiliklerine son verilen köylerin menkul ve gayrimenkulleri büyükşehir belediyelerine devredilmiştir. Yine bu kanunla tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen beldelerin de personeli ve mal varlıklarının tamamı büyükşehir belediyelerine aktarılmıştır. 6360 sayılı Kanun, yalnızca yerel yönetim açısından değil kırsal yerleşim düzeni açısından da köklü dönüşümlerin yaşanmasına zemin oluşturmuştur. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 6360 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce kentsel alanlarda yaşayan nüfus oranı %77,3 iken, girdikten sonraki yıl büyükşehir olan illerde tüm nüfusun kentsel nüfus olarak kabul edilmesiyle çarpıcı bir şekilde artarak %91,3'e yükselmiştir (Yoloğlu & Zorlu, 2020, s. 146).

6360 sayılı Kanun, birçok yazar ve akademisyen tarafından eleştirilirken birçoğu tarafından da desteklenmiştir. Örneğin eleştirenlere göre; T.C. Anayasası'nın 127.

maddesinin ilk fıkrasında il özel idareleri ve köy tüzel kişiliğinin anayasal bir temeli bulunduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, büyükşehirlerde bu yönetim birimlerinin kaldırılması Anayasa'ya aykırılık teşkil etmektedir (Gözler, 2013; Aksu, 2012, s. 11). Yapılan düzenleme ile hizmetin vatandaşa en yakın birimden en iyi şekilde ulaşması anlayışından uzaklaşıldığını ve bürokrasinin daha da artırılarak vatandaşa ilâve yükler getirildiği ileri sürülmüştür. Ayrıca bu yaklaşımın katılımcılık anlayışı ile de bağdaşmadığı ifade edilmiştir. Büyükşehir belediye sınırlarının il mülki sınırına kadar genişlemesiyle yönetsel ve sosyolojik açıdan kır-kent ayrımı ortadan kalkmış, kent tanımı ise yapılamaz hâle gelmiştir (Zengin, 2014, s. 113). Zengin, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir; “Zorla kentli gömleği giydirilen köylü ve çiftçi, idari ve mali kayıpları sonucu kırsal yaşantısını sürdürmekte zorluk çekecektir”. Oysa doğal ortam özellikleri ile ön plana çıkan kırsal alanlar sıkı sıkıya bağlı ve ayrılmaz bir etkileşim ile karakterizedir (Aslantürk, 2022). Ayyıldız vd. (2016, ss. 282-283) tarafından, 6360 sayılı Kanun ile köy bütçesinin kaldırılmasına bağlı olarak devlet-köylü iş birliği kapsamında yapılacak çalışmaların etkinliğinin azalacağı ve bu kanun öncesi il özel idaresi veya çeşitli projeler ile devlet-köylü iş birliği sağlanarak içme suyu hatlarının döşenmesi, okul, sağlık ocağı, vb. birçok çalışma yürütülebilirken kanun sonrası köylerde yapılacak birçok hizmetin belediye personeli ya da taşeron firmalara kalacağı belirtilmiştir. Köy bütçesi olmadan bu işlerin yalnızca belediye tarafından yürütülmesi kısa vadede mümkün değildir. Kırsal alanlarda yaşayanlara emlak vergisi, su ve atık su ücretleri ile yapılacak inşaatlar için proje masrafları vb. mali yükümlülüklerin yansıtılmasına düşük gelirli kırsal nüfusun yaşam standartlarını olumsuz etkileyecek ve kırsalda yaşayanları şehirlere göçe zorlayacağı düşünülmektedir. Köy tüzel kişiliğinin kaldırılmasıyla yaylak, otlak, mera gibi hayvancılıkla ilgili arazilerin belediyelerin mülkiyetine geçmesiyle ne kadar kanun bu alanların kullanımının köylüye ait olduğunu belirtse de bu yerlerin kiralanma veya satış durumlarının olması köylerde hayvancılığın azalmasına neden olacaktır. Yine 6360 sayılı Kanun ile köylerde bazı tarımsal bölgelerin imara açılma riski vardır. Ağıl, ahır, samanlık vb. yerler için proje ve imar izni gerekmesi nedeniyle hayvancılığı olumsuz etkileyeceği düşünülmekte ve özellikle çevre duyarlılığı sebebiyle köylerdeki ahırların köyün dışına çıkartılacağı endişesini uyandırmaktadır. Kanunla birlikte “büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılık desteklerine yönelik her türlü faaliyette bulunabilecektir” şeklinde belirtilmiştir. Ancak belediyelerin bu tarz hizmetler üzerine bir altyapıya sahip olmayışının ileride sorunlara yol açacağı açıktır. 6360 sayılı Kanun öncesi İl Özel İdareleri ve Köy Hizmetleri İl Müdürlüklerinin tarımsal hizmetler için çeşitli politika ve destekleri bulunmaktaydı. Ancak bu kanunla bahsi geçen birimlerin kaldırılması sonucu uzun vadede sıkıntılar yaşanacağı öngörülmektedir (Ayyıldız vd., 2016, ss. 282-283). Kırsal yerleşim biriminin başı ve tüzel kişiliğinin temsilcisi köy muhtarıdır. Köyle ilgili herhangi bir iş olması halinde köy muhtarı, köylüye bu işi yaptırabilmektedir. Ancak mahalleler tüzel kişiliğe sahip olmadıkları için hukuki işlem yapamayıp hak ve borç altına girememektedir. Dolayısıyla mahallelerin

hukuk nezdinde herhangi bir yaptırım yoktur (Gözler & Kaplan, 2016, s. 215; Dik, 2014, s.89).

6360 sayılı Kanun'a yönelik yapılan değerlendirmelerde daha çok planlama konusunda olumlu değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Keleş (2014, s. 6); *"bu düzenlemeler içinde en rahat savunulabilecek alan, imar ve planlamadaki birlik ve bütünselliğidir"* şeklinde ifade etmiştir. Kanun'u destekleyenlere göre bu Kanun, büyükşehir olan illerin parça parça değil bir bütün halinde kalkınmasını sağlayarak tüm öz kaynaklarını koordineli biçimde değerlendirme ve pratik hareket etme imkânı sunmuştur (Ceyhan & Tekkanat, 2018, s.39). Kanun, yerel yönetimlere verilecek ödeneklerin yeniden yapılandırılmasını öngörmüştür. Böylelikle belediye gelirlerindeki artış mevcut ve yeni büyükşehir belediyelerinin mali kaynak sorununu aşabilmelerine yardımcı olacaktır (Özsalmanlı & Pank 2012, s. 11). Çelikyay (2014, ss. 20-21) ise, Kanun'un yerel demokrasiyi canlandıracağını büyükşehir sınırları içine alınan köylerin de seçimlere katılarak büyükşehir yönetiminin planlanmasında ve düzenlenmesinde söz sahibi olabileceklerini ifade etmiştir.

Yeni düzenleme ile kırsalda yaşayan vatandaşların birtakım mali yükümlülüklerle karşı karşıya kalması, hizmet kalitesinin düşürülmesi, kırsal alanların kentsel yerleşim şeklinde kabul edilmesi ve büyükşehir belediyelerinin ilçe belediyelerine göre daha yetkin hâle getirilmesiyle kırsalda yaşayanlar için birçok sorun ve belirsizliğin ortaya çıkacağı vurgulanmıştır. Kırsal alanda yaşayanları ekonomik açıdan desteklemek ve yaşanan sorunları en aza indirmek amacıyla bir geçiş dönemi öngörülmüş ve bu çerçevede, 6360 sayılı Kanun ile indirim ve muafiyet yoluna gidilmiştir. Buna göre, Kanun'un ilk şeklinde, 5 yıl süre ile "emlak vergisi ile alınması gereken vergi, harç ve katılım payları alınmayacak ve içme ve kullanma suları için alınacak ücret en düşük tarifenin %25'ini geçmeyecek biçimde olacaktır" şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu muafiyet ve indirimler, 2018'de 7159 sayılı Kanun ile 31 Aralık 2022'ye; 2023'te de 7440 sayılı Kanun ile 31 Aralık 2025'e dek uzatılmıştır (7159 sayılı Kanun; 7440 sayılı Kanun).

6360 sayılı Kanun öncesi ve sonrası çok tartışılan, büyükşehirlerde köyden mahalleye dönüşen yerleşim yerleri ile ilgili birçok sorun meydana gelmiş ve peyder pey bu sorunların çözümüne yönelik düzenlemelere gidilmiştir. Konu ile ilgili son olarak "Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği" yürürlüğe girmiştir.

3. Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Düzenlemesi

6360 sayılı Kanun'un büyükşehirlerdeki köyler üzerinde meydana getirdiği radikal değişiklikler, birçok soruna yol açmıştır. Olası sorunlara çözüm bulma yolunda ilk olarak söz konusu Kanun ile köy tüzel kişiliğini kaybeden mahalleler ile ilgili indirim ve muafiyet yoluna gidildiği görülmektedir. Buna göre, Kanun'un ilk hâlinde, 5 yıl süre ile "emlak vergisi ile alınması gereken vergi, harç ve katılım payları alınmayacak ve içme ve kullanma suları için alınacak ücret en düşük

tarifenin %25'ini geçmeyecek biçimde olacaktır” şeklinde belirtilmiştir. Söz konusu muafiyet ve indirimler, 2018’de 7159 sayılı Kanun ile 31 Aralık 2022’ye; 2023’te de 7440 sayılı Kanun ile 31 Aralık 2025’e dek uzatılmıştır (7159 sayılı Kanun; 7440 sayılı Kanun).

2020 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’na ek madde (Ek Madde 3) getirilmesi ile büyükşehirlerde tüzel kişiliği kaldırılarak mahalleye dönüştürülen ve beklenen gelişimi gösteremeyen yerlerde kırsal mahallelerin oluşturulması, vatandaşlarına çeşitli avantajlar sunulması ve yukarıda bahsedilen sorunların giderilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda büyükşehir belediye meclislerine, daha önce köy veya belde belediyesi iken mahalleye dönüştürülen yerlerin “şehir merkezine uzaklığı, sosyoekonomik durumu, belediye hizmetlerine erişilebilirliği ve mevcut yapılaşma durumu” vs. hususları dikkate alarak kırsal özelliklerinin devam edip etmediğini tespit etme yetkisi verilmiştir. Buna bağlı olarak bu özellikleri sürdüren mahallelere “kırsal mahalle”, tamamı kırsal mahalle olarak tespit edilemeyen mahallelerde ise 10.000 metrekareden az olmamak şartıyla diğer alanların da “kırsal yerleşik alan” şeklinde kabul edileceği hüküm altına alınmıştır (7254 sayılı Kanun Mad. 10). Düzenlemeye göre bir yerin kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan olarak tespiti için öncelikle ilçe belediye meclisleri tarafından karar alınır ve büyükşehir belediye başkanlığının kayıtlarına teklifle birlikte ulaşır. Büyükşehir belediye meclisi, ilk toplantıda bu teklifi görüşür ve en geç 90 gün içinde kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan tespitine yönelik karar verir. İlçe belediye meclisince gönderilen kararlar üzerinde büyükşehir belediye meclisinin “aynen kabul etme”, “değiştirerek kabul etme” ya da “reddetme” yetkisi bulunmaktadır (7254 sayılı Kanun Mad. 13).

Bu düzenleme akabinde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından çıkarılan “Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği” 15 Nisan 2021 tarih ve 31455 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmeliğin 4. maddesinde, 1984 yılı ve sonrası köy ya da belde belediyesi iken mahalleye dönüştürülen yerler arasında kırsal mahallelerin belirlenebileceği hususuna yer verilmiştir. Söz konusu Yönetmeliğin 9. ve 10. maddelerinde ise kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan olarak belirlenen yerlere tanınan muafiyet ve indirimler şu şekilde sıralanmaktadır:

- “Gelir vergisinden muaf esnaf ile basit usulde gelir vergisine tabi mükellefler tarafından bizzat işyeri olarak kullanılan bina, arsa ve araziler ile mesken amaçlı kullanılan binalar ve zirai istihsalde kullanılan bina, arsa ve araziler emlak vergisinden muaf olacaktır.
- 26/5/1981 tarihli ve 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu uyarınca alınması gereken bina inşaat harcı ile imarla ilgili harçlardan muaf olacaktır.
- Ticari, sınai ve turistik faaliyetlerde kullanılan bina, arsa ve araziler için emlak vergisi %50 indirimli uygulanacaktır.

- 2464 sayılı Kanun uyarınca alınması gereken vergi, harç (bina inşaat harcı ile imarla ilgili harçlar hariç) ve harcamalara katılma payları %50, indirimli uygulanacaktır.
- Kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alan olarak belirlenen yerlerde, içme ve kullanma suları için alınacak ücret; işyerleri için belirlenmiş olan en düşük tarifenin %50'sini, konutlar için belirlenmiş olan en düşük tarifenin %25'ini geçmeyecek şekilde uygulanacaktır.” (Resmi Gazete, 31455).

Düzenlemeye bakıldığında, genellikle vergi ve harçlara yönelik indirim ve muafiyetlerin yer aldığı görülmektedir. Bu indirimler kırsal mahalle sakinleri için ekonomik açıdan kolaylık vaad etse de bağlı bulunan belediye bütçeleri ile de yakından ilişkilidir. Öte yandan düzenlemenin yalnızca vergi, harç ve paylarla ilgili muafiyetlerle sınırlı tutulmuş olması, kırsal alanlarda yaşanan diğer konuların arka planda bırakıldığını düşündürmektedir.

4. Araştırmaya İlişkin Bilgiler

Bu çalışmanın konusu, 6360 sayılı Kanun sonrası büyükşehirlerde köyden mahalleye dönüşen yerleşim yerlerindeki sorunlar ve bu sorunlara çözüm üretmek amacıyla yürürlüğe giren Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'dir. Çalışma, Kayseri İli, Melikgazi İlçe Belediyesine bağlı Sarımsaklı Mahallesi örneğinde gerçekleştirilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, 6360 sayılı Kanun ile büyükşehirlerde kırsal yerleşim yerlerinde meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin meydana getirdiği sorunlar ile bu sorunlara çözüm olması amacı ile yürürlüğe giren “kırsal mahalle” düzenlemesinin etkisini ve yeterliliğini anlamaktır. Araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır: “Köylerin mahalleye dönüşmesi sonucunda ortaya çıkan değişiklikler nelerdir?”, “Büyükşehirlerdeki kırsal alanlarda yaşayan yerel halkın karşılaştığı sorunlar nelerdir?”, “Kırsal mahalle düzenlemesi söz konusu sorunların çözümü için yeterli midir?”.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Kayseri İli Melikgazi İlçe Belediyesi'ne bağlı Sarımsaklı Mahallesi örneğinde “kırsal mahalle” düzenlemesini incelemekte ve bu düzenlemenin mahalle düzeyindeki etkilerini, 6360 sayılı Kanun'un kırsala yansıyan sorunlarını gidermekteki yeterliliğini halk ve yetkili gözünden araştırmaktadır. Araştırma verileri nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği, belirlenen temel bazı sorular üzerinden bir durumun detaylı bir şekilde incelenmesi için araştırmacıya imkân sağlayan bir veri elde etme tekniğidir. Buna ek olarak sık kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği, görüşme yapılan kişilere kendilerini birinci elden ifade edebilme fırsatı sunarken, içinde buldukları duruma ait duygu, düşünce ve tecrübelerini anlatabilme imkânı vermektedir (McCracken, 1988; Tekin

& Tekin, 2006). Bu çalışmada söz konusu tekniğin kullanılma nedeni; 6360 sayılı Kanun'un etkileri, muhtar ve yöre halkının kırsal mahalle düzenlemesine ilişkin farkındalığı, memnuniyeti, sorunların çözümüne yönelik getirilen düzenlemenin yeterliliği ve mahalleye götürülen hizmetlerin kalitesi ve verimliliğinin ilgili belediye yetkilisi ve mahalle sakinleri ile yapılan görüşmeler aracılığıyla ölçülmek istenmesidir. Araştırma kapsamında 1 belediye yetkilisi, 1 muhtar ve bu yerleşim alanında ikamet eden farklı yaş, eğitim ve meslek grubuna sahip 12 kişi olmak üzere toplamda 14 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Belediye yetkilisine ayrı, muhtar ve yöre halkına ayrı olacak şekilde soru formu hazırlanmıştır. Görüşme yapılan kişilerin tamamı erkektir. Kadınlar bu konuda çekimser davranmış ve sorulara yönelik net bir bilgi veremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu nedenle kısıtlayıcı bir etki olarak kadınlarla görüşme yapma imkânı bulunamamıştır. Görüşmeler, 25 Şubat - 6 Mart 2024 tarihleri arasında gönüllük esaslı çerçevesinde yüz yüze gerçekleştirilmiş olup en az otuz dakika sürmüştür. Görüşmeler sonucu elde edilen veriler bakımından tekrara düşüldüğünün görülmesi üzerine görüşmeler sonlandırılmıştır. Görüşmeye katılanlar; yetkili, muhtar ve mahalle sakinleri (K1-K2) şeklinde belirtilmiştir. Bu araştırma, Erciyes Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 31 Ekim 2023 tarihli 421 başvuru numarası ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşme kapsamında Sarımsaklı Mahallesi muhtarı ve mahalle sakinleri ile şu sorulardan hareket edilerek görüşmeler gerçekleştirilmiştir:

1. Mahalle olarak belediye ile ilişkileriniz nasıldır ve nasıl olmalıdır?
2. Mahalle yönetiminizde önemli gördüğünüz eksiklikler nelerdir?
3. Köyünüz belediyeye bağlı mahalle olduktan sonra neler değişti?
4. Bu değişimleri mahalle olmadan (köyken) önceki durum ile kıyaslar mısınız?
5. Bu değişimlerin sonuçlarını nasıl değerlendirirsiniz?
6. Kırsal mahalle düzenlemesi konusunda bir bilginiz var mı?
7. Kırsal mahalle düzenlemesinden sonra, bu negatif sonuçlar pozitif yönde düzeldi mi?
8. Kırsal mahalle düzenlemesinden memnun musunuz? Neden?
9. Kırsal mahalle düzenlemesinin eksik yönleri nelerdir?
10. Eksik gördüğünüz konularla ilgili sizce neler yapılmalı?

Belediye yetkilisiyle ise şu sorulardan hareketle görüşmeler yapılmıştır:

1. Kırsal mahalleler neye göre ve nasıl belirlendi?
2. Kırsal Hizmetler Biriminin kuruluş amacı ve hedefleri nelerdir?

3. Melikgazi Belediyesince kırsal mahaller için yetkilendirilmiş bir birim olarak kırsal mahallelere yönelik ne gibi hizmetler sunmaktasınız?
4. Sarımsaklı Mahallesi ne gibi hizmetler götürüldü?
5. Kırsal mahalle düzenlemesi nasıl daha etkin ve verimli hâle getirilebilir? Kırsal mahallelere yönelik neler yapılabilir?

Belirlenen ana temalar ve sorular kapsamında elde edilen verilerin analizi için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yöntemi, elde edilen verileri neden - sonuç bağlamında irdeleyip yorumlayarak düzenli bir şekilde okuyucuya sunması ve araştırmacıya birtakım sonuçlara varılması durumunda çıktılarını temalarla ilişkilendirme ve ileriye dönük tahminde bulunabilme fırsatı vermesi sebebiyle tercih edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2018, ss. 239-240).

Bu çalışmada Sarımsaklı Mahallesi örneği incelenmektedir. Sarımsaklı Köyü, 1957’de bağlı bulunduğu köyden ayrılarak müstakil köy olmuştur. Daha önce merkez köyken, Kayseri ili büyükşehir olunca kurulan Melikgazi ilçesine bağlanmış olup 2012 yılında ise mahalleye dönüştürülmüştür. Melikgazi Belediyesine 6360 sayılı Kanun ile mahalle olarak bağlanan ve daha sonra kırsal mahalle statüsü kazanan “tek köy”dür. Sarımsaklı Mahallesi’nin temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Mahallenin Kayseri il merkezine uzaklığı 28 kilometre olup 2023 yılı nüfusu ise 296’dır.

5. Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, nitel analiz tekniklerinden betimsel analiz yöntemi yoluyla analiz edilmiştir. Araştırmanın analizi sonucunda elde edilen bulgular tematik başlıklar hâlinde aşağıda sunulmuştur. Tematik başlıklar literatürde en sık yer alan hususlar, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler ve görüşme sorularıyla ilgili olarak belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılması sebebiyle araştırma soruları gruplandırılmamış, amaca yönelik sorular sorulmuş ve verilen cevaplar karşılığında yeni sorular üretilmiştir.

5.1. Kırsal Mahallelerin Belirlenmesi

2014 yılında 6360 Sayılı “On Dört İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un yürürlüğe girmesi ile birçok köklü değişiklik gerçekleşmiştir. Bu değişikliklerden biri de büyükşehirlerde köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılması ve mahalle olarak belediyelere bağlanması olmuştur. Bu değişiklikten sonra mahalleye dönüşen köylerde birçok hukuki, idari ve ekonomik sorun meydana gelmiştir (Kut Görgün & Yörür, 2017; Kara & Ezin, 2022). Sözü geçen kanun ile yapılan değişiklikler yürürlüğe girmeden olduğu kadar yürürlüğe girdikten sonra da büyük tartışma yaratmış ve eleştirilere konu olmuştur. 6360 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesi ile mahalleye dönüştürülen fakat kırsal yaşam olarak varlığını sürdüren yerlerde ortaya çıkan sorunları gidermeye yönelik bir

sistem kurulması zorunlu hâle gelmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2018). Bu kapsamda, 2020 yılında kabul edilen 7254 sayılı Kanun ile 5216 sayılı Kanun'a ek bir madde eklenmiş ve büyükşehir sınırları içinde mahalleye dönüştürülen köylere, kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan statüsü verilmesi ve büyükşehirlerde mahalleye dönüştürülen ancak büyükşehirle uyum sağlayamayan yerlerde kırsal alanların oluşturulması kararlaştırılmıştır (Kılıç & İpek, 2022; Yıkıcı & Çolak, 2023). Nitekim, 7254 sayılı Kanun'a dayanarak 15.04.2021 tarihli ve 31455 sayılı Resmî Gazetede "Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği" yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmelik ile büyükşehirde mahalleye dönüştürülen yerlerde meydana gelen sorunların giderilmesine yönelik oluşturulan kırsal mahalle statüsünün belirlenmesi ve hangi mahallelerin kırsal mahalle olarak tespit edileceğinin belediyelerin inisiyatifine bırakılması, bir başka sorun olarak ortaya çıkmıştır. Kırsal mahallelerin tespitine yönelik yönetmeliğin 4. maddesinde şu hususlar belirtilmiştir: "Bir mahallenin kırsal mahalle olarak tespit edilebilmesi için;

- a) Kırsal yerleşim özelliğinin devam edip etmemesi,
- b) Şehir merkezine olan uzaklık ve ulaşırma durumu,
- c) Belediyelerin yol, su, atık su, katı atık, toplu taşıma gibi hizmetlerinden en az birine erişebilme imkânına tam kapasitede ulaşabilip ulaşamaması,
- ç) Mevcut yapılaşma durumunun kırsal niteliğinin devam edip etmemesi,
- d) İmar mevzuatı uyarınca yerleşik ve gelişme alanları içinde olup olmaması,
- e) Sosyo-ekonomik olarak; kırsal nüfus oranının yüksek olması, yüzölçümünün önemli bir kısmını tarım, orman, mera, yaylak ve kışlak arazilerinin oluşturması, tarımsal üretimin, hayvancılık ve orman faaliyetlerinin başlıca geçim kaynağı olarak tespit edilmiş olup olmaması" (Resmî Gazete, 31455).

Yönetmelikte geçen ifadelerle bakılacak olursa, kırsal mahallelerin tespitinde bazı hususlar açık ve net olarak belirlenmiş görünürken, bazılarının muğlak olduğu fark edilmiştir. Örneğin "Sosyo-ekonomik olarak; kırsal nüfus oranının yüksek olması", "Kırsal yerleşim özelliğinin devam edip etmemesi", "Mevcut yapılaşma durumunun kırsal niteliğinin devam edip etmemesi" vb. ifadeler detaylı ölçüm ve araştırma gerektiren konular olması nedeni ile muğlak ifadeler olarak göze çarpmaktadır.

Araştırma kapsamında Melikgazi Belediyesi yetkilisine kırsal mahallelerin tespiti ile ilgili soru sorulmuş ve yetkilinin cevabı da bu konuda önemli bir sorun olduğunu destekler nitelikte ortaya çıkmıştır. Konu hakkında yetkilinin ifadesi şöyledir:

Yetkili: "Büyükşehir statüsüne geçişte köy statüsünde olan yerlerin mahalle olması sonucu bu yerlerin kırsal mahalle olarak tespiti yapılmıştır. Büyükşehir yönetmeliği dikkate alarak kırsal mahalle olacak yerleri belirledi ve İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'ne teklif sundu. Bu konuda birkaç sıkıntı var. Erenköy Mahallesi'nde tarımsal bir faaliyet yok ancak kırsal mahalle olmuş. Yeşilyurt Mahallesi ise normalde çok fazla üretimin yapıldığı bir yer ancak merkeze yakın

diye kırsal mahalle statüsü kazanmamış. Şu anda Erenköy'ün bu statüden çıkarılması Yeşilyurt'un ise kırsal mahalle olması için uğraşyoruz. Özellikle Yeşilyurt mahallesinin kırsal mahalleye alınmaması durumunda buradaki çiftçiler mağdur olacağı için teklifte bulduk ve kırsal mahalle olacak”.

Bu konuda daha objektif ve standart kriterler ile kırsal mahallelerin tespit edilmesi araştırma kapsamında önerilmektedir.

5.2. Melikgazi Belediyesinin Kırsal Mahalle Düzenlemesi ile İlgili Faaliyetleri

Kırsal mahallelerin tespiti kadar, kırsal mahallelere yönelik ne gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği, hangi hizmetlerin götürüldüğü, bu hizmetlerden mahalle halkının memnuniyeti vb. hususlar önem taşımaktadır. Zira birçok konuda mevzuatın oluşturulması yeterli olmamaktadır. Oluşturulan mevzuatın, amacına uygun şekilde hayata geçirilmesi esas önemli nokta olarak görülmektedir. Araştırma kapsamında, Melikgazi Belediyesi'nin, kırsal alanlara yönelik olarak “Kırsal Hizmetler Birimi”ni oluşturduğu görülmüştür. Melikgazi Belediyesi yetkilisi, “Kırsal Hizmetler Birimi” ile ilgili şu ifadelerde bulunmuştur:

Yetkili: “2021 yılında Melikgazi ilçe belediye meclisinin almış olduğu bir karar sonucu kurulmuştur. Kırsal mahallelerde tarımsal faaliyetlerde bulunan vatandaşların üretimlerini ve ürün kalitelerini artırarak gelir seviyesini artırmaya yönelik çalışmalar yapmak, hayvansal ve bitkisel üretimlerde gelişen teknolojik yenilikleri üreticilerle buluşturmak, vatandaşların şehirlere göç etmesini engellemek, çiftçilerin gelir seviyesini daha iyi noktalara getirmeye yönelik gerekli çalışmaların yapılmasıdır”.

İlgili belediyede kırsal mahallelere yönelik olarak böyle bir birimin oluşturulması önemli ve değerli bir adımdır. Bu konuda da birimin oluşturulmasından daha önemli olan birimin işlevselliğidir. Birimin işlevselliği konusunda belediye yetkilisi ile yapılan görüşmenin detayı aşağıda sunulmuştur:

Yetkili: “7 kırsal mahallede tarımsal sulama yapılmaktadır. Yetersiz kalan suyun verimli ve ucuza kullanılması sağlanmaktadır. İhtiyaç duyulan kırsal mahallelerde sulama kanalı yapılır ve mevcut kanalların düzenli olarak bakımı ve temizliği yapılmaktadır. Gürpınar, Kayabağ ve Büyükbürüngüz'ün kaynak suları vardı ancak kuraklıktan dolayı kurudu. Elimizdekilerin kıymetini bilmiyor, horca kullanıyoruz. Bu bölgelere dalgıç vuruldu. Bu şekilde vatandaşa sulama yaptırıyoruz. Kırsal mahallelerde su ücretlerini düşük tutuyoruz ve yıllık 1,5 – 2 milyon civarı elektrik ücretini belediye olarak biz karşılıyoruz. Bu ücreti verirken biz de yıpranıyoruz bu nedenle dalgıçları güneş enerjisi ile çalıştırabilmeyi düşünüyoruz. İndirim, muafiyet durumu bizi daha da olumsuz etkiliyor. Bu projeyi ilk etapta yoğun olarak çalışan yerlerde yapmayı planlıyoruz. Dalgıçları vursak bile suları her tarafa kapalı sistem yapıp götüremiyoruz. Kapalı sistem çıkan suyu açık sisteme bırakıyoruz ve bu şekilde su buharlaşıyor ve azalıyor. Kapalı sistemin maliyeti fazla olduğu için belediyenin bütçesi de buna el vermiyor. İlçede Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı çiftçilere tohum desteği sağlanarak üretime daha fazla destek verilmektedir. Melikgazi Belediyesi olarak kırsal mahallelere 10'ar ton aspir ve nohut tohumu desteği verilmiştir. Ayrıca 10'ar ton civarında da Tarım İl Müdürlüğü tarafından destek sağlanmıştır. Selektör makinelerinin bakım ve onarımı yapılarak bölgede üretilen tohumların eleme işlemi yapılmaktadır. Bilinçli tarımın yaygınlaştırılması, yeni teknolojilerden yararlanılması, ürün

verim artışının sağlanması ve çiftçi taleplerinin dinlenerek çözüme kavuşturulması amacıyla çiftçi bilgilendirme toplantıları yapılmaktadır. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde iç ve dış parazitlerin engellenip verimin artırılması amacıyla koyun yıkama makinesi alınmaktadır. İlçe sınırları içerisindeki 11 mahallede sıvat yapımı gerçekleştirilerek mera ve yaylalardaki hayvanların su ihtiyaçları karşılanmaktadır. Bu birim sorumluluğunda bulunan 17 kırsal mahalle muhtarları ile istişare toplantısı yapılmıştır. Görüş, istek ve şikâyetler doğrultusunda gerekli çalışma zemini oluşturularak kırsal hizmetler müdürlüğü tarafından destek verilebilecek konular belirlenmiştir.”

Görüşme sonucunda, Melikgazi belediyesi tarafından kırsal mahallelere yönelik olarak oldukça anlamlı faaliyetlerin yapıldığı ortaya çıkmıştır. Özellikle kırsal mahalle muhtarları ile görüşülmesi ve bu konuda talep, istek ve şikâyetlere göre hizmet sunumunun belirlenmesi kararı, hizmetlerin rasyonel dağılımı ve sunumu açısından önemlidir. Araştırma kapsamında örneklem olarak belirlenen Sarımsaklı Mahallesi’ne yönelik olarak sunulan hizmetler konusunda yetkilinin ifadeleri şöyledir:

Yetkili: “İçme sularında problemler vardı ve bu konuda yardımcı olduk. 2022 yılında nohut ve aspir desteğinde bulduk. Sarımsaklı Mahallesi, Sarımsaklı cazibe sulama birliği sınırları içerisinde olması sebebiyle tarımsal amaçlı sulama hizmetinde bizim görev alanımız dışındadır. Diğer kırsal mahallelerden bu noktadan ayrılmaktadır. Sarımsaklı mahallesi harici bu alana yönelik sulama birlikleri görev almaktadır. Ayrıca bu mahalleye yönelik asfalt çalışması yapılmıştır. İhtiyar kesimin oturup sosyalleşebileceği küçük bir tesis yapılmıştır”

Melikgazi Belediyesi yetkilisi ile yarı yapılandırılmış görüşmelerde, kırsal mahallelere yönelik nasıl daha iyi destek ve hizmet sunulabileceği konusunda yetkilinin görüşleri aşağıda verilmiştir:

Yetkili: “Büyükşehir belediyesi, Melikgazi Belediyesi ve diğer ilçe belediyeleri ile üretime destek verilmesi gerekir. Kırsalda üretim olmazsa hiçbir alanda tüketim yapamayız. Üretimin sağlanabilmesi için de bizim destek vermemiz gerekir. Ancak idarecilerin bakış açısına göre bu durum değişebiliyor (Büyükşehir yapsın bu işi ilçe belediyesi yapmasın onun görevi değil vs. şeklinde). Bir yük kaldırılacaksa herkes bir tarafından tutmalıdır. Diyelim ki Büyükşehir belediyesi bitkisel üretim için destek veriyorsa bütçemizin el verdiği kadar hayvansal üretimde de biz destek verelim. Öncelikle Sarımsaklı Mahallesi için barajın yanına lavanta bahçeleri yapılabilir. Lavanta yetiştirmek isteyen çiftçilerimize ücretsiz verilebilir. Yine kırsal alanlarda antioksidan içeren her derde deva aronya bitkisi ve dekara 50 ton kaba yem veren Maralfalfa bitkisi üretilebilir. Bu tarz bitkilerin çiftçiler tarafından araştırılıp üretilmesi gerekir. Belediyeye ait olan tarlaların boş durmaması için aspir ekilerek aspir yağı üretilebilir. Sertifikalı tohum alınarak vatandaşa ücretsiz dağıtılabilir. Vatandaş tarafından ekilip ekilmediği takip edilir. Belediyeden yalnızca bir kez para çıkar. Sertifikalı tohum 4-5 yıl ekilebilir daha sonra verim azalır. Beşinci yılın sonunda elde edilen ürün ile aspir yağı üretilip ihtiyaç sahiplerine ücretsiz verilebilir. Her türlü bakliyat için de bu uygulama yapılabilir. Büyükşehir belediyesi tarafından küçükbaş hayvan desteği yapılmıştı. Melikgazi Belediyesi tarafından da kanatlı hayvan desteği yapılabilir. Bu şekilde vatandaş kendi yumurtasını kendisi üretilip fazlasını da diğer vatandaşlara satabilir. Yaptığımız bir işi daha iyi nasıl yapabiliriz diye araştırmamız gerekir. Eğitmek, öğrenmek her şeyi değiştirir. Bu bölgelerdeki

vatandaşlarımız besi sığırcılığı, süt sığırcılığı, yeni gelişen teknolojiler vs. konularda zayıf, bu konular üzerine toplantılar düzenlenmeye devam edilmelidir. Üretici bir toplum olmalı ve bunu desteklemek için elden ne gelir yapmalıyız. Yalnızca bir köyün veya civarı köylerin hayvanları için bir işletme kurulabilir. Daha ari bir işletme söz konusu olur ve hayvan hastalıkları engellenebilir. Bütün tarımsal faaliyet gösteren bölgelere kooperatif kurmak gerekir. Kooperatif ürünlerin fiyatını belirler ve başkası gelip mala fiyat biçemez. Çiftçinin ürettiği malı çiftçi veya onu temsilen kooperatif belirleyecek. Ben köy ürünleri almaya özen gösteriyorum. Köylülerin üretmiş oldukları malları satabilecekleri bir yer olması gerekir. Kırsal mahallerin güzel ürünlerinin (ekmek, kaymak, yoğurt vs.) etkinlikler düzenlenerek tanıtımı yapılması gerekir”

Yetkilinin ifadeleri değerlendirildiğinde iki önemli husus ortaya çıkmaktadır: Birincisi, kırsal mahallelere yönelik alınacak ve uygulanacak olan kararlarda büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyeleri arasındaki potansiyel uyumsuzluk. İkincisi ise kırsal mahallelere yönelik düşünülen hizmetlerin genellikle tarım ve hayvancılık boyutunda sınırlı kalmasıdır. Büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki birçok konuda yaşanan uyumsuzluk, geçmişten beri önemli bir sorun olarak görülmektedir (Şengül, 2020). Öyle ki bu uyumsuzluklar çoğu zaman idari yargıya taşınmıştır. Bu konuda, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile bir çözüm arayışına gidilmiş ve bazı konularda büyükşehir belediyesinin kararları, ilçe belediye kararları üzerinde onay mercii olarak belirlenmiştir. Örneğin plan, bütçe ve imar konusunda, büyükşehir ilçe belediyeleri, büyükşehir belediyelerine uygun karar almak zorundadırlar ve aksi takdirde büyükşehir belediyesi, ilçe belediyesinin kararını bozabilir (5393 Sayılı Belediye Kanunu). Kanunla her ne kadar büyükşehir belediyeleri ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasındaki uyumsuzluk, büyükşehir belediyelerinin baskın olacağı şekilde çözülmeye çalışılmış olsa da zaman zaman sorunların yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Kırsal mahalle hususunda da belediye yetkilisinin söylemleri, kırsal mahallelerin tespiti ve kırsal mahallelere yönelik kararlarda büyükşehir belediyesi ve büyükşehir ilçe belediyeleri arasında potansiyel bir kriz olduğunun sinyalini vermektedir. Öte yandan yetkilinin, kırsal mahallelere yönelik hizmetlerde tarım ve hayvancılıktan söz etmesi, kırsal mahalleliyi kalkındırarak önemli olası projelerden bahsetmesi yerinde ve faydalı bulunmuş fakat çevre, ulaşım, yerel vergiler vb. tüzel kişiliğini kaybeden mahallelerde ortaya çıkan birçok önemli sorundan bahsedilmemesi eksiklik olarak görülmüş ve geleceğe dair tahmin noktasında da bu eksikliğin sürebileceği düşünülmüştür.

Konu ile ilgili mahalle halkının görüşleri de belediye yetkililerinin görüşleri kadar önemlidir. Zira yerel halkın istek, talep ve şikâyetlerine bakılmaksızın tek taraflı olarak sunulan hizmet ve faaliyetler tam anlamıyla rasyonel olmayacaktır. Çalışma kapsamında, Sarımsaklı Mahallesi muhtarı ve mahallede yaşayan bireylerle yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Böylelikle konu ile ilgili hizmet veren ve hizmet alan tarafın dinlenmesi ve konu hakkındaki düşüncelerinin anlaşılmasına çalışılmasının gelecek politikaların belirlenmesi açısından da önemli ve değerli olacağı düşünülmüştür.

5.3. Büyükşehirlerde Mahalleye Dönüşen Köylerde Devam Eden Sorunlar

6360 Sayılı Kanun ile büyükşehirlerde köyden mahalle statüsüne geçen yerleşim yerlerinde çok sayıda sorunun ortaya çıktığı birçok araştırma tarafından ortaya koyulmuştur (Kara & Ezin, 2022; Kut Görgün & Yörür, 2017; Karaarslan, 2012). Bu sorunların başında köylerin tüzel kişiliğine son verilmesiyle mali ve idari bağımsızlığın ortadan kalkması ve mahallelerin belediyelere bağımlı hâle gelmesi, belediye ve mahalleler arasında ulaşım ve iletişim sorunu yaşanması; köylerin kendi başına karar alıp uygulama yetkisinin kaldırılmasıyla yerel demokrasiye gölge düşmesi vb. gelmektedir. Araştırmanın bu kısmında, köy statüsünden mahalleye dönüşen yerleşim alanlarının sorunlarına, Kayseri İli Melikgazi İlçe Belediyesi'ne bağlı olan Sarımsaklı mahallesi örneğinde ışık tutulmuştur. Konu ile ilgili Sarımsaklı Mahallesi Muhtarı ve mahalle sakinleri ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde ifade edilenler aşağıda sunulmuştur.

5.3.1. Hizmette Halka Yakınlık ve Kamu Tüzel Kişiliği

Araştırmanın bu kısmında, büyükşehirlerde köyden mahalleye dönüşen yerleşim yerlerinde hizmette halka yakınlık Kayseri İli Melikgazi İlçe Belediyesine bağlı olan Sarımsaklı Mahallesi örneğinde incelenmiştir. Konu kapsamında, Sarımsaklı Mahallesi Muhtarı ve mahalle sakinleri olmak üzere toplamda on üç kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara öncelikle belediye ile olan ilişkilerin nasıl olduğu konusunda sorular sorulmuştur. 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir olan illerde köy tüzel kişilikleri kaldırılmış ve bu yerleşim yerleri mahalle statüsüne geçirilmiştir. Bu değişiklik büyük tartışmalara ve sorunlara neden olmuştur. Köylerin hukuki olarak kişiliklerini kaybetmesi ve mahalle olarak belediyeye bağlanması sonrasında mahallelerin belediye ile olan ilişkileri daha önemli hâle gelmiştir. Zira köy tüzel kişiliği köye kendi başına karar alıp uygulama özerkliği tanımakta ve bu tüzel kişiliğe sahip olmanın bir sonucu olarak kendilerine ait bütçe ve mal varlığı bulunmaktaydı. Mahalle statüsüne geçince bu özelliklerin hepsi yitirilmiş ve belediyeye bağlı bir birim hâline getirilmiştir. Mahalle statüsüne geçildikten sonra yerleşim yerlerinin yerel ve ortak ihtiyaçlarının karşılanması ve yerel sorunların, talep ve şikâyetlerin giderilmesi noktasında belediyeye bağımlı hâle gelmeleri mahalle ve belediye ile olan ilişkilerin önemini artıran bir başka etkidir. Konu ile ilgili Sarımsaklı muhtarı ve mahalle sakinleri şu ifadelerde bulunmuşlardır:

Sarımsaklı Mahallesi Muhtarı: "...Muhtar olarak belediye ile ilişkilerim iyi diyebilirim. Dönem dönem toplantılar yapılıyor ve katılarak taleplerimizi, şikâyetlerimizi vs. bildiriyorum. Gerektiğinde prosedüre uygun olan işleri yaptılar ancak bazıları sonuçsuz kaldı. Ben de bu konuda fazla baskı yapamıyorum..."

Mahalle muhtarının ifadesine bakılacak olursa, belediye ile iletişim kurabildiği fakat bazılarının ise sonuçsuz kaldığı belirtilmiştir. Muhtarın ifadesinde geçen "*ben de bu konuda fazla baskı yapamıyorum*" cümlesi, tüzel kişiliğin ve kendi başına karar alıp uygulama yetkisinin olmadığı ve belediyeye bağımlı olmanın açık bir göstergesidir. Mahalle sakinlerinin konu ile ilgili ifadeleri ise aşağıda sunulmuştur:

(K1): "...Ben belediye ile ilişkilerimizi açıkçası çok iyi bulmuyorum. Belediyeye isteklerimizi bildiriyoruz ancak sonuç alamıyoruz. Özellikle su konusunda talepte bulunuyorum. Benim ikametgah yerim köyün yukarısında kalıyor ve su yukarı çıkmıyor. Hem şu anki hem de daha önceki muhtarla bu konu için yetkililerle görüşmeye gittik ancak yardımcı olmadılar. Yine benim evimin olduğu bölgede otobüs durağı olsun diye uğraştım çünkü gidip gelmekte zorluk çekiyoruz. Bu konuda da aynı durumu yaşadım. Kısacası sorunları bildiriyoruz ama çözüm yok. Belediyeden bir dönüş almak için eylem mi yapılması gerekiyor anlayamadım. Ben verdiğim oyun karşılığında hizmet istiyorum. Belediye, mahalleye bir yetkili gönderip sorunlarımızı dinlemeli, tek tek not etmeli..."

(K2): "...Belediye burada bir eğlence düzenledi. Belediye başkanının bazı mazeretler belirtilerek etkinliğe katılamayacağı söylendi. Ben vatandaş olarak sorunlarımı bildirmek için etkinlikte bir sorumlu aradım ancak bulamadım. Bu şekilde olmamalı. Bizi dinlemeleri gerekir..."

(K3): "...Belediye ile bir ilişki kuramıyoruz. Birkaç kez köyümüze hizmet gelmesi için görüşmeye gittim ancak görüştüğüm yetkili şu şekilde konuştu: "Sizin köye ne yapılmadı ki? Sizin hiçbir şey ihtiyacınız yok. Bizi yöneten bizi anlamalı, bilmeli belediyede bu yok. Bizim ihtiyaçlarımızı, sorunlarımızı muhtardan daha iyi kimse bilemez..."

(K4): "...Köyümüzün içme suyunda çok büyük sıkıntı var bu durumu bildirdiğimizde gelip baktılar ancak tekrar bir sorun bildirecek olsak ilgilenmek istemiyorlar. Kapının önüne bir şey dökün hemen para cezası veriliyor ancak ahırın kötü suları içme suyuna karışıyor ilgilenmelerini istedik ama yine sonuç alamadık..."

(K5): "...Belediye ile ilişkilerimizden memnun değilim. Arazi yollarının düzeltilmesi için muhtarla birlikte greyder istedik. Gelecek falan dediler ancak göndermediler. Masa başında yapacakları bir iş olursa imza falan hallediyoruz yoksa herhangi bir ilgi yok..."

(K6): "...Ben ihtiyar heyeti üyesiyim mahallemizin eksikliklerinin farkındayım. Buna yönelik belediyeye taleplerimiz oldu ancak yollar dışında hiçbir şey yapılmadı. Bence sık sık toplantı düzenlemeli ve belli aralıklarla mahalleye yetkili birisi gönderilmeli. Belediye ile iyi iletişim kurulmalı ve gerekirse kapıları aşındırılmalı..."

(K7): "...Sadece yaz aylarında veya seçim dönemlerinde gelip yiyecek dağıtıp gidiyorlar. Biz bunları değil mahallemizin eksikliklerinin giderilmesini istiyoruz. Açıkçası oy kullanmayı da düşünmüyorum..."

(K8): "...Bir yol yaptıracak olsak zorla oluyor böyle bir şey olabilir mi? Köy, mahalle olacak dediler hiçbir gelişme yok. 2018'den beri yapılacak şeyleri bekliyoruz"

(K9): "Yetkililere ulaşmak ne mümkün? Hadi biz ulaşamıyoruz muhtar da ulaşmıyor. Muhtar bir kez belediye başkanını görüyor ve istekleri söyleyebiliyor mu acaba?..."

(K10): "...Biz istemeden belediye yapacakları yapmalı. Ben kapılarına on kez gitmemeliyim. Bizim ihtiyaçlarımıza göre karar almalılar. Belediye halkına sahip çıkmalı, benimsemeli, mahallesini düşünmeli..."

(K11): “Köy hep mahrum kalan hep mahrum bölge. Biz belediyeye bağlandık değil mi, belediye bunu biliyor niye sorunlarımızı dinleyip buna göre gelip yardımcı olmuyor? Belediye vatandaşına tam destek vermeli”

(K12): “...Bu konuda muhtar çalışkan olmalı, hak hukuk bilmeli, çıkan yasaları bilmeli ve sorunları çözmeli. Bunları bilsin ki belediyeye gidip senin hakkını savunsun, senin sıkıntılarını söylesin. Ben bazı yerlerde görüyorum, adam okuma yazma bilmiyor ama muhtar yapıyorlar böyle olur mu? Bu kişi mahallesini temsil edecek. Mahallesinin iyiliği için uğraşacak...”

Mahalle sakinlerinin ifadelerine göre, muhtar dışında toplam on iki mahalle sakinin hiçbirinin belediye ile olan ilişkilerden ve hizmet sunumundan memnun olmadığı görülmektedir. Memnuniyetsizliklerin özellikle iletişim olmak üzere yol, su gibi yerel ihtiyaçların giderilmesi konusunda yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Katılımcıların şu ifadeleri bu sonucu desteklemektedir.

(K9): “...Yetkililere ulaşmak ne mümkün? Hadi biz ulaşamıyoruz muhtar da ulaşamıyor...”, **(K7):** “...Sadece yaz aylarında veya seçim dönemlerinde gelip yiyecek dağıtıp gidiyorlar...”, **(K2):** “...Ben vatandaş olarak sorunlarımı bildirmek için etkinlikte bir sorumlu aradım ancak bulamadım...” , **(K3):** “...Belediye ile bir ilişki kuramıyoruz Bizi yöneten bizi anlamalı, bilmeli belediyede bu yok. Bizim ihtiyaçlarımızı, sorunlarımızı muhtardan daha iyi kimse bilemez...” **(K4):** “...ancak ahırın kötü suları içme suyuna karışıyor ilgilenmelerini istedik ama yine sonuç alamadık...”, **(K5):** “...Belediye ile ilişkilerimizden memnun değilim...” **(K6):** “...Buna yönelik belediyeye taleplerimiz oldu ancak yollar dışında hiçbir şey yapılmadı...”

6360 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerin amacı, hizmetlerin daha etkili, ekonomik ve verimli sunulması, bununla birlikte optimal ölçeğin oluşturularak küçük ölçekli, verimsiz ve ekonomik olmayan yerel yönetim birimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Ancak gelinen noktada, bu araştırmanın sonuçları ve birçok çalışma göstermiştir ki özellikle tüzel kişiliğini kaybeden ve mahalleye dönüşen yerleşim yerleri, çok daha büyük sorunlarla ve demokrasi ile örtüşmeyen bir yönetim biçimi ile karşı karşıya kalmışlardır (Hanikoğlu & Negiz, 2023; Genç & Tekçe, 2019; Genç vd., 2018).

2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun ile 30 büyükşehir ilimizde köy tüzel kişilikleri kaldırılmış, ilçe belediyelerine veya büyükşehir belediyesine bağlı mahalle hâline getirilmiştir. Bu köklü değişiklik, bazı yerlerde olumlu sonuçlar doğururken, bazı yerleşim yerlerinde ise önemli sorunları meydana getirmiştir. Araştırmanın bu kısmında, köyden mahalleye dönüşen Sarımsaklı mahallesi örneğinde bu dönüşümün etkileri anlamaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, mahalle muhtarı ve yerel halk ile yapılan görüşmeler aşağıdadır:

Mahalle Muhtarı: “...Muhtar, köyün seçilmiş temsilcisidir. Köy mahalle olunca muhtarlığın vasıfları korunamadı. Benim için en önemli husus budur. Şunu da belirtmek isterim daha önce özel idare bakardı buralara belki çok profesyonel değildi ama etkindi...”

(K1): “...Olumlu bir değişim yaşandığını düşünmüyorum. Köy olarak kalsak çok daha güzeldik. Köyken çarşamba günleri doktorumuz gelirdi ancak şimdi o bile yok. Aile hekimi için 16-17 km mesafelik yere gidiyoruz...”

(K2): "...Köyken çok daha iyiydik, kendi imkânlarımızla kendi işimizi yapıyor ve küçük çaplı ihtiyaçlarımızı gidermeye çalışıyorduk. Özellikle imar konusunda geçmiş alışkanlıklardan kaynaklı yeni sisteme uyum sağlayamadık ve sorun yaşamaktayız..."

(K3): "...Köyken imece ile mahallenin temel faaliyetlerini gerekli şeyleri yapabiliyorduk. Şimdi düğün salonu yapmaları için bile bekleyip duruyoruz önce olsa kendi kazancımızla yapardık..."

(K4): "...Muhtar eski etkisini kaybetti. Daha önce muhtara sorunlarımızı anlatır ve hep birlikte çözüm bulmaya çalışırdık. Şimdi muhtarı da dinlemez oldular. Kendimizi ifade edecek ve muhatap alacak bir birim bulmakta gerçekten zorluk çekiyoruz..."

(K5): "...Eskiden köyümüzde sağlık ocağı vardı ve 2 doktor, 3 de hemşire bulunurdu. Köyün giriş yolunda çok kaza yaşıyor. Kaza durumunda, acil hasta olduğunda hemen ilgilenirlerdi ancak kapatıldı ve satıya çıkarılmış. Şimdi ambulans bekliyoruz, Allah'tan hemen gönderiyorlar..."

(K6): "...Köyken de aynıydı şimdi de aynı bence farkı yok. Şu an bazı hizmetleri almakta sıkıntı yaşıyoruz ancak daha önce hiç almadığımız hizmetleri de almaya başladık. Otobüs, çöplerin alınması..."

(K7): "...Gelir az, gider aynı olmaya başladı. Kentsel mahalleyle bir tutulamayız. İndirim falan dediler de ben uygulandığımı da pek düşünmüyorum. Köye tekrar dönmeyi isterim. Dönüşen tüm köyler bu yorumu yapar..."

(K8): "...Ortak alanlarımız (meralar, araziler) belediyeye geçti ve haklarımızı kaybettik. İndirimle falan bu kayıplar karşılanabilir mi hiç? ..."

(K9): "...Köyler buna hazır değildi ve bu durum bize anlatılmadı da. İmar sorunu yaşadık. Ahır, kümes yapmak istesek ruhsat almak zorundayız..."

(K11): "...Daha önce özel idare ve kaymakamlıkla işimizi rahatça halledebiliyor hızlı bir şekilde hizmet alıyorduk. Bazen muhtarımızla gider bazen de köylü olarak gidip sıkıntımızı anlatırdık. Eğer köy olarak kalsaydık şimdiye sorunlarımız çözülmüştü ..."

(K12): "...İl özel idaresi varken sorunumuz yoktu ilk soruda sormuştunuz ya iletişimi işte onunla iletişimimiz çok daha iyiydi. Şimdi belediyeye gitsek hangi birimle görüşülecek bilmiyoruz sorup bulsak tamam diyorlar gelecekler diye bekliyoruz ne gelen var ne giden..."

6360 Sayılı Kanun'la tüzel kişiliği sona ererek mahalleye dönüşen Sarımsaklı Mahallesi katılımcılarının genel olarak yaşanan bu değişiklikten memnun kalmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu durumun yanı sıra bu dönüşümle birlikte bazı yeniliklerin (çöplerin düzenli alınımı, ambulans ve itfaiye ihtiyacının hızla karşılanması, otobüsün olması) olduğuna ancak yeterli düzeyde olmadığına vurgu yapılmıştır. Katılımcılar il özel idaresi zamanında sorun yaşamazken belediyeye bağlanmalarıyla hizmet almakta sorun yaşadıklarını ve belediye tarafından şikâyet ve gereksinimlerinin yeterince dikkate alınmadığını ve geçiştirildiklerini ifade etmişlerdir. 6360 sayılı Kanun öncesi köylerde birçok hizmet il özel idaresi, köy bütçesi ve her ilçede kaymakama bağlı olarak faaliyet gösteren Köylere Hizmet Götürme Birliği tarafından yerine getirilmekteydi. Bu birimlerin kaldırılması, muhtar ve vatandaşların köyleriyle ilgili sorunlarını ve taleplerini kendilerine en

yakın noktaya bildirmek yerine birden çok kurumla muhatap olmalarına neden olmuştur. Mahalle muhtarının yeni sistemde bir ağırlığının kalmadığı belirtilmiştir. Katılımcılar köyün doğal yapısının korunması gerektiğini vurgulamış ve “köy olarak kalma” durumunu daha iyi olarak nitelendirmişlerdir. Yeni modelle gelen ek mali yükümlükler muafiyet ve indirimler adı altında olsa da katılımcılar tarafından olumsuz görülmekte ve köye dönüş olmadıkça bu olumsuz durumun giderilemeyeceği belirtilmektedir.

6360 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce eleştiren ve olası büyük sorunları işaret eden akademisyen, siyasetçi ve yazarların söylemlerinin de haklı çıktığı söylenebilir. Öyle ki 2021 yılında, büyükşehirlerde köyden mahalleye dönüşen yerlerde meydana gelen sorunların çözümüne yönelik olarak oluşturulan “Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği” de bunu kanıtlar niteliktedir. Zira bu yönetmelikte mahalleye dönüşen köylerdeki sorunlara çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

5.3.2. Ek Mali Yükümlülükler

6360 sayılı Kanun’un en çok eleştirilen yönlerinden biri olan köylere bazı mali yükümlülükler getirmesi, bugün hâlâ tartışılmaktadır. Kanun ile kent yaşamının zorunlu tuttuğu sorumluluklar köy halkı için de geçerli olmuştur. Kırsalda ikamet edenler için vergi ve su ücreti söylemleri paniğe sebep olmuştur. Söz konusu yükümlülükler için geçici süreli muafiyet ve indirimler uygulamaya konularak kırsaldaki vatandaşlara kolaylık sağlanması istenmiştir ancak uygulamada farklı problemlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Konu ile ilgili belediye yetkilisi ve mahalle sakinlerinin görüşleri aşağıda verilmiştir.

Yetkili: “Gürpınar, Kayabağ ve Büyükbürüngüz’ün kaynak suları vardı ancak kuralıktan dolayı kurudu. Elimizdekilerin kıymetini bilmiyor, horca kullanıyoruz. Bu bölgelere dalgıç vuruldu. Bu şekilde vatandaşa sulama yaptırıyoruz. Kırsal mahallelerde su ücretlerini düşük tutuyoruz ve yıllık 1,5 – 2 milyon civarı elektrik ücretini belediye olarak biz karşılıyoruz. Bu ücreti verirken biz de yıpranıyoruz bu nedenle dalgıçları güneş enerjisi ile çalıştırabilmeyi düşünüyoruz. İndirim, muafiyet durumu bizi daha da olumsuz etkiliyor. Bu projeyi ilk etapta yoğun olarak çalışan yerlerde yapmayı planlıyoruz. Dalgıçları vursak bile suları her tarafa kapalı sistem yapıp götüremiyoruz. Kapalı sistem çıkan suyu açık sisteme bırakıyoruz ve bu şekilde su buharlaşıyor ve azalıyor. Kapalı sistemin maliyeti fazla olduğu için belediyenin bütçesi de buna el vermiyor”

Mahalle Muhtarı: “...Ayrıca indirimler devam edecekmiş de indirimler uygulanıyor mu bilemiyoruz. Şehirde elektrik, su ne kadar bilmiyoruz ki bunun bilgisi bize verilmeli. Şunu da eklemek isterim indirimler olur, vergi muafiyeti olur ama biz yine de köy gibi olamayız...”

(K3): “...Ben suda falan indirimlerin uygulandığını düşünmüyorum. Belediyenin bütçesine, yapabilirliğine göre şekilleniyor sonuçta...”

(K7): “...Gelir az, gider aynı olmaya başladı. Kentsel mahalleyle bir tutulamayız. İndirim falan dediler de ben uygulandığını da pek düşünmüyorum. Köye tekrar dönmeyi isterim. Dönüşen tüm köyler bu yorumu yapar...”

(K11): "...Vergi ödeyecek olmamız bizde endişe yaratmıştı. Köylünün geliri ne ki zaten zor geçiniyoruz..."

Görüşmeden elde edilen verilere göre büyükşehirde kırsal yerleşim yeri sakinlerinin ve belediye yetkililerinin söz konusu durumdan pek de memnun olmadıkları görülmektedir. Özellikle belediyelerin mali açıdan zor durumda olduğu sık tekrar edilen konular arasındadır.

5.3.3. Yerel Hizmetler

6360 sayılı Kanun'un gündeme gelmesi ile en çok tartışılan konulardan biri de büyükşehirlerde mahalleye dönüşen yerlerdeki yerel hizmetlerin nasıl etkileneceği idi. Birçok kişiye göre bu yerleşim yerleri daha kaliteli yerel hizmetleri alma fırsatına erişecek, birçok kişiye göre de kırsal yerleşim alanları yerel hizmetlerden mahrum olacaktı. On yılı aşkın süreçte gelinen noktada, mahalleye dönüşen yerleşim yerlerinde önemli yerel hizmet sorunlarının devam ettiği bu çalışma kapsamında görülmektedir. Kırsal alanların iyileştirilmesine ve büyükşehir adaptasyon sürecine yönelik atılan adımların pek de sonuç vermediği yine bu çalışma kapsamında ileri sürülebilir. Konu ile ilgili mahalle sakinlerinin görüşleri aşağıdaki gibidir:

***Mahalle Muhtarı:** "...Yakınımda baraj olduğu için sulak alan ve haşere fazla oluyor. İlaçlama yapılıyor ancak yeterli gelmiyor. Çöp sıkıntımız falan yok, belediyeye geçince bu durum iyileşti. Ancak farklı sıkıntılarımız var: yol, ulaşım, içme suyu..."*

***(K1):** "...Bana göre en büyük eksikliklerden birisi sudur. Benim bireysel olarak bu konu hakkında sıkıntım olduğu gibi mahallenin de bu sorunu var. Su arıtma kullanılıyor 3 litre su için 10 litre su gidiyor ve sular hep kireçli..."*

***(K2):** "...Bizim en büyük eksikliğimiz yoldur. Cep yolumuz yok. 10 yıl oldu hala bekliyoruz. Dükkana, camiye gidecek olsak karşı yola geçmek için barajı dolaşmak zorunda kalıyoruz ve yolu 4km uzatıyoruz..."*

***(K3):** "...Özellikle ulaşım çok sıkıntılı. Mahalleli Kayseri'nin merkezine gitmeye akşam oluyor. Merkeze giderken 5 köyü dolanıp da gidiyoruz. Yani merkeze gitmek 3 saat sürüyor diyebilirim..."*

***(K4):** "...Köprülerimizi sel götürüyor, hiç ilgilenmiyorlar. Köyümüzün alt yapı eksikliği çok fazla. Doğalgaz olmadığı için köyümüzde göç başladı. İçme suyunda çok büyük sıkıntı var, maalesef içemiyoruz. Yakınımdaki barajın bakımına yönelik hiçbir şey yok, çöplük gibi..."*

"...Ahırın kötü suları içme suyuna karışıyor ilgilenmelerini istedik ama yine sonuç alamadık..."

***(K5):** "...Alt yapımız bitik. Doğalgazımız yok. İçme suyumuz asla içilmiyor..."*

***(K6):** "...Alt yapı eksikliğinden dolayı mahallemizde durmak istemiyoruz. Şu anda gücüm yetse ben de kışları şehre giderim çünkü doğalgaz yok. Ulaşım çok sıkıntılı, otobüs sefer sayısı fazla ancak merkeze uzaklık 30 km olmasına rağmen varmamız iki buçuk üç saat sürüyor. Bizim mahalleye hem Ağırnas'tan su geliyor hem sondaj vuruldu ancak ikisi de içilebilecek gibi değil ben evimde arıtma kullanıyorum. Muhtar olursam suyu analiz ettirip çevre yerlerden su getirmeyi düşünürüm..."*

(K7): “...Cep yolumuz yok, bu biraz sıkıntı yaşıyor. Mezarlık normalde köye 200 metre uzaklıkta ancak bu sorundan kaynaklı Barsamaya gidip dönmek zorunda kalıyoruz ve 6 kilometreyi buluyor...”

(K8): “...İmar ve doğalgaz yok. Sular kokudan içilmiyor. Yönetim bakmıyor. Bir yol yaptırarak olsak zorla oluyor böyle bir şey olabilir mi? Köy, mahalle olacak dediler hiçbir gelişme yok. 2018’den beri yapılacak şeyleri bekliyoruz...”

(K9): “...Alt yapımız çok eksik, düğün salonumuz yok. Köylünün, çocukların sosyalleşebileceği bir alan yok, toplanıp oturabileceği bir yer bile yok...”

(K10): “...Mahallemiz yerleşim olarak çok dağınık, planlı bir imar yok. 500 hanenin üzerinde ev olmasına rağmen yaşayan sayısı gittikçe azalıyor. Şehir merkezine yarım saatlik mesafede olmamıza rağmen soba yakıyor ve köy hayatı yaşamaya devam ediyoruz Şehir insanca yaşarken köy insanca yaşamıyor. Köydeki vatandaş değil mi? Doğalgaza senede 10 bin lira vereceksen kömüre 50 bin lira veriyorsun...”

Görüşme verilerine bakıldığında sorunların genellikle yol, su, ulaşım gibi temel ve yerel ihtiyaçlarla alakalı olduğu görülmüştür. Yerel halkın en temel ihtiyaçları olan yol, su, ulaşım vb. konularda yaşanan sorunların görüşmelerde sık tekrar edilmesi, bu sorunların çözümünün belediyelerin inisiyatifinde olması demokrasiye ve belediyelerin en temel görevlerinden biri olan yerel hizmetlerin rasyonel yürütülmesine gölge düşürmektedir. Türkiye’nin en gelişmiş şehirlerinden biri olan Kayseri’de bu sorunların yaşanması, ulaşım, alt yapı vb. gibi yönlerden henüz gelişmekte olan illerdeki mahallelerin daha büyük ve derin sorunlarla karşı karşıya olabileceklerini düşündürmektedir.

5.4. Kırsal Mahalle Düzenlemesine İlişkin Görüşler

6360 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesi ile mahalleye dönüşen fakat kırsal yaşam olarak varlığını sürdüren yerlerde ortaya çıkan sorunları gidermeye yönelik olarak 2020 yılında kabul edilen 7254 sayılı Kanun ile 5216 sayılı Kanuna ek bir madde eklenmiş ve büyükşehir sınırları içinde mahalleye dönüştürülen köylere, kırsal mahalle veya kırsal yerleşik alan statüsü verilmesi kararlaştırılmıştır (Kılıç & İpek, 2022).

Çalışmanın bu kısmında, kırsal mahalle statüsüne geçen yerleşim yerlerinde ne gibi değişikliklerin olduğu Kayseri ilinde bu statüye geçen yerlerden biri olan Sarımsaklı Mahallesi örneğinde irdelenecektir. Öncelikle, kırsal mahalle statüsü ile ilgili yerel halkın bilgi sahibi olup olmadığı anlamaya çalışılmıştır. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış görüşmelerde mahalle sakinlerinin cevapları şöyle olmuştur:

Mahalle Muhtarı: “...Vatandaşlarımızın belki bu konuda bir bilgisi olmayabilir ancak muhtar olarak benim bilgim var. Bunun bilgisini toplantıda vermişlerdi. Elektrik, su ve verginin indirimli olacağına dair bilgi verildi. Ancak uygulanıyor mu uygulanmıyor mu bilemiyorum.

(K1): “...Kırsal mahalle uygulaması hakkında bir bilgim yok ancak ben su sorunum için belediyeye gittiğimde beni kırsal hizmetler birimine yönlendirdiler. Bir tek böyle bir birimin olduğunu biliyorum...”

(K2): “...Kırsal mahalle uygulaması hakkında herhangi bir bilgim yoktur...”

(K3): “...Kırsal mahalleyi haberlerde gördüğüm kadarıyla biliyorum içme suyunda falan indirimin devam etmesiydi. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan mahalleler kırsal mahalle oldu.

(K4): “...Bu konuda bir bilgim yok. Kendi kafalarına göre yazıp çiziyorlar. Bizi bilgilendiren de yok...”

(K5): “...Bu uygulama hakkında bir bilgim yok ancak bilgilendirmelerini isterdim...”

(K6): “...Kırsal mahalle hakkında bir bilgim yok...”

(K7): “...Eletrikte suda indirimler devam ediyor diye biliyorum. Diğer Katılımcılar “bu uygulama hakkında bilgilerinin olmadığını...” belirtmişlerdir.

Verilen cevaplardan anlaşıldığı gibi, mahalle sakinlerinin neredeyse tamamının bu konu hakkında bilgi sahibi olmadığı görülmüştür. Bilgi iletişim çağında kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve demokrasinin kurumsallaştırılması hususunda toplumun bilinçli olması, düzenlemelerden haberdar olması, haklarını bilmesi ve kullanması büyük önem taşımaktadır. Bu konudaki sorumluluk yalnızca belediyelere veya yetkili mercilere ait olmamakla birlikte, yetkili mercilerin öncül rol oynaması beklenmektedir. Mahalle muhtarı ve bağlı belediyenin işbirliği içerisinde yerel halkı tüm gelişmelerden ve düzenlemelerden haberdar etmesi ve bu hususta bilgilendirmesi demokrasi ve hizmetlerin rasyonel şekilde sunulması açısından en önemli yollardan biri olarak görülmektedir.

Mahalle statüsüne geçildikten sonra ne gibi değişmelerin veya iyileşmelerin olduğu, Sarımsaklı Mahallesi sakinleri ile yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla anlamaya çalışılmıştır. Ancak mahalle sakinlerinin pek çoğunun düzenlemeden haberdar olmaması, mahalle statüsüne geçiş öncesi ve sonrasındaki farkı göremeyecekleri ihtimalini güçlendirmektedir. Konu ile ilgili bazı mahalle sakinin ifadeleri şöyledir:

Mahalle Muhtarı: “...Daha önce hayvancılık yapıyordum bıraktım. Hayvanları otlatacak arazi yok ki. Buradan demir yolu geçiyor bize o da sıkıntı veriyor. Hayvan kara yoluna çıkıyor bazen durduramıyorsunuz araba çarpsa suçlu da biz oluyoruz. Şu an hayvancılıkla uğraşan vatandaşlar da sıkıntı çekiyor evlerinde besliyorlar ya da civar köye gitmek zorunda kalıyorlar. Yine indirimler uygulanıyor mu bilemiyoruz şehirde elektrik, su ne kadar bilmiyoruz ki bunun bilgisi bize verilmeli...”

(K1): “...Olumlu olabilecek bir şey yaşanmadı. Hayvancılıkla uğraştığımı daha önce belirtmiştim. Bu alana yönelik herhangi bir destek görmedim. Bazı zamanlar gelip hayvanlara iğne vurup gidiyorlar bu kadar. Bu da tabii ki yeterli değil. Çiftçiyi desteklemeleri gerekiyor...”

(K2): “...Bu uygulama hakkında bilgimin olmadığını söyledim ancak genel olarak yorumlarsam kırsaldaki halk hem desteklenmeli hem de bilgilendirilmelidir. Tohum desteğinde bulunuldu ama bunlar yeterli değil ki ilaçlar, gübreler çok pahalı...”

(K3): “...Olumlu bir duruma geçiş olmadı hatta daha kötüleştire diyebilirim. Bizi kurtaracak şey tekrar köye dönmek olur. Ben suda falan indirimlerin uygulandığını düşünmüyorum. Belediyenin bütçesine, yapabilirliğine göre

şekilleniyor sonuçta. Drenaj kanalı yapıldı ve meralarımız kurudu. Hayvanların otlayabileceği yer de kalmadı...”

(K4): “...Her şey sorun yumağına döndü. Çiftçilik mahvoldu. 150 hanelik köyde şu anda 40 hane yoktur. Çiftçiler tarlalarını satıp şehre gidiyorlar. Tarımla uğraşanlara bana göre yapmaları gereken şudur: ucuz mazota ulaştırmaya çalışacaklar. Gübre desteği çok zayıf ve belediyenin yalnızca tohum desteği vermesi bu anlamda yeterli değil...”

(K6): “...Olumlu bir durum yaşandığını düşünmüyorum ve bu nedenle memnun da değilim. Mahalleli olarak gerçekten mağduruz. Bize üretin diyorlar da nasıl üreteceğiz? Bizleri desteklemeleri ve bu alanlarda bilgilendirmeleri gerekir. Geçen yıl ekinimizde hastalık vardı. İlaç alıp atacaksınız dediler. İlaçlar pahalı olmasına rağmen alıp yine de attık ancak ürün çıkmadı çünkü nasıl ne kadar olacağına dair bilgimiz yok. 100 kg aspir ve 150 kg buğday tohumu desteğinde bulundular ancak belediyenin kırsal için yaptıkları yeterli değil...”

(K7): “...Köyden mahalleye döndüğümüzde bazı muafiyetler falan gelmişti ancak bunlar devam etse bile eşit şartlarda değiliz. Tek iyi yanı sanırım bu muafiyet ve indirimlerin devam etmesi onlar da olmasa ne yapardık? Kente yakın mahalleyle ben aynı imkânlara sahip değilim. Eşitlik diyorlar nerede eşitlik? Diğer kırsal yerlerle bile aramızda fark var 1km ötemizdeki yerde doğalgaz var mesela burada yok o da kırsal mahalle...”

(K9): “...Ortak alanlarımız (meralar, araziler) belediyeye geçti ve haklarımızı kaybettik. İndirimle falan bu kayıplar karşılanabilir mi hiç? Hayvancılık falan bitti. Yem fiyatları çok arttı. Mahallemizde 300 tane büyükbaş hayvan vardı ancak 70'e düştü. Hayvan sayısı azalınca çoban da tutamadık. Merada kendimiz yayalım desek meralar da kurudu...”

(K10): “...Hayvancılıkla uğraşanlar için yem desteği verilmelidir. Süt çok ucuz gidiyor ama girdiler pahalı geliyor. Saman, yonca, yem hepsinin fiyatı uçtu...”

(K11): “...Kimse ne ahır yapar ne de mal güder oldu. Hayvanları zaten otlatamıyoruz mecbur yem vereceğiz. Her hafta yeme zam geliyor nasıl geçineceksin, nasıl yetiştireceksin? Süt de para etmiyor...”

(K12): “...Olumlu bir gelişme yok. Kırsal hem devlet hem de belediyeler desteklemeli. Kırsal kalkandırılacaksa bu şekilde olmalı. Belediyenin desteği zaten yeterli değil onu öncelikle belirtmek isterim. Devlet bize 14-15 liradan tohum veriliyor ancak 5-6 liraya satıyoruz çünkü ofis almıyor ve iş tüccara kalıyor. Kooperatifleşmek çok önemli, ürettiğini kooperatife vermek. Tohum, gübre, mazot çok pahalı bu durum için her birimden destek gelirse işte o zaman memnun oluruz. Evet destekler yapılıyor yapılmıyor diyemem ancak yeterli değil. Şu anda 1lt mazot için 7-8 kg buğday satmak zorunda kalıyoruz...”

Mahalle sakinlerinin ifadelerinden hareketle, düzenlemeden haberdar olmadıkları gibi, düzenleme dolayısıyla bir değişikliğin de farkında olmadıkları ileri sürülebilir. Mahalle sakinlerinin genellikle olumsuz olan görüşlerinin kırsal mahalle düzenlemesi sonrası da devam ettiği görülmektedir. Mahalle muhtarının da bu konuda olumlu bir konuya değinmemesi dikkat çekicidir. Katılımcıların görüşleri değerlendirildiğinde kırsal mahalle düzenlemesinin yeterli olmadığı, sahada karşılaşılan sorunları çözebilecek ve tereddütleri giderecek bir unsur içermediği

gözlemlenmektedir. Uygulamanın tek olumlu yanı indirim ve vergi muafiyetinin devam etmesi olarak ifade edilmiştir.

Daha çok kentsel alanlarda hizmet vermekte uzmanlaşmış belediyelerin kırsala hizmet götürme kalitesinde azalma olmakta, belediyelerin hizmet alanı genişlediği için kaynaklar yetersiz kalmakta ve kırsala yönelik hizmetler aksamaktadır. Kırsal alanlardaki olumsuz etkilerin giderilmesi ve sistemin iyileştirilmesi adına katılımcıların belirttikleri ilk öneri köy tüzel kişiliğinin yeniden kazanılmasıdır (Hanikoğlu & Negiz, 2023). 6360 sayılı Kanun'un getirmiş olduğu olumsuzlukları azaltma düşüncesiyle çıkarılan kırsal mahalle düzenlemesinden beklenen faydanın elde edilemediği anlaşılmaktadır.

6. Sonuç ve Öneriler

Kayseri İli, Melikgazi İlçe Belediyesine bağlı Sarımsaklı Mahallesi örneğinde büyükşehir sınırlarındaki kırsal alanlarda yaşanan sorunlar ile Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği'nin bu sorunlar üzerindeki etki ve yeterliliğini anlamaya çalışan bu çalışma kapsamında, Melikgazi Belediyesi yetkilisi, Sarımsaklı Mahallesi Muhtarı ve sakinleri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler, nitel analiz tekniklerinden ile betimsel analiz yöntemi yoluyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre tespit edilen hususlar ve öneriler aşağıdaki gibidir.

- 6360 sayılı Kanun sonrası büyükşehirlerde köy tüzel kişiliğini kaybederek mahalleye dönüşen yerlerin yerel ve ortak ihtiyaçların karşılanması konusunda sorunları devam etmektedir. Bununla birlikte bu yerleşim yerlerinde yalnızca yerel ve ortak ihtiyaçların karşılanması konusu değil aynı zamanda belediye ile iletişim, kendi başına karar alıp uygulama vb. demokratik hususlarda da önemli sorunlarının olduğu görülmektedir.
- Kırsal mahallelerin rasyonel bir şekilde belirlenmesi ve belirlenen yerleşim yerlerine bu kapsamda hizmet sunulması önem arz etmektedir. Yapılan görüşme sonucunda, kırsal mahallelerin nasıl belirlendiği ve kırsal mahalle düzenlemesine yönelik nelerin planlandığı ve gerçekleştirildiği net değildir. Şüphesiz konu ile ilgili atılması gereken en önemli ve ilk adım mahallelerin kırsal mahalle statüsüne uyup uymadığının, ilgili belediye ve yerleşim yeri sakinleri ile görüşülerek demokratik bir şekilde belirlenmesidir.
- Sarımsaklı Mahallesi örneğinde yapılan araştırma sonucu göstermektedir ki mahallenin temel, yerel ve ortak ihtiyaçların giderilmesi konusunda birçok sorunu bulunmaktadır. Özellikle köy tüzel kişiliğinin kaybedilmesinden sonra sorunlar daha da derinleşmiştir. Bu sorunların, yol, su, ulaşım gibi en temel ihtiyaçlar çerçevesinde yoğunlaşması dikkat çekmektedir. İlgili belediyenin bu konuya eğilmesi, sorunların mahalle muhtarı ve sakinleri ile görüşülerek tespit edilmesi ve çözülmeye çalışılması gerekmektedir.
- Yapılan görüşmelerde dikkat çeken başka bir nokta ise mahallenin belediye ile olan ilişkileri olmuştur. Bu konuda, mahalle muhtarı ve sakinlerinin belediye

ile iletişim kurmada güçlük çektikleri, belediye yetkililerine ulaşamadıkları vurgulanmıştır. Yerel yönetimlerin en önemli iki işlevinden biri yerel ve ortak ihtiyaçların giderilmesi, diğeri ise demokrasinin kurumsallaştırılmasıdır. Demokrasinin kurumsallaştırılması yolunda en önemli araçlardan biri ise belediyenin yerel halk ile iletişimin güçlendirilmesidir. Yerel halkın belediye ile iletişim kuramadığı, sorunlarını, istek ve taleplerini iletemediği bir yönetim demokratik öğelerden uzak olacağı gibi, hizmetlerin de tam ve eksiksiz sunumu tehlikeye girecektir.

- Ek mali yükümlülükler başlığı altındaki görüşmeler değerlendirildiğinde köyden mahalleye dönüşen yerlere muafiyet ve indirimler getirilmesine rağmen mahalle sakinlerince bunlara yönelik güven problemi yaşandığı, indirim ve muafiyet uygulansa dahi tatmin etmeyişi köye dönüşün daha makul bir çözüm olduğunun belirtilmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca belediye yetkilisi tarafından söz konusu muafiyet ve indirimlerin idarenin gelirini olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Yerel idarelerin gelirlerinin azalmasına bağlı olarak mahalli müşterek hizmetlerin sunumunda önemli aksamalar yaşanacak ve böylelikle hizmet kalitesi düşecektir. Kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alan düzenlemesi kırsal yerleşim yerlerinin yaşam şeklini devam ettirmeyi amaçlamakta, kırsal üretim sürecinde bulunan vatandaşları mali açıdan koruma gayesi gütmektedir. Buna bağlı olarak tanınan hak ve muafiyetlerin yalnızca kırsal yaşam sürenleri kapsamaması gerekir. Söz konusu indirim ve muafiyetlerden sadece kırsal nüfus yararlanırsa mali anlamda ilgili idarelerin gelirleri artacak ve böylece hizmet kalitesinde ve yeterliliğinde artış gözlenecektir. Ayrıca mali olarak iyileşen idarelerin kaynak yaratmasıyla birlikte yeni mahallî hizmetleri sunması da daha olası hâle gelecektir. Nitekim kırsal mahalle ve kırsal alan düzenlemesinde kırsal mahallelerin hakkaniyet ölçüsünde belirlenmesi kayda değer şekilde önemlidir. Buna ek olarak ilçe belediyelerinin mali açıdan daha fazla desteklenmesi de yine bu kapsamda etkili olacaktır.

Araştırma sonucunda dikkat çeken başka bir konu, kırsal mahalle düzenlemesi konusunda mahalle sakinlerinin bilgilerinin olmadığı ve bu konuda herhangi bir değişiklik fark etmedikleridir. Yerel halkın düzenlemelerden haberdar olması, haklarının bilincinde olması ve yönetime katılması demokrasinin vazgeçilmez gereklerindedir. Bu konudaki sorumluluğun büyük kısmı bireyin kendisinde olsa da yerel yönetimlerin de halkın bilinçlenmesi ve bilgilenmesi konusunda öncü rol oynaması beklenmektedir. Konu ile ilgili mahalle sakinleri ile düzenli toplantıların yapılması, bu toplantılarda güncel düzenlemelerden mahalle sakinlerinin haberdar edilmesi, görüş alınması, mahallenin yerel ve ortak ihtiyaçlarının bu toplantılarla belirlenmesi önerilmektedir. Böylelikle hem kaynakların ve hizmetlerin rasyonel dağılımı sağlanmış hem de demokrasinin araçları hayata geçirilmiş olacaktır.

Sonuç olarak çalışmada elde edilen bulgulara göre; büyükşehir olan yerlerde köylerin mahalleye dönüştürülmesinin yol açtığı ilave yüklerle ilişkin sorunlar, kırsal mahalleye yönelik yeni düzenleme ile çözüme kavuşmuştur; ancak söz

konusu düzenleme köy tüzel kişiliği, katılım, hizmette halka yakınlık, ortak alanların iadesi (mera, otlak vs.), kırsal hizmetler gibi sorunlar açısından bir etki doğurmamıştır. Bu hususları dikkate alacak bir düzenleme kırsal mahalleleri rahatlatacaktır.

Kaynakça

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), Resmi Gazete, Tarih: 23.07.2004, Sayı: 25531.

7254 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Resmî Gazete, 31276 (Mükerrer), 16.10.2020

Açıköz, A., (2014), Sosyal Düzenlemeler Işığında Büyükşehir Yönetimi İlk Güvenlik ve Zabıta Hizmetleri, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Aksu, İ. F. (2012). On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. TASAV-Siyaset, Hukuk ve Yönetim Araştırmaları Merkezi Bilgi Notu No:1, 1–16.

Aslantürk, A. Y. (2022). Kırsal Estetik Bağlamında Habitus ve Mekân Kültürü Sentezi: Ormana Düğmeli Evler Örneği. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), 252-269.

Ayyıldız, M., Çiçek, A., & Ayyıldız, B. (2016). 6360 Sayılı Büyükşehir Yasasının Kırsal Kesime Olası Etkileri. *Neşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5, 280-285.

Ceyhan, S., & Tekkanat, S. S. (2018). 6360 Sayılı Kanun ve Ankara İline Etkileri. *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(2), 20–42.

Çelikyay, H. (2014). Değişen kent yönetimi ve 6360 sayılı büyükşehir yasası. *Seta Analiz*, 101, 6-22.

Dik, E. (2014). 6360 Sayılı Kanun Bağlamında Köylerin Mahalleye Çevrilmesi Sorunu. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 75-102.

Genç, F. N., & Tekçe, Y. (2019). 6360 Sayılı Kanunun Tüzel Kişiliği Kaldırılan Köylere/Yeni Mahallelere Etkisi: Aydın Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 20(44), 1-16.

Genç, F. N., Özerk, H., & Ülkü, M. S. (2018). 6360 Sayılı Kanunun Kamu Hizmetlerinin Sunumuna Etkisi: İncirliova Belediyesi Örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2) 207-221.

Gözler, K. (2013), 6360 Sayılı Kanun Hakkında Eleştiriler: Yirmi Dokuz İlde İl Özel İdareleri ve Köylerin Kaldırılması ve İlçe Belediyelerinin Büyükşehir İlçe

Belediyesi Hâline Dönüştürülmesi Anayasamıza Uygun mudur?, *Legal Hukuk Dergisi*, 11(122), 37-82

Gözler, K. & Kaplan, G. (2016). *İdare Hukuku Dersleri*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.

Hanikoğlu, M., & Negiz, N. (2023). Büyükşehirlerde Kırsal Mahalle Deneyimi: Ayvalık Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(45), 81-106.

İzci, F., & Turan, M. (2013). Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa İle Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 18(1).117-152

Kalkınma Bakanlığı. (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Yerel Yönetimler ve Hizmet Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.

Kara, M., & Yavaş, İ. (2022). Türk yerel yönetim sisteminde kırsal mahalle uygulamasının yeri. *Ekin Yayınevi*.

Kara, P. S., & Ezin, E. (2022). 6360 Sayılı Kanun ile Köyden Mahalleye Dönen Yerlerdeki Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 5(1), 137-150.

Karaarslan, M. (2012). Nasıl Bir Yerel Yönetim? 6360 Sayılı Kanun Üzerine Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(26-27-28-29), 123-162.

Keleş, R.(2014). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Kılıç, Ö., & İpek, S. (2022). Kırsal Mahalle: Büyükşehirlerde Tekrar Köye Dönüş mü?. *TroyAcademy*, 7(1), 1-16.

Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alan Yönetmeliği, Resmî Gazete Tarihi: 15.04.2021, Resmî Gazete Sayısı: 31455.

Kut Görgün, E., & Yörür, N. (2017). 6360 Sayılı Büyükşehir Kanunu sonrası kırsal alanları yeniden düşünmek-İzmir Örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 11-27.

McCracken, G. (1988). *The Long Interview*. Sage Publications, Inc. *Newbury Park, CA: Doi: http://dx. doi. org/10.4135/9781412986229, 7.*

Özsalmanlı, A. Y., & Pank, Ç. (2012) Muğla'da Büyükşehir Yapılanması Sürecine İlişkin Bir Değerlendirme, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 1-26.

Şengül, R.(2020). *Yerel Yönetimler*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları

Tekin, H. H., & Tekin, H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116.

Yıkıcı, A., & Çolak, Ç. (2023) “Büyükşehirlerdeki Kırsal Mahalle ve Kırsal Yerleşik Alanların Tespiti Sürecine Yönelik Bir Araştırma: Trabzon Örneği”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR)*, 9 (2), 100-111.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık

Yoloğlu, A., ve Zorlu, F. (2020). Türkiye’de Kırsallığın ve Kırsal Alanların Tanımlanması: Bir Yöntem Denemesi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 145-176.

Zengin, O. (2014). Büyükşehir Belediyesi Sisteminin Dönüşümü: Son On Yılın Değerlendirmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 91-116.

5393 sayılı Belediye Kanunu (2005), Resmi Gazete, Tarih: 13.07.2005, Sayı: 25874

7440 sayılı kanun: T.C. Resmî Gazete. (2023, 12 Mart). Kırsal mahalle ve kırsal yerleşik alan yönetmeliği [Resmî Gazete No: 13.03.2023-31556]. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2023/03/20230312-14.htm>

7159 sayılı kanun: T.C. Resmî Gazete. (2018, 28 Aralık). Köylerin tüzel kişiliğinin kaldırılması hakkında kanun [Resmî Gazete No: 30.12.2018-30619]. Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/12/20181228-2.htm>

Algılanan Aşırı Nitelikliliğin Bilgi Saklama Davranışı Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: İşyerinde Dışlanmanın Aracılık Rolü

Araştırma Makalesi /Research Article

Gaye ONAN¹

ÖZ: Hemen her işletmenin karşı karşıya kaldığı ve iş ortamında olumsuz sonuçlara yol açan bilgi saklama davranışının altında yatan nedenleri tespit etmek önem kazanmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, kamu kurumlarında çalışanların aşırı niteliklilik algılarının bilgi saklama davranışı üzerindeki etkisinde işyeri dışlanmasının aracılık rolünü incelemek olarak belirlenmiştir. Araştırmanın amacına yönelik olarak oluşturulan anket formu ile 218 kamu çalışanından veri toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda algılanan aşırı niteliklilik algısı ile bilgi saklama davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin varlığına yönelik bir destek sağlanamamıştır. Benzer şekilde algılanan aşırı niteliklilik algısı ve işyeri dışlanması arasında istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bununla beraber analiz sonuçlarına göre işyeri dışlanması ile bilgi saklama davranışı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Analiz sonuçları ayrıca işyeri dışlanmasının algılanan aşırı niteliklilik algısı ile bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkide bir aracılık rolüne sahip olmadığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Niteliklilik Algısı, İşyeri Dışlanması, Bilgi Saklama

Examining the Effect of Perceived Overqualification on Knowledge Hiding Behavior: The Mediating Role of Ostracism in the Workplace

ABSTRACT: It is crucial to identify the fundamental causes of information-hiding behavior, which essentially every organization faces and which has adverse impacts in the workplace. Based on this, the study aimed to investigate the mediation role of workplace ostracism in the relationship between employees' overqualification perceptions and knowledge-hiding behavior in public institutions. Data was gathered from 218 public employees with the survey form designed for the research. As a result of the analysis no evidence was found for the existence of a significant relationship between the perception of overqualification and knowledge hiding behavior. Similarly, there was also no statistically significant relationship found between workplace ostracism and perceived overqualification. On the other hand, knowledge-hiding behavior and workplace ostracism have a positive and significant relationship, per the analysis results. The analysis results also revealed that workplace ostracism did not have a mediating role in the relationship between perceived overqualification and knowledge-hiding behavior.

Keywords: Perceived Overqualification, Workplace Ostracism, Knowledge-Hiding

Geliş Tarihi / Received: 29/04/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 26/08/2024

¹Dr.Öğr.Üyesi, Mersin Üniversitesi, Anamur UTİYO, Turizm İşletmeciliği Bölümü, gayeonan@mersin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6302-5211>

1. Giriş

Günümüz enformasyon çağında, bir işletmenin uzun vadeli sürdürülebilirliği ve başarısı için en değerli kaynaklardan biri “bilgi” dir (Rao vd., 2021:1532). İşletmeler hızla gelişen rekabet ortamına uyum sağlayabilmek için bilgi ve yeteneği yüksek çalışanları işe almaya daha yatkındır. Birçok işletmenin bilgi edinmesinin yollarından biri de kurumsal bilginin kritik taşıyıcıları olan, daha yüksek bilgi düzeyine sahip ve nitelikli çalışanları işe almaktır. Tüm bunlar işletmelerin işe alımlarda eşiği yükselterek daha yüksek eğitim geçmişine ve bilgi düzeyine sahip daha fazla çalışana işe dâhil etmeyi tercih etmesine neden olmaktadır (Fine ve Edward, 2017). Ancak üniversite mezunlarının sayısının artması, küresel durgunluğun getirdiği yüksek işsizlik oranları ve işe alım veya terfi sürecindeki yanlış değerlendirmeler gibi faktörlerin tümü çalışanların kendilerini gerektiğinden fazla nitelikli hissetmesi sonucunu doğurmaktadır (Li, vd., 2022:92). Algılanan aşırı niteliklilik olarak ifade edilen bu durum bir çalışanın belirli bir pozisyon için gerekenden daha fazla beceri ve deneyime sahip olduğuna dair inancını ifade eder (Lee vd., 2021:81). Şimdiye kadar gerçekleştirilen araştırmalar aşırı niteliklilik olgusunun dünya çapında yaygın bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2023 yılında yayınladığı rapor 2021 yılında G20 ülkelerindeki çalışanların %22,4 'ünün işleri için gereğinden fazla vasıflı olduğunu belirtmektedir (Jahantab vd., 2023:2). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) verileri Kıbrıs, Peru, Romanya ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu rakamların daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır (Khan vd., 2022:460). Örneğin, Türkiye'de çalışanların %36 'sı almış oldukları eğitimlerden önemli ölçüde farklı mesleklerde çalışmaktadır ve bunun sonucunda çalışanların %78 'i işin gerektirdiğinden daha fazla beceriye, niteliğe ve iş deneyimine sahip olduğunu düşünmektedir (Yeşiltaş, vd., 2023:1881). Aşırı nitelikliliğin yaygınlığı göz önüne alındığında nedenlerini ve sonuçlarını anlamak kritik bir öneme sahiptir. Konu ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar aşırı niteliklilik algısının bireysel ve kurumsal sonuçlarla ilişkili olduğunu göstermektedir (Harari vd., 2017).

Önceki çalışmalar, bilgi paylaşımının kuruluşların yenilik yapması için önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir (Ma ve Zhang, 2021). Örgütlerin ödülleri ve bilgi yönetimi sistemleri aracılığıyla çalışanlarını iş arkadaşlarıyla bilgi paylaşmaya teşvik etmek için yoğun çaba sarf etmesinin nedenlerinden biri budur (Gerpott vd., 2020). Örgütlerde bilgi paylaşımını artırmak için sarf edilen tüm çabalara rağmen çalışanlar bilgiyi diğer üyelerle paylaşma konusunda isteksiz olabilmektedir. Bilgi saklama kavramı olarak da adlandırılan bu durum “başka bir kişinin ihtiyaç duyduğu bilgiyi kasıtlı olarak gizlemeye veya saklamaya yönelik girişim” olarak tanımlanmaktadır (Li vd., 2022). Araştırmalar bilgi saklama davranışının hem bilgi arayan hem de saklayan kişi için olumsuz tutumların artması ve performansın düşmesi gibi olumsuz iş sonuçlarına yol açtığını ortaya koymuştur (Connelly vd., 2012; Wang vd., 2018). Bu olumsuzluklar sonucunda örgütler büyük ekonomik kayıplar ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle öncüllerini araştırmak bilgi saklama davranışının zarar verici etkilerini azaltmak açısından hayati öneme

sahiptir (Zhu vd., 2022). Örgütlerde bilginin saklanması olumsuz yönde etkileyen davranışlardan biri de işyerinde dışlanmadır (Asl ve Farhadpoor, 2023). Bir çalışma arkadaşını veya grubu görmezden gelmek veya sosyal olarak dışlamak anlamına gelen işyerinde dışlanma kavramı (Fatima vd., 2021:2) çoğu çalışan tarafından deneyimlenen ve organizasyonlarda oldukça yaygın bir sorun haline gelmiştir ve günümüz örgütleri için ciddi bir endişe kaynağıdır (Sharma ve Dhar, 2022). 1300'den fazla çalışanın katıldığı bir çalışmada, katılımcıların %71'i işyerinde dışlanma yaşadıklarını bildirmişlerdir (O'Reilly vd., 2015:774). İşyerinde dışlanma çalışanların özgüvenini ve sağlıklarını olumsuz etkilemektedir (Ferris vd., 2008). Ayrıca konu ile ilgili çalışmalar işyerinde dışlanmanın azalan performans (Karaman vd., 2020), duygusal tükenme ve çalışan sessizliği (Karaca ve Aksoy, 2022; Kobanoğlu ve İşcan, 2023), sapkın davranışlar (Akın ve Özdevecioğlu, 2021) gibi istenmeyen sonuçlar ile bağlantılı olduğunu tespit etmişlerdir. Bu olumsuz sonuçların örgütsel maliyetleri muhtemelen yüksek olacaktır. Yaygınlığı ve maliyetleri göz önüne alındığında bu davranışın zararlı etkilerini azaltabilmek için işyerinde dışlanmayı ortaya çıkaran mekanizmalara ilişkin ampirik çalışmaların artmasının önemli olduğu aşikardır (Sharma ve Dhar, 2022).

Algılanan aşırı niteliklilik ve bilgi saklama davranışı kavramlarının ilişkili olduğunu öne süren yurtdışı kaynaklı araştırmalar mevcut olsa da (Khan vd., 2022; Li vd., 2022; Ma ve Zhang, 2021; Shafique vd., 2023; Zhang vd., 2022; Zhu vd., 2022) ülkemizde bu ilişkiyi ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. Zhang vd. (2022) çalışanların aşırı niteliklilik algısına yönelik diğer çalışma arkadaşlarının tepkilerini ve bunların çalışanlar üzerindeki etkilerini anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu öne sürmektedir. Deng vd. (2018) ise aşırı niteliklilik alan yazınında iş arkadaşlarının rolüne ilişkin araştırmaların eksikliğine dikkat çekmiş ve algılanan aşırı niteliklilik ile çalışanların iş arkadaşlarıyla olan ilişkilerinin doğasının ihmal edildiğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Erdoğan ve Bauer (2021) kişilerarası ilişkilerde aşırı nitelikliliğin etkilerini inceleyen çalışmaların hala yeterli düzeyde olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte Xia, Yan vd. (2022) bilgi saklama araştırmalarının geliştirilmeye ihtiyacı olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bilgi saklamanın kimden yönlendirildiği ve bu tür davranışların mantığı hakkında nispeten daha az araştırma vardır (Li vd., 2022). Bilgi saklamanın evrenselliği ve yaygınlığı nedeniyle bunun öncüllerini keşfetmek yönetim sorunlarını önlemek adına çok önemlidir. Tüm bunlardan yola çıkarak, bu çalışma algılanan aşırı niteliklilik, işyerinde dışlanma ve bilgi saklama kavramları arasındaki ilişkileri, her bir değişken arasındaki ilişkiyi ayrı ayrı ele alarak, ampirik bir araştırma ile ortaya koymayı amaçlamaktadır. Diğer yandan mevcut araştırma bir aracı olarak işyerinde dışlanma davranışını ele almakta ve işyerinde dışlanmanın algılanan aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkiyi neden ve nasıl etkilediğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu araştırmanın alan yazına çeşitli katkıları bulunmaktadır. Öncelikle algılanan aşırı yeterlilik algısının bilgi saklama davranışı üzerinde neden etkili olduğuna ilişkin anlayışı inceleyerek alan yazına katkı sağlaması planlanmaktadır. Bununla

birlikte mevcut araştırma bilgi saklama davranışının öncüllerinin yeterince incelenmediğini öne süren araştırmacıların çağrısına bir yanıt vermekte (Li vd., 2022; Ma ve Zhang, 2021) ve böylelikle bilgi saklama araştırmalarını zenginleştirmektedir. Konu ile ilgili alan yazın algılanan aşırı yeterlilik algısı ile bilgi saklama davranışı arasında anlamlı ilişkiler ortaya koysa da bilindiği kadarı ile ülkemizde aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkiler ile bu ilişkide işyerinde dışlanmanın aracılık etkisi araştırılmamıştır. Bununla birlikte araştırmadaki değişkenler arasındaki ilişkilerin Sosyal Karşılaştırma Teorisi (Festinger, 1954), Sosyal Değişim Teorisi (Blau, 1964) ve Kaynakları Koruma Teorisi (Hobfoll, 1989) temelinde araştırılmasının teorik alana yeni bir bakış açısı ve katkı getireceği düşünülmektedir. Son teorik katkı olarak da araştırmanın kamu sektörü çalışanları ile gerçekleştirilmesi gösterilebilir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Algılanan Aşırı Niteliklilik

Algılanan aşırı niteliklilik kavramı bir çalışanın eğitim ve deneyim gibi niteliklerinin işin gerekliliklerini aştığı ve işte kullanılmadığı bir istihdam durumunu ifade etmektedir (Erdoğan vd., 2011: 260). Bir diğer tanıma göre algılanan aşırı niteliklilik bir çalışanın belirli bir pozisyon için gereken daha fazla beceri ve deneyime sahip olduğuna dair inancı olarak açıklanmaktadır (Lee vd., 2021:2). Aşırı niteliklilik nesnel (objektif) veya öznel (subjektif) olabilir (Zhang vd., 2022; Zhu vd., 2023). Bunlar birbiriyle ilişkili ancak farklı yapılarıdır. Nesnel yani objektif aşırı niteliklilik, bireylerin nitelikleri ile resmi iş gereklilikleri (örneğin, eğitim, deneyim, bilişsel yetenek) arasındaki nesnel farkı ifade eder (Zhang vd., 2022:701). Buna karşılık öznel aşırı niteliklilik bireyin bütünsel değerlendirmesine odaklanan subjektif bir değerlendirmedir (Zhu vd., 2023). Bir diğer ifade ile çalışanların işlerinin gerektirdiğinden daha fazla niteliğe sahip olduklarını hissettikleri durumlarda ortaya çıkar (Zhang vd., 2022). Nesnel (objektif) aşırı nitelikliliğe kıyasla öznel (subjektif) yani algılanan aşırı niteliklilik işle ilgili mevcut algı ve davranışların daha iyi bir yordayıcısıdır (Harari vd., 2017; Liu ve Wang, 2012). Aşırı niteliklilik algısına sahip çalışanlar bilgi, beceri ve yeteneklerinin işin gereklerini aştığını algıladıkları için şu anda sahip olduklarından daha iyilerine hakları olduğuna inanma eğilimindedirler. Bu durum negatif iş tutumları, düşük düzeyde refah ve üretkenlik karşıtı davranışlar da dahil olmak üzere çeşitli olumsuz tutum ve davranışsal tepkilere yol açmaktadır (Liu ve Wang, 2012). Nitekim algılanan aşırı nitelikliliğin çalışanları ve organizasyonları olumsuz yönde etkilediği birçok çalışmada ortaya konmaktadır. Örneğin algılanan aşırı niteliklilik iş performansının azalmasına (Aydoğan ve Olgunçelik, 2022), düşük iş tatminine ve işten ayrılma niyetinin artmasına (Acaray, 2019; Karacaoğlu ve Arslan, 2019; Yıldız vd., 2019), yenilikçi davranışların azalmasına (Kanbur ve Şen, 2022) ve örgütsel sinizme (Demir ve Sürgevil, 2021; Tınaztepe ve İrge, 2021) yol açmaktadır.

2.2. Bilgi Saklama

Bilgi saklama davranışı bir örgütte istenmeyen durumlardan biridir. Connely vd. (2012) bilgi saklama davranışının birbiri ile bağlantılı üç bileşenden oluştuğunu öne sürmüşlerdir. Bunlar; kaçamak saklama, aptalı oynama ve rasyonelleştirilmiş saklama olarak ifade edilmektedir. Aldatma içeren kaçamak bilgi saklama saklayanın yanlış bilgi vermesi veya gelecekte tam bir cevap vereceğine dair yanıltıcı bir söz vermesi anlamına gelir (Xia vd., 2022: 2). Aptal rolü yapmak bilgi saklayan kişinin bildiği bir şey hakkında bilmiyormuş gibi davranmasıdır (Yeşiltaş vd., 2023:1884). Rasyonelleştirilmiş saklamada ise bilgiyi saklayan kişinin istenen bilgiyi sağlayamadığını ima etmesi ve bunun için bir gerekçe sunmasını ifade etmektedir (Zhu vd., 2022). Bilgi saklamanın sonuçlarını ele alan araştırmalarla karşılaştırıldığında öncülleri inceleyen çalışmalar nispeten sınırlıdır (Li vd., 2022). Bilgi saklama davranışının öncüllerine ilişkin önceki araştırmalar öncelikle bireysel özelliklere, rekabetçi çalışma ortamına, liderlik tarzına ve durumsal faktörlere odaklanmıştır. Örneğin, bazı çalışmalar hedef yönelimi, karanlık kişilik özellikleri ve bireysel motivasyonun bilgi saklamayla nasıl ilişkili olduğunu incelemiştir (Pan, Zhang, Teo ve Lim, 2018; Rhee ve Choi, 2017; Wang, Han, Xiang ve Hampson, 2018). Aynı zamanda bu davranış kişilerarası ilişkilerin bozulmasına ve kişilerarası güvensizliğin artmasına (Connely vd., 2012) neden olarak bunun sonucunda görev performansı (Singh, 2019), yenilikçi iş davranışının (Cerne, Hernaus, Dysvik ve Škerlavaj, 2017) azalmasıyla organizasyonlara çeşitli gizli maliyetler getirmektedir.

2.3. İşyerinde Dışlanma

İşyerinde çalışanlar arasındaki ilişkileri zayıflatan ve olumsuz sonuçlar doğuran faktörlerden biri bir akranı veya grubu görmezden gelmek veya sosyal olarak dışlamak anlamına gelen işyerinde dışlanma ya da örgütsel dışlanmadır (Fatima vd., 2021:2). Williams (2001) dışlanmayı bireylerin başkaları tarafından görmezden geldiklerini veya yok sayıldıklarını algılamaları olarak ifade etmektedir (Sharma ve Dhar, 2022:1). İşyerinde dışlanma ise “bireyin işyerinde başkaları tarafından göz ardı edildiğini veya dışlandığını algılama derecesi” olarak tanımlanmaktadır (Ferris vd., 2008: 1348). Dışlanma genellikle açık ve net değildir, genellikle olumsuz söz veya eylemleri içermez (Robinson vd., 2013:203). Örnek olarak tebriklere veya e-postalara yanıt alamamak, katılma hakkına sahip olunan proje toplantılarına veya sosyal etkinliklere davet edilmemek selamlamalara karşılık vermemek vb. verilebilir (Ferris vd., 2008:1349). Dışlanma tüm sosyal bağlamlarda yaygın olan acı verici bir deneyimdir (Howard vd., 2020:1). Çalışanlar için ise bir tür ceza işlevi görür ve çalışanlara iş arkadaşları tarafından sosyal olarak kabul edilemez bir şey yaptıklarının sinyalini verir (Ferris vd., 2008). İş ortamlarında üstler, astlar ve akranlar gibi farklı türden hiyerarşik bağlantılar mevcuttur ve dışlanma faaliyeti her seviyeden iş arkadaşı tarafından (üstler, astlar veya akranlar) gerçekleştirilebilir (Robinson vd., 2013). Konu ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar işyerinde dışlanma davranışının hem çalışanlar hem de örgütün kendisi üzerinde zararlı etkileri olabileceğini ortaya koymuştur. Bunlar; psikolojik (depresyon, kaygı, zihinsel yorgunluk, iş stresi, özgüvenin azalması, tükenmişlik), bireysel (işten

ayrılma, iş tatminsizliği ve duygusal bağlılığın azalması, sessizlik) ve örgütsel (sinizm, etik olmayan, sapkın davranışlar, işbirliğinin, iş performansının ve örgütsel vatandaşlığın azalması) gibi ciddi ve olumsuz sonuçlar olabilir (Akın ve Özdevecioğlu, 2021; Eşitti, 2018; Ferris vd., 2008; Kobanoğlu ve İşcan, 2023; Soybalı ve Pelit, 2018; Yıldırım ve Akın, 2018).

3. Kavramlar Arası İlişkiler ve Hipotezler

Algılanan aşırı niteliklilik ve bilgi saklama arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar nispeten azdır ve bu nedenle iki kavram arasındaki ilişkiye dair sınırlı destek sağlamaktadır (Ma ve Zhang, 2021:507). Bazı araştırmalar çalışanların sahip oldukları niteliklerine göre beklentileri karşılanmadığında, öfke, huzursuzluk, hayal kırıklığı gibi olumsuz tepkiler gösterdikleri ve bunun da bilgi saklama davranışını arttırdığını öne sürmektedir (Erdoğan vd., 2011; Khan vd., 2022; Li vd., 2022). Lee vd. (2021) aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkiyi incelerken Sosyal Karşılaştırma Teorisini (Festinger, 1954) kullanmışlardır. Bu teoriye göre bireyler iki tür sosyal karşılaştırma süreci aracılığıyla (aşağı doğru ve yukarı doğru) kendilerini başkalarıyla karşılaştırır ve konumlarını belirlerler. Aşağı yönlü karşılaştırma bireyden daha aşağı düzeyde olan bir kişiyle yapılan karşılaştırmayı, yukarı yönlü karşılaştırma ise daha üstün bir kişiyle yapılan karşılaştırmayı ifade eder. Algılanan aşırı niteliklilik her iki durumda da söz konusudur. Aşağı yönlü karşılaştırma çalışanın daha az vasıflı bir iş arkadaşını küçümsemesi sonucunu doğurabilir. Yukarı yönlü karşılaştırma ise çalışanın kendinden daha az vasıflı olduğunu düşündüğü ancak "daha şanslı" iş arkadaşına karşı kıskançlık duygularını tetikleyebilir (Li vd., 2022: 92).

Sosyal karşılaştırma teorisine göre bilgi saklama davranışı çalışanlar arasındaki sosyal karşılaştırmaların olumsuz bir sonucu olarak nitelendirilebilir. Aşırı niteliklilik algısına sahip çalışanlar karşılaştırma yaptıklarında kendilerini göreceli olarak yoksun hissetme veya eşitsizlik duygusu yaşama eğilimindedirler, bu da olumsuz sonuçlara yol açar. Niteliklerinin işin gerekliliklerini aştığını düşünen çalışanlar haksız ve adil olmayan muameleye maruz kaldıklarını algılayabilirler (Cheng vd., 2020:566). Bu nedenle kendilerini aşırı nitelikli hisseden bireyler yoksunluk hissi içerisinde olabilir ve kendilerine eşit ve adil davranılmadığını düşünebilirler. Bunun bir sonucu olarak hissettikleri olumsuz duygular işyerinde gösterdikleri çaba düzeyini azaltabilir (Erdoğan ve Bauer, 2021) ve bilgi saklama davranışları gibi kuruluşa karşı riskli ve olumsuz davranışları ortaya çıkarabilir. Ayrıca çalışan kendisini karşılaştırdığı bir iş arkadaşına göre nispeten daha nitelikli olarak algıladığında, bu iş arkadaşını hem küçümsediği hem de kıskandığı için bilgisini saklama olasılığı yüksek olabilir. Sonuç olarak kendisini aşırı nitelikli olarak algılayan bir çalışanın bilgiyi çalışma arkadaşlarından saklama olasılığı daha yüksek olacaktır (Li vd., 2022). Tüm bunlardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür;

H1: Algılanan aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasına pozitif bir ilişki vardır.

Aşırı nitelikliliğin kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar nadirdir ve ortaya çıkan sonuçlar aşırı niteliklilik algısının olumsuz etkilerinin dikkate değer derecede olduğunu göstermektedir (Erdoğan ve Bauer, 2021). Algılanan aşırı niteliklilik ile işyerinde dışlanma arasındaki ilişkiye dair kanıtlar sunan çalışmalar bulunsada (Jahantab vd., 2023; Öner ve Akyol, 2022; Peng, Yu, Kang, Zhang ve Chen, 2023; Zhang vd., 2022) kişilerarası ilişkilerde aşırı nitelikliliğin etkilerini inceleyen çalışmaların henüz yeterli düzeye ulaşmadığı konusu tartışılmaktadır (Deng vd., 2018; Erdoğan ve Bauer, 2021).

Aşırı niteliklilik ile işyeri dışlanmasının arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, bu ilişkiyi açıklamak için Sosyal Karşılaştırma (Festinger, 1954) ve Sosyal Değişim (Blau, 1964) teorilerinden yararlanmışlardır (Fatima vd., 2021; Jahantab vd., 2023). Sosyal karşılaştırma teorisine göre çalışanların aşırı nitelikliliğe ilişkin değerlendirmeleri, işyerindeki çalışma gruplarından meydana gelen sosyal ortamlarda gerçekleşir. Bu ortamlarda iş arkadaşlarıyla karşılaştırmalar yapmak yaygın bir davranıştır (Zhu vd., 2022:2). Karşılaştırmalar daha az nitelikli olduğu düşünülen ast veya üst konumundaki iş arkadaşının küçümsenmesi, kıskanılması gibi olumsuz duygulara neden olmaktadır (Li vd., 2022). Bununla beraber bazen daha fazla uzmanlığa sahip olanlar daha az uzmanlığa sahip çalışma arkadaşlarına yardım etme konusunda isteksiz olabilir (Erdogan vd., 2020). Nitekim, Erdoğan vd. (2020) algılanan aşırı niteliklilik ile iş arkadaşlarına yönelik yardım davranışları arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır. Aşırı nitelikli olduğunu düşünen çalışanlar başkalarına yardım edebileceklerini düşünse bile yoksunluk ve tatminsizlik duygusu iş arkadaşlarına karşı yabancılaşma hissine yol açarak bu çalışanların iş arkadaşlarından uzaklaşmasına neden olabilir (Erdoğan ve Bauer, 2021). Tüm bunların sonucunda aşırı niteliklilik algısına sahip çalışanların çalışma arkadaşlarıyla hoş olmayan bir şekilde etkileşime girebileceği, bunun da istenmeyen bir sosyal imaja ve daha az sosyal kabule yol açabileceği öne sürülmektedir (Deng vd., 2018). Sosyal karşılaştırma teorisine göre aşırı nitelikli olduğunu düşünen çalışanların, çalışma arkadaşları ile karşılaştırma yapması sonucunda ortaya çıkan olumsuz duygular, iş arkadaşlarına yönelik olumsuz davranışlar sergilemesine ve bunun sonucunda çalışma arkadaşları tarafından dışlanmalarına neden olabilir. Sonuç olarak, çalışma arkadaşları aşırı nitelikli olduğunu düşünen çalışanları sosyal etkinliklere davet etmeyebilir veya sergiledikleri olumsuz tavırlarına tepki olarak toplantılarda önerdikleri fikirleri görmezden gelme gibi davranışlar sergileyebilir. Yani aşırı nitelikli çalışanlar, iş arkadaşlarından dışlanma gibi zararlı veya misilleme niteliğinde davranışsal tepkiler alabilir. Tüm bunlara ve algılanan aşırı nitelikliliğin işyerinde dışlanmanın bir öncülü olduğunu öne süren (Peng vd., 2023) araştırmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür;

H2: Algılanan aşırı niteliklilik ile işyerinde dışlanma arasında pozitif bir ilişki vardır.

Bilgi saklamanın öncülleri kişisel, kişilerarası veya organizasyonel olabilir ve son araştırmalar, kişilerarası düzeydeki öncüllerin daha fazla incelenmesi gerektiğini

vurgulamıştır (Weng vd., 2020). Bilginin paylaşımı kişilerarası ilişkiler aracılığı ile gerçekleşir. Dolayısıyla bu ilişkileri zayıflatan faktörler bilginin saklanması etkilemektedir (Kuzu ve Özilhan, 2014). İşyerindeki ilişkileri zayıflatan faktörlerden biri bir çalışma arkadaşını veya grubu görmezden gelmek veya sosyal olarak dışlamak anlamına gelen işyerinde dışlanmadır (Fatima vd., 2022). Teorik önemine rağmen çok az çalışma işyerinde dışlanmayı ve bilgi paylaşma/saklama davranışları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. İşyerinde dışlanma ve bilgi saklama üzerine ilk çalışma Zhao vd. (2016) tarafından gerçekleştirilmiş ve bu çalışmada bilgi saklamanın işyeri dışlanmasının bir sonucu olduğu tespit edilmiştir. Bunu işyerinde dışlanmanın bilgi saklama davranışı ile pozitif bağlantılı olduğunu ortaya koyan diğer çalışmalar takip etmiştir (Bhatti vd., 2023; Fatima vd., 2021-2022; Fatima vd., 2023; Riaz vd., 2019).

Sosyal değişim teorisi' ne (Blau, 1964) göre değişim kişilerarası ilişkilerin temelidir. Karşılılık normuna dayanan bu teoriye göre bireyin olumlu bir davranışı yine olumlu bir tutumla karşılık bulmaktadır ve bunun tersi de geçerlidir. İşyerinde dışlanma, çalışanların örgütle kalıcı bir ilişki kurmasını olumsuz etkileyen ve çevresi ile sosyal etkileşimini sınırlandıran unsurlardan biridir (Robinson vd., 2013:203). Sosyal değişim bilgi paylaşımının kaynaklarından biridir (Perrault ve Hildenbrand, 2019:307). İşyerinde dışlanma ise çalışanlar arasında sosyal ilişkilerin kurulmasını engelleyerek bilginin saklanmasına neden olabilir (Fatima vd., 2021; Zhao vd., 2016). Yani bir çalışan iş arkadaşları tarafından dışlandığı zaman kendisinin görmezden geldiğini, yok sayıldığını hissedecektir. Dolayısıyla bunun karşılığında iş arkadaşları ile düşük kaliteli bir ilişki geliştirecek ve onlara karşı işbirlikçi olmayan davranışlarda bulunacaktır. Sonuç olarak dışlanmış bir çalışan, karşılaştığı bu olumsuz davranışa yine olumsuz bir tutum olan bilgi saklama davranışı ile karşılık verecektir. Kaynakların korunması teorisi çerçevesinden bakıldığında işyerinde dışlanma bilginin saklanmasını etkileyen faktörlerden biridir. Araştırmalar örgütsel dışlanmanın kişinin özsaygı gibi kaynaklarını azaltan, strese neden olan bir faktör olduğunu göstermektedir (Asl ve Farhadpoor, 2023). Kaynakları koruma teorisine göre bireyler kaynaklarını kullanamadıklarında veya bu kaynakların azaldığını hissettiklerinde stres düzeyleri artmaktadır (Hobfoll, 2001). Dolayısıyla işyerinde bir stres kaynağı olarak dışlanma çalışanların sapsin ve zarar verici davranışlarını arttırabilir. Ayrıca çalışanlar sahip oldukları kaynakları korumak önemlidir. İşyerinde dışlanmaya maruz kalarak kaynak kaybı yaşadığını düşünen çalışanlar, ellerindeki mevcut kaynak olan bilgi, beceri ve yeteneklerini korumak için çaba göstereceklerdir. Yani dışlanmış stresli bir çalışanın bilgiyi saklama davranışı göstermesi muhtemeldir. Tüm bunlardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür;

H3: İşyerinde dışlanma ile bilgi saklama davranışı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Çalışanların iş ortamındaki etkileşimleri günlük rutinin önemli bir parçasını oluşturur ve bu etkileşimler çalışanların iş ile ilgili tutum ve davranışlarını büyük

ölçüde etkiler. Aşırı nitelikli olduğunu düşünen çalışanların iş arkadaşlarıyla daha az etkileşimde bulunduğu ve iş arkadaşlarına karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilediği bilinmektedir (Liu ve Wang, 2012). Aşırı vasıflı çalışanların sergilediği olumsuz tutum ve davranışlar daha az sosyal kabule (Deng vd., 2018) ve bunun sonucunda çalışma arkadaşları tarafından dışlanmalarına neden olabilir. Çalışma hayatında bireylerin karşılaştığı dışlanma, kişilerarası güven, yükümlülük, saygı ve dostluk açısından sosyal ilişkilere zarar vermektedir (Jawahar vd., 2021:658). Dışlanmanın bilgi paylaşma davranışlarıyla olumsuz bir ilişkisi olduğu ve bilginin istiflenmesine ve saklanmasına neden olduğu tespit edilmiştir (Albana ve Yeşiltaş, 2021). Çalışanlar, kaliteli ve sık iletişim halinde oldukları iş arkadaşları ile bilgiyi paylaşırlar (Kipkosgei vd., 2020). Bireyler bilgiyi belirli motivasyon faktörlerine dayalı olarak paylaşırlar; dışlanma durumunda ise bu eğilimin azalması muhtemeldir (Takhsh vd., 2020). Sosyal değişim teorisine göre dışlanmayla karşı karşıya kalan çalışanlar bunu olumsuz bir davranış olarak algılar ve karşılığında olumsuz kişilerarası davranışlarla buna karşılık vermeye motive olurlar (Xu vd., 2020).

Kaynakları koruma teorisi (Hobfoll, 1989) çerçevesinden bakıldığında ise bilgi saklama eylemi kişinin kendi kaynaklarını korumaya yönelik olumsuz bir kişilerarası etkileşim sürecidir (Connelly vd., 2012; Khan vd., 2022). Bu teoriye göre aşırı niteliklilik algısına sahip çalışanlar sahip oldukları kaynakları elde tutmak, korumak ve inşa etmek için çabalar. Aşırı nitelikli çalışanların sahip oldukları bilgi, beceri ve yetenekleri en önemli güç kaynakları olması nedeniyle güç kaynaklarını korumak isteyeceklerdir. Aynı zamanda dışlanmaya karşı bir tepki olarak bilgilerini saklama eğilimlerinin daha fazla olduğu söylenebilir. Sonuç olarak aşırı niteliklilik algısına sahip olan çalışanların sergilediği olumsuz tutum ve davranışlar iş arkadaşları tarafından dışlanmalarına neden olacak, dışlandığını düşünen bu çalışanlar ise çalışma arkadaşları tarafından dışlanmanın bir sonucu olarak bilgilerini saklama eğilimine gireceklerdir. Tüm bunlardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez öne sürülmüştür;

H4: İşyeri dışlanması algılanan aşırı niteliklilik algısı ile bilgi saklama davranışı arasında aracılık rolü üstlenmektedir.

4. Yöntem

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırmada kamu sektörü çalışanlarının aşırı niteliklilik algıları, işyerinde dışlanma ve bilgi saklama davranışları arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma evrenini Mersin ili Anamur ilçesinde faaliyet gösteren kamu kuruluşları çalışanları oluşturmaktadır. Mersin ili genelinde Temmuz 2022 verilerine göre kamu çalışanı sayısı 31.644 olarak ifade edilmiştir (Eskiocak, 2022). Anamur ilçesinde bu sayı yaklaşık olarak 1900 kişi civarındadır. Araştırmanın verileri Mersin Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 05.12.2023 tarihli ve 283 sayılı onay kararına istinaden 15 Aralık-15

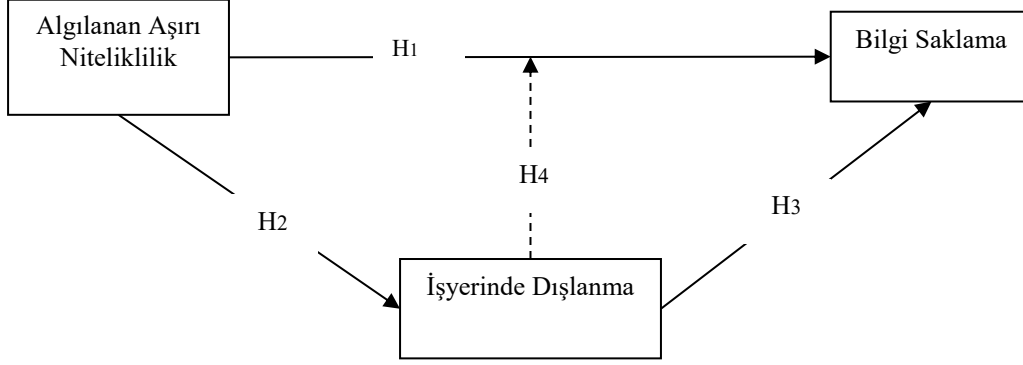
Şubat 2024 tarihlerinde toplanmıştır. Araştırma kapsamında, kolayda örnekleme metoduyla 230 anket formu dağıtılmış, araştırmaya gönüllü katılmak isteyen kamu çalışanlarının doldurdıkları anketlerden hatalı işaretlenenler elendikten sonra geri kalan 218 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Bir araştırmada örneklem büyüklüğü çeşitli şekillerde belirlenir. Bunlardan biri örneklem büyüklüğünün kullanılan ölçek maddelerinin en az 5 veya 10 katı arasında olması kuralıdır (Bryman ve Cramer, 2001). Tavşancıl (2010) örneklem büyüklüğünün madde sayısının en az 5 katı olabileceğini ya da 7 ila 10 katı arasında olmasının analizler için yeterli olduğunu belirtmiştir. Bu araştırmada örneklem büyüklüğü veri toplamada kullanılan ölçekteki toplam madde sayısına göre belirlenmiştir. Araştırma kapsamında toplam 35 sorudan oluşan 3 farklı ölçek ile veriler toplanmıştır. Ölçeklerdeki madde sayısı göz önüne alındığında minimum örneklem büyüklüğü (35x5) 170 olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda araştırma kapsamında elde edilen 218 verinin örneklem büyüklüğü için belirtilen kriterleri karşıladığı düşünülmektedir.

4.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu dört bölümden oluşmaktadır. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara, diğer bölümlerde ise araştırmanın üç değişkenine ilişkin ölçeklere yer verilmiştir. Algılanan aşırı niteliklilik değişkenini ölçmek için Uçar ve Sezgin (2021) tarafından geliştirilen ve alan yazında bu değişken ile ilgili şimdiye kadar oluşturulmuş tüm ölçekler temel alınarak oluşturulan “Algılanan Aşırı Niteliklilik Ölçeği” kullanılmıştır (örnek madde: “işimin gerektirdiğinden çok daha fazla yetenek ve becerilere sahibim”). Araştırmacılar 3 boyutlu ve toplam 13 sorudan oluşan bu ölçeğin Cronbach alfa değerini ,906 olarak hesaplamışlardır. Bilgi saklama davranışını ölçmek için Connelly vd. (2012) tarafından geliştirilen, Kürü ve Beğenirbaş (2023) tarafından Türkçeye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirliği test edilen, 12 maddelik ve 3 alt boyutlu “Bilgi Saklama Ölçeği” kullanılmıştır (örnek madde: “iş arkadaşım benden bilgi istediğinde/sorduğunda bildiğim halde, bilgim olmadığını söylerim”). Bir diğer değişken olan işyerinde dışlanma için orijinali Ferris vd. (2008) tarafından geliştirilen tek boyutlu ve toplam 10 maddelik “Örgütsel Dışlanma Ölçeği”nin Türkçe versiyonu kullanılmıştır (örnek madde: “diğer çalışanlar işyerinde benden uzak dururlar”). Ölçek Çalışkan ve Pekkan (2020) tarafından Türkçe ’ye çevrilerek geçerlilik ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. Anket formundaki demografik bilgiler ile ilgili sorular dışındaki tüm maddeler 5’li Likert tipi ölçme düzeyi ile yer almıştır. Araştırmada aşırı niteliklilik algısı, işyerinde dışlanma ve bilgi saklama davranışları arasındaki ilişkileri test etmek amacı ile geliştirilen araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.3. Verilerin Analizi

Veriler SPSS-27 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Algılanan aşırı nitelikliliğin, bilgi saklama davranışı üzerindeki etkisinde iş yerinde dışlanmanın aracı rolünün incelenmesi amacıyla Process Macro programından faydalanılmıştır.

5. Bulgular

Araştırmaya katılanların demografik bilgileri incelendiğinde 118'i (%54,1) kadın, 100 tanesi (%45,9) erkek katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (%44,5) 35-44 yaş arasında olduğu görülmektedir. Bununla beraber araştırmaya katılım sağlayanların %56,9'u lisans mezunu ve %35'i de 20 yıldan daha fazla çalışma tecrübesine sahiptir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlikleri ve güvenilirliklerini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle verilerin normal dağılıp dağılmadığına bakılmıştır. Verilerin normallik dağılımı Kolmogorov-Smirnov Analizi ile test edilmiş ve veriler $p > ,05$ düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Ayrıca analiz sonucunda göre verilerin basıklık ve çarpıklık değerleri -1,5; +1,5 sınırını aşmadığından dağılımın normal olduğu kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell 2013).

Tablo 1: Ölçeklere Ait Özet İstatistikler

Ölçek	n	Ort.	SS	Kolmogorov Smirnov (p)	Çarpıklık	Basıklık
Algılanan Aşırı Niteliklilik	218	3,330	9,598	0,000	0,061	-0,271
Bilgi Saklama Davranışı	218	1,676	6,817	0,000	0,791	0,433
İş Yerinde Dışlanma	218	1,570	5,449	0,000	0,851	0,509

Tablo 2: Faktör Analizi Değerleri

Yapı	İfade	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa	AVE	CR
Aşırı Niteliklilik	AN1	0,742	0,887	0,659	0,910
	AN2	0,776			
	AN3	0,751			
	AN4	0,749			
	AN5	0,729			
	AN6	0,558			
	AN7	0,584			
	AN8	0,559			
	AN9	0,487			
	AN10	0,665			
	AN11	0,706			
	AN12	0,685			
	AN13	0,580			
Bilgi Saklama	BS1	0,457	0,917	0,732	0,923
	BS2	0,790			
	BS3	0,785			
	BS4	0,790			
	BS5	0,812			
	BS6	0,821			
	BS7	0,832			
	BS8	0,796			
	BS9	0,548			
	BS10	0,742			
	BS11	0,727			
	BS12	0,685			
İşyerinde Dışlanma	İD1	0,762	0,947	0,835	0,920
	İD2	0,851			
	İD3	0,867			
	İD4	0,836			
	İD5	0,885			
	İD6	0,835			
	İD7	0,761			
	İD8	0,895			
	İD9	0,870			
	İD10	0,790			

Ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek için Cronbach alfa güvenilirlik analizi kullanılmıştır. Ölçeklerin Cronbach alfa değerleri Algılanan Aşırı Niteliklilik Ölçeği için ,887, Bilgi Saklama Davranışı Ölçeği için ,917 ve İş Yerinde Dışlanma Ölçeği için ,947 olarak hesaplanmıştır. Bir ölçeğin Cronbach alfa katsayısının ,60 ile ,80 arasında olması ölçeğin orta güvenilir, ,80 ile 1,00 arasında olması ise ölçeğin yüksek güvenilir olduğunu göstermektedir (Kılıç, 2016). Buradan hareketle araştırmada kullanılan tüm ölçeklerin güvenilirlik sonuçlarının yüksek olduğu söylenebilir. Tüm ölçeklerin Cronbach alfa değerleri ile çarpıklık-basıklık değerleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Ölçeklerin güvenilirliklerinin yanı sıra geçerliliklerinin tespit edilmesi araştırma hipotezlerinin test edilmesinde önem arz etmektedir. Bunun için ölçeklerin yapı geçerliliklerine de bakılmıştır. Bir ölçeğin yapı geçerliğinin tespit edebilmek için ölçekte aynı faktör altındaki maddelerin uyumu hakkında bilgi veren birleşim (CR)

ve ayrışım (AVE) geçerliliği değerleri dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda algılanan aşırı niteliklilik için AVE= 0,659/ CR= 0,910, bilgi saklama için AVE= 0,732/ CR= 0,923 ve işyerinde dışlanma için AVE= 0,835/ CR= 0,920 olarak hesaplanmıştır. Yapı geçerliliği için AVE değerinin 0,5' ten büyük; CR değerinin de, 0,7' den büyük olması gerekmektedir (Gürbüz, 2021:82). Elde edilen bu sonuçlar ölçeğin yapı geçerliliğinin kriterleri karşıladığını göstermektedir. Tablo 2 ölçeklerin faktör yük değerleri, geçerlik ve güvenilirlik değerlerini göstermektedir.

5.1. Hipotez Testleri

Verilerin regresyon analizine uygunluğunu belirleyebilmek amacıyla öncelikle algılanan aşırı niteliklilik, işyerinde dışlanma ve bilgi saklama arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen Pearson korelasyonu analiz sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir. Elde edilen bulgular değişkenler arasındaki ilişkilerin pozitif yönde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Pearson Korelasyon Analiz Sonuçları

Ölçekler/ Alt Boyutlar	Algılanan Aşırı Niteliklilik	Bilgi Saklama Davranışı	İş Yerinde Dışlanma
Algılanan Aşırı Niteliklilik	1		
Bilgi Saklama Davranışı	0,034	1	
İş Yerinde Dışlanma	0,069	0,617	1
	0,311	0,000**	

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü korelasyon katsayısına göre farklılık göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon katsayısı 0,30'dan küçük ise zayıf 0,30-0,70 arasında ise orta ve 0,70'den büyük ise yüksek düzeyde bir ilişkinin varlığından söz edilebilir (Büyüköztürk, 2016). Buna göre analiz sonuçları algılanan aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasında pozitif yönlü ve orta seviyede bir ilişki ($r = 0,034$; $p=0,621>0,05$) olduğunu göstermektedir. Bununla beraber algılanan aşırı niteliklilik ile işyerinde dışlanma arasında pozitif yönlü fakat zayıf seviyede bir ilişki vardır ($r = 0,069$; $p=0,311>0,05$). İş yerinde dışlanma ile bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkinin pozitif yönlü, güçlü seviyede ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,617$; $p= 0,000<0,05$). İşyerinde dışlanmanın bilgi saklama davranışı alt boyutları ile ilişkisine bakıldığında ise kaçamak davranma ($r = 0,427$; $p=,000<0,05$), bilmezden gelme ($r =0,444$; $p=,000<0,05$) ve mantığa bürüme ($r =0,538$; $p=,000<0,05$) olmak üzere işyerinde dışlanmanın bütün bilgi saklama davranışları ile pozitif, orta düzeyde ve istatistiki önemde bir ilişkisi olduğu görülmektedir.

Gerçekleştirilen korelasyon analizleri sonucunda aralarındaki istatistiksel ilişkilerin varlığı tespit edilen algılanan aşırı niteliklilik, iş yerinde dışlanma ve bilgi saklama

değişkenlerine yönelik geliştirilen hipotezlerin test edilmesi amacıyla yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi bulguları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları

Regresyon Modelleri	Değişkenler	β	Standart Hata	t	p	F	R^2
1	Algılanan Aşırı Niteliklilik → İş Yerinde Dışlanma	0,039	0,039	1,015	0,311	1,031	0,005
2	Algılanan Aşırı Niteliklilik → Bilgi Saklama Davranışı	0,024	0,048	0,495	0,621	0,245	0,001
3	İş Yerinde Dışlanma → Bilgi Saklama Davranışı	0,772	0,067	11,536	0,000**	133,089	0,381

Regresyon analizi sonuçlarına göre algılanan aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasındaki korelasyon katsayısının ($\beta=0,024$, $p>0,05$) ve determinasyon katsayısının ($R^2=0,001$) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar aşırı nitelikliliğin bilgi saklama davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ifade etmektedir. Buna göre H1: algılanan aşırı nitelikliliğin bilgi saklama davranışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır hipotezi desteklenmemiştir. Yine analizi sonuçlarına göre algılanan aşırı niteliklilik ile iş yerinde dışlanma arasındaki korelasyon katsayısı ($\beta=0,039$, $p>0,05$) ve determinasyon katsayısının ($R^2=0,005$) olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre algılanan aşırı nitelikliliğin iş yerinde dışlanma üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulunmamaktadır. Dolayısıyla H2: algılanan aşırı niteliklilik ile işyerinde dışlanma arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır hipotezi de desteklenmemiştir. Bununla beraber iş yerinde dışlanma ile bilgi saklama arasındaki korelasyon katsayısı ($\beta=0,773$, $p=0,000<0,05$) ve determinasyon katsayısı ($R^2=0,381$) olarak hesaplanmıştır. Yani işyerinde dışlanmanın bilgi saklama üzerinde %38' lik bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre H3: işyeri dışlanması ile bilgi saklama arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır hipotezi desteklenmektedir.

5.2. İşyerinde Dışlanmanın Aracılık Etkisinin Testi

Algılanan aşırı nitelikliliğin bilgi saklama üzerindeki etkisinde işyerinde dışlanmanın aracılık rolünü belirlemek amacıyla SPSS paket programı Process Makro eklentisi (Hayes, 2013) kullanılmıştır. Aracılık analizleri bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni nasıl etkilediğini belirlemeye yardımcı olarak kullanılan bir analiz türüdür (Preacher, Rucker ve Hayes, 2007). Bir değişkenin aracılık etkisinin test edilebilmesi için öncelikle bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını belirlenmesi gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986). İşyeri dışlanmasının aracılık etkisine ilişkin gerçekleştirilen analizlerin sonucu Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Aracılık Etkisi Analiz Sonuçları

Regresyon Modeli	Değişkenler	β	Standart Hata	t	p	F	R ²
4	Algılanan Aşırı Niteliklilik → Bilgi Saklama Davranışı	-0,006	0,038	-0,166	0,868	66,259	0,381
	İş Yerinde Dışlanma → Bilgi Saklama Davranışı	0,773	0,067	11,495	0,000*		

Analiz sonuçları algılanan aşırı niteliklilik bilgi saklama davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını ($\beta = -0,006$, $p > 0,05$) göstermekle birlikte, algılanan aşırı nitelikliliğin iş yerinde dışlanma ile birlikte bilgi saklama davranışı üzerinde istatistiksel ve anlamlı bir etkisi görülmektedir ($\beta = 0,773$, $p = 0,000 < 0,05$).

Değişkenler arasındaki ilişkide işyerinde dışlanmanın aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla, %95 güven aralığında 5000 yeniden örneklem ile Bootstrap analizi gerçekleştirilmiştir. Bootstrap analizi sonucunda elde edilen dolaylı etkiye ait güven aralığı alt (LLCI) ve üst değerleri (ULCI) arasında 0 (sıfır) değerinin bulunması test edilen değişkenin tam aracılık etkisinin bulunmadığının göstergesi olarak kabul edilmektedir (Gürbüz, 2021). Tablo 6'da Bootstrap analiz sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 6: Aracılık Etkisinin İstatistiksel Anlamlılığına İlişkin Bootstrap Analizi Sonuçları

Algılanan Aşırı Niteliklilik → Bilgi Saklama Davranışı (İş Yerinde Dışlanmanın Aracılık Rolü)	β	Standart Hata	p	Güven Aralığı Alt Sınır (LLCI)	Güven Aralığı Üst Sınır (ULCI)
Doğrudan Etki	-0,006	0,038	0,868	-0,082	0,069
Dolaylı Etki	0,030	0,033	-	-0,030	0,101
Toplam Etki	0,024	0,048	0,621	-0,071	0,119

Tablo 6'de yer alan verilere bakıldığında %95 güven aralığındaki değerlerin alt ve üst sınırları arasında sıfır rakamının yer aldığı görülmektedir (LLCI = -0,030 < 0 < ULCI = 0,101). Bu durumda algılanan aşırı nitelikliliğin bilgi saklama davranışı üzerindeki etkisinde iş yerinde dışlanmanın aracılık etkisinin olmadığı söylenebilir. Bu verilere göre H4: İşyeri dışlanması algılanan aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkide aracı rolündedir hipotezi desteklenmemiştir.

6. Sonuç

İşgücü piyasasında aşırı nitelikli çalışanların payı önemli olduğundan, bu olguyu araştıran bilimsel çalışmalar oldukça önemlidir (Zhang vd., 2022). Bu çalışmada algılanan aşırı niteliklilik ve bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkinin teorik temellerini ortaya koymak ve bu sayede kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkisine ilişkin bilinenleri genişletmek amaçlanmıştır.

Konu ile gerçekleştirilen çalışmalar algılanan aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışının bağlantılı olduğunu da öne sürse de (Erdoğan vd., 2011; Khan vd., 2022; Li vd., 2022) mevcut araştırmada iki kavram arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Zhang vd. (2022) aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasında U şeklinde bir ilişki olduğu yani aşırı niteliklilik algısının artmasıyla birlikte bilgi saklamanın önce yükseldiği, sonra düştüğü tespit edilmiştir. Bu çalışmaya göre ve düşük-orta aşırı niteliklilik algısı bilgi saklamayı olumlu yönde etkilerken, orta-yüksek aşırı niteliklilik algısının ise bilgi saklama üzerinde belirli bir düzeyde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Erdoğan vd. de aşırı niteliklilik algısının düşük veya yüksek olmasının sonuçlarını göreceli yoksunluk teorisi yardımı ile açıklamıştır. Buna göre düşük düzeydeki aşırı niteliklilik algısı genellikle olumlu sonuçlara yol açmaktadır çünkü bu bireyler göreceli olarak kendilerini diğerlerine kıyasla yoksun olarak görmemektedirler. Aşırı niteliklilik algısının bilgi saklama davranışına yol açmamasının çeşitli sebepleri olabilir. Öncelikle kendilerini aşırı nitelikli olarak gören çalışanlar sahip oldukları eğitimlerin, bilgilerin ve iş deneyimlerinin mevcut işleri için fazla olduğunu ancak bunun örgüte önemli ve değerli katkılar sağladığını düşünmektedir. Bu durumda bu çalışanlar daha olumlu bir tutum sergileyerek “fazla” olduğunu düşündükleri bilgi, beceri ve deneyimlerini başkalarına fayda sağlamak için kullanabilirler (Li vd., 2022). Bununla beraber daha fazla bilgi, beceri ve deneyime sahip olduğunu düşünen çalışanların kendilerinden daha az bilgi, beceri ve deneyime sahip olan iş arkadaşlarından daha iyi durumda olduklarını düşündükleri için bilgilerini onlarla paylaşma olasılıklarının daha yüksek olduğu da belirtilmektedir (Li vd., 2022). Thompson vd. (1980) başkalarının talihsizliğine odaklanmanın empati duygusunu harekete geçirebileceğini ve ihtiyacı olana yardım etme davranışına (örneğin; bilgi paylaşımı) yol açarak bireyde kişisel tatmini artırabileceğini öne sürmüşlerdir (Ma ve Zhang, 2022). Bir yandan da aşırı nitelikli çalışanlar iş arkadaşları tarafından talep edilen bilgileri paylaşarak onlara mükemmel niteliklerini gösterebilir, böylelikle meslektaşlarının saygısını kazanma ve tanınırlık sağlama yolu ile örgütte daha olumlu performans değerlendirmesi elde edebilir (Ma ve Zhang, 2022). Johnson ve Johnson’a (2000) göre öznel (subjektif) algılanan aşırı niteliklilik algısı çalışanların sahip oldukları yeterliliklerin mevcut çalışma standartlarını aştığını düşünceleridir (Khan vd., 2022). Aşırı nitelikli çalışanlar sahip oldukları niteliklerinin işleri için fazla olduğunu düşündükleri için tatminsizlik ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygular hissedebilirler. Başkalarına yardım etmek (örneğin bilgi paylaşımı) gibi davranışlar aşırı nitelikli çalışanların olumsuz duygularını hafifletmeye yardımcı olabilir (Ma ve Zhang, 2022).

Çalışanların aşırı niteliklilik algısının neden olduğu iş ile ilgili sonuçlar üzerine gerçekleştirilen çalışmalar bulursa da aşırı nitelikli çalışanlara iş arkadaşlarının nasıl davrandığı hakkında çok az şey bilinmektedir (Yeşiltaş vd., 2023). Meslektaşlarının aşırı nitelikli çalışanlara tepkileri yeterince araştırılmamıştır, bu nedenle aşırı niteliklilik algısının kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların artması gerektiği ifade edilmektedir (Erdoğan ve Bauer, 2021). İşyerinde dışlanmanın çalışanlar, iş ve işle ilgili olmayan sonuçlar üzerinde zararlı etkiler yarattığı varsayılmaktadır (Fatima vd., 2023). Şimdiye kadar gerçekleştirilen az sayıdaki çalışma algılanan aşırı niteliklilik ile işyerinde dışlanma arasında olumlu ilişkilerin varlığını tespit etmişlerdir. (Jahantab vd., 2023; Öner ve Akyol, 2022; Peng vd., 2023; Zhang vd., 2022). Ancak mevcut çalışmada yapılan analizler sonucunda iki kavram arasında istatistiki ve anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Aşırı niteliklilik algısı ile kişilerarası ilişkiler arasındaki ilişkileri ampirik olarak inceleyen araştırmalar tutarsız sonuçlar ortaya koymaktadır (Erdoğan ve Bauer, 2021). Örneğin; Deng vd. (2018) çalışmasına göre eylemlerinin başkaları üzerindeki etkisinin farkında olan çalışanların aşırı niteliklilik algısı ile algılanan sosyal kabulleri arasındaki ilişki olumluyken farkında olmayan çalışanlar için durum tersiydi. Buradan hareketle bu çalışmada katılımcıların kendi bilgi, becerilerinin mevcut işlerine fazla olduğunu düşünmelerine paralel olarak eylemlerinin bilincinde bireyler oldukları söylenebilir, bu da sosyal kabullerinin yüksek olduğunu yani işyerinde dışlanma algılarının düşük olduğu anlamına gelmektedir. Bununla beraber, örgütlerde aşırı nitelikli bir çalışan diğerlerine mentor veya eğitmen olarak görevlendirilebilmektedir (Deng vd., 2018). Bu şekilde aşırı nitelikli bireyler ve çalışma arkadaşları daha yakın çalışma imkanına sahip olarak birbirlerini daha yakından anlayabilir, bu da aralarındaki uyumu artırarak işyerinde dışlanma olasılığını azaltabilir.

İşyerinde dışlanma, çalışanların kişilerarası etkileşimlerine önemli ölçüde zarar verir. Bilgi paylaşımının en önemli belirleyicilerinden biri çalışanlar arası ilişkilerdir ve çalışanlar bilgiyi kaliteli ve sık iletişim kurabildikleri iş arkadaşları ile paylaşırlar (Kipkosgei vd., 2020). Nitekim şimdiye kadar gerçekleştirilen sınırlı sayıdaki araştırma işyerinde dışlanmanın çalışma arkadaşları arasında bilgi saklamaya neden olduğunu ortaya koymuştur (Bhatti vd., 2023; Riaz vd., 2019; Fatima vd., 2021-2022-2023; Zhao vd., 2016). Mevcut çalışmada gerçekleştirilen analizler de benzer şekilde işyerinde dışlandığı algısına sahip çalışanların iş arkadaşlarından bilgi saklama eğiliminde olduğunu belirlemiştir. Dolayısıyla araştırma bulguları işyerinde dışlanmanın bilgi saklama davranışı ile ilişkisini ortaya koyan diğer çalışma sonuçları ile tutarlıdır. Ayrıca araştırma sonuçları iş arkadaşları ile seyrek ve olumsuz sosyal etkileşimlerin bilgi paylaşımını azalttığı görüşünü desteklemektedir (Kipkosgei vd., 2020). Sosyal Değişim Teorisi ile bağlantılı olarak dışlanmayla karşı karşıya kalan çalışanların bunu olumsuz bir davranış olarak algıladığı ve bu duruma bilgiyi saklayarak tepki verdikleri söylenebilir. Son olarak araştırma sonuçları işyerinde dışlanmanın algılanan aşırı niteliklilik ile bilgi saklama davranışı arasındaki ilişkiye aracılık ettiğine dair bir

destek ortaya koyamamıştır. Araştırma sonuçlarına göre algılanan aşırı niteliklilik algısı ile işyerinde dışlanma ve bilgi saklama davranışı arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Buradan hareketle işyerinde dışlanmanın aracılık etkisine sahip olmamasının beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir.

Mevcut araştırma algılanan aşırı niteliklilik, işyerinde dışlanma ve bilgi saklama arasındaki ilişkileri aynı anda incelemesi açısından benzersizdir. Bununla beraber elde edilen verilerin analiz edilmesi sonucunda yalnızca işyerinde dışlanmanın bilgi saklama davranışı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç diğer araştırmaların sonuçları ile benzerdir ve işyerinde dışlanmanın kişilerarası sonuçlarına katkıda bulunmaktadır. Nitekim son araştırmalar, iş arkadaşları ile ilişkilerin bilgi paylaşım davranışları üzerindeki önemini ortaya koymaktadır (Fasbender ve Gerpott, 2021). Elde edilen sonuçlar bilgi saklamanın kimden yönlendirildiği ve bu tür davranışların mantığı hakkındaki az sayıda araştırmaya (Li vd., 2022) katkı sağlamaktadır. Bununla beraber araştırmanın kamu sektöründe gerçekleştirilmesi sebebi ile elde edilen sonuçların işyerinde dışlanma alan yazınına genişlettiği söylenebilir. Ayrıca bilgi saklamanın öncüllerinden bir olduğu düşünülen işyeri dışlanması ile ilgili çalışmalar da az sayıdadır. Araştırma sonuçları bilgi saklama davranışının öncüllerine dair teorik bir destek sunması ile alan yazına katkı sağlamaktadır.

İşyerinde dışlanmanın olumsuz sonuçlarını ve bilgi saklama davranışını azaltmak için bazı öneriler sunulabilir. Örgüt içi resmi veya gayri resmi toplantılar, önceden planlanan eğitimler gibi etkinlikler yolu ile kişilerarası iletişimin önemi vurgulanabilir. Kişilerarası etkileşimlerde uyulması gereken davranış kurallarını içeren bir kılavuz hazırlanabilir. Personel arasındaki etkileşimi teşvik edecek örgüt içi ve sosyal organizasyonlar düzenlenebilir. Bununla beraber çalışma arkadaşlarını dışlayan çalışanlara yönelik yaptırımlar içeren eylem planları hazırlanabilir.

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Verilerin toplandığı bölge ve sektör araştırmanın sınırlılıklarındandır. Bundan sonraki araştırmalar daha farklı sektörlerde deneysel, boylamsal veya karma yöntemler kullanarak farklı bulgulara ulaşabilir. Her seviyeden çalışan yöneticisinden, astından veya aynı seviyeden iş arkadaşı tarafından dışlanmaya maruz kalabilir (Robinson vd., 2013). Bu çalışmada bu ayrım gözlemlenmemiştir. Bundan sonraki çalışmalar farklı hiyerarşik seviyeler arasında gerçekleşen dışlanmayı inceleyebilir. Ayrıca mevcut çalışma çalışanların öznel (subjektif) aşırı niteliklilik algıları üzerinden bir değerlendirme gerçekleştirmiştir. Bundan sonraki çalışmalar nesnel (objektif) bir bakış açısı ile aşırı niteliklilik kavramını ve sonuçlarını değerlendirebilir.

Kaynakça

Akın, M., ve Özdevecioğlu, M. (2021). İşyerindeki dışlanmanın, işyerindeki sapkın davranışlar üzerindeki etkisi: Personelin düzenleyici odağının rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 2916–2926.

Albana, M. J., ve Yeşiltaş, M. (2022). Impact of linguistic ostracism on knowledge sharing, hiding and hoarding and the moderating role of cultural intelligence. *Kybernetes*, 51(3), 1180–1198.

Asl, A. A., ve Farhadpoor, M. R. (2023). The effect of job stress on the relationship between organizational ostracism and knowledge hiding. *Revista Internacional de Organizaciones*, (31), 179–198.

Aydoğan, E., ve Olgunçelik, Z. (2020). Algılanan aşırı niteliklilik iş performansı ilişkisinde psikolojik sahiplenmenin aracılık rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(2), 761–781.

Acaray, A. (2019). Algılanan aşırı nitelikliliğin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkisi: Örgüt temelli özsaygının düzenleyici rolü. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 447–468.

Bhatti, S. H., Hussain, M., Santoro, G., ve Culasso, F. (2023). The impact of organizational ostracism on knowledge hiding: Analysing the sequential mediating role of efficacy needs and psychological distress. *Journal of Knowledge Management*, 27(2), 485–505.

Bryman, A., ve Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows*. Routledge Taylor ve Francis Group.

Blau, P. (1964). *Exchange and power in social life*. Wiley.

Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (22.Baskı.). Pegem Akademi Yayıncılık.

Cerne, M., Hernaus, T., Dysvik, A., ve Škerlavaj, M. (2017). The role of multilevel synergistic interplay among team mastery climate, knowledge hiding, and job characteristics in stimulating innovative work behavior. *Human Resource Management Journal*, 27(2), 281–299.

Cheng, B., Zhou, X., Guo, G., ve Yang, K. (2020). Perceived overqualification and cyberloafing: A moderated-mediation model based on equity theory. *Journal of Business Ethics*, 164(3), 565–577.

Connelly, C. E., Zweig, D., Webster, J., ve Trougakos, J. P. (2012). Knowledge hiding in organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 33(1), 64–88.

Çalışkan, A., ve Pekkan, N. Ü. (2020). Örgütsel dışlanma: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 51–60.

Demir, S., ve Sürgevil, O. (2021). Algılanan aşırı nitelikliliğin örgütsel sinizme etkisinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünü belirlemeye yönelik bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(2), 399–419.

Deng, H., Guan, Y. J., Wu, C. H., Erdogan, B., Bauer, T., ve Yao, X. (2018). A relational model of perceived overqualification: The moderating role of interpersonal influence on social acceptance. *Journal of Management*, 44(8), 3288–3310.

Eskiocak, F. (2022). *İşgücü piyasası araştırması Mersin ili 2022 yılı sonuç raporu*. TÜİK Yayınları.

Erdogan, B., Bauer, T. N., Peiró, J. M., ve Truxillo, D. M. (2011). Overqualified employees: Making the best of a potentially bad situation for individuals and organizations. *Industrial and Organizational Psychology*, 4, 215–320.

Erdogan, B., Karaeminogullari, A., Bauer, T. N., ve Ellis, A. M. (2020). Perceived overqualification at work: Implications for extrarole behaviors and advice network centrality. *Journal of Management*, 46(4), 583–606.

Erdogan, B., ve Bauer, T. N. (2021). Overqualification at work: A review and synthesis of the literature. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 8, 259–283.

Eşitti, B. (2018). Konaklama işletmelerinde dışlanma, iş gerilimi, bağlılık ihtiyacı ve iş performansı ilişkisi: Lider üye etkileşiminin aracı rolü. *İş ve İnsan Dergisi*, 5(1), 47-59.

Fatima, T., Bilal, A. R., Imran, M. K., Ayub, A., ve Arshad, H. (2021). Who is likely to hide knowledge after peer ostracism? An exchange-based perspective of contact quality and need to belong. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*, 54(1), 108–128.

Fatima, T., Bilal, A. R., Imran, M. K., ve Ayub, A. (2022). Why do academics hide knowledge after coworker ostracism? A moderated mediation model based on relational identification and perceived harming intention. *International Journal of Educational Management*, 36(6), 951–969.

Fatima, T., Bilal, A. R., Imran, M. K., ve Waqas, M. (2023). Relations outside the workplace matter! A nexus of coworker ostracism, relational capital, alternate belongingness and knowledge hiding. *Evidence-Based HRM: A Global Forum for Empirical Scholarship*, 11(1), 52–67.

Fasbender, U., ve Gerpott, F. H. (2021). To share or not to share: A social-cognitive internalization model to explain how age discrimination impairs older employees' knowledge sharing with younger colleagues. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 30(1), 125–142.

Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J., ve Lian, H. (2008). The development and validation of the workplace ostracism scale. *Journal of Applied Psychology, 93*, 1348–1366.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations, 7*(2), 117–140.

Fine, S., ve Edward, M. (2017). Breaking the rules, not the law: The potential risks of counterproductive work behaviors among overqualified employees. *International Journal of Selection and Assessment, 25*, 401–405.

Gerpott, F. H., Fasbender, U., ve Burmeister, A. (2020). Respectful leadership and followers' knowledge sharing: A social mindfulness lens. *Human Relations, 73*(6), 789–810.

Gürbüz, S. (2021). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Seçkin Yayıncılık.

Harari, M. B., Manapragada, A., ve Viswesvaran, C. (2017). Who thinks they're a big fish in a small pond and why does it matter? A meta-analysis of perceived overqualification. *Journal of Vocational Behavior, 102*, 28–47.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44*, 513–524.

Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology: An International Review, 50*, 337–370.

Howard, M. C., Cogswell, J. E., ve Smith, M. B. (2020). The antecedents and outcomes of workplace ostracism: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology, 105*(6), 577–596.

Jahantab, F., Erdogan, B., ve Vidhyarthi, P. R. (2023). Are we friends? Relative overqualification, citizenship, and the mediating role of friendship network centrality. *Journal of Business and Psychology, 1*(14), 527–540.

Jawahar, I. M., Bilal, A. R., Fatima, T., ve Mohammed, Z. J. (2021). Does organizational cronyism undermine social capital? Testing the mediating role of workplace ostracism and the moderating role of workplace incivility. *Career Development International, 26*(5), 657–677.

Kanbur, E., ve Şen, S. (2020). Algılanan aşırı nitelikliliğin yenilikçi davranış üzerine etkisi: Algılanan lider desteğinin aracılık rolü. *Third Sector Social Economic Review, 55*(2), 1060-1077.

Karaca, N., ve Aksoy, A. (2022). Algılanan örgütsel dışlanmanın çalışan sesliliğine ve iş akış deneyimine etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 13*(36), 1318–1332.

Karaman, M., Yoldaş, A., ve Kılıç, B. (2020). Örgütsel dışlanmanın iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 479–496.

Karacaoğlu, K., ve Arslan, M. (2019). Algılanan aşırı niteliklilik ve iş tatmini ilişkisinde iyimserliğin aracı rolü: İstifa eden veya erken emekli olan subaylar üzerine bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 107–136.

Kipkosgei, F., Kang, S. W., ve Choi, S. B. (2020). A team-level study of the relationship between knowledge sharing and trust in Kenya: Moderating role of collaborative technology. *Sustainability*, 12(4), 2–13.

Kuzu, Ö. H., ve Özilhan, D. (2014). The effect of employee relationships and knowledge sharing on employees' performance: An empirical research on service industry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 1370–1374.

Khan, J., Saeed, I., Fayaz, M., Zada, M., ve Jan, D. (2022). Perceived overqualification? Examining its nexus with cyberloafing and knowledge hiding behaviour: Harmonious passion as a moderator. *Journal of Knowledge Management*, 27(2), 460–484.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47–48.

Kobanoğlu, M. S., ve İşcan, Ö. F. (2023). İşyerinde dışlanmanın işgören sessizliğine etkisinde duygusal tükenmişliğin aracı rolü. *İktisat İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(2), 258–281.

Kürü, S. A., ve Beğenirbaş, M. (2023). Adaptation of the knowledge hiding behavior in organizations scale into Turkish. *The Journal of Human and Work*, 10(1), 25–39.

Lee, A., Erdogan, B., Tian, A., Willis, S., ve Cao, J. (2021). Perceived overqualification and task performance: Reconciling two opposing pathways. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 94(1), 80–106.

Li, C. S., Liao, H., ve Han, Y. (2022). I despise but also envy you: A dyadic investigation of perceived overqualification, perceived relative qualification, and knowledge hiding. *Personnel Psychology*, 75(1), 91–118.

Liu, S. Q., ve Wang, M. (2012). Perceived overqualification: A review and recommendations for research and practice. *Research in Occupational Stress and Well-Being*, 10(1), 1–42.

Ma, B., ve Zhang, J. (2021). Are overqualified individuals hiding knowledge: The mediating role of negative emotion state. *Journal of Knowledge Management*, 26(3), 506–527.

O'Reilly, J., Robinson, S. L., Berdahl, J. L., ve Banki, S. (2015). Is negative attention better than no attention? The comparative effects of ostracism and harassment at work. *Organization Science*, 26(3), 774–793.

Öner, N. S., ve Akyol, B. (2022). Akademik personelde algılanan aşırı vasıflılık ve örgütsel dışlanma ilişkisi. *Yıldız Journal of Educational Research*, 7(2), 165–174.

Pan, W., Zhang, Q., Teo, T. S., ve Lim, V. K. (2018). The dark triad and knowledge hiding. *International Journal of Information Management*, 42, 36–48.

Peng, X., Yu, K., Kang, Y., Zhang, K., ve Chen, Q. (2023). Perceived overqualification leads to being ostracized: The mediating role of psychological entitlement and moderating role of task interdependence. *Career Development International*, 28(5), 554–571.

Perrault, E. K., ve Hildenbrand, G. M. (2019). Development of a benefits ambassadors programme to leverage coworker relationships to increase employee knowledge. *Knowledge Management Research and Practice*, 17(3), 306–315.

Preacher, K. J., Rucker, D. D., ve Hayes, A. F. (2007). Addressing moderated mediation hypothesis: Theory, methods, and prescriptions. *Multivariate Behavioral Research*, 42(1), 185–227.

Rao, Y., Lao, L., ve Liu, C. (2021). How do front-line employees make decisions on whether to hide their knowledge from co-workers in hospitality firms? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(5), 1532–1553.

Rhee, Y. W., ve Choi, J. N. (2017). Knowledge management behavior and individual creativity: Goal orientations as antecedents and in-group social status as moderating contingency. *Journal of Organizational Behavior*, 38(6), 813–832.

Riaz, S., Xu, Y., ve Hussain, S. (2019). Workplace ostracism and knowledge hiding: The mediating role of job tension. *Sustainability*, 11(20), 2–16.

Robinson, S. L., O'Reilly, J., ve Wang, W. (2013). Invisible at work: An integrated model of workplace ostracism. *Journal of Management*, 39(1), 203–231.

Shafique, I., Kalyar, M. N., Ahmad, B., ve Piersceniak, A. (2023). Moral exclusion in hospitality: Testing a moderated mediation model of the relationship between perceived overqualification and knowledge-hiding behavior. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(5), 1759–1778.

Sharma, N., ve Dhar, R. L. (2022). From curse to cure of workplace ostracism: A systematic review and future research agenda. *Human Resource Management Review*, 32(3), 1–19.

Singh, S. K. (2019). Territoriality, task performance, and workplace deviance: Empirical evidence on role of knowledge hiding. *Journal of Business Research*, 97, 10–19.

Soybalı, H. H., ve Pelit, O. (2018). Örgütsel dışlanmanın işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 225–249.

Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson.

Takhsha, M., Barahimi, N., Adelpanah, A., ve Salehzadeh, R. (2020). The effect of workplace ostracism on knowledge sharing: The mediating role of organization-based self-esteem and organizational silence. *Journal of Workplace Learning*, 32(6), 417–435.

Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (4.Baskı). Nobel Yayıncılık.

Tınaztepe, C., ve İrge, N. T. (2021). Çalışanın aşırı niteliklilik özelliği ile örgütsel sinizm ilişkisinde iyi oluşunun aracı etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(33), 303–331.

Uçar, Z., ve Sezgin, O. B. (2021). Algılanan aşırı vasıflılık: Ölçek geliştirme, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 196–208.

Wang, Y., Han, M. S., Xiang, D., ve Hampson, D. P. (2018). The double-edged effects of perceived knowledge hiding: Empirical evidence from the sales context. *Journal of Knowledge Management*, 23(2), 279–296.

Weng, Q., Latif, K., Khan, A. K., Tariq, H., Butt, H. P., Obaid, A., ve Sarwar, N. (2020). Loaded with knowledge, yet green with envy: Leader–member exchange comparison and coworkers-directed knowledge hiding behavior. *Journal of Knowledge Management*, 24(7), 1653–1680.

Xia, Q., Yan, S., Li, H., Duan, K., ve Zhang, Y. (2022). A bibliometric analysis of knowledge-hiding research. *Behavioral Sciences*, 12(5), 122, 2–19.

Xu, X., Kwan, H. K., ve Li, M. (2020). Experiencing workplace ostracism with loss of engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 35(7/8), 617–630.

Yeşiltaş, M., Arici, H. E., ve Sormaz, Ü. (2023). Does perceived overqualification lead employees to further knowledge hiding? The role of relative deprivation and ego depletion. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(5), 1880–1900.

Yıldırım, E., ve Akın, M. (2018). Örgütlerde dışlanma, sinizm ve pozitif-negatif duygusallık arasındaki ilişkiler: Pozitif ve negatif duygusallığın aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 427–449.

Yıldız, B., Özdemir, F., Habib, E., ve Çakı, N. (2017). Aşırı nitelikliliğin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde kolektif şükranın moderatör etkisi. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 40–61.

Zhang, H., Li, L., Shan, X., ve Chen, A. (2022). Do overqualified employees hide knowledge? The mediating role of psychological contract breach. *Frontiers in Psychology*, 13, 1–12.

Zhao, H., Xia, Q., He, P., Sheard, G., ve Wan, P. (2016). Workplace ostracism and knowledge hiding in service organizations. *International Journal of Hospitality Management*, 59, 84–94.

Zhu, J., Lin, F., Zhang, Y., Wang, S., Tao, W., ve Zhang, Z. (2022). Exploring the effect of perceived overqualification on knowledge hiding: The role of psychological capital and person-organization fit. *Frontiers in Psychology*, 13, 1–18.

Küresel Sorumluluklar ve Ulusal Reformasyon İnkileminde Clement Attlee Dönemi Birleşik Krallık Dış Politikası

Araştırma Makalesi /Research Article

İbrahim Çağrı ERKUL¹

ÖZ: 1945 ve 1951 yılları arasında Birleşik Krallık Başbakanı olan Clement Attlee, II. Dünya Savaşı sonrasında karşılaşılan ekonomik ve sosyal sorunların yanında, ülkesini ilgilendiren çok sayıda dış politika konusıyla da uğraşmak durumunda kalmıştır. Attlee, II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasına rağmen Birleşik Krallık'ın küresel anlamda azalan gücünün farkındaydı. Attlee, ilgilenmek zorunda olduğu sorunların büyüklüğüne ve çeşitliliğine rağmen çok sayıda Britanyalının zihninde başarılı bir başbakan olarak anılmaya devam etmektedir. Buna rağmen makale Attlee'nin Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) alınacak desteğe ve ülke içerisindeki reformlara odaklanırken özgür bir dış politika izleyemediği ve Britanya İmparatorluğu'nun oluşumunda sorumlu olduğu uluslararası ilişkiler sorunlarıyla yeterince ilgilenmediği iddiasındadır. Makalede 1945-1951 yılları arasındaki önemli dış politika olayları dikkate alınarak, bu iddia gereğçelendirilmiştir. Attlee'nin bahsi geçen ilgisizliğiyle, Filistin ve Keşmir sorunlarını dünyaya "miras" bıraktığı ileri sürülebilir. Bu yönüyle Attlee, Britanyalılar nezdinde başarılı bir başbakanlık yapmış olsa da Birleşik Krallık'ın sorumlu olduğu sorunlardan kaçınmanın kolaylığını tercih ederek halefleri için de olumsuz bir örnek oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Clement Attlee, Ernest Bevin, Birleşik Krallık, Britanya, Birleşik Krallık Dış Politikası

UK Foreign Policy Under the Clement Attlee Era During the Dilemma of Global Responsibilities and National Reformation

ABSTRACT: Clement Attlee served as Prime Minister of the United Kingdom (UK) between 1945 and 1951. In addition to the economic and social problems that emerged after World War II., Attlee also had to deal with many foreign policy issues that concerned his country. He knew the UK's global power was diminishing despite his country's victory in World War II. Despite the sheer size and variety of issues Attlee had to deal with, he continues to be remembered in the minds of many Britons as a successful prime minister. Despite this, the article claims that while Attlee focused on the support from the United States (USA) and reforms within the country, he could not pursue a free foreign policy and did not sufficiently deal with international relations issues for which the British Empire was responsible. The article justifies this claim by considering the important foreign policy events between 1945 and 1951. In this respect, although Attlee was a successful prime minister in the eyes of British society, he set a negative example for his successors by the convenience of avoiding problems for which the UK was responsible from the very beginning.

Keywords: Clement Attlee, Ernest Bevin, United Kingdom, Britain, Foreign Policy of the UK

Geliş Tarihi / Received: 20/05/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 26/08/2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ibrahimcagrierkul@osmaniye.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4501-4302>.

1.Giriş

1945 ve 1951 yılları arasında Birleşik Krallık Başbakanlığı yapan Clement Attlee, hiç kuşkusuz hem Britanya toplumunun zihninde hem de küresel siyasete ilgi duyan kişiler açısından önemli bir siyasi figür olarak ön plana çıkmaktadır. Birleşik Krallık II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik olarak çökmüş bir görüntü verirken, Britanya İmparatorluğu'nun geleceği de belirsizleşmiş durumdaydı. Zor bir dönemde başbakanlık yapan Attlee, karşılaştığı zorluklara rağmen özellikle ülkesinin ekonomik ve sosyal reformunun sağlanmasında büyük başarılar elde etmiştir.

2016 yılında Kevin Theakston ve Mark Gill'in gerçekleştirdikleri ve alanda uzman akademisyenlerin katıldığı anket çalışmasında Birleşik Krallık'ın II. Dünya Savaşı sonrasındaki en başarılı başbakanı Clement Attlee olarak belirtilmiştir (University of Leeds, 2016). Attlee'nin başbakanlığının 1951'de bitmesi ve 1967'de ölmesine rağmen zihinlerde bıraktığı liderlik Birleşik Krallık'ın yeniden yapılandırılması ve bazı dış politika konularında ortaya koyulan başarılarla ilişkilendirilmiştir.

Kennedy'nin de belirttiği üzere, Attlee Hükümeti aralarında sanayi verimliliği, ticaret açığının daraltılması, toplumsal reformların gerçekleştirilmesi ve Avrupa'da sağlanan istikrarın da yer aldığı önemli konularda başarılı olmuştur. Diğer taraftan Attlee Britanya İmparatorluğu'ndan miras kalan ve taşımalarının mümkün olmadığı Hindistan ve Filistin gibi bazı "yüklerden" de kurtulma yolunu seçerek (Kennedy, 1990: 431-432) sorumluluklarını azaltma yoluna gitmiştir. Diğer bir ifadeyle Attlee, Birleşik Krallık'ın azalan gücüne bağlı olarak birçok küresel sorunu çözme şansını kaybettiğinin de farkındaydı. Bu sebeple Attlee, Britanya İmparatorluğu'nun neden olduğu birçok sorunu çözmek yerine bu sorunlardan kaçınmayı rasyonel bir tercih olarak görmüştür. Filistin ve Keşmir ise bunların başında gelmektedir. Her ikisi de kemikleşmiş küresel uluslararası ilişkiler sorunları olarak bugün de çözümsüzlüklerini devam ettirmektedirler. Makale bu noktada Attlee'nin Birleşik Krallık içerisinde gerçekleştirdiği reformlara odaklanarak, kendi halkı nezdinde başarılı bir başbakanlık yapmasına karşılık küresel sorumluluklarını yerine getirmeyerek kemikleşmiş sorunları dünya siyasetine miras bırakmasının bu başarılarını gölgelediği iddiasındadır. Makalede ortaya konulan bu iddia, çalışmanın özgün yönlerinden birini oluşturması sebebiyle de önemlidir.

Bu iddiayı gerekçelendirebilmek adına makale, Attlee'nin Birleşik Krallık Başbakanı olarak görev yaptığı 1945 ve 1951 yılları arasında ön plana çıkan dış politika olaylarıyla sınırlandırılmıştır. Makalenin bu şekilde sınırlandırılması bir gerekliliktir çünkü Bridges'in belirttiği üzere Attlee'nin Avam Kamarası'nda 33 ve ardından Lordlar Kamarası'nda 12 yıl görev yaptığı, 6 yıl boyunca Birleşik Krallık Başbakanı olduğu ve 8 yıldan fazla bir süre de İşçi Partisi'nin lideri olarak muhalefete önderlik yaptığı dikkate alındığında, Attlee'nin rol oynadığı tüm olayları ele alacak bir çalışma 40 yılı aşkın bir siyasi tarihi içerecek ve bu da kapsam yönünden çalışmayı imkânsız kılacaktır (Bridges, 1968: 15). Bu yönüyle makale

Attlee'nin başbakanlık dönemiyle sınırlandırmış ve yalnızca önemli dış politika kararları çerçevesinde bir analize yer vermiştir. Attlee özelinde Birleşik Krallık'ta bir lidere, ideolojiye ya da partiye aidiyet hissedilmemesi de makalede incelenen konulara dışarıdan bakılmasının önünü açmıştır.

Ayrıca şu husus da dikkate alınmalıdır ki Attlee'nin Dışişleri Bakanı Bevin'e dış politikanın tasarlanması ve uygulanması noktasında serbestiyet tanıdığı (Gaskarth, 2013: 14) dikkate alınırsa, makalede Bevin'in düşüncelerine de zaman zaman yer verildiği belirtilmelidir. Giriş ve sonuç bölümleri dışında üç bölümden oluşan bu makalede, ilk olarak Attlee'nin kazandığı 1945 seçimleri sonrasında iktidarı devralması ve bu dönemde Birleşik Krallık'ın karşı karşıya kaldığı sorunlara yer verilmiştir. Bu bölümde ekonomik sorunların dış politikanın karar alma sürecini etkileyen en önemli husus olduğu saptamasından hareketle ekonomi ve dış politika ilişkisi analize tabi tutulmuştur. İkinci bölümde Hindistan-Pakistan ve Filistin özelinde dekolonizasyon, ABD ile ilişkiler, ABD'nin ekonomik yardımları, Avrupa entegrasyonu, nükleer silahlar, Kore Savaşı, Almanya'nın bölünmüşlüğü, NATO'nun kurulması ve Commonwealth çerçevesinde Attlee ve hükümetin izlediği dış politika incelenmiştir. Son bölümde ise Attlee dönemi dış politikası başarı ve başarısızlık temelinde genel olarak yorumlanmıştır. Yapılan değerlendirmede sonuç odaklı olunmamış ve o günün konjonktürünün yanında dönem kaynakları da dikkate alınarak, önemli dış politika konuları kendi gerçekliğinde değerlendirilmiştir.

2. II. Dünya Savaşı Sonrasında Birleşik Krallık'ın Durumu ve Bunun Dış Politikaya Etkisi

II. Dünya Savaşı'nın bitmesine bağlı olarak, savaş süresince ülkeyi yönetmek için kurulan koalisyon hükümetinin de fikri anlamda sonuna gelinmişti. Bu sebeple Birleşik Krallık, 5 Temmuz 1945'te bir genel seçime gitmiş ve seçim sonucunda Avam Kamarası'nda 392 koltuğa sahip olan Attlee liderliğindeki İşçi Partisi seçimi kazanmıştır (Bridges, 1968: 25-26). Attlee'nin seçimi kazanmasında Birleşik Krallık halkının, Attlee'nin söylem ve eylemleri arasında tutarlılık gösterdiğine inanması da etkili olmuştur (Aktaran: Murfett, 2014: 169).

İşçi Partisi Hükümeti'nin Temmuz 1945'te iktidarı devralmasından sonra, II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu büyük yıkımın beraberinde getirdiği ekonomik sorunları düzeltmenin, tahmin edilenden çok daha ağır bir görev olduğu anlaşılmıştır (Bridges, 1968: 31). Black'in belirttiği üzere, II. Dünya Savaşı sebebiyle sahip olduğu ulusal servetinin dörtte birini kaybetmiş olan Birleşik Krallık için savaşın sonuçları ekonomik anlamda bir felaketti. Savaşla birlikte ihracat pazarları kaybedilmiş ve buna ek olarak savaşın giderleri mali istikrarı bozmuştur. Ayrıca Birleşik Krallık'ın özellikle ABD'den aldığı krediler gerçek bir borç sorunu doğurmuştur. Alman kredilerin Birleşik Krallık'ı dünyadaki en borçlu devlet haline getirdiği (Black, 2017: 191) ve Attlee göreve gelir gelmez Amerikan yardımı olmadan ve ödemeler dengesi sağlanamadan iflas edileceği konusunda uyarılar

aldığı (Adamthwaite, 1985: 227) dikkate alındığında, Birleşik Krallık'ın içinde bulunduğu ekonomik açmaz daha iyi anlaşılacaktır.

Ekonomik gerçekler, Attlee'nin ABD'den en az 5 milyar dolar tutarında kredi istemesiyle sonuçlanmıştır. 1945 Eylül ayında talep edilen krediyi müzakere etmek için bir heyet görüşmeler için ABD'ye gitmiştir. Görüşmelerden çıkan sonuç, istenen kredinin umulduğu kadar çabuk sağlanamayacağına anlaşılması olmuştur. İlginç bir bakış açısından kredinin verilmek istenmemesinin nedenlerinden biri de kapitalizmin savunucusu olan ABD'nin, Birleşik Krallık Hükümeti'nin sosyalist projesine fon sağlama konusundaki isteksizliği idi (Haney, 1988: 86). ABD'nin 15 Temmuz 1946'da onayladığı kredi ABD açısından sorunsuz değildi. Birleşik Krallık Hükümeti'nin acil olarak mali yardıma ihtiyacı bulursa da kredinin ABD de Kongre onayı alması uzun sürdüğü ve Temsilciler Meclisi ile Senato üyelerinin yüzde kırkıdan fazlasının kredinin verilmesine olumsuz oy kullanmış olduğu da not edilmelidir. Krediyeye muhalefet edilmesinde, Birleşik Krallık'ın I. Dünya Savaşı'ndan kalan borçlarını ABD'ye ödeyememiş olması, II. Dünya Savaşı'nın ABD'ye maliyeti ve verilecek kredinin ABD'nin ulusal borcunu azaltma ve savaş sonrasında ekonomik istikrarı yeniden sağlama görevlerini sorunlu hale getirebileceği düşünceleri etkili olmuştur (Grant, 1995: 494-495). Attlee, ABD'nin mali yardımını önemsemekle birlikte esas olarak Birleşik Krallık'ın endüstrisini yeniden canlandırarak dış ticaret üzerinden ekonomiyi toparlama niyetindeydi.

Attlee'nin 1954'te Foreign Affairs'de yayınlanan bir makalesi üzerinden bu konuyu ve ABD'ye bakışını anlamak mümkündür. Attlee, devletlerin uzun vadeli hedeflerinin aynı olması durumunda bile görüş ayrılıklarının çıkabileceğini belirterek, benzer bir durumun ABD ve Birleşik Krallık arasında da yaşandığını ifade etmiştir. Halklar ve yönetimler açısından birçok soruna farklı bakış açılarının bulunduğu ön kabulüyle ikili ilişkilerde sorunların yaşanabileceğinin farkında olan Attlee, anlaşmazlıkları ön plana çıkarmanın eski sorunları da gündeme getirerek ikili ilişkilere zarar vereceğini düşünmekteydi. O'na göre ikili ilişkilerde ticaret önemli bir sorun olarak devam etmekteydi. Birleşik Krallık'ın endüstrisini ayakta tutabilecek bir dış ticaret potansiyeline yeniden kavuşmak istemesi, yardımdan ziyade ticareti ön plana alan bir yaklaşımla mümkündü. ABD ise Birleşik Krallık'ın bu çabasına destek olmayarak sınırlandırıcı bir strateji izlemekteydi. En nihayetinde ise yardımı veren ve bunu alanın konumları birbirinden farklılaşmaktaydı ki bu, Attlee'nin istediği bir şey değildi. (Attlee, 1954a: 190-202). II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşik Krallık hem sahip olduğu prestiji hem de önde gelen bir ekonomik aktör olarak sahip olduğu imajı korumaya çalışırken karşılaştığı en önemli sorun, ekonomi politikası ve dış politikanın giderek iç içe geçmesiydi. Diğer bir ifadeyle Birleşik Krallık'ın ekonomik ihtiyaçları büyük ölçüde dış politikayı şekillendirmekteydi. Bu noktada özgün bir dış politika izlenmesini sınırlandıran

diğer faktör de ABD'ye olan ekonomik bağıllığın bir sonucu olarak dış politikanın ABD'ye uyumlu² hale getirilmesi çabasıydı (Gaskarth, 2013: 156).

Attlee, iktidarının hemen başında Birleşik Krallık'ın sahip olduğu askeri kabiliyetler ve üslerle, ABD ve Sovyetler Birliği'nin yanında büyük güç statüsünü sürdürdüğünü düşünmekteydi. Ancak Birleşik Krallık II. Dünya Savaşı'nın galibi olmakla birlikte, savaşta altın ve döviz rezervlerini tüketerek birçok alanda ABD'ye bağımlı hale gelmiş durumdaydı. Diğer taraftan Birleşik Krallık ihracata bağılı ticaretini kaybetmiş olduğu gerçeğiyle yüzleşmişti. ABD'ye böylesine ihtiyaç duyulan bir dönemde dahi Birleşik Krallık için büyük güç statüsünden vazgeçmek kolay olmasa da (Kennedy, 1990: 430-431) Attlee bu konuda gerçekçi bir bakış açısına sahipti.

Britanya'nın azalan ekonomik durumuyla dünya taahhütlerini sürdürmeye gücünün yetip yetmeyeceği konusu Attlee için önemliydi. Bu noktada Attlee'nin II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşik Krallık'ın hem dış politikasında hem de askeri stratejisinde kabul edilen temel hususlara karşı çıkan bir yaklaşıma sahip olduğu belirtilmelidir. Çünkü Attlee Birleşik Krallık'ın Akdeniz ve Orta Doğu başta olmak üzere dünya çapındaki rolünü sürdürecektir kaynaklardan yoksun olduğunu düşünmekteydi. Bu yetersizliğe rağmen bölgede varlığın sürdürülmeye çalışılması, ülke içine yönelik izlenecek politikayı da tehlikeye atacaktı. Diğer taraftan Attlee'nin ülkesinin kayıplarını azaltma amacıyla izlemeye çalıştığı dış politikanın zaman zaman Dışişleri Bakanı Bevin ile anlaşmazlığa sebep olduğu da not edilmelidir (Weiler, 1987: 78-79).

Bevin, özellikle Orta Doğu konusunda farklı düşünmekteydi. O'na göre Orta Doğu özellikle petrol gelirleri üzerinden ülke bütçesine katkıda bulunmaktaydı ve Birleşik Krallık'ın bölgeden çekilmesi durumunda hem ekonomik kayıp yaşanacaktı hem de Sovyetler Birliği'nin etkisini arttırabileceği bir güç boşluğu oluşacaktı. Orta Doğu'nun petrol ve stratejik konumunu dikkate alan Bevin, 1949'da Birleşik Krallık'ın dış politika öncelikleri sıralamasında, Orta Doğu'yu Birleşik Krallık'tan sonra ikinci sırada kabul etmiş ve bölgeye yönelik önem verilmesi konusunda kabine üzerindeki baskısını sürdürmüştür (Bartlett, 1989: 75). Attlee ise ülkesinin küresel anlamda azalan gücüne bağılı olarak dikkatini ülke içerisindeki ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmeye kaydırmıştı. Attlee'nin hayata dair tecrübeleri de O'nun bu politika tercihinde etkili olmuştur.

Esasında Attlee'nin ülke içindeki sorunlara yönelmesi şaşkıncı değildi. Attlee'nin hayatını şekillendiren dönüm noktası, kendisinde toplumsal vicdan ve kamu hizmeti duygusunu uyandıracak olan Doğu Londra'da bulunan bir erkek kulübü olan Haileybury House'u 1905'te ziyaret etmesiydi. Sonrasında bu kulübün yöneticisi olan Attlee, işçi sınıfını temsil edecek şekilde siyasete dahil olmuştur

² Foot'a göre, II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra Birleşik Krallık orta büyüklükte bir güç olarak konumlandırılmıştır. Bunda Hindistan'ın bağımsızlığı, Orta Doğu'da etkili olduğu nüfus alanlarından geri çekilmesi, ekonomisini düzeltebilmek ve Avrupa'da güvenliği sağlamak için ABD'ye duyduğu bağımlılık etkili olmuştur (Foot, 1986: 43).

(Brooke, 1998: 306). Sosyal hizmetlerle ilgilenmeye başlayan Attlee, insanların kötü koşullar altında nasıl yaşadıklarını öğrenme fırsatı yakalamıştır. Bu noktada Attlee, fakir insanların ekonomik anlamda kendilerinden daha kötü durumda olan insanlara karşı gösterdikleri cömertlik, O'nu bu insanlara daha da yakınlaştırmıştır. Bununla birlikte deneyimleri ve hisleri içinde yaşadığı dönemin sosyal ve ekonomik sisteminin temellerini incelemeye yönelmesi, Attlee için sosyalizmin kapısını da açmıştır (Bridges, 1968: 16). Attlee uzun bir süre maddi ve sosyal sorunların çok olduğu Doğu Londra'da yaşamıştı. Siyasi yükselişini de bu bölgede şekillendiren Attlee, işsizlik konusuna özel ilgi göstermiştir.³ Attlee'nin 1922'de İşçi Partisi'nin milletvekili olarak parlamentoya girdiğinde, ilk konuşmasını da işsizlik üzerine yaptığı unutulmamalıdır (Prime Minister Clement Attlee, 1945: 427).

Birleşik Krallık'ta ekonominin dış politika üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymak adına, Almanya'nın bölünmüşlüğü iyi bir örnek olacaktır. Çünkü Birleşik Krallık kendisini Almanya'da da ekonomik ve psikolojik bir çıkmazın içinde bulmuştur. Birleşik Krallık'ın Almanya'daki işgal bölgesi, bir sanayi bölgesi olan Ruhr'u⁴ da kapsamaktaydı. Sorun şuydu ki bu bölge savaştan en çok etkilenen bölgelerden biri olarak, gerçek bir gıda sorunu yaşamaktaydı. Ekonominin savaş sonrasında yaşadığı sorunlar ve Almanlara yönelik olumsuz bakış dikkate alındığında, Birleşik Krallık'ta gıdanın karneye bağlandığı bir dönemde Almanya'ya gıda gönderilmesi doğru bulunmuyordu. Bu nedenle Attlee, Almanya'nın kendi masraflarını karşılayabilmesi için ABD ve Fransa ile iş birliğini önemsemek durumunda kalmıştır (Shlaim, 1985: 125). Ayrıca Attlee Hükümeti'nce Almanya politikasının açıkça ortaya koyulamaması, Birleşik Krallık'ın kendi işgal bölgesindeki kontrolünü azaltmasına neden olduğu gibi 1946'da Birleşik Krallık'ın kendi işgal bölgesini ABD ile birleştirmesi neticesinde kontrol ve planlama da ağırlıklı olarak ABD'ye geçmiştir (Aktaran: Canbolat, 2023: 81). 1947'nin sonuna gelindiğinde, Potsdam'ın birleşik bir Almanya ortaya çıkarmayacağı net bir biçimde ortaya çıkmış olsa da Birleşik Krallık birleşik bir Almanya'nın sürdürülemeyeceği ve riskli bir girişim olduğunun zaten farkındaydı (Deighton, 1987: 450-451).

Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını 1949'da denemesi, yukarıda bahsi geçen farkındalığı arttırmıştır. Bu sebeple Almanya'nın yeniden silahlandırılmasını da

³ Attlee 1920'de yayınlanan *The Social Worker* isimli kitabında, işsizliğe ilişkin olarak şu cümleleri kurmuştur. "...*şu andaki gelişme aşamamızda işsizlik, sanayi toplumunun bir hastalığıdır ve bireysel kadın ve erkeklere yönelik alınacak hiçbir önlem, işsizliğin nedenlerinin mümkün olduğunca ortadan kaldırılmasının yerini alamaz.*" (Attlee, 1920: 16).

⁴ Almanya'nın kontrolü noktasında Birleşik Krallık'ın savunduğu planda Attlee'nin belirleyici bir yeri bulunmaktaydı. Öyle ki plan "Attlee Komitesi" adı altında sunulmuştur. Attlee'nin önerisine göre, Birleşik Krallık Kuzey Denizi'ndeki önemli limanları da içeren kuzeybatı Almanya'yı kontrol edecekti. Buna göre Bremen ve Hamburg ile Almanya'nın başlıca sanayi bölgelerinden biri olan Ruhr'un da Birleşik Krallık'ın kontrol bölgesi içerisinde kalması hedeflenmekteydi (Spitzer, 1988: 103-104).

içericek şekilde Avrupa'nın askeri anlamda savunulmasına yönelik süreç de hızlandırılmıştır. (Melissen ve Zeeman, 1986-1987: 91) Düşünsel anlamda yaşanan görece değişime rağmen 1950'nin Mart ayında Dışişleri Bakanı Bevin, Almanya ve Fransa'nın bir araya getirilmesinin önemli olduğuna inanmakla birlikte, Almanya'nın yeniden silahlanması sorununa ilişkin olarak "*Hepimiz buna karşıyız*" ifadesini kullanmıştır (Onslow, 1951: 455). Kısaca Birleşik Krallık Avrupa'nın güvenlik temelindeki çekincelerinin farkında olmakla birlikte, Almanya'ya henüz tam anlamıyla güvenmemektedir.⁵ Ekonomi ve dış politika arasındaki ilişkiyi en iyi şekilde ortaya koyan bir diğer bağlam da kuşkusuz Avrupa Kömür Çelik Teşkilatı'nın (AKÇT) kurulmasına giden süreçte, Birleşik Krallık'ın tutumudur.

Makalede ayrıca değinilecek olan Marshall Planı⁶, Attlee Hükümeti için açık bir ikilemi de beraberinde getirmekteydi. Çünkü Bevin'in ABD'yi Batı Avrupa'nın ekonomisi ve güvenliği konusunda daha fazla sorumluluk üstlenmeye teşvik ettiği bir dönemde Batı Avrupa'nın kendi içerisinde ekonomik bir birliğe yönelik olarak oluşturduğu çabanın dışında kalmaya çalışması sorunluydu (Bew, 2017: 461). Bu bağlamda Attlee döneminde, 1904'te kabul edilen Entente Cordiale'nin de sonu gelmiş görünüyordu. Almanya'daki işgal bölgelerinin birleştirilmesi sürecinde ortaya çıkan Birleşik Krallık-Fransa anlaşmazlığına, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC) çerçevesinde azalan işbirliği ve diyalogun da eklenmesi, ikili ilişkilerdeki sorunu daha da görünür kılmıştır. Diğer taraftan Birleşik Krallık'ın Commonwealth ülkelerine verdiği taahhütler ve millileştirdiği ekonomisi sebebiyle Avrupa'daki örgütlenme ile arasına mesafe koyması, Fransa ile ilişkileri de sınırlandırmıştır. Nihai olarak, Birleşik Krallık'a önceden herhangi bir uyarı/bilgilendirme yapılmaksızın Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) ilan edilmesi, Fransa özelinde Avrupa ile ilişkilerin ne ölçüde değiştiğini göstermekteydi (Géraud, 1954: 381-383). Kısaca Avrupa birleşmeliydi ancak Birleşik Krallık olmadan bunu yapmalıydı.

Bu döneme ilişkin olarak değinilmesi gereken bir başka konu ise Attlee'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik düşüncesinin nasıl şekillendiğidir. İşçi Partisi'nin iktidarı ve Attlee'nin sosyalist ideolojisi⁷, Birleşik Krallık'ın Sovyetler Birliği'ne bakışını değiştirebileceği bir dönemi başlatabilme ihtimalini doğurmuştur. Birleşik Krallık'ta İşçi Partisi Ulusal Yürütme Komitesi'nin, 1944'te düzenlenen yıllık konferansta sunmak için hazırladığı raporda geçen "*Savaş Avrupa'da ya da Asya da*

⁵Whitworth'un belirttiği üzere İşçi Partisi'nin solunda konumlanmış olan siyasiler, Almanya'nın yeniden silahlandırılması için "güvenlik koşullarının" sağlanmasının bir ön şart olarak kabul edilmesini istemekteydiler. Bu noktada Attlee'yi "güvenlik koşullarının" karşılanması gerektiğine ikna etmeyi başardıkları unutulmamalıdır (Whitworth, 2021: 185).

⁶ Dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın hazırladığı ve kendi adıyla anılan bu plan ekonomik yönden Avrupa'nın kalkınmasını hedeflemekteydi. Marshall Planı'nın ortaya koyulmasında ABD'nin Avrupa'ya yaptığı yardımların sürdürülebilir olmasını istemesi de etkili olmuştur (Özdemir, 2021: 262).

⁷Howell'in ifadesiyle "*Attlee ve meslektaşları kendilerini sosyalist olarak tanımladılar. Ancak onların başarısı reforme edilmiş bir kapitalizmdi.*" (Howell, 2006: 131).

bitince Britanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, hem askeri hem de endüstriyel kaynaklar açısından büyük olan üç büyük büyük güç olacaktır. Bu nedenle ilk amacımız, mümkün olan en yakın Anglo-Amerikan ve Rus iş birliğini sürdürmek olmalıdır. Üçümüz bir arada olursak her şey yoluna girecektir; eğer ayrılırsak her şey karanlık ve belirsiz olacaktır” (Aktaran: Haraszti, 1988: 279) düşüncesi, iktidarın devralınması sonrasında Sovyetler Birliği'nin belirtilen denklem içerisinde tutulmasının kolay olmadığını hükümete göstermiştir. Kissinger'ın belirttiği üzere Stalin, Attlee'nin savaş zamanı ittifakını yenileme teklifini geri çevirmişti. Dışişleri Bakanı Bevin de İşçi Partisi'nde yer alan etkili sol kanadı dikkate alarak, Sovyetler Birliği ile iş birliği kapısını açık tutabileceğine inanmaktaydı. Her ikisinin anlamadığı şey ise Sovyetler Birliği'nin sosyalizmin diğer demokratik versiyonlarıyla kapitalistlerden daha şiddetli bir şekilde mücadele ettiğiydi (Kissinger, 1982: 580).

Attlee başbakan olduğunda, mevcut uluslararası duruma iyimser bir bakış açısıyla yaklaşmaya kararlı olmakla birlikte, Stalin'in amaçları konusunda dikkatli olunmasının zorunluluğunun farkına varmıştır.⁸ Bununla birlikte Attlee, Birleşik Krallık'ın olaylara Sovyetler Birliği'nin açısından bakmasının önemli olduğunu ve Sovyetler Birliği'ne karşı saldırgan görünebilecek eylemlerin dışında kalınması gerektiğini düşünmekteydi (Pearce, 1997: 162). Bu yönüyle ihtiyatlı bir politika izleme niyetinde olan Attlee, küresel barışın sağlanması noktasında uluslararasılığı da desteklemekteydi.

Smith ve Zamatica, Sovyetler Birliği'ne karşı ülkesinin siyasi ve stratejik çıkarlarını korumaya kararlı bir profile sahip olduğunu düşündükleri Attlee'nin tecrübesi ve siyasi geçmişiyle, dış ilişkiler konularına kayıtsız kalamadığını belirtmişlerdir. Bu noktada Attlee'nin dış ilişkiler konusunda merkeze konumlandığı düşünce, uluslararasılık üzerine inşa edilmişti. Attlee saldırganlığı durdurabilecek yeterlilikte ve caydırıcı olan bir uluslararası örgütün gerekliliğine inanmakla birlikte, Milletler Cemiyeti'nde (MC) yaşanan başarısızlığı örgüte yeterince destek verilmemesine bağlamıştır. Şu da belirtilmelidir ki II. Dünya Savaşı devam ederken, daha çok içişleriyle ilgili konulara odaklanan ve uluslararasılığı savunma şansı kalmayan Attlee, bir süre bu noktadaki görüşlerini ikinci plana atmak durumunda kalmıştır (Smith ve Zamatica, 1985: 237-240). Bu bağlamda II. Dünya Savaşı sonrasında BM'nin ortaya koyacağı etki konusunda iyimser bir bakış açısına sahip olan Attlee, henüz oluşum aşamasındaki BM'ye verdiği önem üzerinden örgüte karşı dikkatli olunmasını gerekli görmekteydi (Pearce, 1997: 162).

Özetle 1945'in hemen ardından Attlee için II. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkım ve ABD yardımına olan ihtiyacın beraberinde getirdiği en önemli sorun, özgür ve özgün bir dış politika izleme şansının azalması olmuştur. Diğer taraftan

⁸Birleşik Krallık'ta dışişleri bakanlığı ve başbakanlık yapmış olan Anthony Eden de bu konuya 1950'de yayınlanan kitabında dikkat çekmiştir. Ona göre Sovyetler Birliği'nin Almanya ile ilgili niyetleri, Almanya'yı ekonomik bir bütün olarak tutma yönünde Potsdam'da kabul edilen ilkenin, kasıtlı ve sürekli olarak ihlal edilmesiyle ilk kez ortaya çıkmıştır (Eden, 1950: 206).

ülke içindeki sorunların telafi edilmesine yönelik odaklanma, Avrupa entegrasyonunu ve imparatorluğun sorumluluklarının ikinci plana itilmesine sebebiyet vermiştir. Nihai olarak ise Attlee, Sovyetler Birliği'ne karşı temkinli bir politika izlerken, BM'yi küresel sorumluluklarını devredebileceği bir araç olarak değerlendirmeye yoluna gitmiştir.

3. Önemli Dış Politika Konuları Çerçevesinde Attlee Dönemi Birleşik Krallık Dış Politikası

5 Temmuz 1945'te gerçekleştirilen genel seçimin sonuçları henüz açıklanmadığı için 17 Temmuz 1945 tarihli Potsdam Konferansı'nda Birleşik Krallık, ilk olarak Churchill'in başbakanlığında temsil edilmiştir. Bu konferansta, savaş dönemi hükümetin Başbakan Yardımcısı olan Attlee de Churchill'e eşlik etmiştir. Seçim sonuçları 25 Temmuz'da açıklanacağı için Churchill ve Attlee konferansı yarıda keserek Birleşik Krallık'a dönmüşlerdir. Bu esnada Truman ve Stalin yeni veya mevcut başbakanın ve dışişleri bakanının dönüşünü beklemişlerdir. Seçim sonucunda galip gelen Attlee, dışişleri bakanı olarak atanan Ernest Bevin ile hemen Potsdam'a geri dönmüştür (Bridges, 1968: 26). Bu açıdan bakıldığında Attlee'nin başbakanlığı, önemli bir dış politika olayı ile başlamıştır.

ABD ile ilişkilerin yardım, nükleer teknoloji, NATO ve Kore Savaşı üzerinden ele alınması önemlidir. Birleşik Krallık ve ABD arasında nükleer silahların merkezde yer aldığı ilişkilerin gidişatı, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında büyük oranda farklılaşmıştır. Savaşın sürdüğü dönemde nükleer iş birliği ve nükleer silahların kullanımı temelinde yapılan 1943 Quebec Antlaşması, Birleşik Krallık için büyük bir öneme sahipti. Bu antlaşmaya göre ABD ve Birleşik Krallık geliştirecekleri nükleer silahı birbirlerinin rızası olmadan üçüncü bir aktöre karşı kullanamayacaklardı. 1944'teki Hyde Park Antlaşması ise tarafların nükleer enerji alanında tam bir iş birliği taahhüt etmeleri sebebiyle Birleşik Krallık açısından kıymetliydi. Quebec Antlaşması uyarınca, Birleşik Krallık'ın atom bombasının Japonya'ya karşı kullanılmasına rıza göstermesi gerekmekteydi. ABD'nin atom bombasının geliştirilmesindeki rolünün Birleşik Krallık'a göre fazla olması, Birleşik Krallık'ın alınan kararın yalnızca kabulüyle sonuçlanmıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ABD'nin nükleer çalışmalarda ağırlığı, Birleşik Krallık ile yapılan anlaşmaların sorgulanmasının önünü açmıştır. Bu bağlamda yaşanan rahatsızlık Birleşik Krallık'a iletilmiş ve Attlee Hükümeti anlaşmalardan doğan haklarından vazgeçmek durumunda kalmıştır (Jones, 2011: 800-802).

ABD Kongresi'nden 1946'da geçen McMahon Yasası, Birleşik Krallık da dahil olmak üzere ABD'nin diğer ülkelerle atom bilgisini paylaşmasını yasadışı kılıyordu. Buna uymayanlar ise ölüm cezası ve ömür boyu hapis cezası ile cezalandırılabilir. Bu yasanın Birleşik Krallık üzerinde iki yönlü bir etki yaptığı ileri sürülebilir. İlk olarak, Birleşik Krallık'ın nükleer çalışmaları başlatabilmesi için ABD yardımının gerekli olduğunu düşünenler tarafından ABD'ye karşı bir tepkisellik oluşmuştur. İkinci etki ise McMahon Yasası, Birleşik Krallık'ın kendi bilgi ve imkanlarıyla nükleer çalışmalara başlayabileceği ve kendi atom silahına

sahip olabileceğine inananlar için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir (Gowing, 1989: 40-41).

Attlee, ABD'nin atom enerjisini tekeline alma çabasında olması durumunda bunun uluslararası gerilimlere ve taraflar için yıkıcı bir silahlanma yarışına yol açacağı düşüncesine sahipti. Nihai olarak ise Attlee'ye göre diğer aktörler bu konuda zaman ve para harcarsa, kendi nükleer silahlarını yapabilirlerdi. İşte bu noktada Birleşik Krallık'ta bazı aykırı sesler olsa da hızlı davranmamak kaydıyla Birleşik Krallık'ın kendi nükleer kapasitesini geliştirmesi gerektiğine yönelik düşünce ön plana çıkmaktaydı. Birleşik Krallık'ın kendi nükleer silahına sahip olması hem büyük güç olarak statüsünün devamı hem de küresel çıkarların korunması için gerekli görülmekteydi (Gormly, 1984: 126-127). Kundnani'ye göre Bevin de yaşanan ekonomik sorunlara rağmen, Birleşik Krallık'ın nükleer silaha sahip olması ve böylece nükleer caydırıcılığının sağlanması hususunda gerçek bir irade ortaya koymuştur. (Kundnani, 2019&2020: 21). ABD ve Birleşik Krallık'ın nükleer teknoloji üzerinde yaşadıkları anlaşmazlık, ilişkilerin kusursuz ilerlemeyeceğini göstermesi açısından önemliydi. Bunun yanında ABD'nin mevcut atom silahlarının kullanımı konusundaki tutumu da Birleşik Krallık için sorun teşkil etmekteydi.

1948'de Berlin ablukasının başlamasının ardından Attlee hükümeti, daha sonra atom bombası taşıyacak şekilde yapılandırılan 60 Amerikan B-29 bombardıman uçağının ülkesinde konuşlandırılmasını kabul etmiştir. Birleşik Krallık ortaya çıkan güvenlik sorununa paralel olarak, ABD'nin üslerin kullanım şartlarını yalnızca bir centilmenlik antlaşmasına dayandırmasını dahi sorun etmemiştir. Ancak Attlee'nin bu konuda bazı güvenceler talep etmesine rağmen ABD'nin bunu reddetmesi, Birleşik Krallık'ta nükleer silahların kullanımına ilişkin endişeleri arttırmıştır. Bununla birlikte, 1950'de Truman Kore'de atom bombası kullanmayı düşündüğünde, Attlee kaygılarını ve itirazlarını dile getirmek için Washington'a gitmek durumunda kalmıştır (Scott, 2006: 686-687).

Attlee 4 Aralık 1950'de ABD'ye yaptığı ziyaretindeki girişimiyle,⁹ MacArthur'un¹⁰ daha önce ısrarla dile getirdiği Kore'de nükleer silahlarının konuşlandırılmasına yönelik isteğinin, Truman nezdinde büyük oranda kabul edilebilirliğini yitirdiğinin altı çizilmelidir. Ayrıca Attlee'nin nükleer silahların kullanımıyla ilgili bir girişimde, ABD'nin kendilerine danışması gerektiğini görüşmeler sırasında ifade etmesi de önemlidir. Bu ziyaretiyle Attlee'nin Kore'ye ilişkin olarak Çin ile barışçıl bir çözüm müzakeresi yapılabileceği ve barışın sağlanması için ortaya çıkabilecek her fırsatın değerlendirilmesi gerektiği konusunda ABD'yi iknaya çalıştığı not edilmelidir. Attlee'nin ABD'yi ikna çabasında ön plana çıkardığı argümanlarından

⁹Birleşik Krallık ve ABD arasında istişarelerin sürdürülmesinin gerekliliği, BM kuvvetlerinin gereken süre boyunca Kore'de kalması ve Kore'deki savaşın daha büyük bir çatışmaya dönüşmesinden kaçınılması konularında uzlaşmaya varılması (Lowe, 1987: 130), Attlee'nin ziyaretinde elde edilen önemli kazanımlardandır.

¹⁰General Douglas MacArthur Kore Savaşı'nın ilk döneminde BM Kuvvetlerinin komutanı olarak görev yapmaktaydı.

biri, Batı'nın Batı Avrupa savunmasını inşa etmeye odaklanabilmesi için Çin'le bir anlaşma yapılmasının gerekli olduğuydu. Çin'de iktidarı ellerinde tutanları “genç bir milliyetçi hareket” olarak değerlendiren Attlee'ye göre Çin, emperyalist amaçlara sahip olmadığı gibi Sovyetler Birliği'nin etkisine de girme niyetinde değildi. Bu inançla BM üyeliğinin geri verilmesini de içeren bazı pazarlıklar üzerinden Kore'de savaşın sonlanabileceğine inanmaktaydı. Attlee'nin düşüncelerinin ABD'de karşılık bulmayarak yeni bir yatıştırma politikası¹¹ olarak değerlendirildiği dikkate alınmalıdır. Diğer taraftan Attlee, savaşın Kore dışına yayılması ihtimalini de istememekteydi ki ziyaretinde bu noktada bazı güvenceleri almayı başarmıştı. (Dockrill, 1986: 465-466).

Bevin ve Attlee, Sovyetler Birliği ve Çin'in Kore'de savaşa sürüklendiğini görmek istememişlerdir. Çünkü böyle bir gelişmenin olması durumunda, savaşın Hong Kong'a, Malaya'ya ve Avrupa'ya yayılmasını önlemek son derece zor bir hal alacaktı. Bu sebeple Attlee Hükümeti Kore'ye asker göndererek, ABD'yi kontrol etmeyi ve anlaşmazlığın farklı bölgelerdeki çatışmalarla genişlemesinin de önüne geçmeyi hedeflemekteydi (Sanders, 1989: 68). Attlee'nin ABD'nin Kore politikasına yaptığı bir diğer katkı ise Çin'e karşı uygulanması düşünülen ablukanın, Çin'in Batı ticaretine büyük ölçüde bağımlı olmaması nedeniyle etkisiz kalacağı düşüncesini savunmasıydı. O'na göre böyle bir abluka, Çinlilerden çok Batı'ya zarar verecekti (Foot, 1986: 49).

Attlee'nin Kore'ye düzenlenecek askerî harekâtı destekleme yönündeki halk onayı zaman içerisinde azalma eğilimi gösterse de Birleşik Krallık'taki Komünist Parti dışında tüm önemli partilerin İşçi Partisi'ni desteklediği ve İşçi Partisi'ne yakın medyanın da karardan memnun olduğu unutulmamalıdır. Yeni bir Mançurya hadisesinin yaşanmaması için kolektif güvenliğin zorla bile olsa sürdürülmesi yönünde var olan düşünce de bu noktada Attlee'nin elini güçlendirmekteydi. (Buchanan, 2016: 738). Kore sorununa ilişkin olarak şu da belirtilmelidir ki II. Dünya Savaşı sonrasında ABD Japonya'nın kontrolünü Birleşik Krallık ve Avustralya'yı dışarıda bırakarak gerçekleştirmesi, ABD'nin tek taraflı olarak bir politika yürüteceğini göstermekteydi. Bu politikanın bir parçası olarak ABD

---

¹¹Attlee'nin barış için mümkün olan tüm yolları denemekle başarısız bir yatıştırma politikası arasındaki farkı, geçmiş tecrübeleriyle ayırt edebileceği ileri sürülebilir. Chamberlain'in Hitler Almanyası'na karşı uyguladığı yatıştırma politikasına ilişkin olarak Attlee, otobiyografi kitabında şunları yazmıştır: “Chamberlain bana, savaşı önlemenin olası bir yolu olduğunu düşündüğü Hitler'i görmek için Almanya'ya uçma niyetini bildirdi. Ona bu girişime pek inanmadığımı ama prensipte kararlı davranması koşuluyla bu eylemine karşı çıkamayacağımı söyledim. Tam da dış işleri tartışacağımız sırada Meclise niyetini bildirdi. Prensipden ödün vermeden barışın korunması için hiçbir şansın göz ardı edilmemesi gerektiğini söyledim. Ama yapılan sadece ödün vermektir. Münih'ten bir parça kağıtla döndüğünde ihaneti fark ettik ve Muhafazakarların çoğunluğu ayağa kalkıp tezahürat ederken biz sessiz kaldık.” (Attlee, 1954b: 145). Ayrıca Attlee 6 Aralık 1950'de yaptığı bir açıklamada, ziyaretinin yatıştırma politikasıyla ilgili olmadığını “Bana, buraya bunu yapmak için geldiğime inanan insanlar olduğu söylendi. Bu doğru değil: Hepimiz kendi acı deneyimlerimizden, yatıştırmanın işe yaramadığını biliyoruz.” sözleriyle açıklamak durumunda kalmıştır. (Prime Minister Attlee, 1951: 48).

Kore'ye yönelik askeri girişiminde de Avrupalı müttefiklerine danışma ihtiyacı hissetmemiştir (Sander, 2004: 278). Yalnızca bu örnek dahi, Birleşik Krallık'ın küresel gücünde meydana gelen değişimi belirginleştirmiştir. Yine de Kore'de yaşananlara ve ekonomik gücündeki ciddi azalmaya rağmen Birleşik Krallık'ın bazı konularda ABD'ye muhalefet edebilmesi de kıymetliydi.

Daha önce ele alındığı üzere Birleşik Krallık'ın ABD yardımına ihtiyaç duyması, ekonomik konuların müzakeresinde Birleşik Krallık açısından dezavantajlı bir pozisyonu beraberinde getirmekteydi. Örneğin ABD, 1947'de Birleşik Krallık'tan emperyal imtiyazlı ticaret sistemlerinin ortadan kaldırılmasını talep etmiş ve bu talebinin gerçekleşmemesi durumunda Birleşik Krallık'ı kısa bir süre önce açıklanan Marshall Planı'nın kapsamının dışında bırakmakla tehdit etmiştir. Attlee Hükümeti ise Birleşik Krallık'ın derin bir ekonomik zayıflık içinde olmasına ve gelecekteki Amerikan yardımına bağımlı olmasına rağmen, Marshall Planı üzerinden yapılan tehdide karşı koyarak kabul etmemiştir (Toye, 2003: 912). Bu hadise, Birleşik Krallık'ın imparatorluğun kazanımlarından hemen vazgeçmek istemediği şeklinde yorumlanabilir.

NATO'ya değinirsek, Attlee tarihten aldığı dersle ABD'nin küresel bir oyuncu olarak dünyayla bağlantılı olmasını izolasyonist bir politika izlemesine tercih etme niyetindeydi (Bew, 2017: 413). Soğuk Savaş'ta yaşanan gelişmeler ABD'yi Batı Avrupa'nın savunmasını sağlama noktasında zorlarken, Birleşik Krallık'ın da ABD'ye yönelik düşüncesi şekillenmekteydi. Buna göre Birleşik Krallık'ın politikası geçici bir Amerikan ekonomik yardımı ile nüfuzunu dünyada yeniden inşa etmekten ABD ile güvenlik temelinde uzun vadeli ve daha kapsamlı bir ilişki geliştirilmesine doğru evrilmiştir (Bartlett, 1989: 82).

Attlee Hükümeti'nin Avrupa ile iş birliğini güvenlik temelinde kurguladığı açıktı. Bu bağlamda Almanya'dan gelebilecek tehdide odaklanıldığı bir dönemde Fransa ile yapılan 1947 Dunkirk Antlaşması önemli olmakla birlikte, yeni ve çok taraflı bir askeri pakt üzerinden güvenlik çekincelerinin giderilmesi gerekli görülmekteydi. Bu yönüyle Dunkirk Antlaşması'nın çok taraflı olarak Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlayacak bir versiyonu olarak da değerlendirilebilecek olan 1948 Bürüksel Antlaşması ortaya çıkmıştır. Bu yeni girişim, Birleşik Krallık tarafından desteklenmekle birlikte yeterli bulunmamaktaydı. Bevin, ABD'nin de içinde olacağı bir askeri pakt istemekteydi. Böylece muhtemel bir savaşta ABD, ilk günden itibaren kendileriyle savaşa dahil olabilecekti (Baylis, 1984: 618-627). NATO'nun kurulması noktasında ortaya çıkan pürüzlerin kaldırılmasına ise Berlin ablukasının yardım ettiği ileri sürülebilir (Garnett vd., 2018: 112).

Attlee hükümetinin ortaya koyduğu çabanın da katkısıyla 1949'da NATO'nun kurulması, Birleşik Krallık'ın uzun vadedeki güvenlik çekinceleri için önemliydi. Diğer taraftan Birleşik Krallık, ABD'nin Avrupa savunması ve NATO temelinde yaptığı fedakarlığa karşı bazı maliyetlere katlanmak durumunda kalmıştır. Bu kapsamda NATO'nun kıtasal kara kuvvetlerine büyük bir katkı yapmış ve dönemin ABD Başkanı Truman'ın komünist yayılmacılığa karşı yürüttüğü küresel politikaya

(Kore Savaşı da dahil olmak üzere) askeri destek sağlamıştır. Aynı zamanda Birleşik Krallık, Batı Avrupa'nın savunulması noktasında da kendisini ABD'ye karşı sorumlu hissetmiştir. Ancak tüm bunları yaparken kendisini Batı Avrupa'da kurulacak bir ekonomik topluluğun oluşturulmasına yönelik çabanın dışında tutma yönünde bir irade ortaya koyması (Sanders, 1989: 7-8) izah edilmelidir. Bu noktada yapılacak en yalın açıklama Matthijs'in belirttiği üzere, Attlee'nin dış politika tercihlerini küresel aktörlük iddiasıyla Avrupa'dan uzaklaştırmış olduğudur (Matthijs, 2014: 92). Attlee'nin AKÇT'nin¹² oluşum sürecine yönelik mesafeli tutumu da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

İmparatorluğun tasfiyesine bakıldığında, Attlee döneminde büyük kırılmaların yaşandığı görülecektir. Bu bağlamda ilk olarak Ürdün'e değinmek yerinde olacaktır. Ürdün, 1946'da Britanya'dan bağımsızlığını alarak resmen bağımsız bir krallık haline gelmiştir. Ürdün bağımsızlığını elde etmesine rağmen Birleşik Krallık danışmanları, askeri komutanları ve kalkınma uzmanları aracılığıyla bu ülkedeki nüfuzunu korumaya devam etmiştir (Tal, 1995: 39). Hindistan, Pakistan ve Filistin'de yaşanacak gelişmeler ise bağımsızlığın sağlanmasının Ürdün kadar kolay olmayacağını göstermiştir.

Sanders'a göre Attlee hükümeti sömürcülere bazı anayasal reformlar vaat ederek, sömürgeciliğin sona ermesini geciktirmeye çalışmamıştır.¹³ Bu bağlamda Hindistan'da artan milliyetçiliği net bir biçimde görerek yönetimi sürdürmelerinin mümkün olmadığını gören Attlee, oluşabilecek sorunları da dikkate alarak mevcut koşullar altında ayrılmanın en iyi seçenek olduğunu düşünmüştür. Attlee'nin bu temelde Hindistan'ın bağımsızlığını sağlaması dikkate değer bir başarı olarak değerlendirilmiştir (Sanders, 1989: 78). Bu politika *Attlee Hükümeti'nde Maliye Bakanlığı görevinde bulunmuş olan Hugh Dalton'un "Bir yerde artık istenmiyorsanız ve sizi istemeyenleri bastırarak gücünüz yoksa yapılacak tek şey oradan çıkmaktır."* (Ferguson, 2015: 333) şeklinde ifade ettiği düşünceyle uyum içerisindedir.

II. Dünya Savaşı sürerken, Hindistan'ın iki eyalete bölünmesi fikri ön plana çıkmıştır. Bu noktada Britanya'nın zayıflayan yönetimi ve Hindistan'dan çekilme ihtimali ülkedeki düzensizliği arttırmıştır. Attlee, Müslüman ve Hindu topluluklarının liderleri arasındaki yaşanan anlaşmazlıkların çözülemeyeceği sonucuna vardığı için Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlığını sağlanması için Lord Mountbatten'i genel vali olarak atamış ve iki devletin bağımsızlığı gerçekleştirilmiştir (Bridges, 1968: 30). Ahuja'nın belirttiği üzere 15 Ağustos 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla sona eren uzun sömürge yönetimiyle Britanya, en değerli kolonisini de kaybetmiş oluyordu. Diğer taraftan

¹²Attlee'nin AKÇT'ye katılma davetini reddettiği dönemde muhalefetteki Muhafazakâr Parti'deki enternasyonalist düşünceye sahip siyasiler Avrupa Konseyi fikrini desteklemişler ve bu yönüyle Avrupa Konseyi'nin kurulmasında önemli bir yere sahip olmuşlardır (MacShane, 2012: 16).

¹³Attlee'nin 1945'in Eylül ayında hükümetinin Hindistan'da tam bir özyönetimin hızlıca gerçekleştirilmesini teşvik etmek için elinden gelenin en iyisini yapmaya kararlı olduğunu ortaya koyması (Parsons, 1945: 337-338) önemli olmakla birlikte, burada kullanılan kelimenin "özyönetim" olduğu ve bunun doğrudan bağımsızlık olarak anlamlandırılmayacağı açıktır.

kazandığı bağımsızlıkla Hindistan, küresel sömürgecilikten kurtulma sürecinde diğer uluslara da bir örnek teşkil ederek çok sayıda devletin bağımsızlığının önünü açmıştır (Ahuja, 2018: 3).

Esasında Britanya için Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlıkları Sovyetler Birliği, jeopolitik ve iletişim olanakları üzerinden istenmemiştir. Dışişleri bu noktadaki görüşünü zaman dilimine uygun olarak, Churchill ve Attlee'ye bildirmiştir. Bağımsızlığın ve bölünmenin kaçınılmaz olmasına bağlı olarak Britanya, jeopolitik ihtiyaçlarını büyük oranda karşılayacağına inandığı Pakistan'a ayrıca önem vermek durumunda kalmıştır. Bu noktada Bevin, Hindistan'ın bölünme sonrasında askeri ve ekonomik varlıkları adilce paylaşmaması ve Keşmir'de ortaya çıkan sorun sebebiyle Pakistan'ın azalan gücünün farkındaydı. Keşmir sorunu Hindistan ve Pakistan arasında bir seçim yapılmasını zorunlu kılacağı için Birleşik Krallık için istenmeyen bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Pakistan'ın bu zayıflığının kendi çıkarları için iyi olmayacağı düşüncesinden hareketle, Birleşik Krallık'ın Pakistan'a belirli bir oranda destek vermesi fikri ön plana çıkmıştır (Ankit, 2010: 50-51). Genel bir değerlendirme yapılırsa Attlee'nin Hindistan'ın bağımsızlığını kabulü, sanki bu ülkeyi kan dökülmeden bir tiranlığın pençesinden kurtarmış gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle Attlee'nin Hindistan'ı kurtaran adam olarak nitelendirilerek övülmesi (Garnett vd., 2018: 107), Birleşik Krallık'ın azalan gücünü görünür kılmamak için bir araç olarak kullanılmıştır.

Attlee Hükümeti elinde tutamayacağını öngördüğü yerlerin bağımsızlıklarını tanıma eğilimindeyken, Britanya İmparatorluğu'nun etkisini farklı bir yapılanmayla görece koruma çabasındaydı. Tam da bu noktada eski sömürgeleri 1949'da Londra Deklarasyonu ile kurulan "modern" Commonwealth içerisinde bağımsız olarak bir arada olabilecekleri ve onları net yükümlülükler altına sokmayan bir yapılanma içerisinde tutma fikri doğmuştur. Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka'nın Commonwealth üyelikleriyle birlikteliğin Anglo-Saxon yapısında yaşanan değişim, bağımsızlığını kazanan diğer eski sömürgelerin üyelikleri ile devam etmiştir (Erkul, 2021: 199-203). Attlee, Britanya İmparatorluğu'nun Commonwealth'e dönüşme sürecini önemsemiş ve bu sürece katkı sunduğunu da ayrıca belirtmiştir (Attlee, 1961: 1).

Barnes'in belirttiği üzere Birleşik Krallık, bağımsızlığını yeni kazanan eski kolonilerin büyük çoğunluğuyla zaman zaman gerginlikler yaşasa da Commonwealth, ticaret, kültürel bağlantılar, göç ve savunma anlaşmaları aracılığıyla ilişkileri korumaya devam etmiştir. Bağımsızlığını yeni kazanmış devlet açısından düşünüldüğünde, Britanya ile bağların korunması özellikle egemenlik ve sınır güvenliğini sağlamanın bir yolu olarak görülerek önemsenmiştir. Bu bağlamda Seylan'ın jeopolitik konumundan faydalanabilmenin, Seylan ile kurulacak iyi ilişkilerle mümkün olabileceğini öngören Britanya, dikkatli olması gerektiğinin farkında olarak, bağımsızlık öncesinde Seylan'a büyük bir özerklik sağlamıştı. Attlee'nin Hindistan'a bağımsızlık sağlayacak olması aynı kararın Seylan için de alınması beklentisini doğurmuştur. Böylece 1947'de imzalanan

savunma anlaşmasını 1948'de karşılıklılığı da esas alan bir bağımsızlık süreci izlemiş ve Seylan bağımsızlığını elde etmiştir (Barnes, 2022: 1093-1099).

Attlee döneminde bağımsızlığı verilen bir başka devlet Burma'ydı (Myanmar). Burma'nın bağımsızlık yasasının onaylanması için parlamentoda konuşan Attlee, bundan sonra Birleşik Krallık ve Burma arasındaki ilişkinin bir antlaşma temelinde ve iki ülke arasındaki dostluğa dayanacağını belirtmiştir. Attlee bağımsızlık antlaşması uyarınca Burma'nın bağımsızlığa kadar devam eden ve bu ülke için bağlayıcı olan sorumlulukları üstlendiğini, bir askeri misyon sağlayacak olmalarının yanında Burma'ya askeri teçhizat/egitim konusunda da yardım edeceklerini ve Burma'nın başka hiçbir ülkeden askeri misyon almamayı taahhüt ettiğini belirtmiştir. Kısaca Attlee, arkalarında dost bir ülke bırakarak buradan çekildiklerini açıklamaya çalışmıştır (UK Parliament, 1947 November 5).

İmparatorluğun tasfiyesine ilişkin olarak Orta Doğu da önem arz etmekteydi. Yukarıda değinildiği üzere Ürdün 1946'da bağımsızlığını kazanmıştı. Birleşik Krallık'ın Filistin'de sorumluluk üstlenmekten kaçınması ise sonuçları günümüzde de hissedilen bir kemikleşmiş sorunun doğmasına sebebiyet vermiştir.

Savaş sonrası dönemde Birleşik Krallık dış politikasında Avrupa'dan sonra Orta Doğu en büyük önceliğe sahip olan bölgeler arasındaydı. Ancak buna rağmen Başbakan Attlee ile Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı arasında özellikle Orta Doğu üzerine anlaşmazlık yaşanmaktaydı. Attlee'ye göre Orta Doğu'daki bazı bölgeler savunulmaya değer değildi. Diğer taraftan Orta Doğu'nun korunmasının Birleşik Krallık'ın "Dünya Gücü" statüsünü sürmesi için gerekli olduğuna inanan Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı bu görüşe karşıydı. Attlee'ye rağmen kabinede de bu görüşün kabul gördüğü not edilmelidir (Aktaran: Adamthwaite, 1985: 230). Biraz daha açmak gerekirse Shlaim'in belirttiği üzere Attlee, Birleşik Krallık'ın Orta Doğu'da sahip olduğu pozisyonu korumasını gerekli görmekte birlikte, Filistin'de kalmayı rasyonel bulmamaktaydı. O'na göre petrol kaynaklarının korunması ve Süveyş'in savunulmasında Filistin'in önemi abartıldığı gibi Britanya Barışı'nın (Pax Britannica) Filistin'deki manda yönetiminin varlığıyla devam edeceği düşüncesi de yanlıştı. Bu bağlamda ülkesinin gücünde meydana gelen azalmayı dikkate alan Attlee, Filistin'i terk etmeyi zorunluluk olarak değerlendirmiştir (Shlaim, 1989: 79).

Essasında Attlee'nin Filistin politikasının başbakan olmadan önce ve sonra farklılaştığı belirtilmelidir. Çünkü Attlee sonrasındaki süreçte Balfour Deklarasyonu'nu sonuçları itibarıyla eleştirmiş olsa da (Bloom, 1999: 163) İşçi Partisi'nin lideri olduğu 1935'te, İşçi Partisi'nin Filistin'de bir Yahudi Ulusal Evi kurulmasına verdiği desteği teyit etmiş ve partisinin Yahudi Ulusal Evi kavramıyla ilişkilendirilmesinden gurur duyduğunu belirtmiştir (Aktaran: Bloom, 1999: 154). Attlee başbakan olmasının ardından ise Filistin'e yapılan Yahudi göçüne karşı Birleşik Krallık'ın Arap taleplerini dikkate alması gerektiğini fark etmiş ve bu temelde bir politika izlemek durumunda kalmıştır (Kochavi, 1998: 163). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşik Krallık sorunu çözmek için kısa bir çaba harcamakla

birlikte bu sorundan kurtulmanın yolunu, meseleyi BM'ye taşımakta bulmuştur (Armaoğlu, 2017: 435).

Birleşik Krallık'ın Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına karşı mesafeli tutumu, 14 Mayıs 1948'de İsrail'in bağımsızlığını açıklamasının ardından da tanıma/tanınamama tartışmaları üzerinden devam etmiştir. Birleşik Krallık'ın bu politikasında İsrail'in bir devlet olarak bölgede yaşayabilirliği konusunda sahip olduğu güçlü çekinceleri belirleyici olmuştur. Bunun yanında İsrail'in varlığına yönelik çekincenin nedeni Birleşik Krallık'ın Müslüman dünyasındaki geniş çıkarlarına zarar vermek istememesiyle ilişkilidir (Haron, 1983: 217). Ancak bu çekincelere rağmen Birleşik Krallık'ın İsrail'i fiilen 1949 Mayıs ayında, hukuken ise 1950'nin Nisan ayında tanıdığı belirtilmelidir.

Son bir husus olarak Attlee'nin başbakanlığının son günlerinde imzalanan ve Birleşik Krallık'ın dışarıda bırakıldığı ANZUS (Australia, New Zealand, United States Security Treaty) hem Birleşik Krallık'ın azalan gücünü hem de ABD'nin güvenlik temelinde oluşturduğu küresel liderliği pekiştirmekteydi. Bu kuşkusuz Birleşik Krallık için bir aşağılanmayı da içermekteydi. Ancak burada daha da önemli olan, ABD tarafından yapılan bu aşağılanmanın ne ilk ne de son olduğuydu.

4. Attlee Dönemi Dış Politikasının Başarı ve Başarısızlık Temelinde Değerlendirilmesi

Thornton'a göre, 1945 sonrasında ülke içine yönelik olarak büyük sosyal reformlar gerçekleştirmeye kararlı olan Attlee Hükümeti, dikkatini iç meseleler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu yoğunlaşma sebebiyle hükümet dış meseleleri, iç politikaya ilişkin çabaları kesintiye uğratan birer engel olarak değerlendirmeye başlamıştır. Thornton Attlee'nin Hindistan'ı ve Filistin'i aceleci bir biçimde terk etmesini de buna bağlamıştır. Bahsi geçen politikanın bir sonucu olarak Birleşik Krallık küresel anlamda sahip olduğu etkisini ve gücünü de aşındırmıştır (Thornton, 1963-1964: 19-20). II. Dünya Savaşı sonrasında imparatorluğun kaybedildiği gerçeğiyle yüzleşmişti. Diğer taraftan gücün azalması da bir diğer önemli sorundu ve azalan güç imajlanmaya çalışılsa da bu konuda yeterince sonuç alınmadığı açıktı. Diğer bir ifadeyle deniz ötesinde Britanya, propaganda üzerinden gücünü olduğundan fazla görünür kılmaya çalışsa da bu konuda gerçek anlamda bir başarıya ulaşamamıştır (Taylor, 1989: 27). Attlee'nin Birleşik Krallık'ın küresel anlamda azalan gücünü ABD ile ikame edebileceğine yönelik düşüncesi de sorunliydu.

Diğer bir ifadeyle Birleşik Krallık için ABD ile özel bir ilişki kurulması ve ABD'nin sahip olduğu gücün Birleşik Krallık'ın amaçları doğrultusunda kullanılması yönündeki öngörü (Reynolds, 1988-1989: 111) yanlıştı. Ayrıca Attlee'nin ABD ile ilişkilerinde uyum yakalayamaması onun sol/sosyalist bir görüşe sahip olması ve bunun ABD'de yarattığı kuşkuyla da ilişkilidir. Bu noktada Attlee kendisi ve partisinin üzerindeki çekinceleri ortadan kaldırmak amacındaydı.

Attlee, Mart 1948'de Avam Kamarası'na yaptığı açıklamada hassas olarak kabul edilen görevlerde bulunan komünistleri ve faşistleri görevlerinden uzaklaştıracak

bir prosedürün izlendiğini ve bununla elde edilen sonuçları açıklamıştır. Ortaya koyulan 'tasfiye prosedürü' istihbarat servislerinin ilgili kişilerle ilgili dosyaların kontrolünü de içermekteydi. İnceleme sonrasında komünist ya da faşist bağlantıları olduğu anlaşılan bir kamu görevlisine yüksek derecede kabul edilebilecek gizli belgelere erişim sağlayamayacağı bir görev teklif edilecekti. Bunun mümkün olmaması durumunda ise itiraz hakkı bulunmakla birlikte ilgili kişinin görevine son verilecekti (Hennessy ve Brownfeld, 1982: 966-967). Buna ek olarak Attlee, düşünce yapısının Sovyetler Birliği'nden düşünsel anlamda ayrıldığını ön plana çıkararak, kendisi üzerindeki ön yargıları yıkmaya çabalaması not edilmelidir. Attlee 1949 Mayıs ayında bir toplantıda, Sovyetler Birliği'ne sert eleştirilerde bulunmuştur. O'na göre Sovyetler Birliği Marshall Planı'nın başarısız olması için çabalamaktaydı. Ayrıca ideolojik bir emperyalizm üzerinden dünyayı hizaya sokma gayreti içerisinde olan Sovyetler Birliği, ekonomik konulara odaklanarak özgürlük kavramını daraltmıştır (Daily Telegraph, 1949: 2). Görüldüğü üzere Attlee'nin Sovyetler Birliği'ne yönelik bakış açısı, başbakan olmasının ardından kısa bir sürede değişmiştir.

Diğer bir ifadeyle Attlee 1937 yılında yayınlanan kitabında “*Tüm ülkelerdeki Sosyalistler, militarizm ve emperyalizmin öğretisi ve ideallerinin ortak reddi konusunda birleşmişlerdir ve insanlığın siyasi ve ekonomik kurtuluşunun en geniş ve en cömert iş birliğinde yattığına inanmışlardır. Sosyal adalet barışçıl bir dünyanın temeli olmalıdır...*”(Attlee, 1937: 199) şeklinde belirttiği düşüncesinden uzaklaşırken, ABD nezdinde sahip olduğu sosyalist tanımlamasından da tam olarak kurtulamamıştır. Attlee bazı hususlarda ABD ile politik bir uyum yakalayarak Avrupa'nın güvenliği/yeniden inşası ve NATO konularında başarıya ulaşmış olsa da çok sayıda konuda ABD ile anlaşmazlıklar baş göstermeye devam etmiştir. Tüm bunlara rağmen Attlee'nin ortaya koyduğu başarı, ABD'nin fevri olarak nitelendirilebilecek eylemlerinin önüne geçme çabasına ilişkindir.

Dockrill'in belirttiği üzere Birleşik Krallık'ın gözünde ABD, dünya gücünün sorumluluklarını anlama konusunda yeni bir aktördü ve sahip olduğu gücün kullanımında sorumsuz olma eğilimindeydi. Ayrıca ABD savaşın yıkımıyla karşı karşıya kalma tecrübesinden uzak olduğu için dünyayı felakete sürükleyebilecek bir potansiyele sahipti. Birleşik Krallık'ın bu noktadaki katkısı, ABD'nin daha ılımlı bir tutum takınmasına yardımcı olmasıyla ilişkiliydi (Dockrill, 1986: 475). ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrasında bir süre nükleer silaha sahip olan tek aktör olması da ABD'nin “frenlenmesini” gerekli kılmaktaydı. Zaten Kore Savaşı bunu açıkça ortaya koymuştu. Birleşik Krallık iki yüzyıldan fazla süren küresel liderliğinin de bir getirisi olarak temkinli davranmanın önemini kavramıştı. Birleşik Krallık'ın benzer bir tutumu Almanya'daki işgal bölgelerinin kontrolü esnasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda da sergilendiği not edilmelidir. Bu noktada Attlee'nin ABD nezdindeki çabaları Kore'deki savaşın yayılmaması veya Avrupa'da yeni krizlerin yaşanmaması için önemliydi.

Bartlett'in belirttiği gibi Birleşik Krallık üzerinde nihai anlamda kontrol uygulayamayacaklarını anladıkları bir ABD, nükleer varlığıyla karşı karşıya kalmıştır (Bartlett, 1989: 90). Attlee'nin nükleer silahlara ilişkin düşüncesinin de bu noktada şekillendiği ileri sürülebilir. 1947'de Attlee, ülkesinin caydırıcı olabilmesi için nükleer silaha sahip olması gerektiğine ikna olarak, bu silahın geliştirilmesine devam etme yönündeki iradeyi desteklemiştir (Bartlett, 1989: 74). Attlee'nin yaşanan ekonomik sorunlara rağmen nükleer silah sahibi olunmasına yönelik ortaya koyduğu irade, ABD ile ilişkiler ve nükleer silahların kullanımına ilişkin belirsizlik dikkate alındığında, rasyoneldi. Elbette ülkenin yeniden inşası ve ekonomik-sosyal reformlar dikkate alındığında nükleer silah geliştirmek halk tarafından kabul görmeyebilirdi. Ancak II. Dünya Savaşı'nın yıkımı henüz hafızalardaki yerini koruduğu için halk silahlanmaya veya daha büyük bir savaşı önleyebilecek savaflara müdahil olunması hususunda destekleyici bir tutum içerisindeydi.

Clements'in Gallup verilerine bağlı olarak aktardığı üzere, ekonomik zorluklara rağmen¹⁴ Birleşik Krallık halkının¹⁵ (Ağustos 1950'de) %78'i Kore Savaşı bağlamında savunma harcamalarının artmasını desteklerken, buna karşı çıkanların oranının yalnızca %14'te kaldığı dikkate alınmalıdır. Benzer bir biçimde Ocak 1951'de ankete katılanların %67'si yeniden silahlanmaya yönelik harcamaların artırılması teklifini desteklerken, yalnızca dörtte biri buna karşı görüş bildirmiştir (Aktaran: Clements, 2019:164). Azalan küresel güce rağmen önemli görülen yerlerde Birleşik Krallık'ın doğru dış politika kararları aldığı belirtilebilir. Bunların başında da Hong Kong gelmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması, Hong Kong için de bir belirsizliği beraberinde getirmiştir. Çin'in komünist birliklerinin 1949 Ekim ayında Hong Kong sınırına gelmesi sonrasında Birleşik Krallık'ın Hong Kong'u koruyacağı yönünde gösterdiği kararlılık, Çin'in olası saldırısının önüne geçilmesinde belirleyici unsurlardan biri olmuştur (Louis, 1997: 1052-1053). Çin ile gerekirse savaşılacağına gösterilmesi üzerinden sergilenen bu kararlılık, Birleşik Krallık'ın sahip olduğu büyük güç olma iddiasının korunması için hayati öneme sahipti ve Attlee'nin riskler barındırmasına rağmen aldığı bu karar yerindeydi. Attlee, Britanya İmparatorluğu'nun dağılacağını öngörmüştü ancak bu dağılma süreci başka bir aktörün topraklarını elinden almasıyla değil kendi kontrolünde gerçekleşmeliydi. Bu bağlamda Çin'in Hong Kong'u işgali fazlasıyla sorunlu bir süreci başlatabileceği için önemsenmiştir. Peki, İmparatorluğun kontrollü tasfiyesi noktasında Attlee başarılı olmuş mudur?

Moore'a göre Hindistan'ın bölünmesi ve Dominyon statüsü verilerek bağımsızlığını elde etmesi, Attlee Hükümeti'nin en büyük başarısıydı (Moore, 1983: 1). Hükümet

¹⁴Ekonomik sorunlar açısından 1949'un büyük zorlukları beraberinde getirdiği görülmüştür. 1949'da Attlee Hükümeti kaçınılmaz olarak poundun dolar karşısındaki değerini 4,03'ten 2,80'e çekerek, parasını yaklaşık %30 oranında devalüe etmiştir. (Garnett vd., 2018: 100).

¹⁵Ankete katılanların.

açısından başarı olarak görülen bu gelişme, Hindistan ve Pakistan arasında kemikleşmiş olan Keşmir sorununu da doğurduğu gibi çok sayıda savaşa sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan bir başka kemikleşmiş sorun olan Filistin sorununun ortaya çıkışı yalnızca Attlee'ye atfedilemese de sorumluluk büyük oranda O'na aittir.

Ferguson'un belirttiği üzere Britanyalılar Filistin'den "sıvışarak", yeni kurulan İsrail devletinin bir devlete sahip olmayan Filistinlilerle ve komşu Arap devletleriyle yaşadığı sorunu dünyaya miras bırakmışlardır (Ferguson, 2015: 334). Elbette diğer Avrupalı devletler gibi Birleşik Krallık da II. Dünya Savaşı sonrasında ulusal ihtiyaçlarını dikkate alarak fedakârlık yapacak durumda değildi. Bu bağlamda Birleşik Krallık'ın kendi ulusal ihtiyaçlarını öne alan bir bakış açısına sahip olmaması gayet anlaşılabilir bir görüntü vermekteydi (Morgan, 1989: 230). Ancak şu husus belirtilmelidir ki başka uluslar için fedakarlıkta bulunmakla sorumluluktan kaçınmak aynı şeyi ifade etmeyecektir.

Harris ise Hindistan ve Filistin'in başarı/başarısızlık temelinde ayrı ayrı ele alınması gerektiğini belirtmiştir. O'na göre Hindistan'dan bir anlaşma ve iki bağımsız devletle ayrılan Birleşik Krallık, Filistin'den ardında bir anarşi bırakarak çekilmiştir. Bu yönüyle Harris'e göre Attlee'nin bizatihi ilgilendiği Hindistan bir dış politika başarısıyken, Filistin açık bir başarısızlığı sembolize etmekteydi. Attlee her ne kadar Filistin sorununu Bevin'e devretmiş olsa da Filistin'deki başarısızlığın da Attlee tarafından üstlenilmesi gerekmektedir (Harris, 1982: 388). Harris'in düşüncesindeki temel sorun ise Hindistan'ın kanlı bir bölünme yaşaması ve Keşmir sebebiyle Hindistan ve Pakistan'ın defalarca savaşmış olduklarının unutulmasıdır.

Attlee "sorumsuzluk yılları" olarak tanımladığı başbakanlık sonrası dönemde de uluslararası politikaya ilişkin konularda görüşlerini bildirmeye devam etmiştir. Bu dönemde kolonyalizme karşı mesafeli tutumunu devam ettiren Attlee Anthony Eden'in 1956'da Süveyş'e düzenlediği askerî harekâtı kolonyalizm ve saldırganlık temelinde eleştirmiştir. Attlee'nin aynı zamanda Harold McMillan'ın "değişim rüzgârı" konuşmasını takdir ettiği ve Afrika'nın dekolonizasyon sürecini desteklediği de belirtilmelidir (Theakston, 2010: 151-152). Ayrıca 1949'da Commonwealth'in modern bir biçimde yeniden yapılandırılması, Attlee döneminde gerçekleştirilen en başarılı dış politika hamlelerinden birisidir.

Rose, Attlee dönemini Ulusal Sağlık Sistemi (NHS), ulusal sigorta planı, ekonomideki millileştirilmesi (kömür-gaz-elektrik-demiryolları-çelik endüstrisi), enflasyonun önlenmesi, gıda yardımları, demokratikleşme çabaları ve istihdam üzerinden büyük başarılarla dolu olarak nitelemiştir (Rose, 1975: 699). Adamthwaite da çok sayıda kişinin Attlee döneminde ortaya koyulan dış politika tercihlerini olumlu bulduklarına değinmiştir (Adamthwaite, 1985: 232). Burada sorulacak soru, Attlee ve hükümetinin kim açısından başarılı olduğuydu. Attlee Britanya halkı için bugün halen önemli bir lider olarak görülmeye devam ediyor. Bunda kuşkusuz II. Dünya Savaşı sonrasında ülkesine yönelik gerçekleştirdiği reformların önemi büyüktür. Ancak küresel açıdan bakıldığında, aynı zamanda

arkasında büyük sorunlar bırakarak bu reformları mümkün kıldığı düşünüldüğünde, Attlee'nin ülke içine dönük başarıları tartışmalı hale gelecektir.

Peki, 1967'deki ölümünün hemen sonrasında Birleşik Krallık'ın refah devleti temelinde yeniden yapılandırılması ve Hindistan'a bağımsızlığın verilmesindeki rolü üzerinden yapılan haberlerle anılan Attlee (Earl Clement Attlee, 1967: 443) başarılı bir başbakanlık dönemi geçirdiyse, iktidarı neden görece kısa sürmüştür? İşçi Partisi 1950 seçimlerini az bir çoğunlukla da olsa kazanmasına rağmen parti içindeki bölünmeler kontrol edilebilirliğini kaybetmekteydi. Diğer taraftan Attlee'nin partideki önemli siyasilerle yaşadığı ayrılıklar, partinin yanında hükümeti de zayıflatmaktaydı. Yaşanan anlaşmazlıkların bir sonucu olarak gelen istifalar, Attlee'nin 1951'de erken seçim talebinde bulunmasını beraberinde getirmiştir. 1951 seçimlerini Muhafazakâr Parti parlamentoda çoğunluğu sağlayarak kazanmasıyla, İşçi Partisi'nin iktidarı da sona ermiştir (Brooke, 1998: 313). Yine de Attlee, İşçi Partisi'nin içinde bulunduğu karmaşaya rağmen 1951 seçimlerinde en fazla oyu almayı başarmıştır. Ancak Muhafazakâr Parti bu seçimde daha fazla sandalyeye sahip olarak hükümeti oluşturmuştur (Laybourn, 2002: 15). Bu bakımdan değerlendirildiğinde Attlee, 1951'de de halkın çoğunluğunun desteğini almayı başarmıştır.

5. Sonuç

Attlee, üniversite öğrenciliği döneminde siyasette aktif bir rol almadığı gibi siyasi hırslardan da uzaktı. Attlee'nin hayata dair amacı, ilgi duyduğu edebiyatı takip etmesini sağlayacak bir geçim sağlamak üzerineydi (Bridges, 1968: 16). Devam eden süreçte sosyal hizmetlere yönelmesi, O'nun düşünceleri üzerinde büyük etki etmiş ve siyaseti sosyal temeldeki düşüncelerini hayata geçirmek için bir araç haline getirmiştir. İşçi Partisi içerisindeki siyasi yükselişi Attlee'yi önce partinin lideri kılmış, II. Dünya Savaşı sırasında hükümette Başbakan Yardımcısı olması ise O'na yönetsel bir tecrübe kazandırmıştı. 1945 ve 1951 yılları arasında yaptığı başbakanlık ise Attlee'nin Britanya toplumu ve İşçi Partisi için önemli bir siyasi figüre dönüşmesini sağlamıştır. Attlee iktidara geldiğinde, çökmüş bir ekonomi ve geleceği belirsizleşmiş bir imparatorlukla ilgilenmek durumundaydı. Bu noktada Attlee'yi zorlayan husus, Birleşik Krallık'ın II. Dünya Savaşı'nı kazanmasına rağmen dünya gücü sıfatını kaybetmesi ve buna bağlı olarak azalan gücüydü.

Modelski'nin belirttiği üzere 18. Yüzyıl ile başlayıp, iki yüzyıldan fazla sürerek II. Dünya Savaşı ile son bulan Britanya'nın dünya gücü konumu (Modelski, 2005), Attlee'nin küresel önceliklerden ziyade sosyal ve ekonomik konularda ulusal reformasyona odaklanmasını beraberinde getirmiştir. Böyle bir reformun mevcut ekonomik durumda gerçekleştirilebilmesi mümkün olmadığı için ABD'den alınacak yardım hayati bir öneme sahip olmuştur. ABD'nin desteği aynı zamanda Avrupa'nın yeniden inşası için de gerekliydi. Birleşik Krallık ekonomisinin içinde bulunduğu durum ve ABD desteğine olan ihtiyaç, ekonominin dış politika üzerinde belirleyici olduğu bir dönemi başlatmıştır.

Bu belirleyicilik nedeniyle Birleşik Krallık, Almanya'daki işgal bölgesini ABD ile birleştirerek buradaki kontrol ve planlamayı büyük ölçüde ABD'ye devretmiş, Sovyetler Birliği'ne yönelik bakış açısını ABD'yi memnun edecek şekilde revize etmiş, nükleer teknolojinin geliştirilmesi ve atom silahlarının kullanımı konusunda ABD'nin Birleşik Krallık'ı dışarıda bırakmasına yeterince tepki göstermemiş ve Kore'de ABD'ye destek verme yoluna gitmiştir. Bu dönemde ABD'nin gücü, Birleşik Krallık için önemli olmakla birlikte, bu gücün Birleşik Krallık'ın çıkarlarıyla uyumlu olmayabileceği de görülmüştür. Benzer bir biçimde ABD yardımına duyulan ihtiyaç, müzakere gerektiren konularda Birleşik Krallık'ın pozisyonunu da zora sokmuştur. ABD ile ilişkilerde yaşanan sorunlara rağmen NATO'nun kurulmasında, ABD'nin Avrupa'nın yeniden inşası için verdiği desteğin sağlanmasında ve Kore'de ABD'nin fevri kararlar almaktan uzaklaştırılması noktasında Attlee'nin doğru bir strateji izlediği ileri sürülebilir.

Attlee'nin dış politikadaki en önemli başarılarından biri de Commonwealth'in yapısında bir değişikliğe gidilmesidir. Böylece eski kolonilerin bağımsız devletler olarak buraya dahil edilerek, ilişkilerin farklı bir temelde korunmaya çalışılması mümkün kılınmıştır. İmparatorluğun kontrollü bir biçimde tasfiye edilmesi Attlee için önemliyken, bu noktada ulusal reformasyon çabalarını ve azalan gücü de dikkate alarak Keşmir ve Filistin'de sorunların çözülmesi için gereken iradenin ortaya koyulmaması, O'nun en önemli dış politika hatalarındandır. Elbette Birleşik Krallık'ın önceliklerinden fedakârlık ederek bu sorunları çözmesi gerektiği eleştirisi, o günün şartları da dikkate alınarak Attlee'ye yönlendirilemez. Ancak Britanya İmparatorluğu'nun oluşumunda sorumlu olduğu sorunları çözme iradesini göstermemesi, Attlee'yi sorumlu kılar. Attlee'nin bu sorunları BM'ye devretme yoluna gitmesi de bu sorumluluğu azaltmayacaktır.

Çok sayıda kişi Attlee'yi Birleşik Krallık'ın barış zamanındaki en başarılı başbakanı olarak görmeye devam etmekte (Adams, 2007: 42) ve bu noktada makalede de ele alındığı üzere Attlee dönemi, çok sayıda iç ve dış politika başarısının elde edildiği bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle Britanya toplumu nezdinde başarılı bir başbakanlık yapmış olsa da Attlee'nin Birleşik Krallık için en başından beri sorumlu olunan sorunlardan kaçınmanın kolaylığını tercih ettiği ve halefleri için de olumsuz bir örnek oluşturduğu vurgulanmalıdır. Tüm bunlar dikkate alındığında, Attlee'nin liderliği Britanya toplumu nezdinde başarıyla anılmaya devam etse de neden olduğu olduğu kemikleşmiş sorunlar, O'nun küresel kamuoyunun "vicdanında" tekrar tekrar "yargılanmasına" sebep olmaktadır.

Kaynakça

- Adams, S. (2007). *Great Britons Leaders: 20 Lives in Brief*. Franklin Watts.
- Adamthwaite, A. (1985). Britain and the World, 1945-9: The View From the Foreign Office. *International Affairs*. 61(2), 223-235.
- Ahuja, R. (2018). Authoritarian Shadows: Indian Independence and the Problem of Democratisation. *Social Scientist*. 46(5-6), 3-20.

Ankit, R. (2010). 1948: The Crucial Year in the history of Jammu and Kashmir. *Economic and Political Weekly*, 45(11), 49–58.

Armaoğlu, F. (2017). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Attlee, C. R. (1920). *The Social Worker*. London: G. Bell and Sons.

Attlee, C. R. (1937). *The Labour Party in Perspective*. London: Victor Gollancz LTD.

Attlee, C. R. (1954a). Britain and America: Common Aims, Different Opinions. *Foreign Affairs*, 32(2), 190–202.

Attlee, C. R. (1954b). *As it Happened*. New York: Viking Press.

Attlee, C. R. (1961). *Empire into Commonwealth*. London & New York: Oxford University Press.

Barnes, R. (2022). ‘In the Mutual Interest’: The Making and Breaking of the United Kingdom-Ceylon Defence Agreement, 1947–1957. *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, 50(6), 1093–1122.

Bartlett, C. J. (1989). *British Foreign Policy in the Twentieth Century*. Macmillan Education.

Baylis, J. (1984). Britain, the Brussels Pact and the Continental Commitment. *International Affairs*, 60(4), 615–629.

Bew, J. (2017). *Clement Attlee The Man Who Made Modern Britain*. Oxford University Press.

Black, J. (2017). *Kısa İngiltere Tarihi*. (Ekin Duru, Çev.), İstanbul: Say Yayınları.

Bloom, C. (1999-2001). The British Labour Party and Palestine, 1917—1948. *Jewish Historical Studies*, 36, 141–171.

Bridges, L. (1968). Clement Richard Attlee First Earl Attlee. 1883-1967. *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*, 14, 15–36.

Brooke, S. (1998). Clement Richard Attlee, First Earl of Prestwood. Robert Eccleshall ve Graham Walker (Ed.), *The Biographical Dictionary of British Prime Ministers* içinde (ss. 305-315). London: Routledge.

Buchanan, T. (2016). ‘Loyal Believers and Disloyal Sceptics’: Propaganda and Dissent in Britain during the Korean War, 1950–1953. *History*, 101(5 (348)), 736–755.

Canbolat, İ. S. (2023). *Değişen Dünyada Almanya ve Alman Dış Politikası: Ulusal Çıkar Birlik ve Kamuoyu Tercihini Açısından Bir İnceleme*. Bursa: Ekin.

Clements, B. (2019). *British Public Opinion on Foreign and Defence Policy 1945–2017*. Routledge.

- Daily Telegraph*, (1949 April 11). Attlee is Warning On Reds. 2-2.
- Deighton, A. (1987). The “Frozen Front”: The Labour Government, the Division of Germany and the Origins of the Cold War, 1945-7. *International Affairs*, 63(3), 449–465.
- Dockrill, M. L. (1986). The Foreign Office, Anglo-American Relations and the Korean War, June 1950-June 1951. *International Affairs*, 62(3), 459–476.
- Earl Clement Attlee, 1883-1967. (1967). *Social Service Review*, 41(4), 443–443.
- Eden, A. (1950). *Days for Decision*. Boston, Houghton Mifflin.
- Erkul, İ. Ç. (2021). *Commonwealth’i Anlamak Beşikten Mezara Britanya İmparatorluğu*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Ferguson, N. (2015). *İmparatorluk Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*. (Nurettin Elhüseyni, Çev.), İstanbul: YKY Yayınları.
- Foot, R. J. (1986). Anglo-American Relations in the Korean Crisis: The British Effort to Avert an Expanded War, December 1950–January 1951. *Diplomatic History*, 10(1), 43–57.
- Garnett, M., Mabon, S. ve Smith, R. (2018). *British Foreign Policy Since 1945*. New York: Routledge.
- Gaskarth, J. (2013). *British Foreign Policy*. Polity Press.
- Géraud, A. (1954). Rise and Fall of the Anglo-French Entente. *Foreign Affairs*, 32(3), 374–387.
- Gormly, J. L. (1984). The Washington Declaration and the “Poor Relation”: Anglo-American Atomic Diplomacy, 1945–46. *Diplomatic History*, 8(2), 125–143.
- Gowing, M. (1989). Britain, America and the Bomb. Michael Dockrill ve John W. Young (Ed.), *British Foreign Policy, 1945-56* içinde (ss. 31-46). Palgrave Macmillan.
- Grant, P. A. (1995). President Harry S. Truman and the British Loan Act of 1946. *Presidential Studies Quarterly*, 25(3), 489–496.
- Haney, J. (1988). *Clement Attlee*. New York: Chelsea House.
- Haraszti, É. H. (1988). British Foreign Policy and Eastern Europe Under the Labour Government 1945-1951. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 34(2/3), 279–290.
- Haron, M. (1983). Britain and Israel, 1948-1950. *Modern Judaism*, 3(2), 217–223.
- Harris, K. (1982). *Attlee*. London: Weidenfeld and Nicolson.

Hennessy, P. ve Brownfeld, G. (1982). Britain's Cold War Security Purge: The Origins of Positive Vetting. *The Historical Journal*, 25(4), 965–974.

Howell, D. (2006). *Attlee*. London: Haus Publishing.

Jones, M. (2011). Great Britain, The United States, and Consultation Over Use of the Atomic Bomb, 1950—1954. *The Historical Journal*, 54(3), 797–828.

Kennedy, P. (1990). *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri, 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*. (Birtane Karanakaç, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kissinger, H. A. (1982). Reflections on a Partnership: British and American Attitudes to Postwar Foreign Policy. *International Affairs*, 58(4), 571–587.

Kochavi, A. J. (1998). The Struggle Against Jewish Immigration to Palestine. *Middle Eastern Studies*, 34(3), 146–167.

Kundnani, H. (2019-2020). Bevin, the International Realist. *The World Today*, 75(6), 21.

Laybourn, K. (2002). *Fifty Key Figures in Twentieth-Century British Politics*. London & New York: Routledge.

Louis, R. (1997). Hong Kong: the Critical Phase, 1945-1949. *The American Historical Review*, 102(4), 1052–1084.

Lowe, P. (1989). The Korean War in Anglo-US Relations, 1950-53, Michael Dockrill ve John W. Young (Ed.), *British Foreign Policy, 1945-56* içinde (ss. 126-148). Palgrave Macmillan.

MacShane, D. (2012). Council Of Europe: the Soft Power Twin. *The World Today*, 68(1), 16–17.

Matthijs, M. (2014). Britain and Europe: the End of the Affair? *Current History*, 113(761), 91–97.

Melissen, J., ve Zeeman, B. (1986-1987). Britain and Western Europe, 1945-51: Opportunities Lost? *International Affairs*, 63(1), 81–95.

Modelski, G. (2005). Küresel Politikanın Uzun Döngüsü ve Ulus Devlet, *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), 3-30.

Moore, R. S. (1983). *Escape From Empire: the Attlee Government and the Indian Problem*. Oxford: Clarendon Press.

Morgan, K. O. (1989). *Labour in Power, 1945-195*. Oxford University Press.

Murfett, M. H. (2014). Another Jewel Forsaken: The Role of Singapore in British Foreign and Defence Policy, 1919–68. Malcolm H. Murfett (Ed.), *Shaping British Foreign and Defence Policy in the Twentieth Century A Tough Ask in Turbulent Times*. içinde (ss. 159-192). Palgrave Macmillan.

- Onslow, C. G. D. (1951). West German Rearmament. *World Politics*, 3(4), 450–485.
- Özdal, B. (2021). Marshall Planı. Barış Özdal ve R. Kutay Karaca (Ed.). *Diplomasi Tarihi II*. içinde (ss. 262-262). Bursa: Dora Yayınları.
- Parsons, R. (1945). The Labor Party and India. *Far Eastern Survey*, 14(23), 337–339.
- Pearce, R. D. (1997). *Attlee*. New York: Longman.
- Prime Minister Attlee. (1951). *Current History*, 20(113), 47–49.
- Prime Minister Clement Attlee. (1945). *Social Service Review*, 19(3), 426–428.
- Reynolds, D. (1988-1989). Rethinking Anglo-American Relations. *International Affairs*, 65(1), 89–111.
- Rose, R. (1975). Clement Attlee. Herbert Van Thal (Ed.), *The Prime Ministers: From Sir Robert Walpole to Edward Heath* içinde (ss. 689-702). New York: Stein and Day.
- Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih (1918-1994)*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sanders, D. (1989). *Losing an Empire, Finding a Role an Introduction to British Foreign Policy Since 1945*. Macmillan Education.
- Scott, L. (2006). Labour and the Bomb: The First 80 Years. *International Affairs*, 82(4), 685–700.
- Shlaim, A. (1985). The Partition of Germany and the Origins of the Cold War. *Review of International Studies*, 11(2), 123–137.
- Shlaim, A. (1989). Britain and the Arab- Israeli War of 1948, Michael Dockrill, ve John W. Young (Ed.), *British Foreign Policy 1945-56* içinde (s. 77-100). Palgrave Macmillan.
- Smith, R. ve Zametica, J. (1985). The Cold Warrior: Clement Attlee Reconsidered, 1945-7. *International Affairs*, 61(2), 237–252.
- Spitzer, N. (1988). Dividing a City. *The Wilson Quarterly*, 12(3), 100–122.
- Tal, L. (1995). Britain and the Jordan Crisis of 1958. *Middle Eastern Studies*, 31(1), 39–57.
- Taylor, P. M. (1989). The Projection of Britain Abroad, 1945-51, Michael Dockrill ve John W. Young (Ed.), *British Foreign Policy, 1945-56* içinde (ss.9-30). Palgrave Macmillan.
- Theakston, K. (2010). *After Number 10 Former Prime Ministers in British politics*. Palgrave Macmillan.
- Thornton, A. P. (1963-1964). Decolonisation. *International Journal*, 19(1), 7–29.

Toye, R. (2003). The Attlee Government, the Imperial Preference System and the Creation of the Gatt. *The English Historical Review*, 118(478), 912–939.

UK Parliament. (1947 November 5). Burma Independence Bill. <https://hansard.parliament.uk/commons/1947-11-05/debates/b1170b18-5d77-4364-ba97-4a573172c43e/BurmaIndependenceBill> (Erişim: 19.04.2024).

University of Leeds. (13 October 2016). Britain's post-war prime ministers ranked by politics experts <https://www.leeds.ac.uk/news-society-politics/news/article/3930/britain-s-post-war-primeministers-ranked-by-politics-experts> (11.05.2024).

Weiler, P. (1987). British Labour and the Cold War: The Foreign Policy of the Labour Governments, 1945-1951. *Journal of British Studies*, 26(1), 54–82.

Whitworth, W. (2021). West German Rearmament Protests and the Reframing of Germany as Pacifist. *European Review of International Studies*, 8(2), 166–190.

Trafik Sıkışıklığı Ücretlendirmesinin Toplumsal Kabul Edilebilirliğini Etkileyen Faktörler: Örnek Dünya Uygulamaları*

Araştırma Makalesi /Research Article

Setenay ŞEVİK¹

Levent Yahya ESER²

ÖZ: Sıkışıklık ücretlendirmesi, ulaşım altyapısının verimliliğini artırmayı amaçlayan mali bir uygulamadır. Sıkışıklık ücretlendirmesinin trafiği azaltmadaki başarısına rağmen, uygulamanın hayata geçirilmesindeki en büyük engel, toplumsal kabul edilebilirliktir. Bu çalışmanın amacı; sıkışıklık ücretlendirmesinin toplumsal kabulünü etkileyen faktörleri ortaya koymaktır. Çalışmada; ücretlendirmenin başarıyla uygulandığı Singapur, Londra ve Stockholm deneyimleriyle; toplumsal kabulü sağlayamayarak ücretlendirmenin son bulduğu Hong Kong, Edinburgh ve New York örnekleri ele alınmaktadır. Bu çalışma gerek literatür gerekse ülke deneyimlerinden hareketle ücretlendirmeyi etkileyen faktörleri belirlemesi açısından özgünlük taşımaktadır. Araştırma sonucunda trafik sıkışıklığı ücretlendirmesindeki toplumsal kabulü etkileyen on beş faktör belirlenerek gelecekte uygulanacak olası bir ücretlendirmede bu faktörlere dikkat edilmesi gerektiği politika çıkarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trafik sıkışıklığı, sıkışıklık ücretlendirmesi, toplumsal kabul edilebilirlik

Factors Influencing the Public Acceptability of Congestion Pricing: Examples of Global Implementations

Abstract: Congestion pricing is a fiscal practice aimed at enhancing the efficiency of transportation infrastructure. Despite its success in reducing traffic, the greatest barrier to its implementation is public acceptability. This study aims to identify the factors affecting the public acceptability of congestion pricing. It examines the experiences of Singapore, London, and Stockholm, where pricing has been successfully implemented, alongside Hong Kong, Edinburgh, and New York, where efforts to gain public acceptance have failed, ending the pricing initiatives. The study is original in its identification of influencing factors through both literature review and analysis of country experiences. Fifteen factors impacting public acceptability have been identified, providing policy implications for attention to these factors in future congestion pricing schemes.

Keywords: Traffic congestion, congestion pricing, public acceptability

Geliş Tarihi / Received: 27/06/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 15/08/2024

* Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Maliye Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Levent Yahya ESER danışmanlığında hazırlanan "Trafik Sıkışıklığı Ücretlendirmesinin Toplumsal Kabul Edilebilirliği: İstanbul Örneği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, setenaysevik@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0148-5383>

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Mali İktisat ABD, leventyahyaeser@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9293-8957>

1. Giriş

Ulaşım altyapısının genel verimliliğinin artırılması amacıyla yapılan trafik sıkışıklığı ücretlendirmesi; trafik yoğunluğunu azaltmayı, toplu taşımayı teşvik etmeyi ve gereksiz seyahatleri kısıtlamayı hedefleyen mali bir uygulamadır. Ancak Bir ülkede/bölgede sıkışıklık ücretlendirme sisteminin uygulanmasındaki en büyük engellerden biri, toplumsal kabul edilebilirliğin sağlanmasıdır. Bu nedenle, bütün kamu politikalarında olduğu gibi sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının başarılı olması, halk tarafından kabul görmesine bağlı olarak gerçekleşir. Aksi takdirde sıkışıklık ücretlendirmesinin toplumsal kabul edilebilirliği sağlanmadığı durumlarda, halk direnişi ve protestolar oluşabilir. Bu durum, medya ve siyasi muhalefeti etkileyerek uygulamanın sürdürülebilirliği ve başarısı için kritik bir risk oluşturabilir. Bu nedenle trafik sıkışıklığı ücretlendirme uygulamasının toplumsal kabul edilebilirliğini etkileyen faktörlerin analizi büyük öneme sahiptir. Ücretlendirme uygulamalarının toplumsal kabul edilebilirliğinde etkili olan strateji ve yaklaşımların belirlenmesi amacıyla ücretlendirmenin başarıyla uygulandığı ve başarılı olmayıp son bulduğu örneklerin incelenmesi yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın amacı; trafik sıkışıklığı ücretlendirmesinin toplumsal kabul edilebilirliğini etkileyen faktörleri ortaya koymaktır. Bu amaçla hazırlanan çalışmada öncelikle sıkışıklık ücretlendirmesine ilişkin kavramsal çerçeveye değinilmiş, ardından literatürden faydalanılarak toplumsal kabulü etkileyen faktörler açıklanmıştır. Son kısımda ise, ücretlendirmenin başarıyla uygulandığı Singapur, Londra ve Stockholm ile toplumsal kabul sağlanamayan ücretlendirmenin son bulduğu Hong Kong, Edinburgh ve New York şehirlerindeki deneyimler incelenmiştir.

2. Trafik Sıkışıklığı Ücretlendirmesine İlişkin Kavramsal Çerçeve

Günümüzde karayolu ulaşımında artan yoğunluk ile oluşan trafik sıkışıklığı, giderek daha büyük bir sorun haline gelmektedir. Bu durum, özellikle mal ve hizmetlerin hareketliliğini olumsuz etkileyerek seyahat sürelerinde artışa ve gecikmelere yol açmaktadır. Dünya genelindeki büyük metropoller, yoğun trafik zamanlarında ciddi sıkışıklık problemleri yaşamaktadır. Bu noktada, sıkışıklık ücretlendirme uygulamaları giderek artan bir çözüm olarak görülmektedir. Sıkışıklık ücretlendirmesi, literatürde karayolu ücretlendirmesinin bir alt türü olarak yer almaktadır. İngilizcede “congestion charging” olarak geçen bu kavram Türkçe literatüre “sıkışıklık ücretlendirmesi”, “sıkışıklık fiyatlandırması”, “tıkanıklık fiyatlandırması” veya “tıkanıklık ücretlendirmesi” şeklinde çevrilmiştir. Bu çeşitlilik, kavramların daha detaylı ele alınmasını ve bu kavramların Türkiye’deki literatüre daha uygun bir şekilde uyarlanmasını gerektirmektedir. Kamusal politika inisiyatiflerinde toplumsal kabulün merkezi bir rol oynadığı durumlarda kullanılan terminolojinin hassasiyetle seçilmesi, büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Saruç (2008), “sıkışıklığın ücretlendirilmesi” teriminin “vergi” veya “harç” kavramlarına kıyasla daha kabul edilebilir olduğunu vurgulamaktadır (Saruç, 2008: 2).

Trafik sıkışıklığı ücretlendirmesi, şehir içi trafik sıkışıklığını azaltma ve ulaşım altyapısının daha etkili kullanımını teşvik etme amacıyla, belirli bölgelerde veya saatlerde araç kullanımı için uygulanan mali bir tedbirdir. Bu uygulama, özellikle trafiğin en yoğun olduğu yer ve zamanlarda seyahat değişimini teşvik eden piyasa veya talep temelli bir stratejidir. Yolların sınırlı kapasitesi ve ücretsiz kullanımı ile oluşan araç sayısındaki artış; sıkışıklığın artmasına, seyahat süresinin uzamasına ve sürücülerin negatif dışsallıklarla karşılaşmasının yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Trafik sıkışıklığı kaynaklı negatif dışsallıkların neden olduğu maliyetlerin içselleştirilmesinde; Pigouvian vergiler sıkışıklık ücretlendirmesi kavramının temelini oluşturmaktadır (de Palma ve Lindsey, 2011). Bu teori, 1952 yılında Buchanan, 1954 ve 1961 yıllarında Alan Walters ve 1955, 1959, 1962 ve 1963 yıllarında William Vickrey, 1952 yılında Milton Friedman ve Daniel Boorstin, 1962 yılında ise Mohring ve Harwits'in yaptıkları çalışmalara konu olmuş ve geliştirilmiştir. Daha sonra Richard Arnott, Andre de Palma ve Robin Lindsey'nin 1990, 1993, 1994 ve 1998 yıllarındaki katkılarıyla değişken trafik yoğunluğu senaryoları ve sıkışıklıkla ilişkilendirilen ücretlendirme mekanizmalarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Ekonomistler, trafik yoğunluğuna karşı en etkin stratejinin sıkışıklık ücretlendirmesi olduğunu belirtmektedirler. Ancak bu konseptin toplumsal kabul edilebilirliği ile ilgili kaygılar, uygulamanın hayata geçirilmesindeki en önemli engel olarak görülmüştür (Lindsney ve Verhoef, 2001: 78; Tasman, 2012: 9).

Trafik sıkışıklığı ücretlendirme yöntemleri arasında; tesis bazlı ücretlendirme, kordon bazlı ücretlendirme, bölge (alan) bazlı ücretlendirme ve kat edilen mesafeye bağlı ücretlendirme yer almaktadır. Ayrıca, bu yöntemlerin uygulama amaçları dikkate alınarak kombine bir biçimde hayata geçirilmesi de mümkündür. Hangi yöntemin seçileceği uygulamanın amaçlarına ve beklenen faydaların önem derecesine göre değişiklik gösterebilmektedir.

3. Trafik Sıkışıklığı Ücretlendirmesinin Toplumsal Kabul Edilebilirliğini Etkileyen Faktörler

Trafik sıkışıklık ücretlendirmesinin toplumsal kabul edilebilirliği (STKE) sağlanabilmesi geniş bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç; STKE'yi etkileyen çeşitli faktörlerin tanımlanması, bu faktörlere ilişkin stratejilerin geliştirilmesi, uygulanması ve sonuçların izlenmesi aşamalarını içermektedir. Tüm bu süreç içerisinde herhangi bir etkenin istenilen dışında hareket etmesi tüm süreci değiştirebilmektedir (Grisolia vd., 2015: 46; Owen vd., 2008: 5). Bunun yanında STKE düzeyinin zaman içerisinde değişken olduğu da göz önünde bulundurulması gereken bir konudur (Schuitema vd., 2010: 108; Steg ve Tertoolen, 1999; Winslott-Hiselius vd., 2009: 270; Jaensirisak, 2002: 21). Bu değişimin yönü ise STKE'yi etkileyen faktörlerden ve bu faktörlerin ele alınış şekline bağlıdır. STKE'yi etkileyen faktörlerin analizi, bu uygulamaların başarısı açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, bu faktörlerin detaylıca incelenmesi ve açıklanması, söz

konusu uygulamaların toplum nezdinde daha başarılı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi açısından önem taşır (Vonk Noordegraaf vd., 2014: 183).

STKE'yi etkileyen başlıca faktörler; demografik özellikler, sıklık sorununun farkındalığı, belirsizlik sorunları, planın karmaşıklığı, kullanılan teknoloji, alternatif ulaşım imkanları, eşitlik ve adalet sorunları, algılanan faydalar, gelirlerin kullanımı, ticari kaygılar, çevresel etkiler, özgürlük algısı, mahremiyet endişeleri ve devlete duyulan güven şeklinde sıralanabilir (Marazi vd., 2022: 2-4). STKE'yi etkileyen faktörlere ilişkin detaylı açıklama aşağıda yapılmaktadır.

3.1. Demografik Özellikler

Toplumdan topluma değişen demografik özellikler, farklı yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeylerine sahip bireylerin birbirinden farklı ihtiyaçları, değerleri ve beklentileri sebebiyle başta sıklık ücretlendirmesi olmak üzere bir politikanın toplumsal kabul edilebilirliği üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bu çeşitlilik, insanların politikalara tepkilerini ve algılama biçimlerini şekillendirerek politikanın genel kabul seviyesini doğrudan etkileyebilmektedir. Dolayısıyla trafik STKE toplumun; yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi ve gelir düzeyi gibi demografik özelliklerden etkilenmektedir (Hao vd., 2013; Jaensirisak, 2002; Stokes ve Taylor, 1995).

3.2. Sorununun Farkındalığı

Toplumun trafik sıklığı konusunu öncelikli olarak çözülmesi gereken bir sorun olarak görmesi, STKE'yi artırır (Jaensirisak, 2002: 24-25; Bhatt vd., 2008: 36; Walker, 2011: 30; Owen vd., 2008: 2). Ayrıca özel araç kullanıcılarının kendilerini trafik sıklığı probleminin bir parçası olarak görmeleri de problemin çözümü olabilecek uygulamaları desteklemelerine katkı sağlayacaktır (Grisolía vd., 2015: 46; Kim vd., 2013: 58). Ancak trafik probleminin çözümü amacıyla hayata geçirilen önlemlerin sıklığı azaltmada etkisiz kalması veya başka sorunlar yaratması, uygulamanın çözüm olmaktan ziyade sorunun bir parçası olarak algılanmasına neden olur.

3.3. Belirsizlik

STKE'nin sağlanabilmesi için; uygulamanın planı, amaçları, yöntemi, ücretlendirilecek araç türleri, ücret periyot ve takvimi, ceza benzeri uygulamalar ve gelirlerin kullanım alanları gibi ayrıntıların net olması gereklidir. Ayrıca sürecin hayata geçirilmesinden itibaren uygulamanın muhtemel etki ve sonuçlarının ölçülerek halk ile şeffaf bir şekilde paylaşılması önem arz etmektedir (Gu vd., 2018: 97; Ison ve Rye, 2005: 453; Vonk Noordegraaf vd., 2014: 182). Sıklık ücretlendirme uygulaması ile ilişkili belirsizlik, pilot uygulama yapılmaması ve toplumun bilgilendirilmemesi durumlarında ortaya çıkmaktadır (Marazi vd., 2022: 2-4). Belirsizlik, toplumun sıklık ücretlendirmesine olan desteğini azaltarak, uygulamaya karşı olan direnci artırabilmektedir (Gaunt vd., 2007: 85; Bhatt vd., 2008: 30).

3.4. Planının Karmaşıklığı

Sıkışıklık ücretlendirme planının ve ilgili bilgilendirmelerin, sade ve anlaşılır olarak yapılması STKE'yi artıran bir faktördür (Kim vd., 2013: 60; Walker, 2011: 30; Owen vd., 2008: 2). Bu nedenle ücretlendirme planlarının çok fazla ayrıntı içeren karmaşık bir yapıya sahip olması, planı daha az kabul edilebilir hale getirebilmektedir (Marazi vd., 2022: 2-4). Ücretlendirme uygulamalarında; ücret yapısı, uygulama alanı, muafiyet ve indirimler ile ilgili karmaşık olmayan bir plan yapılarak basit şekilde halka tanıtılmalıdır. Böylece insanların sıkışıklık ücretlendirmesini anlayarak toplumsal kabul edilebilirlik desteklenmektedir (Zheng vd., 2014: 27).

3.5. Kullanılan Teknoloji

Sıkışıklık ücretlendirmesinde kullanılan teknolojinin kolay anlaşılması, çabuk öğrenilmesi, kurulum ve kullanım maliyetleri ile veri güvenliğinin sağlanması gibi özellikleri STKE açısından önemlidir (Owen vd., 2008: 7; Börjesson ve Kristoffersson, 2018: 48). Ayrıca ücretlendirmede kayıt altına alınan; demografik veriler, araç içi yolcu bilgileri, araç konumu ve seyahat alışkanlıkları gibi bilgilerin güvenliğinin sağlanmasında kişilerin mahremiyetinin dikkate alınması da STKE üzerinde etkilidir (Small ve Gomez-Ibanez, 1998: 216-220; Hau, 2021: 103). Sağlık açısından negatif etkileri olan teknolojilerin kullanılmasının STKE üzerinde azaltıcı etkilere sahip olduğu da göz ardı edilmemelidir (Owen vd., 2008: 7).

3.6. Alternatif Ulaşım İmkanları

Sıkışıklık ücretlendirmesinin verimli çalışması, alternatif toplu ulaşım imkanlarının varlığına ve etkinliğine bağlıdır. Alternatif toplu taşıma araçları ve rotalarının sağlanması hem STKE artırmaya hem de özel araç kullanımını azaltmaya katkı sağlamaktadır (Gärling ve Schuitema, 2007: 142-148). Bu nedenle sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının benimsenmesi; yol alanını yöneterek, yol kullanıcılarını rotalarını ve alternatif ulaşım seçeneklerini tercih etme davranışlarını değiştirmeye teşvik eden bir politika aracı olarak düşünülebilir (Cipriani vd., 2019: 127).

3.7. Eşitlik ve Adalet Sorunları

Ücretlendirme uygulamalarında eşitliğin sağlanabilmesi; kişilerin gelir düzeyi, sağlık ya da engellilik durumları ve ücretlendirmeden elde edecekleri faydalar gibi değişkenlerin dikkate alınması ile mümkün olur (Walker, 2011: 30). Belirli bir ücretlendirme stratejisi kapsamında elde edilecek mekânsal faydalar ele alındığında, kimin ödeme yaptığı ve ücretlendirmeden kimin faydalandığı soruları gündeme gelebilir. Bu nedenle bazı bölgelerin ücretlendirme faydalarından daha fazla bazı bölgelerin ise daha az yararlanabileceği endişesi, STKE'yi azaltabilir. Sıkışıklık ücretlendirmesi, ücretlendirme bölgesinde insanların yaşadıkları yer, indirim ve muafiyetlere bağlı olarak bazı grupları adalet ve eşitlik açısından olumsuz etkileyebilir (Baghestani vd., 2022: 497). Bir sıkışıklık ücreti planının çoğunluğa fayda sağlayabileceği algısı varsa, bu ücret planı genel olarak adil kabul

edilmekte ve ona daha yüksek kamu desteği sağlanmaktadır (Walker, 2011: 30). Kişisel faydalara ek olarak insanlar, ücretlendirmenin farklı toplum gruplarına eşit faydalar sağlayıp sağlayamayacağını da dikkate alırlar (Jaensirisak, 2002: 21).

3.8. Sağlanacak Faydalar

Sıkışıklık ücretlendirmesi; trafik sıkışıklığının azalması, yakıt, bakım, amortisman gibi araç maliyetlerinin düşürülmesi, sıkışıklıktan kaynaklanan hava ve ses kirliliğinin azaltılması, alternatif ulaşım araçlarının teşvik edilmesi ve geliştirilmesi, gelir sağlanması ve trafik güvenliği artırılarak kazaların azaltılması gibi birçok fayda oluşturur. Dolayısıyla sıkışıklık ücretlendirme uygulaması ile elde edilebilecek faydalara ait farkındalığın artırılması, kabul edilebilirliği artırmak için önemli bir yaklaşımdır (Gärling ve Schuitema, 2007: 150; Walker, 2011: 30; Owen vd., 2008: 2).

3.9. Gelirlerin Kullanımı

Ücretlendirme ile elde edilecek gelirlerin; sistem altyapısının oluşturulması, işletilmesi, kontrol edilmesi, verilerin saklanması, toplu taşımayı destekleyici kilit noktalarda ücretsiz park yerleri oluşturulması, toplu taşıma alternatiflerinin sadece karayolu değil denizyolu, demiryolu, genel havacılık ve ticari havacılık gibi alanları da kapsayacak şekilde desteklenmesi, karayolu altyapı yatırımlarının finansmanı ve çevre düzenlemeleri gibi alanlarda kullanımı STKE'yi artırmaktadır (Börjesson ve Kristoffersson, 2018: 46; Hau, 2021: 104). Ayrıca elde edilen gelirlerin; özgürlük ihlalleri ile ilgili adaletsizliğin telafi edilmesi, alt gelir grupları (öğrenciler, yaşlılar ve engelliler gibi) için sübvansiyon sağlanması ve muafiyet/indirim gibi alanlarda kullanılması STKE'yi artıracaktır. Trafik sıkışıklığının çevreye verdiği zarar dikkate alındığında elde edilen gelirlerin bu zararı telafi edecek alanlarda kullanımı özellikle çevre duyarlılığı yüksek toplumlarda STKE'yi artırır (Thorpe vd., 2000; Jaensirisak, 2002: 20; Gärling ve Schuitema, 2007: 148; Grisolia vd., 2015: 46; Marazi vd., 2022: 2-4).

3.10. Ticari İşletmelere Etkisi

Trafik sıkışıklığı ücretlendirme uygulamaları, ticari işletmeler için çeşitli kaygılara yol açabilmektedir. Bu uygulama, taşımacılık ve lojistikle ilgili maliyetleri artırarak işletmelerin fiyatlarını yükseltmesine neden olabilmektedir. Yüksek nakliye maliyetlerinin müşterilere yansıtılması, kişisel seyahat ve mal/hizmet maliyetleri konusunda endişeler oluşturarak STKE'yi olumsuz etkiler (Owen vd., 2008: 6). İşletmeler için sıkışıklık ücretlendirmesinin hem amaçlanan hem de istenmeyen etkilerle sonuçlanması bir çelişki oluşturmaktadır. Ancak ücretlerin optimum yükseklikte ayarlanabilmesi ile trafik sıkışıklığı hafifletilebilir. Aynı zamanda, daha az sıkışıklık kaynaklı daha hızlı ulaşımdan elde edilen kazançların artan ulaşım maliyetlerini dengeleyememesi, işletmelerin karlarını azaltır. Dolayısıyla uygulama kapsamında ticari faaliyetler göz önünde bulundurularak planlama ve uygulama hayata geçirilerek kabul edilebilirlik sağlanabilir (Gärling ve Schuitema, 2007: 149).

3.11. Çevresel Etkiler

Sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının çevresel açıdan gerekli önlemlerin alınmasını sağlaması, zehirli gaz emisyonları ve gürültü seviyelerinde belirgin azalmalara yol açabilmektedir (Bhatt vd., 2008: 42; Schaller, 2010: 267). Ayrıca, çevre dostu araçlara sağlanan indirim ve muafiyetler, araç özelliklerinin zaman içinde dönüşümünü teşvik etmekte ve uzun vadede olumlu çevre dostu araçların artmasına olanak sunmaktadır. Günümüzde, çevresel konulara duyarlılık, trafik kaynaklı çevresel zararları azaltma potansiyeli sebebiyle, sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarını daha kabul edilebilir hale getirmektedir (Steg ve Tertoolen, 1999; Jaensirisak, 2002: 21; Grisolia vd., 2015: 38; Owen vd., 2008: 6).

3.12. Özgürlüklere Etkisi

İnsanlar hiçbir kısıtlama olmadan kullandıkları yollarda, ücret ödemeye ya da zaman kısıtlamasına uymaya maruz kalmayı, bireysel özgürlüklerine bir müdahale olarak görebilirler. Özellikle otomobil kullanımından keyif alan bireyler, araç kullanımını kısıtlayan politikalara karşı direnç gösterebilirler (Steg ve Tertoolen, 1999; Jaensirisak, 2002: 21). Bu nedenle, sıkışıklık ücretlendirme planları, kişisel seyahat özgürlüğünü destekleyen alternatif ulaşım seçenekleri ve rotaları göz önünde bulundurularak dikkatlice tasarlanmalıdır (Jaensirisak, 2002: 24-25; Schuitema vd., 2010: 107).

3.13. Mahremiyet Etkisi

Teknolojinin günümüzde hayatımızın her alanına sızdığı düşünüldüğünde, kişisel mahremiyet, ön plana çıkan kritik bir konu haline gelmiştir (Saruç, 2008: 56). Ücretlendirme süreci; araç geçiş tarih ve saatleri, kullanılan araç türü, yolcu sayısı, aracın konumu ve civardaki diğer araçlar gibi çeşitli kişisel verilerin kaydedilmesini ve izlenmesini zorunlu kılmaktadır. Veri sahiplerinin, toplanan verilerin ne ölçüde ve hangi amaçlarla kullanılacağına dair endişeleri, STKE'yi olumsuz yönde etkileyebilir (Owen vd., 2008: 7). Bu nedenle, süreç boyunca verilerin güvenliği garanti altına alınmalı, ücretlendirme dışındaki kullanımlar engellenmeli ve dijital izler işlem sona erdikten sonra silinmelidir (Small ve Gomez-Ibanez, 1998: 216-220). Dolayısıyla, sıkışıklık ücretlendirme teknolojisinin, gizlilik ve veri koruma endişelerini gözetenek güvenilir ve anlaşılır bir biçimde tasarlanması, STKE'yi artırıcı bir etki yapmaktadır (Walker, 2011: 30).

3.14. Devlete Güven

Sıkışıklık ücretlendirmesi gibi geniş kitleleri doğrudan etkileyen uygulamalar söz konusu olduğunda, devlet hem karar verici hem de uygulayıcı bir rol üstlenir. Bu durum, uygulamanın planlanmasından gerçekleştirilmesi ve sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılmasına kadar olan süreçte halkın siyasi erke olan güveni büyük önem taşır (Grisolia vd., 2015: 46; Owen vd., 2008: 2; Walker, 2011: 30). Bireyler hükümetin etkili ve doğru kamu politikaları geliştirip uygulayacağına inandıklarında politikaları desteklemekte ve toplumsal kabul sağlanmaktadır (Usta, 2013: 90). Ayrıca farklı toplum yapısındaki bireylerin siyasi önyargıları ve mevcut

yönetimle olan ilişkileri, STKE seviyesini belirlemektedir. Bu bağlamda, halkın olası endişe ve sorunları dikkate alarak karar alıcı ve uygulayıcılar arasında şeffaflık ve hesap verebilirlik ön planda tutulmalıdır (Zheng vd., 2014: 27; Bhatt vd., 2008: 36).

3.15. Medyanın Etkisi

Sıkışıklık ücretlendirme uygulamaları hakkında medyanın konuyu ele alış ve ifade şekli, sürecin halk tarafından nasıl algılandığını doğrudan etkilemektedir (Ryley ve Gjersoe, 2006: 66; Vigar vd., 2011: 478; Walker, 2018: 177). Medyanın süreci olumlu olarak desteklemesini sağlayacak broşürler, medya etkinlikleri, röportajlar, internet ve sosyal medya kullanımıyla STKE desteklenebilir (Walker, 2018: 203). Medyada trafik sıkışıklığı probleminin; derinliği, halk açısından boyutları, ücretlendirme planı ve etkileri hakkında yayınlar yapılarak toplumsal destek sağlanabilir (Owen vd., 2008: 7; Schuitema vd., 2010: 108).

4. Dünya Örneklerinde Sıkışıklık Ücretlendirme Uygulamaları ve Toplumsal Kabul Edilebilirlikleri

Günümüzde trafik sıkışıklığı büyük metropollerde ciddi bir sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Dünyadaki büyük şehirlerin birçoğunda özellikle trafiğin yoğun olduğu zaman aralıklarında ciddi bir sıkışıklık yaşanmaktadır. Trafik sıkışıklığının çözümünde ön plana çıkan sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının uzun geçmişi düşünüldüğünde, bu uygulamaların başarısı ve devamlılığı açısından STKE unsuru büyük bir öneme sahiptir. Bu amaçla sıkışıklık ücretlendirmesinin hem başarılı hem de başarısız olduğu uygulama örneklerinden alınacak önemli dersler bulunmaktadır. Sıkışıklık ücretlendirmesinin başarılı olduğu yerlerde etkili strateji ve yaklaşımların belirlenmesi ile başarısız olunan yerlerde karşılaşılan zorlukların nedenlerinin incelenmesi doğru stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Bu çalışmada sıkışıklık ücretlendirmesinin başarıyla uygulandığı Singapur, Londra ve Stockholm deneyimleri ile Hong Kong, Edinburgh ve New York'ta sıkışıklık ücretlendirmesinin reddedilmesiyle ilgili deneyimleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

4.1. Singapur

Singapur, 730 km² alana sahip bir ada ülkesidir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023). Singapur'da 1960'lardan itibaren trafik sıkışıklığı ile yapılan mücadelede; araç talebini sınırlayan vergi ve harçlar, zaman ve kota limitleri ile deniz ve demiryolu taşımacılığını destekleyici önlemler alınmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen istenilen sonuçlara tam olarak ulaşılamamıştır. 1975'te 7 km²'lik alan bazlı bir lisanslama modelini içeren Alan Lisanslama Sistemi (ALS) hayata geçirilmiştir (Lehe, 2019: 202; Gu vd., 2018: 97; Santos vd., 2004: 212; Menon ve Guttikunda, 2010: 3). Bu sistemden elde edilen gelirler, yeni yol yatırımlarının ertelenmesine ya da tamamen iptal etmesine olanak tanımıştır (Bhatt vd., 2008: 28). Bu uygulama sonucunda; bölgedeki istihdam %34 artmış, araç girişleri %73 düşmüş ve araba paylaşımı %8'den %37'ye ulaşmıştır (Lehe, 2019: 203). 1998'de hayata geçirilen

Elektronik Yol Ücretlendirmesi (ERP) sistemi; günün saati, aracın konumu ve tipine göre değişen ücretlendirmeleri uygulayan bir teknolojik altyapıya sahip tesis tabanlı geçiş ücretleri ile kordon ücretlendirmesinin bir melezidir (de Palma ve Lindsey, 2011: 1381–1383). ERP, trafik sıkışıklığı yaşanmadığı durumlarda ücretlendirmeyi sıfıra indirebilme esnekliğine sahiptir (Yap, 2005: 205; Albalate ve Bel, 2008: 9). Singapur, ERP ile tüm dünyaya ilham veren bir örnek (Metz, 2018: 496) olup halen daha başarıyla uygulanmaya devam etmektedir.

Singapur'da STKE sağlanmasında ilk olarak şehrin kendine has demografik yapısı etkili olmuştur. Singapur halkı genellikle; okuryazar, bilgili, yasalara saygılı, iş birliği yapan ve hükümet politikalarını destekleyen vatandaşlardır (Seik, 1997: 163). Sıkışıklık ücretlendirmesi, Singapur'da kamu katılımı olmadan da hayata geçirilebilecek olmasına rağmen, hükümet STKE'yi artırmak için uygulamadan önce halka sistemi tanıtmak ve geri bildirimleri değerlendirmek amacıyla yıl boyu süren yoğun bir eğitim programı sunmuştur (Bhatt vd., 2008: 29). Böylece sıkışıklık ücretlendirmesi hakkındaki belirsizlikler azaltılarak STKE'yi sağlamada önemli bir adım atılmıştır. Singapur sıkışıklık ücretlendirmesini, ekonomik büyümenin hızla arttığı bir dönemde ekonomik faaliyetleri destekleyici bir uygulama olarak hayata geçirmiştir (Saruç, 2008: 124). Bu açıdan sistemin refah artışı yaşanan bir dönemde tanıtılması ve uygulanması STKE'nin sağlanmasında etkili olmuştur.

Singapur'un bir ada devleti olması sıkışıklık ücretlendirmesi ile birlikte yürütülen tüm politikaların bir bütün olarak ele alınmasını ve uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca adaya dışarıdan araç giriş çıkışının çok az olması sıkışıklık ücretlendirmesinin dış etkenlerden olumsuz olarak etkilenmesini sınırlandırır (Seik, 1997: 163; Gu vd., 2018: 97). Sıkışıklık ücretlendirmesinin ülkenin ekonomik büyüme hedefini destekleyen bir politika olarak kabul edilmesi, ulaşım altyapısının yenilenmesi ve geliştirilmesi stratejisinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir (Seik, 1997: 163; Santos vd., 2004: 209). Toplumun ekonomik yapısını yakından ilgilendiren bu bakış açısı halkın sıkışıklık ücretlendirmesini desteklemesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Singapur'da sıkışıklık ücretlendirmesiyle beraber; alternatif ulaşım seçeneklerinin artırılmasına ve otobüs, tren ve taksi gibi toplu taşımanın kullanımına odaklı ulaşım faaliyetlerinin hayata geçirilmesine odaklanılmıştır (Santos vd., 2004: 210; Bhatt vd., 2008: 29). Singapur'da ücretlendirme ile elde edilen gelirler, otomobil sahipliği ile yol alanında planlanan artışın eşleşmesi için araç stokunun büyümesini sınırlandıran lisanslardan elde edilen gelirlerden daha azdır (Metz, 2018: 496; Albalate ve Bel, 2008: 9). Bu açıdan halkın sıkışıklık ücretlendirmesinin bütçelerinde oluşturduğu mali yükün diğer benzer uygulamalara göre daha kabul edilebilir olduğu sonucu çıkarılabilir.

Singapur'da belirli araçlar için kademeli ücretlendirmenin uygulanması, sıkışıklık yaşanmayan gün ve saatlerde ücretsiz geçiş hakkının verilmesi ve trafik yoğunluğunun az olduğu dönemler için özel araç kayıt ücretleri vergi gibi mali yükümlülüklerde indirimler sağlanarak gerçekleştirilmiştir (Hau, 2021: 103; Lehe,

2019: 204). Bu yaklaşımlar sayesinde, politikanın adalet ve erişilebilirlik boyutları güçlendirilmiş, halkın sıkışıklık ücretlendirme politikalarına karşı tutumu olumlu yönde etkilenerek genel kabulün artması ve politikanın uzun vadeli başarısına katkıda bulunulmuştur.

4.2. Londra

Londra şehrinde, 21 km²'yi kapsayan bir alan ücretlendirme yöntemini benimsenmiştir (Menon ve Guttikunda, 2010: 13). Londra'nın sıkışıklık ücretlendirme bölgesinden 2005/2006 döneminde elde edilen gelirler, yaklaşık olarak 122 milyon eurodur. Bu gelirin 100 milyon eurosu toplu taşımanın geliştirilmesine yönlendirilmiştir (Lehe, 2019: 207). Ücretlendirme uygulamasının ardından, bölgedeki ücretlendirme saatlerinde trafik yoğunluğu %15 ve bölgeye giriş yapan araç sayısında %18'lik bir düşüş meydana gelmiştir. Ücretli yollardan ücretsiz alternatiflere geçiş, makul bir düzeyde gerçekleşirken otobüs kullanımı %40 oranında olmuştur (Bhatt vd., 2008: 35). Halkın görüş ve önerileri dikkate alınarak sıkışıklık ücretlendirme uygulamasının muhtemel fayda ve maliyetleri ile kapsamı hakkında fizibilite çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca broşürler, toplantılar ve web siteleri üzerinden halka ulaşılarak sistem tanıtılarak STKE artırılmıştır (Bhatt vd., 2008: 32-36).

Londra'da sıkışıklık ücretlendirme uygulamasının STKE'sinin yüksek olmasındaki etkili faktörlerden biri de güçlü bir siyasi liderin varlığı ve süreci başarıyla yönetmesidir. Ayrıca, sıkışıklık ücretlendirmesinin belediye başkanının görev süresinin başlarında uygulanması, sürecin başarısını desteklemiştir (Bhatt vd., 2008: 32-36). Londra'da halkla uzun yıllar yapılan istişareler sonucunda sıkışıklık ücretlendirmesinin hedefleri; trafik probleminin çözümü, toplu taşıma sisteminin iyileştirilmesi ve trafiğin çevresel etkilerinin giderilmesi olarak belirlenmiştir (Bhatt vd., 2008: 36). Bu önemli ihtiyaca yanıt olarak oluşturulan amaçlar, gelirlerin bu alanlarda kullanımına yönelik çalışmalar yapılarak STKE artırmıştır.

Londra'da 2000-2002 yıllarında gerçekleştirilen 18 aylık halkla istişare uygulaması ile halk; uygulamanın kapsamı, özellikleri, muhtemel etkileri ve Londra'nın ulaşım planlarındaki potansiyel rolü hakkında bilgilendirilmiştir. Bu durum sıkışıklık ücretlendirmesinin STKE'sinin sağlanmasında çok etkili olmuştur (Schuitema vd., 2010: 108). Londra Belediye Başkanına sıkışıklık ücreti uygulama yetkisi veren bu yasal düzenleme, kararın bir üst hükümet birimi tarafından onaylanma gereksinimini ortadan kaldırmıştır (Bhatt vd., 2008: 36). Ayrıca yasa, elde edilen ücretlendirme gelirinin ilk on yıl için yerel ulaşımına ayrılması koşulunu getirmiştir (Lehe, 2019: 207). Yasal altyapının öncelikli olarak oluşturulması, sürece halkın güven duymasını pekiştirmiş ve işleyişi hızlandırarak toplumsal kabulün sağlanmasına katkı sağlamıştır. Londra'da sıkışıklık ücretlendirmesinin hayata geçirilmesi ve sonuçlarının ölçülmesi sürecinde güçlü bir muhalefetin oluşmaması da STKE'nin sağlandığının bir göstergesidir ve süreci olumlu etkilemiştir (Bhatt vd., 2008: 36).

4.3. Stockholm

Stockholm'de 1980'lerden itibaren gündemde olan sıkışıklık ücretlendirmesi için ilk adımlar, 2004'te atılmıştır. Bu sıkışıklık ücretlendirme uygulaması, 2004 yılında halk tarafından %52 oranında desteklenirken, 2005'te bu oran %43'e düşmüştür (Winslott-Hiselius vd., 2009: 271; Lehe, 2019: 207). Yaşanan olumsuz eğilime rağmen 2006'da hükümet, yaklaşık 32 km²'yi kapsayan bir alanda 7 aylık süre için kordon bazlı sıkışıklık ücretlendirme denemesini hayata geçirmiştir. Bu süreçte, trafikteki belirgin azalma, uygulamadan sonra yapılan referandumda halkın %53'lük desteği sonucunda sıkışıklık ücretlendirmesi 2007'de kalıcı hale gelmiştir. 2006 yılında; kordon boyunca var olan trafik yaklaşık %20, şehir içi ve şehirlerarası toplam trafik ise %10-15 azalmıştır. Bunun yanında toplu taşıma kullanımını % 6-9 arasında artmıştır (Eliasson vd., 2009: 242; Eliasson vd., 2013: 38). Uygulamadan önce düşük olan STKE'nin uygulama sonrasında artması, olumsuz bir başlangıca rağmen başarı elde edilen örnek ve benzersiz bir uygulamadır (Lehe, 2019: 209; Hau, 2021: 103).

Sıkışıklık ücretlendirmesi uygulamalarında deneme sürecinin varlığı, halkın sistemin faydalarını daha iyi anlamasına imkan sunmaktadır. Ancak Stockholm'de uygulanan 7 aylık deneme süresi, sıkışıklık vergisinin muhtemel etkilerinin halk tarafından anlaşılması veya sonuçlarının ölçülebilmesi için çok kısa bulunmuştur (Lehe, 2019: 209). Bu durum deneme aşamasında Stockholm sıkışıklık vergisinin toplumsal kabul düzeyinin düşük olmasının nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Ayrıca Stockholm, sıkışıklık ücretlendirmesi yapmama taahhüdüyle seçilen bir siyasi yapı ile kötü bir siyasi başlangıç yapmıştır. Sürecin devamında politik açıdan riski en aza indirmenin alternatif bir yolu olarak, uygulamanın ayrıntılı olarak planlamasına ve hataların en aza indirilmesinde etkili olmuştur (Hamilton, 2011: 846). Bu durum sıkışıklık vergisinin kalıcı olarak hayata geçirildiğinde başarılı sonuçlar alınması ve toplumsal kabul düzeyinin artmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır.

Stockholm sıkışıklık vergisinin çok ayrıntılı planlanması ile kurulum ve işletme maliyelerinin yüksek olması, toplumsal kabul noktasında azaltıcı etkiye neden olmuştur. Ayrıca bu maliyetlerin kişilerin bütçelerine getireceği yük, başlangıçta STKE'yi azaltmıştır. Bu durum, sürecin başından itibaren olumsuz bir yaklaşım sergileyen medyanın, sıklıkla dile getirdiği bir konu haline gelmiştir. Sıkışıklık vergisi uygulaması hayata geçirilip kişilere yansıyan gerçek maliyetin deneyimlenmesi ile toplumsal kabul edilebilirlik zamanla artırılmıştır (Hamilton, 2011: 846). Sıkışıklık vergisi uygulaması sonrası insanlar; sıkışıklığın ve çevresel etkilerin azalmasını, park sorunlarının hafiflemesini ve trafikten kaynaklanan sağlığa zararlı emisyonların düşüşünü deneyimlemiştir. Ayrıca seyahat maliyetlerindeki artışın da endişelenilen düzeyin altında kalması, STKE'yi artırmıştır (Schuitema vd., 2010: 107). Stockholm sıkışıklık vergisi uygulaması etkileşim odaklı siyasi süreci benimseyen bir deneyim sunmaktadır. Bu açıdan yüksek siyasi risk, halk ile karar vericilerin etkin iletişimini güçlendirerek sistemin

toplumun görüş ve önerilerine uygun hale getirilmesi ile STKE'nin sağlanmasına katkı oluşturmuştur (Gu vd., 2018: 107).

Uygulamadan önce toplumsal kabul edilebilirliğin düşük olması, sıkışıklık vergilendirmesi ile elde edilmesi muhtemel gelirlerin Stockholm'ün daha az ulusal altyapı hibesi almasına neden olabileceği konusundaki endişelerdir. Bu endişeler, hükümet ve bölge arasında 2007'de %50'si sıkışıklık vergisi gelirleri tarafından ve %50'si ulusal hükümet tarafından finanse edilen büyük bir ulaşım yolu yatırım paketinin oluşturulması ile giderilmiştir (Börjesson ve Kristoffersson, 2018: 48).

4.4. Hong Kong

Hong Kong'da 1970'li yıllardan itibaren yaşanan trafik sıkışıklığı ile mücadelede; yakıt vergileri, otopark ücretleri, otopark kontrolleri ve kotaları sınırlandırmayı kapsayan uygulamalar hayata geçirilmiş fakat başarı sağlanamamıştır (Khan, 2001: 74). Yirmi bir aylık pilot uygulamada Elektronik Yol Ücretlendirmesi (ERP)'nin araç kota yaklaşımlarına kıyasla trafiği azaltmadaki başarısını belirleyerek olası yönetsel ve yasal engelleri tanımlanması amaçlanmıştır (Yan ve Lam, 1996: 203; Small ve Gomez-Ibanes, 1998: 219). Uygulamada araç hareketleri detaylı bir şekilde kayıt altına alınmış ve gerçek bir ödeme gerçekleşmeden kişilere temsili faturalar gönderilmiştir. Böylece trafikte %24 ve trafikte geçen sürede %6 azalma, yakıt tüketiminde %9 tasarruf, araç emisyonlarında %17 azalma ve kaza maliyetlerinde %4 düşüş olduğu belirlenmiştir (Ison ve Rye, 2005: 453-454; Khan, 2001: 76). Bu uygulama; trafiği azaltma, teknolojik derinlik, esneklik ve geniş kapsamlılıkla birçok ülkeye model oluşturması açısından örnek bir uygulamadır (Small ve Gomez-Ibanez, 1998: 216). Buna rağmen Hong Kong'da sıkışıklık ücretlendirme uygulamasına mahremiyet odaklı halkın direnci, uygulamanın hayata geçirilmesini engellemiştir (Hau, 2021: 103). Bu durum sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının STKE'nin kritik önemini de gözler önüne seren dersler içererek dünyada yeni bir bakış açısı oluşturmuştur (Lehe, 2019: 203; Small ve Gomez-Ibanez, 1998: 216-220).

Hong Kong sıkışıklık ücretlendirmesinin ilk olarak 1984 yılında İngiltere ile imzalanan anlaşmayla Hong Kong'un Çin'e iade edilme kararının hemen akabinde devreye alınması, toplumsal kabulü zorlaştıran bir durum olarak değerlendirilmektedir (Hau, 1990: 210; Vonk Noordegraaf vd., 2014: 182). Ücretlendirme için video kaset boyutunda bir elektronik plakanın arabanın altına lehimlenerek aracın seyahat bilgilerini ayrıntılı şekilde raporlaması, sistemin Çin hükümetinin Hong Kong halkını kontrol etme amacıyla casusluk iddialarının odağını oluşturmuştur (Hau, 1990: 210; Vonk Noordegraaf vd., 2014: 182; Lehe, 2019: 204). Bu durum mahremiyet ihlali ile ilgili endişeleri artırarak STKE'yi azaltmıştır (Ison ve Rye, 2005: 453). Ayrıca ERP'nin zamanlaması, Mayıs 1982'deki mali sıkılaştırma tedbirlerinin hemen peşinden gelmesi uygulamanın yeni bir mali yük olarak değerlendirilmesine yol açmış ve STKE'nin düşmesine katkıda bulunan bir faktör olmuştur (Hau, 1990: 211). ERP uygulama zamanına paralel olarak açılan Ada Doğu Koridoru ve Toplu Taşıma Demiryolu'nun ada hattı

güzergahının trafiği rahatlatma potansiyeli konusundaki değerlendirmeler STKE'yi olumsuz etkilemiştir (Hau, 2021: 103).

Hong Kong sıkışıklık ücretlendirme uygulamasında ticari taksiler ücretlendirmeden muaf tutulmuştur. Otomobil sürücülerinin kendilerini dışlanmış ve ayrımcılığa uğramış hissetmeleri ve araç kullanıcılarına yüklenen mali yük ücretlendirmeye olan direnci artırmıştır (Hau, 2021: 103). Ayrıca gelecekteki nüfus artışı ve otomobil büyümesi konusundaki ön tahminlerin abartıldığı iddiası ile ERP'nin gereksiz pahalı bulunması ERP'nin finansal uygulanabilirliğinin ve STKE'sini zedelemiştir (Hau, 1990: 211).

Hong Kong'da uygulanan sıkışıklık ücretlendirmesinin toplum tarafından geniş çapta kabul görmemesinin sebeplerinden biri, uygulama sürecinin sonuçların ölçülemeyeceği kadar kısa oluşudur (Khan, 2001: 76-77). Hong Kong ERP uygulamasında, süreci aydınlatacak raporlar bulunmasına rağmen hükümet tarafından halka geri bildirim yapılmamıştır (Vonk Noordegraaf vd., 2014: 182; Hau, 1990: 211). Bilgilendirmedeki bu eksiklik; halkın finansman, kaynak, tahsis, teknik fizibilite, eşitlik, maliyet ve faydalar gibi birçok konu hakkında konu hakkındaki görüşünü etkilemiş ve toplumsal kabul edilebilirliği zedelemiştir (Vonk Noordegraaf vd., 2014: 178).

4.5. Edinburgh

Edinburgh'ta sıkışıklık ücretlendirmesi, toplu taşımayı iyileştirecek ve ulaşım yatırımları için yeni finansman kaynağı oluşturacak bir çözüm yolu olarak ele alınmıştır (Gorman vd., 2008: 1188). Uygulamayı değerlendirmek için çeşitli alternatifleri içeren seçenekler ile 1999 ve 2003 yılları arasında, beş aşamada halk görüşmeleri yapılmıştır (Gaunt vd., 2007: 86). Edinburgh deneyimi, uzun vadeli siyasi fizibilite ve yerel seçmenlere referandum ile karar hakkı tanınması açısından örnek teşkil etmektedir. Kamuoyu araştırmasının ardından 16 km çapındaki merkezi bölgeyi kapsayacak ve çift kordon sistemine dayalı program kesinleşmiş ve halk oylamasına gidilmiştir (Gaunt vd., 2007: 86-87; Gorman vd., 2008: 1188). Sıkışıklık ücretlendirmesi, 2005 yılının şubat ayında yapılan referandumda %74,4'lük bir çoğunlukla reddedilmiştir. Bunun sonucunda sıkışıklık ücretlendirme teklifi geri çekilmiş ve bunun yerine temel bir yatırım paketi benimsenmiştir (Gaunt vd., 2007 85-89; Ryley ve Gjersoe, 2006: 67).

Edinburgh'ta sıkışıklık ücretlendirmesi sürecinde halkın tercihleri halkla yapılan dört istişare toplantısı ile ölçülmüş fakat sistemin yenilenmesi noktasında yeteri kadar geri bildirim yapılmamış ve halkın tercihleri dikkate alınmamıştır. Bu nedenle toplantıların her birinde STKE önemli ölçüde azalmıştır (Gu vd., 2018: 97). Halka sunulan üç senaryodan, halkın en düşük oranda oy verdiği, çift kordon sistemi olmuştur. Ancak sıkışıklığı azaltmada tek kordon sistemine göre daha etkili olması ve yüksek gelir elde etme kabiliyeti gibi özellikleri nedeniyle Edinburgh konseyince halka rağmen tercih edilmiştir. Demokratik olarak başlayan sürecin

zedelenmesi ve halkın tercihleri yerine Edinburgh konseyinin tercihlerinin dikkate alınması STKE'nin azalmasına neden olmuştur (Ryley ve Gjersoe, 2006: 66).

Edinburgh örneğinde, ücretlendirme uygulaması hakkında halkın yeterli bilgiye sahip olmadığı görülmektedir. Ayrıca, referandum yaklaştıkça, STKE'yi artırmak amacıyla birçok farklı indirim ve muafiyet sürece dahil edilerek plan daha da karmaşık hale getirilmiştir (Gaunt vd., 2007: 94-96). Süreç boyunca artarak devam eden yanlış ve eksik bilgilendirme, toplumsal kabul edilebilirliği azaltan önemli etkenlerdir. Edinburgh'da trafik sıkışıklığının çözümüne bir alternatif olarak tanıtılan iki tramvay hattı yatırımı, trafiği azaltmada sıkışıklık ücretlendirmesine bir alternatif olarak algılanmıştır (Ryley ve Gjersoe, 2006: 72). Genel olarak halk, planın, sıkışıklığı azaltma ve toplu taşımayı iyileştirme hedeflerine ulaşacağına ikna olmamıştır (Gaunt vd., 2007: 92-101).

İskoçya'da, West Lothian, Midlothian, Fife ve East Lothian konseyleri, kendi bölgelerinde yaşayanlara ücretlendirmenin adaletsiz olduğunu ve faydaların bu topluluklara orantılı olarak yansımayacağını savunarak plana itiraz etmiştir (Gorman vd., 2008: 1189). Edinburgh halkı için büyük öneme sahip olan ve yaklaşık 750 bin kişiye toplumsal sağlık ve sosyal bakım hizmeti veren NHS Lothian, ücretlendirmenin kendilerine yıllık maliyetinin 1 milyon sterlin olduğunu ve personelin işe gitmek için ek 1,8 milyon sterlin daha ödenmesi gerekeceğini belirtmiştir (Gorman vd., 2008: 1190). Toplumsal sağlık kuruluşunun hizmetlerinin aksayacağı endişesi, Edinburgh'ta ücretlendirmenin kabul edilebilirliğini azaltmıştır. Ayrıca önerilen planın uygulanmasından önce vaat edilen toplu taşıma iyileştirmelerinin yapılacağına ilişkin halkın güvensizliği ve alternatif ulaşım araçlarının eksikliği, STKE'yi azaltmıştır (Gaunt vd., 2007: 100). Ayrıca, Şubat 2005'te Edinburgh sakinlerinin referandumda bu teklifleri reddetmesine kadar, siyasi lider eksikliği, yol ücretinin yeni bir vergi olarak algılanması ve insanların olası mahremiyet sorunları nedeniyle medyanın süreci güçlü bir şekilde politize etmesi, STKE'nin düşmesine yol açmıştır (Ryley ve Gjersoe, 2006: 72).

4.6. New York

New York, birçok şehir deneyiminden farklı olarak alan bazlı ücretlendirme yöntemini benimseyen ve sıkışıklık ücretlendirmesi fikrinin halktan doğduğu ender bir örnektir. Sivil toplum grupları arasında ortaya atılan süreç, trafik probleminin çözümü, otobüs hizmetlerinin geliştirilmesi, yürüme ve bisiklet sürmenin artırılması ve toplu taşıma için fon yaratılmasının bir yolu olarak görülmüştür (Gu vd., 2018: 97; Schaller, 2010: 267). Planın Manhattan merkezinde seyahat eden araç sayısını %6,8 ve sürücülerin trafikte geçirdikleri süreyi en az %30 azaltacağı öngörülmüştür (Schaller, 2010: 268). 25 yıllık bir sürdürülebilirlik planı olarak çerçevelenen sıkışıklık ücretlendirmesi, 127 strateji planını içermektedir (Schaller, 2010: 267; Baghestani vd., 2022: 489). 2007'de, New York Belediye Başkanı Michael Bloomberg tarafından sunulan plana, elde edilen gelirlerin geliştirilmiş toplu taşıma için ayrılması koşuluyla halkın %67'si destek vermiştir (Baghestani vd., 2022: 487). Fakat New York ücretlendirme önerisi, nispeten küçük otomobil

kullanıcılarının siyasi süreçle uygulamayı engelleyebildiğini ortaya koymuş ve eyalet yasama meclisinde reddedilmiştir. Bu durum, sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının toplum tarafından kabul görmesi için sadece toplumsal faydaların değil, bireysel faydaların da vurgulanmasının önemini belirtmektedir (Schaller, 2010 266-272).

ABD’de hem eyalet içi hem de eyaletler arasında karayolu, köprü ve tüneller için ücretlendirmeler uygulanmıştır. Bu deneyim, sıkışıklık ücretlendirmesinin anlaşılmasını kolaylaştırarak bu uygulamanın fayda ve maliyetlerinin daha net kavranmasını sağlamış ve toplumsal kabulünü artırmıştır. Londra uygulamasının sıkışıklığı azaltmadaki başarısı, gelirlerin toplu taşıma sisteminin finansmanında kullanılması gibi özellikleri ile New York halkına ilham kaynağı olmuştur. Toplumsal kabul noktasında sıkışıklık ücretlendirme gelirlerinin toplu taşıma finansmanında kullanılmasının planlanması, halkın desteğini %40’dan %67 seviyelerine çıkararak STKE’yi artırmıştır (Schaller, 2010: 269; Baghestani vd., 2022: 487). New York deneyiminde sürecin önemli bir paydaşı olan Bloomberg’in halk tarafından desteklenen bir yetkili oluşu, STKE’yi artıran bir faktördür (Ryley ve Gjersoe, 2006: 72). Süreç boyunca halkın katılımına da açık olan 14 oturum, eğitim ve sunumlar gerçekleştirilmiş, çok sayıda bilgi notu doğrudan insanlara postalanmıştır. Toplumsal kabul edilebilirlik açısından tüm bu eğitim ve bilgilendirme faaliyetleri etkili olmuştur (Schaller, 2010: 272).

New York’ta sıkışıklık ücretlendirme uygulaması tartışılmaya başlandığında; çevresel, ekonomik ve kentsel hedefler, iklim değişikliği, arazi kullanımı ve şehrin büyümesi gibi konuları içeren 127 eylem planının bir araya geldiği 25 yıllık kapsamlı bir sürdürülebilirlik planı oluşturulmuştur. Bu kapsamlı yaklaşım, toplumun geniş bir kesiminin sürece katılımını ve STKE’yi artırmıştır (Schaller, 2010: 269-271; Baghestani vd., 2022: 487). Ancak, sıkışıklık ücretlendirmesiyle finanse edilecek çok sayıda hedefin, sürücüler için haksızlık yarattığına dair oluşturulan algı STKE’yi düşürmüş ve güçlü bir dirence neden olmuştur. New York sıkışıklık ücretlendirmesinin değerlendirilmesinde bireysel faydalar ile toplumsal faydaların birbiriyle tutarlı olmasına rağmen ikincil öneme sahip olmuştur. Genişletilmiş toplu taşıma hizmetlerinin bile otomobille rekabet etmekte zorlandığı konular; konfor, mahremiyet ve kontrol sorunları olarak şekillenmiştir (Schaller, 2010: 270; Baghestani vd., 2022: 498).

New York’ta, ücretlendirme uygulama teklifinde trafik sıkışıklığı ile mücadele amacıyla otomobil kullanıcıları ücretlendirme kapsamına alınmıştır. Fakat aynı derecede trafik sıkışıklığına neden olan kamyon, taksi ve siyah arabalar ücretlendirmenin dışında tutulmuştur. Bu durum sürücülerin sıkışıklık ücretlendirmesinde, kendilerini mali yükü üstlenen tek taraf olduklarını düşünerek sürece karşı direnç göstermelerine neden olmuştur (Schaller, 2010: 270). Ayrıca ücretlendirmenin Queens, Brooklyn ve Bronx sakinlerine orantısız bir şekilde zarar verebileceği ve bazı bölge halkaları için adaletsiz olduğu görüşü de STKE’yi azaltıcı bir etki oluşturmuştur (Schaller, 2010: 270). Queens, Brooklyn ve Bronx

vekillerinin sıkışıklık ücretlendirmesi ile elde edilecek gelirlerin kullanım alanları ile ilgili güvensizlikleri STKE'yi etkileme gücüne sahip olmuştur (Baghestani vd., 2022: 497). Toplumsal kabul edilebilirliği azaltan tüm bu faktörler sonucunda ücretlendirme uygulaması rafa kaldırılmıştır.

4.7. Örnek Ülkelerde Sıkışıklık Ücretlendirmesinin Toplumsal Kabul Edilebilirliğini Etkileyen Faktörlerin Genel Değerlendirmesi

Sıkışıklık ücretlendirmesinin toplumsal kabul edilebildiğinin sağlanması farklı uygulama deneyimlerinden yola çıkarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, ilgili literatür gözden geçirilmiş ve STKE'yi belirleyici olduğu düşünülen on beş faktör tespit edilmiştir. Bu faktörlerin, Londra, Singapur ve Stockholm gibi başarıyla sıkışıklık ücretlendirme politikalarını uygulamış şehirlerdeki işleyişine ve Hong Kong, Edinburgh, New York gibi politika denemelerinin toplumsal kabul görmemesi sonucu yürürlükten kalkan şehirlerdeki durumlarına ayrıntılı bir bakış sunulmuştur. Karşılaştırılan her şehirde, bu faktörlerin nasıl ele alındığı ve STKE üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde, her bir şehir için toplumsal kabul edilebilirliği artıran ve azaltan faktörler ortaya konmuş, bu sayede politika yapıcılara benzer durumlarda neleri göz önünde bulundurmaları gerektiği konusunda önemli içgörüler sağlanmıştır. Tablo 1'de STKE'yi etkileyen faktörlerin karşılaştırılması yer almaktadır.

Sıkışıklık ücretlendirme politikalarının toplumsal kabul edilebilirliği üzerine yapılan bu ayrıntılı analiz, belirtilen faktörlerin birbiri ile olan etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin uygulamaların başarısına olan etkisini ortaya koymaktadır. Her faktör, politikanın genel algılanışını ve kabulünü şekillendirmede farklı ağırlıklara sahiptir ve toplumsal kabulün bir mozaik gibi bir araya gelmesinde önemli birer parça olarak işlev görür.

Tablo 1'de görüleceği üzere STKE'nin sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının başarısındaki kritik rolü, Londra, Singapur ve Stockholm gibi şehirlerde başarıyla hayata geçirilen örnekler üzerinden incelendiğinde daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu şehirlerde sıkışıklık ücretlendirmesinin toplum nezdinde kabul görmesini sağlayan faktörler; alternatif ulaşım imkanlarının genişletilmesi, belirsizliklerin azaltılması, çevresel faktörlere verilen önem, devlete olan güvenin kuvvetlendirilmesi, gelirlerin şeffaf kullanımı, uygulama karmaşıklığının giderilmesi, mahremiyet hassasiyeti, medyanın desteği, sağlanan faydaların açıkça ifade edilmesi ve ticari endişeler olarak belirlenmiştir. Bu kapsamlı ve entegre yaklaşımın sonucunda, sıkışıklık ücretlendirme sistemleri başarıyla uygulanmıştır. Buna karşın, Hong Kong, Edinburgh ve New York şehirlerindeki sıkışıklık ücretlendirme denemelerindeki başarısızlık nedenleri; alternatif ulaşım imkanlarının yetersizliği, eşitlik ve adalet algısının zedelenmesi, mahremiyet ihlalleri, medyanın olumsuz kullanımı ve trafik sorununun ciddiyeti hakkında yeterli farkındalığın oluşturulamaması olarak belirlenmiştir. Bu faktörlerin eksikliği veya yanlış yönetilmesi, STKE'yi önemli ölçüde zayıflatmış ve politikaların uygulanmasını engellemiştir.

Tablo 1: STKE'yi Etkileyen Faktörlerin Karşılaştırılması

Faktörler/Şehirler	Edinburg	Hong Kong	Londra	New York	Singapur	Stockholm
Alternatif Ulaşım İmkanları	&		&	&	&	&
Belirsizlik	X	X	&	&	&	&
Özgürlüklere Etkisi	X	X	&	X	&	&
Çevresel Etkiler	&		&	&	&	&
Devlete Olan Güven	X	X	&	&	&	&
Eşitlik ve adalet	X	X	&	X	&	&
Gelirlerin Kullanımı	&	&	&	&	X	&
Karmaşıklık	X			&	&	&
Kullanılan Teknoloji		&	&	&	&	&
Mahremiyet		X	&		&	
Medyanın Etkisi	X	X	&	&		&
Sağlanan Faydalar	X	X	&	&		&
Ticari Kaygılar	&		&	&	&	
Sorun Farkındalığı	&	X	&	&	&	&
Pilot Uygulama	Yok	Var	Yok	Yok	Yok	Var
Referandum	Var	Var	Yok	Var	Yok	Var
Uygulama	Yok	Yok	Var	Yok	Var	Var

Not: & Dikkate Alındı, X Göz Ardı Edildi, Boş: Belirtilmedi.

Çalışma kapsamında yapılan analiz, sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının tasarımında ve uygulanmasında toplumsal kabulün sağlanması için çok yönlü bir yaklaşımın gerekli olduğunu göstermektedir. Tüm faktörlerin birbirleriyle etkileşimleri, toplumsal kabulün inşasında ve politikanın başarısında hayati bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarının başarıya ulaşmasında; bu faktörlerin her birinin politika yapımcılar tarafından dikkatle değerlendirilmesi ve uygun stratejilerin belirlenmesi elzemdir.

5. Sonuç

Sıkışıklık ücretlendirme uygulamaları, şehirlerin karşı karşıya olduğu trafik sıkışıklığı sorununa yönelik yenilikçi ve umut vaat eden çözümler arasında yer almaktadır. Buna rağmen sıkışıklık ücretlendirmesinin uygulanabilirliği ve başarısı büyük ölçüde toplumsal kabul edilebilirliğe bağlıdır. Toplumsal kabul edilebilirlik, bu tür politikaların uygulanmasında sadece bir engel değil, aynı zamanda başarının anahtarı olarak görülmelidir. Halkın bu uygulamalara olan inancı ve desteği, ücretlendirme uygulamalarının etkinliğini ve sürdürülebilirliğini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla sıkışıklık ücretlendirme sistemlerinin gerçek potansiyelini ortaya çıkarabilmek, toplumsal kabul edilebilirliğin artırılmasını ve

kamuoyunun bu yöntemlere olumlu tutum geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal kabul, sadece bir hedef değil aynı zamanda bu politikaların etkili bir şekilde uygulanabilmesi için bir önkoşul olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle mevcut çalışma, STKE'yi sağlayarak uygulamayı hayata geçirmiş Singapur, Londra ve Stockholm gibi başarılı şehirlerin deneyimlerini ele alarak değerlendirmiştir. Ayrıca toplumsal kabul edilebilirliğin sağlanamadığı ve bu nedenle hayata geçirilemeyen Hong Kong, Edinburgh ve New York sıkışıklık ücretlendirme denemelerini değerlendirerek başarılı ve başarısız vaka örneklerini analiz etmektedir. Araştırma, sıkışıklık ücretlendirme politikalarının toplumsal kabulünü etkileyen on beş faktörü tespit etmiş ve bu faktörleri sınıflandırmıştır.

Sıkışıklık ücretlendirmesinin şehirlere göre farklılık gösteren toplumsal kabul edilebilirliği, her şehrin kendine özgü sosyal, ekonomik ve politik dinamikleriyle şekillenmektedir. Singapur'da, yüksek okuryazarlık oranı ve hükümet politikalarına güçlü destek gibi faktörlerle halkın olumlu tutumu sayesinde sıkışıklık ücretlendirmesi başarıyla uygulanmıştır. Londra ve Stockholm'de, uzun süreli halkla istişareler, bilgilendirme çalışmaları ve güçlü siyasi liderlik STKE'yi artırmıştır. Ancak, Hong Kong'da mahremiyetle ilgili endişeler ve Edinburgh'ta yetersiz bilgilendirme ve demokratik süreçlere uygun olmayan karar alma mekanizmaları gibi sorunlar, toplumsal kabulün önündeki engeller olarak ortaya çıkmıştır. New York'ta ise, ücretlendirme ile sürücüler üzerine düşen mali yükün adaletsiz algılanması ve bu gurubun güçlü direncinin siyasi sürece etkisi gibi nedenlerle sıkışıklık ücretlendirme uygulaması toplum tarafından kabul görme konusunda zorluklarla karşılaşmıştır.

Sonuç olarak, her bir faktör diğer faktörlerle karmaşık bir ağ oluşturur ve bu ağın güçlü ya da zayıf olması, STKE'yi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Politika yapımcıların bu faktörler arasındaki ilişkileri anlaması ve her birini uygun bir şekilde ele alması, başarılı bir uygulama için elzemdir. Bu etkileşimlerin farkında olmak, sıkışıklık ücretlendirme politikalarının uygulanması ve toplumsal kabulün sağlanmasına yönelik stratejilerin belirlenmesinde temel bir rol oynar. Ancak, her bir vaka için bu faktörlerin önem ve etki derecesi farklılık göstermektedir. Bu nedenle politika yapımcıların şehirlerin özgün ihtiyaçlarına ve vatandaşlarının önceliklerine uygun özel stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yeni sıkışıklık ücretlendirme uygulamalarını planlarken politika yapımcıların, uygulanacak şehre özgü olarak hangi faktörlerin STKE'de önemli olduğunu ve etki derecelerini önceden belirleyecek öncül çalışmalar yapmaları önerilmektedir.

Kaynakça

Albalate, D. ve Bel, G. (2008). Shaping Urban Traffic Patterns Through Congestion Charging: What Factors Drive Success or Failure?. *IREA-Working Papers, IR08/01*, Universitat de Barcelona.

Baghestani, A., Tayaranı M., Allahviranloo M., Nadafianshahamabadi R., Kucheve Y., Mamdoohi A.R. ve Gao H.O. (2022). New York City Cordon Pricing

and its' Impacts on Disparity, Transit Accessibility. *Air Quality and Health, Case Studies on Transport Policy*, 10(1), 485-499.

Bhatt, K., Higgins T. ve Berg J.T. (2008). *Lessons Learned from International Experience in Congestion Pricing Final Report*. Maryland: In U.S. Department of Transportation, Federal Highway Administration.

Börjesson, M. ve Kristoffersson, I. (2018). The Swedish Congestion Charges: Ten Years on. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 107, 35-51.

Cipriani, E., Mannini L., Montemarani B., Nigro M. ve Petrelli M. (2019). Congestion Pricing Policies: Design and Assessment for the City of Rome, Italy. *Transport Policy*, 80, 127-135.

De Palma, A. ve Lindsey, R. (2011). Traffic Congestion Pricing Methodologies and Technologies. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 19(6), 1377-1399.

Eliasson, J., Hultkrantz L., Nerhagen L. ve Rosqvist L.S. (2009). The Stockholm Congestion - Charging Trial 2006: Overview of Effects. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 43(3), 240-250.

Eliasson, J., Börjesson M., Amelsfort D., Brundell-Freij K. ve Engelson L. (2013). Accuracy of Congestion Pricing Forecasts. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 52, 34-46.

Gärling, T. ve Schuitema, G. (2007). Travel Demand Management Targeting Reduced Private Car Use: Effectiveness, Public Acceptability and Political Feasibility. *Journal of Social Issues*, 63(1), 139-153.

Gaunt, M., Rye, T., ve Allen, S. (2007). Public Acceptability of Road User Charging: The Case of Edinburgh and the 2005 Referendum. *Transport Reviews*, 27(1), 85-102.

Grisolía, J. M., López F. ve Ortúzar J.D. (2015). Increasing the Acceptability of a Congestion Charging Scheme. *Transport Policy*, 39, 37-47.

Gu, Z., Liu Z., Cheng Q. ve Saberi M. (2018). Congestion Pricing Practices and Public Acceptance: A Review of Evidence. *Case Studies on Transport Policy*, 6(1), 94-101.

Hamilton, C.J. (2011). Revisiting the Cost of the Stockholm Congestion Charging System. *Transport Policy*, 18(6), 836-847.

Hao, X., Sun, X., ve Lu, J. (2013). The Study of Differences in Public Acceptability towards Urban Road Pricing. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 96, 433-441.

Hau, T.D. (1990). Electronic Road Pricing in Hong Kong 1983-1989. *Journal of Transport Economics and Policy*, 24(2), 203-214.

Hau, T.D. (2021). Road Pricing 4: Case Study - The Implementation of Electronic Road Pricing in Hong Kong. *In International Encyclopedia of Transportation*, 15(3), 103-105.

Ison, S. ve Rye, T. (2005). Implementing Road User Charging: The Lessons Learnt From Hong Kong, Cambridge and Central London. *Transport Reviews*, 25(4), 451-465.

Jaensirisak, S. (2002). *Road User Charging : Acceptability and Effectiveness*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Leeds Institute of Transport Studies, Leeds.

Khan, A.M. (2001). Reducing Traffic Density: The Experience of Hong Kong and Singapore. *Journal of Urban Technology*, 8(1), 69-87.

Kim, J., Schmöcker, J.D., Fujii, S. ve Noland, R.B. (2013). Attitudes towards Road Pricing and Environmental Taxation among US and UK Students. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 50-62.

Lehe, L. (2019). Downtown Congestion Pricing in Practice. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 100, 200-223.

Lindsney, C. Robin ve Verhoef, E. (2001). Traffic Congestion and Congestion Pricing. *Tinbergen Institute Discussion Paper*, No. 00-101/3, Tinbergen Institute, Amsterdam and Rotterdam.

Marazi, N.F., Majumdar, B.B., Sahu, P.K. ve Potoglou, D. (2022). Congestion Pricing Acceptability among Commuters: An Indian Perspective. *Research in Transportation Economics*, 95, 101180.

Menon, G. ve Guttikunda, S.K. (2010). Electronic Road Pricing: Experience and Lessons from Singapore. *SIM - Air Working Paper Series*, 33-2010, 15, <http://cfit.independent.gov.uk/pubs/2002/pfru/index.htm>, (Erişim: 12.08.2019).

Metz, D. (2018). Tackling Urban Traffic Congestion: The Experience of London, Stockholm and Singapore. *Case Studies on Transport Policy*, 6(4), 494-498.

Owen, R., Sweeting A. ve Clegg S. (2008). *Public Acceptability of Road Pricing*. In Department for Transport, University of the West of England.

Ryley, T. ve Gjersoe, N. (2006). Newspaper Response to the Edinburgh Congestion Charging Proposals. *Transport Policy*, 13(1), 66-73.

Santos, G., Li, W.W. ve Koh, W.T. (2004). 9. *Transport Policies in Singapore*. *Research in Transportation Economics*, 9, 209-235.

Saruç, N.T. (2008). *Trafik Sıkışıklığı Ücretlendirmesi Ekonomik Teori ve Uygulama*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Schaller, B. (2010). New York City's Congestion Pricing Experience and Implications for Road Pricing Acceptance in the United States. *Transport Policy*, 17(4), 266-273.

Schuitema, G., Steg, L. ve Forward, S. (2010). Explaining Differences in Acceptability Before and Acceptance After the Implementation of a Congestion Charge in Stockholm. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 44(2), 99-109.

Seik, F.T. (1997). An Effective Demand Management Instrument in Urban Transport: The Area Licensing Scheme in Singapore. *Cities*, 14(3), 155-164.

Small, K.A. ve Gomez-Ibanez, J.A. (1998). *Road Pricing for Congestion Management: The Transition from Theory to Policy*. The University of California Transportation Center, University of California Berkeley, 391, 213-246.

Steg, L. ve Tertoolen, G. (1999). Affective Motives for Car Use. Transport Planning, Policy and Practice. *Proceedings of Seminar B, AET European Transport Conference, 27-29 September 1999, Cambridge, UK, 13-28*.

Stokes, G. ve Taylor, B. (1995). The Public Acceptability of Sustainable Transport Policies: Findings from the British Social Attitudes Survey. *Paper Presented at: Ptrc Summer Annual Meeting, Warwick, 11th-15th September, Proceedings of Seminar C, 69-79*.

Sumalee, A. (2007). Multi-Concentric Optimal Charging Cordon Design. *Transportmetrica*, 3(1), 41-71.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023). *T.C. Dışişleri Bakanlığı Girişimci ve İnsani Dış Politika Ülke Künyesi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <https://www.mfa.gov.tr/singapur-kunyesi.tr.mfa>, (Erişim: 18.04.2022)*.

Tasman, A. (2012). Confidential Pricing Congestion in Sydney. *Discussion Paper New South Wales, SMART Infrastructure Facility, University of Wollongong, https://www.infrastructure.nsw.gov.au/media/dseb4fug/smart_infrastructure_acil_tasman_nsw_road_congestion_pricing_final_25_april_2012.pdf, (Erişim: 10.05.2022)*.

Thorpe, N., Hills P. ve Jaensirisak S. (2000). Public Attitudes to TDM Measures: A Comparative Study. *Transport Policy*, 7(4), 243-257.

Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, 24, 78-102.

Vigar, G., Shaw A. ve Swann R. (2011). Selling Sustainable Mobility: The Reporting of the Manchester Transport Innovation Fund Bid in UK Media. *Transport Policy*, 18(2), 468-479.

Noordegraaf, D.V., Annema, J.A., ve van Wee, B. (2014). Policy Implementation Lessons from Six Road Pricing Cases. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 59(A), 172-191.

Walker, J. (2011). *The Acceptability of Road Pricing*. London: Royal Automobile Club Foundation for Motoring Ltd.

Walker, J. (2018). *Road Pricing: Technologies, Economics and Acceptability*. London: Institution of Engineering and Technology.

Winslott-Hiselius, L., Brundell-Freij, K., Vagland, Å. ve Byström, C. (2009). The Development of Public Attitudes towards the Stockholm Congestion Trial. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 43(3), 269-282.

Yan, H. ve Lam, W.H.K. (1996). Optimal Road Tolls under Conditions of Queueing and Congestion. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 30(5), 319-332.

Yap, J. (2005). Implementing Road and Congestion Pricing-Lessons from Singapore. *In Workshop on Implementing Sustainable Urban Travel Policies, Final Report*.

Zheng, Z., Liu, Z., Liu, C., ve Shiwakoti, N. (2014). Understanding Public Response to a Congestion Charge: A Random-Effects Ordered Logit Approach. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 70, 117-134.

Dijital Finansın Bankacılık Sektörü İstikrarına Etkisi: Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri (ECA) Örneği

Araştırma Makalesi /Research Article

Yusuf GÜNEYSU¹
Tolga ERGÜN²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı, bankacılık sektörü istikrarı üzerinde dijital finansın etkisini incelemektir. Çalışmada ECA kapsamındaki 44 ülkeye ait 2006-2020 arasındaki yıllık veriler panel veri analizi yöntemi ile test edilmiştir. Araştırma modelindeki bağımlı değişken bankalara ilişkin Z skorudur. Dijital finans göstergesi olarak 100.000 kişi başına ATM sayısı, internet kullanan bireylerin toplam nüfusa oranı ve 100 kişi başına mobil telefon aboneliği kullanılmıştır. Analizin ilk aşamasında panel verilerin birim ve zaman etkisi incelenmiş ve ardından dirençli Hausman testi ile sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri arasından uygun model belirlenmiştir. İkinci aşamada tercih edilen modele ilişkin temel varsayımlar sınanmıştır. Son aşamada, varsayımlara ilişkin sapmalar nedeniyle dirençli tahminci yöntemi Driscoll-Kraay analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre bankacılık sektörü istikrarı üzerinde ATM sayısı ile 100 kişi başına mobil telefon aboneliği değişkenlerinin negatif yönde etkisi tespit edilirken, internet kullanan bireylerin toplam nüfusa oranının pozitif yönde etkisi saptanmıştır. Sonuçlar, dijital finansın bankacılık riski ve finansal istikrar üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital finans, Bankacılık istikrarı, ECA ülkeleri, Driscoll-Kraay testi

The Impact of Digital Finance on the Stability of the Banking Sector: The Case of European and Central Asian Countries (ECA)

ABSTRACT: The aim of this study is to investigate the impact of digital finance on the stability of the banking sector. The study analysed year data between 2006 and 2020 from 44 countries within the ECA using the panel data analysis method. The dependent variable in the research model is the banks' Z-score. The number of ATMs per 100,000 inhabitants, the ratio of internet users to the total population and the number of cell phone connections per 100 inhabitants were used as indicators for digital finance. In the first stage of the analysis, the unit and time effects of the panel data were examined and then the appropriate model among the models with fixed effects and random effects was determined using the robust Hausman test. In the second stage, the basic assumptions for the preferred model were tested. In the final stage, the robust estimation method Driscoll-Kraay analysis was performed based on deviations in the assumptions. According to the results of the analysis, the number of ATMs and cell phone subscriptions per 100 people had a negative impact on the stability of the banking sector, while the proportion of people using the internet in the total population had a positive impact. The results show that digital financing has an impact on bank risk and financial stability.

Keywords: Digital finance, Banking stability, ECA countries, Driscoll-Kraay test

Geliş Tarihi / Received: 10/07/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 03/09/2024

¹ Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, yusufguneyusu@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6809-1995>.

² Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, tolgaergun@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9650-4542>.

1. Giriş

Dördüncü sanayi devrimi olarak ifade edilen Endüstri 4.0, tüm dünyada ekonomik ve sosyal sistemlerde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Endüstri 4.0, veri işleme ve dağıtım sürecinin gelişmesine ve böylece karar verme hızının ve kalitesinin artmasına katkıda bulunmuştur. Endüstri 4.0 ile finans sektöründe meydana gelen dijital dönüşüm, yeni elektronik pazarlama kanallarının ve finansal hizmetlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu dönüşüm Covid-19 salgınıyla birlikte daha da artmıştır (Al-Smadi, 2023: 464). Covid-19 salgını hem bireysel hem de kurumsal müşterilerin çevrimiçi hizmetlere yönelik talebini artırmış ve dijital finansal çözümlerin benimsenmesini hızlandırmıştır (Murinde vd., 2022: 19).

Dijital finans kavramı yapay zekâ, büyük veri, bulut bilişim, blok zinciri gibi teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Dijital finansın tanımı konusunda görüş birliği bulunmamakta, elektronik finans, internet finansı, finansal teknoloji (FinTek), akıllı finans gibi kavramlar birbirinin yerine kullanılabilir (Luo vd., 2022: 3). Genel olarak dijital finans mobil telefonlar, kişisel bilgisayarlar, internet veya güvenilir bir dijital ödeme sistemine bağlı kartlar aracılığıyla sunulan finansal hizmetler olarak açıklanmaktadır (Ozili, 2018: 330). Finansal hizmetlerin ve dijital teknolojilerin birleştirilmesi anlamına gelen dijital finans, bireylere ve firmalara ödeme, kredi, yatırım, para transferi, tasarruf gibi çeşitli sürdürülebilir finansal hizmetler sağlamaktadır. Bireyler ve firmalar bu dijital hizmetleri bankaların mobil uygulama, otomatik vezne makineleri (Automatic Teller Machines-ATM), POS (Point of Sales) terminali gibi dijital kanallar aracılığıyla kullanmaktadır. Bunların yanı sıra dijital ödemelere kripto para, eşler arası (peer-to-peer) uygulamalar, dijital defter (digital ledger) teknolojileri gibi yeni FinTek hizmetleri dahil edilmektedir (Ji vd., 2022: 2; Syed vd., 2021: 1).

Küresel iş çevresi tüm dünyada bankaları yenilikçi olmaya ve internet bankacılığı ve mobil bankacılık gibi alternatif dağıtım kanallarını kullanmaya yöneltmektedir. İnternet teknolojisinin sağladığı olanaklar insanların çeşitli ödemelere, tasarruflara, kredilere ve yatırımlara doğrudan ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu durum ekonomiye fayda sağlayan finansman talebinin artmasına neden olmaktadır (Risman vd., 2021: 1980). Böylece dijital finans tüketim harcamalarını ve yatırımı artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Ozili, 2023: 4). Bununla birlikte kredi koşullarının gevşetilmesi, yüksek kaldıraç ve yetersiz teminat değeri ile sağlanan finansmandaki büyümenin finansal istikrar üzerinde doğrudan etkileri olabilmektedir (Risman vd., 2021: 1980).

2008 küresel finansal krizi, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması açısından finansal istikrarın önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Zira istikrarsız finansal sistemler, şoklara karşı daha kırılabilir olabilmekte ve bu durum ekonomik gelişmeye zarar verebilmektedir (Frimpong vd., 2023: 430) İstikrarlı bir finansal sistem kaynakların etkin şekilde tahsis edilmesine, finansal risklerin yönetilmesine ve reel veya finansal varlıkların istenmeyen fiyat hareketlerinin ortadan

kaldırılmasına imkân vermektedir. İstikrarlı bir finansal sistem, beklenmedik şokların etkisini azaltarak olumsuz olayların reel ekonomi ve finansal sistem üzerinde yıkıcı bir etki oluşturmasını önleyebilmektedir. Reel ekonomideki işlemlerin çoğu finansal sistem aracılığıyla gerçekleştirildiğinden finansal istikrar ekonomik büyüme için oldukça önemlidir (World Bank, 2023a).

Finansal sektör, ekonomik sistemin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Finans sektörü, yüksek getirili projeler için sermaye hareketini hızlandırabilmekte ve finansal kaynakların etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlayabilmektedir. Bu çerçevede bankalar uzun vadeli ekonomik büyüme için önem arz etmekte ve mevcut ekonomik sistemin itici gücü olarak kabul edilmektedir. Bankacılık sektörü, tüm ekonomik sektörlerle işletme ve yatırım sermayesi sağlamasından dolayı bu sektörde meydana gelen herhangi bir bozulma bir ülkedeki tüm ekonomik sektörleri etkilemektedir. Bu nedenle finansal araçlar özellikle de bankalar finansal istikrar açısından önemli rol oynamaktadır (Antwi ve Kong, 2023: 2). Bu bağlamda birçok finansal istikrar göstergesi bulunmakla birlikte bankalar finansal sistemin ana kurumları olması nedeniyle finansal istikrar göstergelerinin çoğu bankacılık sektörü istikrar göstergelerine yoğunlaşmaktadır (Risman vd., 2021: 1980). Bankaların operasyonel süreçlerine dijital çözümlerin dahil edilmesi, finansal istikrarları üzerinde etkili olabilmektedir (Revathi, 2019: 20). İnternet ve mobil teknolojik olanaklar, insanların çeşitli finansal ürün ve hizmetlere erişimini kolaylaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle mobil telefonların yaygınlaşması ve internet kullanımı finansal hizmetlere erişimi artırmaktadır (Antwi ve Kong, 2023: 2). Finansal erişimin artması da finansal sistem istikrarını etkileyebilmektedir (Ahamed ve Mallick, 2019; Danisman ve Tarazi, 2020; Khan vd., 2022; Wang ve Luo, 2022; Oanh vd., 2023).

Finansal erişim, tüm ekonomik birimlerin finansal hizmetlere erişebilmesi ve bu hizmetleri etkin bir şekilde kullanabilmesidir (Ahamed ve Mallick, 2019: 403). Finansal erişim düzeyinin artırılmasında dijital finans ürün ve hizmetlerinin yaygınlaşmasının önemli bir role sahip olduğu kabul edilmektedir (Ozili, 2018: 332). Avrupa ve Orta Asya bölgesinde yüz kişi başına düşen mobil telefonu aboneliği 94,8 (2006)'den 124,9 (2020)'a ve toplam nüfus içinde internet kullanım oranı %38 (2006)'den %83,7 (2020)'ya çıkmıştır (World Bank, 2023b). Dolayısıyla internet ve mobil telefonu kullanımının yaygınlaşması, finansal ürün ve hizmetlere erişimi ve böylece finansal istikrarı artırabilir.

Bu çalışmada, Avrupa ve Orta Aysa bölgesinde yer alan ülkelerin verileri kullanılarak, dijital finansal hizmetlerin finansal istikrar üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu analiz, farklı dijital finans göstergelerinin (ATM sayısı, mobil telefonu aboneliği ve internet kullanımı) bankaların finansal istikrarı (z skoru) üzerindeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dijital finans, çeşitli ileri teknolojilerin (yapay zekâ, bulut bilişim, büyük veri vb.) gelişmesiyle hızla yaygınlaşmaktadır. Aynı zamanda Covid-19 salgını dijital finansal hizmetlerin benimsenmesini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler çerçevesinde dijital

finans ile finansal istikrar arasındaki ilişkinin incelenmesi çalışmanın önemli motivasyonlarından biridir. Diğer taraftan bankalar, finansal sistemin ana kurumları olarak finansal istikrarın sağlanmasında kritik rol oynamaktadır. Bankaların dijital çözümleri benimsemeleri finansal istikrarlarını etkileyebilir. Finansal istikrar sürdürülebilir ekonomik büyüme açısından da önemlidir. Bu bağlamda, dijital finansın finansal istikrarı nasıl etkilediğini incelemek büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın literatüre dört şekilde katkıda bulunması beklenmektedir. Literatürde dijital finansın bankacılık istikrarı üzerindeki etkisini araştıran sınırlı sayıda çalışma (Örneğin, Del Gaudio vd., 2021; Risman vd., 2021; Kasri vd., 2022; Syed vd., 2022) bulunmaktadır. Bu bağlamda öncelikle dijital finansal hizmetlerin finansal istikrar üzerindeki etkisine ilişkin çalışmaların genişlemesini sağlamak ve dijital finans ile bankaların finansal istikrarı arasındaki ilişkiye yönelik yeni bulgular ortaya koymaktadır. İkincisi, dijital finans finansal sektörün gelişmesini desteklemekle birlikte sistematik risklere de neden olabilmektedir. (Syed vd., 2021; Antwi ve Kong, 2023). Örneğin Siddik ve Kabiraj (2020), dijital finansın finansal erişimi artırdığını ve böylece finansal istikrarı desteklediğini öne sürmektedir. Bununla birlikte Ozili (2018), dijital finansın finansal erişimi arttırmasına karşın bazı riskler (dijital cihaz kullanmayan ve internet bağlantısına sahip olmayan bireylere fayda sağlamaması, dijital veri güvenliği ihlalleri nedeniyle müşterilerde güven kaybına yol açması, dijital finans uygulamalarıyla ilgili maliyetler nedeniyle yoksul ve düşük gelirli bireyler için finansal erişimin azalması vb.) taşıdığını da belirtmektedir. Buna göre dijital finansın finansal istikrar üzerindeki etkisine ilişkin tam bir görüş birliğinin olmadığı söylenebilir. Üçüncüsü, dijital finans ile bankacılık istikrarı arasındaki ilişkiye dair farklı bir bölgesel analiz gerçekleştirilmektedir. Son olarak çalışma, dijital finansal hizmetlerin finansal istikrar üzerindeki etkilerini değerlendirerek politika yapıcılar ve düzenleyiciler için çıkarımlar ve öneriler sunmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde dijital finans ile finansal istikrar arasındaki ilişkinin incelenmesine ilişkin literatür özetlenmektedir. Üçüncü bölümde, metodoloji sunulmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik bulgular ortaya koyulmuş ve sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Dijital finans alanındaki gelişmelerle birlikte dijital finans ile finansal sektör arasındaki ilişkiye yönelik araştırmaların da arttığı görülmektedir. Örneğin; Ozili (2018), dijital finansın finansal erişim ve finansal istikrar üzerindeki etkisini teorik olarak ele aldığı çalışmada, dijital finansın sağladığı faydaların yanı sıra finansal erişim ve finansal istikrar açısından bazı zorluklar oluşturduğunu vurgulamıştır. Phan vd. (2020), Endonezya'da FinTek şirketlerinin sayısındaki artışın banka performansını azalttığını ortaya koymuşlardır. Wang vd. (2020), Çin'de dijital finansın finansal sektörün etkinliğini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Luo vd. (2022), dijital finansın finansal sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştırmışlar ve dijital finansın finansal etkinliğin ve finansal sürdürülebilirliğin artmasına katkıda

bulduğunu ifade etmişlerdir. Wu ve Huang (2022) ise Çin’de dijital finansın enerji şirketlerinin finansal performansını pozitif olarak etkilediğini belirlemişlerdir.

Son yıllarda dijital finansın finansal istikrar üzerindeki etkisinin araştırılmasına yönelik çalışmaların da arttığı görülmektedir. Buna göre Del Gaudio vd. (2021), Avrupa Birliği’nde teknolojilerin benimsenmesi ve yaygınlaşmasının bankaların karlılığı ve finansal istikrarı üzerindeki etkisini 1995-2015 dönemi için panel regresyon modelleri aracılığıyla araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin benimsenmesinin ve yaygınlaşmasının karlılığı ve finansal istikrarı artırdığını belirlemişlerdir.

Banna ve Alam (2021), gelişen Asya ülkelerinden oluşan bir örnekleme dijital finansal erişimin bankacılık istikrarı üzerindeki etkisini 2011-2018 dönemi için araştırmışlardır. Panel düzeltilmiş standart hatalar sonucuna göre dijital finansal erişimin bankacılık istikrarını artırdığını ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik ettiğini belirtmişlerdir.

Risman vd. (2021), Endonezya’da dijital finans ile finansal istikrar arasındaki ilişkide risk faktörlerinin rolünü 2010-2019 dönemi için regresyon analizi aracılığıyla test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda dijital finansın finansal istikrar üzerinde olumlu etkisi olmakla birlikte piyasa riskinin, dijital finansın finansal istikrar üzerindeki olumlu etkisini azalttığını ifade etmişlerdir.

Syed vd. (2021), gelişen Güney Asya ülkelerinden oluşan bir örnekleme dijital finansın kayıt dışı ekonomi ve finansal istikrar üzerindeki etkisini CUP-FM ve CUP-BC tahmin yöntemlerini kullanarak 2004-2018 dönemi için araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda dijital finansın artmasının kayıt dışı ekonominin azalmasına katkıda bulunmasına karşın finansal istikrarsızlığa neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ji vd. (2022), Çin’deki dijital finansal gelişimin firmaların iflas riski üzerindeki etkisini 2012-2018 dönemi için araştırmışlar ve regresyon analizi sonucunda dijital finansın iflas riskini negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Kasri vd. (2022), Aralık 2013-Temmuz 2021 dönemine ait aylık verileri kullanarak Endonezya’da dijitalleşmenin bankacılık istikrarı üzerindeki etkisini vektör hata düzeltme modeli (VECM) ve vektör otoregresif model (VAR) aracılığıyla araştırmışlardır. Buna göre dijital ödeme işlemlerinin finansal istikrar ile uzun dönemli bir ilişkiye ve dengeye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Syed vd. (2022), Hindistan’da ekonomik politika belirsizliği, kurumsal düzenleme ve yolsuzluk düzeyinin bankacılık istikrarı ve dijital finansal hizmetlerin gelişimi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu çerçevede 2004-2019 dönemi verilerini NARDL yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda ekonomik politika belirsizliğinin bankacılık sektörünü olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Al-Smadi (2023), Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde yer alan 12 ülkenin 2004-2020 dönemi verilerini analiz ederek dijital finansın finansal erişime etkisini araştırmıştır. Sistem GMM sonuçlarına göre dijital finansın finansal erişimin artırılmasında etkili olduğunu ifade etmiştir.

Antwi ve Kong (2023), gelişen ekonomilerden oluşan bir örnekleme dijital finansal teknolojinin finansal istikrar üzerindeki etkisini 2000-2022 dönemi için kantil regresyon analizi ile incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, finansal istikrar üzerinde mobil telefon aboneliklerinin negatif, internet kullanımının ise pozitif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Chinoda ve Kapingura (2023), Sahra Altı Afrika'da dijital finansal erişimin ve banka rekabetinin finansal istikrar üzerindeki etkisini 2014-2020 dönemi için iki aşamalı Sistem GMM yaklaşımını kullanarak analiz etmişlerdir. Buna göre dijital finansal erişimin artmasının banka istikrarını artırdığı bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca dijital finansal erişimin takipteki kredi oranı ile negatif ilişkili olduğunu saptamışlardır.

Puri vd. (2023), Hindistan'da dijitalleşmenin bankacılık istikrarı üzerindeki etkisini 2011Q1-2020Q4 dönemi için iki aşamalı en küçük kareler yöntemini kullanarak test etmişlerdir. Bu bağlamda dijital bankacılık işlemlerindeki artışın bankaların istikrarına katkı sağladığını belirlemişlerdir.

Yukarıdaki araştırmalara göre dijital finansın bankaların istikrarı üzerindeki etkisine ilişkin sınırlı sayıda çalışma olduğu ve Avrupa ve Orta Asya bölgesine yönelik bir çalışmanın bulunmadığı görülmektedir. Bu çalışmalarda bankaların finansal istikrar göstergesi olarak genellikle z skoru kullanılmıştır. Bununla birlikte dijital finans göstergesi olarak da mobil para işlemleri, ATM sayısı, mobil telefon aboneliği, internet kullanımı gibi değişkenlere yer verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bankacılık istikrarını ekonomik büyüme, enflasyon, faiz oranı, aktif karlılığı gibi değişkenler de etkilemektedir. Literatürdeki ilgili çalışmaların sonuçlarına göre genel olarak dijital finansın bankacılık istikrarını artırdığı söylenebilir. Bu bağlamda çalışmanın hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

H_0 : Dijital finans ile bankaların finansal istikrarı arasında bir ilişki yoktur.

H_1 : Dijital finans ile bankaların finansal istikrarı arasında bir ilişki vardır.

3. Metodoloji

Bu çalışmada, Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki ülkelerden oluşan bir örnekleme, dijital finans ile bankacılık sektörü istikrarı arasındaki ilişki 2006-2020 dönemi için incelenmiştir. Bazı değişkenlere ilişkin verilerin mevcut olmaması nedeniyle bazı ülkeler çalışmanın kapsamında dahil edilmemiştir. Dolayısıyla çalışmanın örnekleme 44 ülkeden oluşmaktadır. Çalışmanın örnekleminde yer alan ülkeler Ek 1'de gösterilmiştir. Ülke grubunun belirlenmesinde dünya bankasının sınıflandırması dikkate alınmıştır. İncelenen dönem ise ülkelerin veri mevcudiyetine göre belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan

değişkenlere ilişkin veriler Dünya Bankası Küresel Finansal Gelişim ve Dünya Gelişim Göstergeleri veri tabanlarından elde edilmiştir.

3.1. Bağımlı Değişken

Bu çalışmada bankaların finansal istikrarı, ilgili literatürde (Örneğin, Ahamed ve Mallick, 2019; Danisman ve Tarazi, 2020; Banna ve Alam 2021; Del Gaudio vd., 2021; Syed vd. 2022; Wang ve Luo, 2022; Chinoda ve Kapingura, 2023) yaygın olarak kullanılan z skoru ile ölçülmüştür. Z skoru bankanın iflas etme olasılığını ifade etmektedir. Dolayısıyla bankanın z skoru ne kadar yüksek olursa iflas etme olasılığı o kadar düşük olmaktadır. Z skoru aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Ahamed ve Mallick, 2019; Danisman ve Tarazi, 2020):

$$Z_{it} = \frac{AK_{it} + \ddot{O}/A_{it}}{Sd.(AK)_{it}} \quad (1)$$

Burada AK aktif karlılığını, Ö/A özsermayenin toplam aktiflere oranını ve Sd.(AK) ise aktif karlılığının standart sapmasını ifade etmektedir.

3.2. Bağımsız Değişkenler

Bu çalışmada dijital finansın bankaların finansal istikrarı üzerindeki etkisi araştırılırken, dijital finans göstergeleri olarak ATM sayısı, internet kullanımı ve mobil telefon aboneliği kullanılmıştır. Finansal istikrarın belirleyicisi olarak bankaların aktif kârlılığı, net faiz marjı ile ekonomik büyüme oranı değişkenleri kontrol değişkenleri olarak analize dahil edilmiştir. Bu değişkenlerin belirlenmesinde ilgili literatürdeki çalışmalardan (Örneğin, Del Gaudio vd., 2021; Syed vd., 2022; Al-Smadi, 2023; Antwi ve Kong, 2023) yararlanılmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tanımı ve kaynakları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı ve Kaynakları

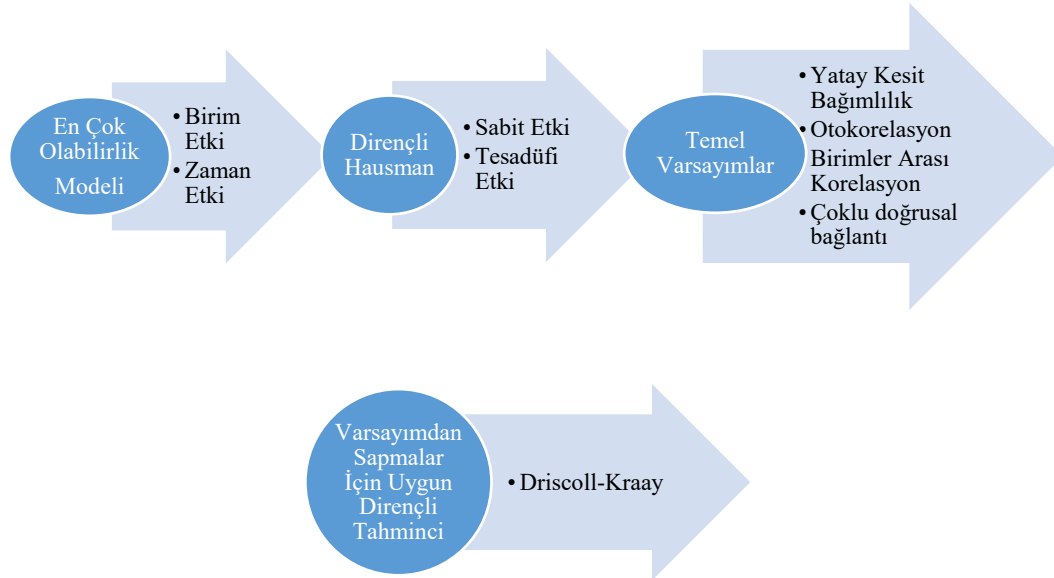
Değişkenler	Açıklama	Kaynak
Z Skoru	Banka z skoru	Küresel Finansal Gelişim
ATM	100.000 kişi başına ATM sayısı	Küresel Finansal Gelişim
İKB	İnternet kullanan bireylerin toplam nüfusa oranı	Dünya Gelişim Göstergeleri
MTA	100 kişi başına mobil telefon aboneliği	Dünya Gelişim Göstergeleri
AKO	Aktif karlılığı oranı	Dünya Gelişim Göstergeleri
GSYİH	Yıllık GSYİH büyüme oranı	Dünya Gelişim Göstergeleri
NFM	Net Faiz Marjı	Küresel Finansal Gelişim

3.3. Yöntem ve Model

Panel veri bireyler, firmalar, ülkeler ve hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit gözlemlerin, belirli bir dönemde (zaman) bir araya getirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile panel veri N sayıda birim ile her birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır (Çınar, 2021: 4). Bu bilgiler çerçevesinde bu çalışmanın veri seti Avrupa ve Orta Asya ülkelerine ait 2006-2020 arası yıllık verileri içerdiğinden panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu

çalışmada kullanılan analiz aşamaları Şekil 1’de gösterilmiştir. Buna göre analizde ilk olarak panel veri modeli için uygun olan tahmin yöntemi incelenmiştir. Bu aşamada, modelde birim ve zaman etkisi olup olmadığı sınanmıştır. Bunun için en çok olabilirlik tahmincisi kullanılmıştır. İkinci aşamada panel veri modeli için uygun olan tahmincinin (sabit etkiler veya tesadüfi etkiler modeli) belirlenmesinde dirençli Hausman testi yapılmıştır. Üçüncü aşamada Hausman testi sonucunda tercih edilen modele ilişkin temel varsayımlar olan heteroskedastisite (yatay kesit bağımlılık veya değişen varyans), otokorelasyon, birimler arası korelasyon ve çoklu doğrusal bağlantı varsayımları test edilmiştir. Dördüncü aşamada varsayım test sonuçlarına göre ilgili tahminci veya dirençli tahminci kullanılarak nihai analiz sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 1: Panel Veri Analizi Uygulama Aşamaları

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada analiz edilen panel veri modelinin iktisadi ve ekonometrik formları sırasıyla 2 ve 3 numaralı denklemlerde gösterilmiştir. Bu denklemlerde Z skoru bağımlı değişken, ATM, İKB ve MTA bağımsız değişkenler, AKO, NFM ve GSYİH ise kontrol değişkenleri olarak ele alınmıştır. Ekonometrik formda α sabit parametre, β eğim parametreleri ve u hata terimidir. i alt indisi ülkeleri, t alt indisi ise zamanı (yıl) ifade etmektedir. Değişkenlerin ve hata teriminin i ve t alt indisleri panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir (Gujarati ve Porter, 2014: 592). Araştırma modelinin oluşturulmasında Del Gaudio vd., (2021) tarafından yapılan çalışmada yer alan geçerliliği test edilmiş model ve değişkenlerden esinlenilmiştir.

$$Z \text{ skoru} = f(ATM, İKB, MTA, AKO, NFM, GSYİH) \quad (2)$$

$$Z \text{ skoru}_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 ATM_{1it} + \beta_2 İKB_{2it} + \beta_3 MTA_{3it} + \beta_4 AKO_{4it} + \beta_5 NFM_{5it} + \beta_6 GSYİH_{6it} + u_{it} \quad (3)$$

4. Bulgular

Çalışmada panel veri modelindeki değişkenlerin durağanlık sınaması yapılmamıştır. Durağanlık ön testi gerektiren zaman serilerinin yeterince uzun olması gerekmektedir. Literatürde genel kabul görmüş gözlem sayısı 30 olarak önerilmektedir. Durağanlık kavramı seriye gelen bir şok neticesinde serinin gösterdiği direnç, yani serinin uzun dönemde tekrar ortalamasına dönüp dönmemesi ile ilgili olduğundan kısa serilerde bu davranışın gözlemlenebilmesi istatistiksel olarak pek mümkün değildir (Mert ve Çağlar, 2023: 1). Bu çalışmanın veri seti 15 yıllık verilerden oluşmaktadır. Bu nedenle durağanlık testi uygulanmamıştır. Ayrıca panel veri seti yıllık verilerden oluşması nedeniyle değişkenlere ait serilerin mevsimsellik durumuna bakılmamıştır. Ekonometrik analizde model değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikleri bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur. Buna göre Avrupa ve Orta Asya ülkelerinden oluşan toplam 44 ülkeye ait ortalamalar Z skoru için 12.8, ATM için 87.9, İKB için 65.6, MTA için 118.3 ve AKO için 0.64’tür. Örneklem ilişkin gözlem sayısı ise 660 (N=44*T=15)’dir. Buna göre 100.000 kişiye düşen ATM sayısının analiz periyodu ortalamaları incelendiğinde örneğin Arnavutluk (29.4), Belarus (44.8), Estonya (78), Kazakistan (65.8), Moldova (37.6), Romanya (63.2), Sırbistan (33.6) ve Türkiye (65.9) gibi gelişmekte olan ülkeler, Birleşik Krallık (122.3), İspanya (130.6), Rusya (127), Portekiz (177.2) ve Almanya (104.3) gibi bazı gelişmiş ülkelere kıyasla çok daha düşük düzeydedir. Bu tespit Tablo 2’de yer alan diğer dijital finans göstergeleri (İKB, MTA) açısından da benzer şekildedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Göstergeler	Z skoru	ATM	İKB	MTA	AKO	NFM	GSYİH
Ortalama	12.823	87.935	65.664	118.354	0.644	3.227	2.044
Ortanca	10.592	63.715	70.453	117.808	0.754	2.801	2.305
Minimum	-0.325	1.185	3.268	24.048	-55.174	-0.325	-15.306
Maksimum	57.440	939.209	98.459	205.038	22.045	57.440	34.500
Standart Hata	8.176	114.025	22.025	22.857	2.851	8.175	10.321
Gözlem Sayısı	660	660	660	660	660	660	660

Tanımlayıcı istatistikleri bilgilerin ardından yapılan panel veri analizinde ilk olarak, tahminciler arasında karar vermek için panel verinin birim ve zaman etkisine sahip olup olmadıkları olabilirlik oranı testi olarak da literatürde yer alan en çok olabilirlik (LR) testi ile sınanmıştır. LR testine ait hipotez aşağıdaki gibidir. Analizden elde edilen sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

$H_0: \sigma_\lambda = 0$ (birim ve/veya zaman etkisi yoktur)

$H_1: \sigma_\lambda \neq 0$ (birim ve/veya zaman etkisi vardır)

Tablo 3'teki bulgular incelendiğinde panel veri setinin birim etki barındırdığı (olasılık>chibar2=0.000) ancak zaman etkisine sahip olmadığı (olasılık>chibar2=1.000) tespit edilmiştir. Bu nedenle H_0 hipotezi reddedilmiştir. Analiz sonuçlarında modelin klasik olmadığı saptanmış ve bulgular sabit etkiler veya tesadüfi etkiler tahmincilerine yönlendirmiştir.

Tablo 3: LR Test Sonuçları

LR Testi	Chibar2(01)	Olasılık>chibar2
Birim Etki	1002.32	0.000***
Zaman Etki	0.00	1.000
***: %1'de anlamlı		

LR testi sonuçlarının ardından ikinci aşamada sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahminci yöntemleri kullanılmış ve analiz sonuçları sırasıyla Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmuştur. Sabit etkiler tahminci sonuçlarına göre bağımsız değişkenler ile kontrol değişkenleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bağlamda, ATM ve MTA değişkenleri Z skorunu negatif yönde etkilerken İKB, AKO, NFM ve GSYİH değişkenleri Z skorunu pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca F istatistiği olasılık değerine göre model bir bütün olarak anlamlıdır.

Tablo 4: Sabit Etkiler Tahminci Sonuçları

Bağımlı Değişken=Z skoru	Katsayı
ATM	-0.039*** (0.005)
İKB	0.099*** (0.010)
MTA	-0.033*** (0.008)
AKO	0.097** (0.042)
NFM	0.901*** (0.151)
GSYİH	0.078*** (0.029)
Sabit Terim	10.693*** (1.167)
F istatistiği	28.05***
R ²	0.217
***: %1 ve **:%5'te anlamlı Standart Hata değerleri parantez içinde gösterilmiştir.	

Tablo 5'teki tesadüfi etkiler tahminci sonuçları incelendiğinde sabit etkiler tahminci bulguları ile paralellik göstermektedir. Diğer bir ifade ile bağımlı değişken Z skoru üzerinde İKB, AKO, NFM ve GSYİH'nin pozitif yönde bir etkisi varken ATM ve MTA, Z skorunu negatif yönde etkilemektedir. Modelin genel açıklanma oranı %20 düzeyindedir.

Tablo 5: Tesadüfi Etkiler Tahminci Sonuçları

Bağımlı Değişken=Z skoru	Katsayı
ATM	-0.025*** (0.004)
İKB	0.095*** (0.010)
MTA	-0.036*** (0.008)
AKO	0.105** (0.043)
NFM	0.794*** (0.151)
GSYİH	0.083*** (0.029)
Sabit Terim	10.364*** (1.607)
F istatistiği	128.40***
R ²	0.209
***: %1 ve **:%5'te anlamlı Standart Hata değerleri parantez içinde gösterilmiştir.	

Sabit etkiler ve tesadüfi etkiler analiz sonuçlarının ardından hangi tahmincinin uygun olduğuna Hausman (1978) spesifikasyon sınaması yapılarak karar verilmiştir. Analizde Hausman testinin dirençli (robust) tahmincisi kullanılmıştır. Dirençli varyansın elde edilmesi için bootstrap sayısı 100 olarak alınmıştır. Bu bağlamda; robust Hausman testi için geliştirilen temel hipotez şu şekildedir.

H₀: Tesadüfi etkiler modeli uygundur.

H₁: Tesadüfi etkiler modeli uygun değildir.

Analiz sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir. Buna göre olasılık değeri 0.05'in üstünde olması nedeniyle H₀ hipotezi reddedilememiş ve analiz için sabit etkiler modelinin uygun olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuca göre tesadüfi etkiler modeli tercih edilmiştir.

Tablo 6: Robust Hausman Test Sonucu

Robust Hausman Testi	Chi2(5)	Olasılık
	8.13	0.228

Hausman testinin ardından tercih edilen tesadüfi etkiler modeline ilişkin temel varsayımlar test edilmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur. Buna göre, tesadüfi etkiler modelinin yatay kesit bağımlılığını incelemek için Levene, Brown ve Forsythe testi yapılmıştır. Buna göre modelde değişen varyans sorunu olduğu görülmüştür. Baltagi-Wu ile Durbin-Watson test sonucuna göre katsayıların 2'nin oldukça altında (her iki test için de sırasıyla 0.794 ve 0.613) yer aldığı ve otokorelasyon içerdiği görülmektedir. Birimler arası korelasyon varsayımı için 4 farklı test uygulanmış ve bu testlerden Friedman testi hariç Breusch-Pagan LM, Pesaran CD ve Frees (5.857>0.382) sınamaları sonucuna göre birimler arası

korelasyonun varlığı tespit edilmiştir. Son olarak, çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığı varyans büyütme faktörü (VIF) testi ile analiz edilmiş ve bağımsız değişkenlere ait ortalama VIF değeri 1.50 hesaplanmıştır. Bu değer 5'in altında tespit edildiğinden modelde çoklu doğrusal bağlantının olmadığı görülmüştür.

Tablo 7: Temel Varsayımlara İlişkin Sonuçlar

Varsayımlar	Test Türü	Katsayı
Heteroskedastisite (Değişen Varyans)	Levene, Brown ve Forsythe (Yerdelen-Tatoğlu, 2020: 250)	$W_0 =$ 15.909***
		$W_{50} =$ 10.556***
		$W_{10} =$ 15.413***
Otokorelasyon	Baltagi-Wu LBI (Ün, 2018: 84)	0.794***
	Durbin-Watson (Ün, 2018: 83)	0.613***
Birimler Arası Korelasyon	Breusch-Pagan LM (Yerdelen-Tatoğlu, 2020: 243)	2756.546***
	Pesaran CD (Yerdelen-Tatoğlu, 2020: 245)	3.790***
	Friedman (Yerdelen-Tatoğlu, 2020: 246)	17.339
	Frees Q (Yerdelen-Tatoğlu, 2020: 247)	5.857**
Çoklu Doğrusal Bağlantı	Variance Increase Factor (VIF) (Güriş ve Çağlayan, 2013: 600)	1.50
***: %1 ve **: %5'te anlamlı		

Tesadüfi etkiler modeli için yapılan temel varsayım analiz sonuçlarına göre modelde heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu tespit edildiği için dirençli tahminci yöntemi kullanılmıştır. Panel veri modelleri için güncel dirençli tahminciler (örneğin, Huber, Eicker ve White; Arellano, Froot ve Rogers; Newey-West; Driscoll-Kraay) arasından hangisinin tercih edileceğine ilişkin olarak temel varsayımlarda tespit edilen sorunlar dikkate alınmıştır. Bu bağlamda model değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu içerdiğinden her üç soruna karşı dirençli tahminci olan Driscoll-Kraay testinden faydalanılmıştır. Bu tahminci hem sabit hem de tesadüfi etkiler modelleri için kullanılabilir. Ayrıca, heteroskedastisite varlığında bile tutarlı, uzamsal ve dönemsel korelasyonun genel formlarında dirençli hatalar üretebilmektedir (Yerdelen-Tatoğlu, 2020: 340). Bu teste ilişkin analiz sonuçları Tablo 8'de sunulmuştur.

Temel varsayım ihlallerine karşı dirençli sonuçlar veren Driscoll-Kraay analizi sonuçları incelendiğinde bağımsız değişken İKB, bağımlı değişken Z skorunu pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Öte yandan ATM ve MTA değişkenlerinin ise Z skoru üzerinde negatif yönde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Kontrol değişkenleri olarak modelde yer alan AKO, NFM ve GSYİH değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı olup bağımlı değişken üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. F istatistiği sonuçlarına göre model bir bütün olarak anlamlıdır.

Tablo 8: Driscoll-Kraay Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken=Zskoru	Katsayı
ATM	-0.025** (0.009)
İKB	0.095*** (0.014)
MTA	-0.036*** (0.006)
AKO	0.105* (0.053)
NFM	0.794*** (0.184)
GSYİH	0.083*** (0.031)
Sabit Terim	10.364** (4.373)
F istatistiği	303.42***
R ²	0.053
***, **, *: sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlı Standart Hata değerleri parantez içinde gösterilmiştir.	

5. Sonuç

Teknolojik gelişmeler birçok sektörde olduğu gibi finans sektöründe de önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu doğrultuda finans sektöründe yaşanan dijital dönüşüm, dijital finans kavramını ön plana çıkarmıştır. Dijital finans, teknoloji ile finansal hizmetlerin birleştirilmesini ifade etmekte ve finansal işlemlerin dijital platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Dijital finansın gelişimi finansal hizmetlere erişimi artırmakla birlikte finansal istikrarı da etkileyebilmektedir.

Finansal istikrar, finansal sistemin şoklara karşı dayanıklılığı anlamına gelmekte ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Bu noktada finansal sektörde önemli bir paya sahip olan bankalar, finansal istikrar açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, 2006-2020 dönemi verileri kullanılarak Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki 44 ülkeden oluşan bir örnekleme dijital finansın finansal istikrar üzerindeki etkisi incelenmiştir. Finansal istikrar göstergesi olarak banka z-skoru, dijital finans göstergesi olarak da ATM sayısı, internet kullanımı ve mobil telefon aboneliği kullanılmıştır.

Ampirik çalışmada ekonometrik analiz yöntemlerinden panel veri analizi kullanılmıştır. Analiz dört aşamada tamamlanmıştır. İlk olarak, panel veri setinin birim etki ve/veya zaman etkisi içerip içermediği en çok olabilirlik tekniği ile sınanmıştır. Ardından panel veri setinin birim etkisine sahip olması nedeniyle klasik modelin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Klasik modelin geçerli olmaması için birim veya zaman etkisinden en az birinin sıfırdan farklı olması yeterlidir (Yerdelen-Tatoğlu, 2020: 180). Bu nedenle panel verilerin havuzlanamayacağı anlaşılmıştır. İkinci aşamada dirençli Hausman testi uygulanarak sabit etkiler

modeli ve tesadüfi etkiler modeli arasından uygun olan model belirlenmiştir. Üçüncü aşamada analiz için uygun olan sabit etkiler modeli üzerinde panel veri analizinin temel varsayımları test edilmiştir. Bu aşamada, modelin değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorununa sahip olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan modelde çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmadığı saptanmıştır. Dördüncü aşamada ise temel varsayımlardaki sorunlar nedeniyle tespit edilen sorunlara karşı dirençli tahminci olan Driscoll-Kraay tekniği ile model yeniden analiz edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre dijital finans göstergelerinden 100.000 kişi başına ATM sayısı ile 100 kişi başına mobil telefon aboneliği değişkenleri, modeldeki bağımlı değişken Z skorunu istatistiksel olarak negatif yönde etkilemektedir. Diğer bir ifade ile ECA ülkelerindeki 100.000 kişi başına ATM sayısındaki %1'lik bir artış, bankaların Z sokurunu %0.02 oranında azaltırken, 100 kişi başına mobil telefon aboneliğindeki %1'lik bir artış Z skorunu %0.03 oranında azaltmaktadır. Bu sonuçların aksine internet kullanan bireylerin toplam nüfusa oranındaki %1'lik bir artış Z skorunu %0.09 düzeyinde artırmaktadır. Ayrıca modelde kontrol değişkeni olarak kullanılan bankacılık sektörünün aktif kârlılığındaki %1'lik bir artış Z skoru üzerinde %0.10 oranında artışa neden olmaktadır. Modeldeki diğer bir kontrol değişkeni olarak incelenen GSYİH büyüme oranı ve net faiz marjı değişkenleri Z skoru üzerinde istatistiksel olarak pozitif yönde ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır. Bu tespitler neticesinde çalışmanın temel hipotezi olan H_0 (dijital finans ile bankaların finansal istikrarı arasında bir ilişki yoktur) reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle dijital finans ile bankacılık istikrarı arasında bir ilişki vardır. Elde edilen sonuçlar, literatürde yer alan Syed vd. (2021) ve Antwi ve Kong (2023) tarafından yapılan çalışma sonuçlarını desteklerken, Del Gaudio vd. (2021) ve Banna ve Alam (2021) tarafından yapılan çalışma sonuçları ile çelişmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada analiz edilen Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde dijital finansın bankacılık istikrarı üzerinde etkili olduğu ortaya koyulmuştur. Analiz ülkeleri bağlamında mobil telefon aboneliğindeki artış bankacılık riskini artırarak finansal istikrarın bozulmasına neden olmaktadır. Analiz örnekleminde yer alan 17 gelişmekte olan ülkede çok sayıda kişinin genel olarak yoksul olduğu söylenebilir. Bu nedenle bireylerin kredi notu düşük düzeydedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere 100.000 kişi başına ATM sayısı da gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşüktür. Bu tespitler, mobil telefon aboneliği ve ATM sayılarının bankacılık sektörü istikrarı üzerindeki olumsuz etkisini açıklayabilir. Bu sonuçlara göre bazı politika önerilerini sunmak mümkündür. ECA ülkeleri içinde yer alan özellikle gelişmekte olan ülkelere ilgili otoriteler tarafından mobil telefon aboneliği ve kullanımı bankacılık sisteminin finansal istikrarı ile uyumlu hale getirecek yeni politikalar geliştirilmelidir. Bu bağlamda detaylı kredi değerlendirmesi yapılmadan mobil telefon üzerinden kredi taleplerinin onaylanması bankacılık sektörü istikrarını bozabilir. Bu nedenle düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların kredi taleplerini daha detaylı şekilde değerlendirmesi gerekmektedir. Bu durum özellikle dijital finans uygulamaları yoluyla finansal sisteme girecek olan kayıt dışılığı da

engelleyebilecektir. Öte yandan politika yapıcılar, hem dijital platformların güvenilirliğini artıracak alt yapı yatırımlarını daha fazla teşvik etmeli hem de bu alanda gerekli olan yasal düzenlemeleri bankacılık sektörünün gelişim sürecine göre revize etmelidir. Bu durum dijital finans platformlarındaki riski ve istikrarsızlığı azaltabilecektir. Bu çalışmada ECA ülkeleri örneğinde panel veri analizi kullanılmıştır. Bundan sonraki çalışmalar için farklı ülke veya ülke grupları örneğinde daha uzun zaman serisi ile uzun dönem ilişki ya da nedensellik analizleri yapılabilir.

Kaynakça

Ahamed, M. M. ve Mallick, S. K. (2019). Is Financial Inclusion Good for Bank Stability? International Evidence. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 157, 403-427.

Al-Smadi, M. O. (2023). Examining the Relationship between Digital Finance and Financial Inclusion: Evidence from MENA Countries. *Borsa Istanbul Review*, 23(2), 464-472.

Antwi, F. ve Kong, Y. (2023). Investigating the Impacts of Digital Finance Technology on Financial Stability of the Banking Sector: New Insights from Developing Market Economies. *Cogent Business & Management*, 10(3), 2284738.

Banna, H. ve Alam, M. R. (2021). *Is Digital Financial Inclusion Good for Bank Stability and Sustainable Economic Development? Evidence from Emerging Asia* (No. 1242). ADBI Working Paper Series.

Chinoda, T. ve Kapingura, F. M. (2023). The Impact of Digital Financial Inclusion and Bank Competition on Bank Stability in Sub-Saharan Africa. *Economies*, 11(1), 15.

Çınar, M. (2021). *Panel Veri Ekonometrisi Stata ve EVIEWS Uygulamalı*, Bursa: Ekin Yayınevi.

Danisman, G. O. ve Tarazi, A. (2020). Financial Inclusion and Bank Stability: Evidence from Europe. *The European Journal of Finance*, 26(18), 1842-1855.

Del Gaudio, B. L., Porzio, C., Sampagnaro, G. ve Verdoliva, V. (2021). How Do Mobile, Internet and ICT Diffusion Affect The Banking Industry? An Empirical Analysis. *European Management Journal*, 39(3), 327-332.

Frimpong, S., Yusuf, M. A., Boateng, E., Ankomah, K. ve Abeka, M. J. (2023). Financial Inclusion, Economic Freedom and Financial Stability in Sub-Saharan Africa. *Thunderbird International Business Review*, 65(4), 429-441.

Gujarati, D. N. ve Porter, D. C. (2014). *Temel Ekonometri*, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güriş, S. ve Çağlayan, E. (2013). *Ekonometri Temel Kavramlar*, İstanbul: DER Yayınları.

Hausman, J. A. (1978). Specification Test in Econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.

Ji, Y., Shi, L. ve Zhang, S. (2022). Digital Finance and Corporate Bankruptcy Risk: Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 72, 101731.

Kasri, R. A., Indrastomo, B. S., Hendranastiti, N. D. ve Prasetyo, M. B. (2022). Digital Payment and Banking Stability in Emerging Economy with Dual Banking System. *Heliyon*, 8(11), e11198.

Khan, I., Khan, I., Sayal, A. U. ve Khan, M. Z. (2022). Does Financial Inclusion Induce Poverty, Income Inequality, and Financial Stability: Empirical Evidence from The 54 African Countries?. *Journal of Economic Studies*, 49(2), 303-314.

Luo, D., Luo, M. ve Lv, J. (2022). Can Digital Finance Contribute to The Promotion of Financial Sustainability? A Financial Efficiency Perspective. *Sustainability*, 14(7), 3979.

Mert, M. ve Çağlar, A. E. (2023). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Murinde, V., Rizopoulos, E. ve Zachariadis, M. (2022). The Impact of the Fintech Revolution on the Future of Banking: Opportunities and Risks. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102103.

Oanh, T. T. K., Van, L. T. T. ve Dinh, L. Q. (2023). Relationship between Financial Inclusion, Monetary Policy and Financial Stability: An Analysis in High Financial Development and Low Financial Development Countries. *Heliyon*. 9, e16647.

Ozili, P. K. (2018). Impact of Digital Finance on Financial Inclusion and Stability. *Borsa Istanbul Review*, 18(4), 329-340.

Ozili, P. K. (2023). Digital Finance Research and Developments around the World: A Literature Review. *International Journal of Business Forecasting and Marketing Intelligence*, <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/115780>.

Phan, D. H. B., Narayan, P. K., Rahman, R. E. ve Hutabarat, A. R. (2020). Do Financial Technology Firms Influence Bank Performance?. *Pacific-Basin finance journal*, 62, 101210.

Puri, V., Kaur, G., Kalra, J. K. ve Gill, K. (2023). Bank Stability and Digitalisation: Empirical Evidence from Selected Indian Banks. *Journal of Economic and Administrative Sciences*. Ahead-of-print.

Revathi, P. (2019). Digital Banking Challenges and Opportunities in India. *EPRA International Journal of Economic and Business Review*, 7(12), 20-23.

Risman, A., Mulyana, B., Silvatika, B. ve Sulaeman, A. (2021). The Effect of Digital Finance on Financial Stability. *Management Science Letters*, 11(7), 1979-1984.

Siddik, M. N. A. ve Kabiraj, S. (2020). Digital Finance for Financial Inclusion and Inclusive Growth. *Digital Transformation in Business and Society: Theory and Cases*, 155-168.

Syed, A. A., Ahmed, F., Kamal, M. A. ve Trinidad Segovia, J. E. (2021). Assessing the Role of Digital Finance on Shadow Economy and Financial Instability: An Empirical Analysis of Selected South Asian Countries. *Mathematics*, 9(23), 3018.

Syed, A. A., Kamal, M. A., Ullah, A. ve Grima, S. (2022). An Asymmetric Analysis of The Influence That Economic Policy Uncertainty, Institutional Quality, and Corruption Level Have on India's Digital Banking Services and Banking Stability. *Sustainability*, 14(6), 3238.

Ün, T. (2018). *Panel Veri Modellerinin Varsayımlarının Test Edilmesi* (Ed.) Selahattin Güriş, Uygulamalı Panel Veri Ekonometrisi, İstanbul: DER Yayınları.

Wang, Q., Yang, J., Chiu, Y. H. ve Lin, T. Y. (2020). The Impact of Digital Finance on Financial Efficiency. *Managerial and Decision Economics*, 41(7), 1225-1236.

Wang, R. ve Luo, H. R. (2022). How Does Financial Inclusion Affect Bank Stability in Emerging Economies?. *Emerging Markets Review*, 51, 100876.

World Bank (2023a). Financial Stability. <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/gfdr-2016/background/financial-stability>. (Erişim: 22.12.2023).

World Bank (2023b). Global Financial Development. <https://databank.worldbank.org/source/global-financial-development>. (Erişim: 30.11.2023).

World Bank (2023c). World Development Indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>. (Erişim: 30.11.2023).

Wu, Y. ve Huang, S. (2022). The Effects of Digital Finance and Financial Constraint on Financial Performance: Firm-Level Evidence from China's New Energy Enterprises. *Energy Economics*, 112, 106158.

Yerdelen-Tatoğlu, F. (2020). *Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamalı*, İstanbul: Beta.

Ek 1: ECA Ülkeleri

Arnavutluk	Danimarka	Kırgız Cumhuriyeti	Romanya
Ermenistan	Estonya	Letonya	Rusya Federasyonu
Avusturya	Finlandiya	Litvanya	Sırbistan
Azerbaycan	Fransa	Lüksemburg	Slovak Cumhuriyeti
Belarus	Gürcistan	Moldova	Slovenya
Belçika	Almanya	Karadağ	İspanya
Bosna Hersek	Yunanistan	Hollanda	İsveç
Bulgaristan	Macaristan	Kuzey Makedonya	İsviçre
Hırvatistan	İrlanda	Norveç	Türkiye
Kıbrıs	İtalya	Polonya	Ukrayna
Çekya	Kazakistan	Portekiz	Birleşik Krallık

Esnek Çalışma'nın Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımına Etkileri *

Araştırma Makalesi /Research Article

Cemalettin KALAYCI¹
Fatma YILDIRIM²

ÖZ: Küreselleşme süreciyle birlikte hız kazanan teknolojik ve ekonomik gelişmeler üretim tekniğini, üretim yerini, iş yapma biçimlerini, işyeri büyüklüğü etkilemektedir. İşgücü piyasalarında meydana gelen dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkan esnek çalışma, kadınların çalışma hayatında karşılaştığı engelleri aşmasında ve iş-aile yaşamının uyumlaştırılmasında bir çıkış kapısı olarak değerlendirilmektedir. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, esnek çalışma uygulamalarını kadınlar erkeklere oranla nispeten daha çok tercih etmektedirler. 2022 yılında OECD ortalaması bakımından geçici çalışan kadınların oranı (%12,5) geçici çalışan erkeklerin oranından (%10,5), kadın kısmi süreli istihdam oranı (%24) ise erkek kısmi süreli istihdam oranından (%9,6) fazladır. Esnek çalışmanın kadınlar için tam günlük iş bulamamaya karşın işsiz kalmama, ailevi sorumluluklarını yerine getirebilme serbestliği sağladığı için iş-yaşam dengesini kurabilme ve artan ekonomik koşullar karşısında aile bütçesine katkı sağlama avantajı tanısı da iş güvencesinden yoksunluk, düşük ücretle istihdam edilme ve koruyucu mevzuattan yararlanamama gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Bu kapsamda standart istihdam biçimlerinde olduğu gibi esnek çalışma uygulamalarında da koruyucu yasal mevzuatlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Esnek Çalışma, Esnek Çalışma Türleri

The Effects of Flexible Working on Women's Participation in the Labor Market

ABSTRACT: Technological and economic developments accelerating with the globalization process affect production technique, production location, ways of doing business and workplace size. Flexible working, which emerged as a result of the transformation in labor markets, is considered as a way out for women to overcome the obstacles they face in working life and to harmonize work-family life. Although it varies from country to country, women prefer flexible working practices relatively more than men. In 2022, on OECD average, the proportion of women in temporary employment (12.5%) is higher than the proportion of men in temporary employment (10.5%), and the proportion of women in part-time employment (24%) is higher than the proportion of men in part-time employment (9.6%). Although flexible working offers women the advantages of not being unemployed despite not being able to find a full-time job, achieving a work-life balance as it allows them to fulfill their family responsibilities and contributing to the family budget in the face of increasing economic conditions, it also has disadvantages such as lack of job security, low wages and inability to benefit from protective legislation. In this context, there is a need for protective legislation in flexible working practices as in standard forms of employment.

Keywords: Women's Employment, Flexible Working, Flexible Working Types

Geliş Tarihi / Received: 09/07/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 26/08/2024

* Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında Prof. Dr. Cemalettin KALAYCI danışmanlığında Fatma YILDIRIM'ın tamamladığı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Prof.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ckalayci@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7625-8767>.

² Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunu, fatmayildirim-05-@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-8320-8555>.

1. Giriş

Küreselleşme süreci ile birlikte artan teknolojik gelişmeler, üretim sürelerini kısaltmış, ekonomik sınırları ortadan kaldırmış, işçi ve işverenler her geçen gün daha rekabetçi bir piyasa içine sürüklenmiştir. Özellikle 1970’li yıllarda kendisini gösteren ekonomik durgunluk ve kriz ortamı birçok işletmenin kapanmasına, işsizliğin artmasına neden olmuş, artan işsizlik oranı ve ekonominin küreselleşmesi sonucu uluslararası pazarda maliyet avantajı sağlamak isteyen işletmeler arasında ucuz işgücü rekabeti doğmuştur. Küreselleşme ile meydana gelen ekonomik değişimler ve artan rekabet ortamı işgücü piyasasını da derinden etkilemiş ve yaşanan bu değişimlerin işgücü piyasasına yansımaları esnek çalışma biçimlerinin hayata geçirilmesi şeklinde olmuştur.

Esnek çalışma, işverenlerin ve çalışanların hızla değişen piyasa koşullarına, rekabet şartlarına, teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmek amacıyla çalışma tür ve süreçlerini istedikleri gibi belirleyebilme serbestisidir. Tam zamanlı çalışmadan farklı olarak esnek çalışmada, taraflar bireysel veya toplu iş sözleşmesi gibi hukuki araçlarla çalışma şartlarını ihtiyaçlar doğrultusunda bizzat belirleyebilmektedirler.

Toplumun ilerlemesinde önemli etkileri olan kadınlar esnek çalışmanın en güçlü taraflarından birisidir. Kadınlar genellikle cinsiyete dayalı iş bölümü gereği, aile içerisinde var olan rolleri ile çalışma yaşamına katılması sonucu sahip olacağı çalışan kadın rolünü dengede tutabilmek amacıyla esnek çalışmayı tercih etmektedirler. Böylece çalışan kadınların çalışma saatlerini ve çalışma yerlerini özgürce belirleyebilmeleri rol çatışmasını en aza indirecektir. Ayrıca kadının çalışma hayatına katılması yalnızca aileye ek gelir sağlamayacak, aynı zamanda ailenin yaşam standartlarını yükseltecektir.

Esnek çalışma uygulamaları, ülkelerin eğitim seviyelerine, demografik ve coğrafi yapılarına, gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak her ülkede farklı dinamiklerde gerçekleşmektedir. Zaman içerisinde değişen koşullar çalışma kavramının olduğu gibi esnek çalışma kavramının da dinamiklerini değiştirmiş, farklı ülke ve kültürlerde yaşayan kadınların esnek çalışmayı tercih etme nedenleri arasında ciddi farklara neden olmuştur. Tüm faktörler göz önüne alındığında çalışma yaşamında ikincil işgücü konumunda olan kadınların işgücü piyasasına katılmasında esnek çalışma uygulamalarının etkisi oldukça büyüktür.

Çalışmanın amacı, esnek çalışma biçimlerinin kadın istihdamı üzerine etkilerini irdelemektir. Bu kapsamda esnek çalışma biçimlerinin oldukça yaygın olduğu OECD ülkelerindeki mevcut uygulama örnekleri incelenerek, esnek çalışma türleri bağlamında kadınların çalışma hayatına katılımının artırılmasına yönelik politika önerileri sunulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde esnek çalışma kavramı ve esnek çalışmaya yol açan faktörler ele alınmış, buna bağlı olarak ortaya çıkan esnek çalışma türleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Esnek çalışmada kadın istihdamının boyutlarının ele alındığı üçüncü bölümü ise çalışmadan elde edilen bulguların tartışıldığı sonuç bölümü takip etmektedir.

2. Esnek Çalışma ve Esnek Çalışma Türleri

2.1. Esnek Çalışma

Teknolojinin hızla gelişmesine bağlı olarak normal çalışma sürelerinin yetersiz kalması, ekonomideki gelişmeler ve bu gelişmelerin iş ilişkilerine olan etkisi, işyerlerinde çalışma sürelerinin kısaltılması ve buna bağlı olarak birden fazla işte çalışmanın yaygınlaşması yeni çalışma şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Yüksel, 2008: 51).

Esnek çalışma kavramı çalışma yaşamında çok çeşitli tanımlara sahip olmakla birlikte kapsamı esneklik kavramına göre daha dardır. Değişim ve yeni şartlara uyum sağlamak olarak da ifade edilen esneklik; çalışma yaşamında işletmelerin hızla değişen ve gelişen ekonomik yapıya, sosyal ve uluslararası rekabet şartlarına, teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmeleri amacıyla çalışma türleri ve şartlarını istedikleri gibi belirleyebilmeleri serbestisi olarak da tanımlanabilir (Demir ve Gerşil, 2008: 68-69).

Tam zamanlı olarak yapılan işlerin dışında kalan tüm işler şeklinde de tanımlanan esnek çalışma, çalışanlara çalıştıkları saatlerin miktarı ve planlaması ile işlerinin fiziksel konumu üzerinde esneklik veya kontrol sahibi olma seçeneği sunan bir dizi alternatif çalışma düzenlemesini ifade eder. Bu düzenlemeler, mevcut dinamik çalışma ortamında yönetimin beklentileri ile çalışanların ihtiyaçları arasındaki farklılıklar konusunda uzlaştırma sağlamayı amaçlamaktadır (Kanlis, 2016: 1).

Küreselleşme olgusu ile birlikte, uluslararası rekabet, ekonomik kriz, teknolojik ilerlemeler sonucu çalışma hayatında meydana gelen değişimler ve buna bağlı olarak çalışanların değişen yapısı sonucunda çalışma yaşamında yerini alan esnek çalışma, işçi ve işverene göreceli fayda ve sakıncalar sunan bir sistem olarak ortaya çıkmaktadır (Yücel, 2017: 2819). Bu doğrultuda esnek çalışma kavramı çalışmanın sosyal tarafları bakımından farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Çalışanların bir kısmı esnek çalışmayı, çalışma hayatını kendi tercihleri doğrultusunda şekillendirme ve özel yaşamlarına uygun olan çalışma şekillerini tercih edebilme serbestisi olarak değerlendirirken, diğer kısmı özgürlüklerine getirilen kısıtlama ve güvencesiz çalışma olarak düşünmektedirler. İşverenler açısından bakıldığında ise bazı işverenler çalışanları daha rahat kontrol ve koordine etmelerini sağlayan bir mekanizma olarak düşünürken, diğerleri bu düşünceyi tamamen reddederek esnek çalışmanın çalışanlar üzerindeki kontrol ve denetimi tamamen kaybettirdiğini savunmaktadırlar (Yavuz, 1994: 9).

2.2. Esnek Çalışma Türleri

Tarihsel süreç içerisinde hızla artan küreselleşme, artan teknolojik gelişmeler ve sanayileşmiş ülkeler arasındaki artan rekabet unsuru gün geçtikçe esnekleşmeye olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu ihtiyaç nedeniyle, çalışma şekilleri esnekleşmeye başlamış ve zamanla farklı esnek çalışma uygulamaları ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalar sayısal esneklik, çalışma süresi esnekliği, ücret esnekliği, uzaklaştırma stratejileri ve fonksiyonel esneklik olarak sıralanabilir.

2.2.1. Sayısal Esneklik

Sayısal esneklik genellikle firmaların çıktıdaki dalgalanmaları karşılayabilmek için işgücü girdilerinin seviyesini değiştirebilme serbestisidir (Atkinson, 1986: 5). Dış esneklik veya istihdam esnekliği olarak da tanımlanan sayısal esneklik, günün koşullarına, değişen ekonomik şartlara ve buna bağlı talep değişikliklerine hızlı bir şekilde cevap verilebilmesini sağlamak için işçi sayısının artırılıp azaltılması şeklinde ifade edilebilir (Karakoyun, 2007: 21). Şirketler sayısal esneklikten yararlanarak, ihtiyaç duyulan işgücü ile etkin bir şekilde istihdam edilen işgücü arasındaki çakışmayı doğru bir şekilde sağlayabilmek için toplam çalışan sayısını kısa vadede kolayca artırıp azaltabilirler (Valverde vd., 2000: 651).

2.2.2. Çalışma Süresi Esnekliği

Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, tarafların çalışma sürelerini serbest bir şekilde kendilerinin belirlemesine imkân veren bir esnek çalışma türüdür. Çalışma sürelerinde esneklik kavramı işçi ve işveren açısından farklı anlamlara gelmektedir. İşçi açısından işin başlangıç ve bitiş süresinin kendi kişisel ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak durumuna göre ayarlaması anlamına geliyorken, işletme açısından işin ihtiyaç duyulan sürelerde yapılması anlamına gelmektedir. Örgütler aynı zamanda maliyetleri düşürmek içinde bu çalışma biçimini talep etmektedirler. Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi, işe başlama ve işin bitişini açısından geleneksel işe başlama ve işin bitiş sürelerinden farklı sürelerin belirlenmesi şeklinde de ifade edilebilir. Zamana göre yapılan bu esneklik türü çalışma sürelerinin bireyselleşmesini sağlamaktadır. Çalışma sürelerinde esnekleşmeye gidilmesinin altında yatan sebep; işletmelerde maksimum kapasite kullanımı ve talepteki değişimlere uyum sağlamaktır (Pinhas, 2006: 72; Çelenk, 2008: 35).

2.2.3. Ücret Esnekliği

Ücret esnekliği işverenlerin ücret yapısı ve düzeyini değişen işgücü piyasasına ve ekonomik koşullara göre değiştirebilme serbestisidir. Aynı zamanda çalışanların bireysel verimlilik, performans ve yeteneklerine göre serbestçe ödüllendirilebilmesini de ifade eder. Ücret esnekliği uygulaması ile işveren yalnızca işgücü maliyetini düşürmekle kalmayıp, ayrıca ücreti işçiler için bir motivasyon ve güdüleme aracı olarak kullanmaktadır. Böylelikle nitelikli çalışanlar firmaya çekilebilecek ve işlevsel esnekliği uygulamak için de standartlaştırılmış ve topluca saptanan ücretler yerine kişiselleştirilmiş ücret verilmesi sağlanacaktır. Söz konusu değişken ücret ödeme planları uygun şekilde tasarlanırsa, çalışanların motivasyonu ve verimliliği üzerinde doğrudan etkili olacaktır. Bu politikalar, ödeme düzeylerinin ve yapılarının firmanın ihtiyaçlarına göre dalgalanmasına izin vererek, ödeme maliyetleri üzerinde artırılmış bir kontrol sağlamaktadır. Böylece, ödeme stratejisi, dış düzenleme biçimleri tarafından dikte edilen ücretler yerine iş stratejisini takip eden ücretler durumuna gelecektir. Şirketlerin artan rekabet ortamı karşısında ayakta kalabilme isteğine dayanan bu sistemde, işçi daha çok ücret alabilmek için motive olacak ve işletme artan performanslar ve verimlilik sayesinde

rekabette avantajlı konuma gelecektir. (Sönmez, 2006: 188; Kalaycı, 2018: 26; Valverde vd, 2000: 653).

2.2.4. Fonksiyonel Esneklik

Piyasa koşullarındaki ve teknolojideki hızlı değişimler, organizasyonları daha uyumlu ve esnek olmaya zorlamaktadır. İşletmeler yaşanan bu hızlı değişime uyum sağlama yeteneklerini artırmak için; işletmenin yapısını ve iş süreçlerini, iş sözleşmelerini veya çalışma saatlerini değiştirmek, işgücünün yetkinliklerini ve uyarlanabilirliğini arttırmak gibi çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. İşletmelerde görevler ve çoğu iş öğeleri belirli iş tanımları altında bir araya getirildiğinden, fonksiyonel esneklik tek bir işe ayrılan görev demetini değiştirmek ve çalışanlara farklı görev demetleri atamak anlamına gelmektedir. Bir diğer ifade ile fonksiyonel esneklik, çalışanların mevcut görevlerden farklı görev ve faaliyetleri gerçekleştirebilmelerini yani bu yeni görevler için gerekli beceri ve bilgilere sahip olmalarını veya geliştirmelerini gerektirir (Van Dam, 2003: 138). Fonksiyonel esneklik çalışanların aynı organizasyon içinde farklı görevleri yerine getirme yeteneğini temsil eder. İşçiler bu sayede hem görevlerde hem de karar verme yetkilerinde daha etkin olabilirler (Richbell vd., 2011: 5).

2.2.5. Uzaklaştırma Stratejileri

Uzaklaştırma stratejileri diğer esneklik türlerinden farklı bir esnek çalışma türünü ifade etmektedir. Burada kastedilen işletmenin bazı işlerini kendi örgüt yapısı içerisinde karşılamak yerine, dışarıdan (uzaktan) başka bir ilgili işgörenlerden hizmet alımı yaparak yani alt işveren (taşeron) vasıtasıyla karşılamasıdır (Atkinson, 1986: 4). Uzaklaştırma aynı zamanda iş sözleşmelerinin ticari sözleşmelerle yer değiştirmesini temsil eder. Bir şirket kendi üretim yapısına uymayan, asıl işe yardımcı nitelikteki işleri yapabilmek için kendi işgücünü ve potansiyelini kullanmak yerine bu işleri başka kişilere veya kuruluşlara devredebilir. Burada söz konusu olan şey bir işletmenin uzmanlık alanı dışındaki işleri yapmasının hem zaman hem de maliyet olarak işletmeyi zarara uğratabilecek olması ya da işletmenin gerekli işgücü ve zamanı asıl işe ayırarak daha fazla kar edebiliyor olmasıdır. Asıl iş dışındaki işlerin işletme kaynakları kullanılmadan yapılmasıyla kaynak israfı önlenemez ve işletmeler uzman olmadıkları alanlar için taşeron firmalardan ve uzman kişilerden yararlanacaktır. Kaynak israfının önlenmesi ile birlikte işletmelerde etkinlik ve verimlilik de artacaktır (Çelik, 2007: 10-11).

2.3. Esnek Çalışma Biçimleri

Küresel rekabetin bir sonucu olarak ekonomik baskılar, iş ortamındaki çalkantılı ve öngörülemeyen değişiklikler, istihdam uygulamalarının tasarım ve yapısında yeniden yapılanmaya yol açmıştır. Firmalar, maksimum esnekliği teşvik eden insan kaynakları uygulamalarını benimseyerek hızla değişen koşullara uyum sağlamada proaktif olmaları gerektiğinin farkına varmışlardır (Lim ve Teo, 2000: 560). İçinde bulunulan bu durum işçi ve işverenleri farklı hukuki bir ilişki kurmaya yönlendirmiştir.

ve böylece klasik çalışma biçimlerinin yerini evde çalışma, geçici çalışma, kısmi süreli çalışma ve tele çalışma gibi esnek çalışma modelleri almaya başlamıştır.

2.3.1. Geçici (Ödünç) İş İlişkisi

Ödünç iş ilişkisi olarak da adlandırılan geçici iş ilişkisi, bir işverenin işçisinin iş görme edimini belirli veya geçici bir süreyle diğer bir işverenin emrine vermesini ifade etmektedir. Devreden işveren ile işçi arasında yapılan bireysel iş sözleşmesi sona ermeyip, devam etmektedir (Yüksel, 2008: 53). Diğer bir ifadeyle geçici iş ilişkisi, işverenin kendisine bir iş sözleşmesi ile bağlı olarak çalışan işçisini kendisinin de yazılı rızasını alarak holding bünyesinde ya da aynı şirketler topluluğuna bağlı farklı bir işyerinde veya yapmakta olduğu işine benzeyen işlerde çalıştırılmak şartıyla başka bir işverene geçici olarak devretmesidir (Öztürkoğlu, 2013: 123). Bu tip çalışma uygulamasında işçiye ücretini ödünç veren işveren ödemekte, ancak işçi işin yerine getirilmesi bakımından ödünç alan işverene karşı sorumlu olmaktadır (Şen, 2000: 53-54). Kısaca ödünç iş ilişkisi, işçi, ödünç veren işveren ve ödünç alan işveren arasında kurulan hukuki bir ilişkidir.

İşletmeler talebin arttığı dönemlerde artan talebi karşılayacak ilave çalışan ihtiyacını karşılamak, finansal açıdan sıkıntı içerisine girilen dönemlerde işgücü maliyetini dönemselsel olarak azaltmak, mevsimlik ya da özel uzmanlık gerektiren işlerde yeni çalışan istihdam etmek yerine, ihtiyaç duyulan personeli geçici olarak temin etmek ve iş yükünün azaldığı dönemlerde personelini işten çıkarmak yerine ihtiyacı olan başka bir işletmeye geçici olarak vermek gibi gerekçelerle geçici iş ilişkisini kullanmaktadırlar (Başmanav, 2016: 142). Böylece ödünç iş ilişkisi işletmelere hem işlevsel hem de sayısal esneklik sağlamaktadır.

2.3.2. Belirli Süreli İş Sözleşmesi

İşyerinde yapılacak işin sınırlı bir sürede tamamlanıyor olması nedeniyle işçiye duyulan ihtiyaç geçici nitelik gösterebilir. İşletmeler yıllık izin, analık ve hastalık izni nedenleriyle mevcut olmayan işçinin yerine yeni işçi alınması gibi kişiye ilişkin nedenlerden veya acil sipariş, özel üretim siparişi, yılbaşı ve bayram dönemindeki iş yoğunluklarının artması gibi işletmeye ilişkin nedenlerden dolayı geçici işgücü çalıştırma gereksinimi duymaktadırlar (Alpagut, 1998: 65-99). Belirli süreli iş sözleşmeleri, firmaların işçileri kadrolu olarak istihdam etmek yerine, daha kolay işe alma ve işten çıkarmalarına imkân vererek sayısal esneklik sağlanmasını mümkün kılan bir esnek çalışma modelidir.

Kısa dönemler içerisinde iş ilişkilerinin kurulması amacıyla uygulanan sözleşme türlerinden biri olan belirli süreli iş sözleşmesi esnek çalışmada önemli bir yere sahiptir. Bu sözleşme türü daha çok işletmeye yeni katılan işçileri deneme amacıyla kullanılmaktadır. Belirli süreli iş sözleşmesinde işçiler geleceğe yönelik bir beklenti içinde olmadıklarından, işlerde motivasyon kaybı ve işyerine bağlılığın azalması gibi olumsuzluklarla karşılaşılabilir. Aynı zamanda, işlerin belirli bir süreyi kapsamaması işçilerin yükselerek üst bir göreve gelme ihtimalini azaltmaktadır (Serbes, 2019: 41-42).

2.3.3. Kısmi Süreli (Part Time) Çalışma

Kısmi süreli çalışma, esnek çalışma türlerinden en yaygın olanıdır. Literatür incelendiğinde kısmi süreli çalışmanın kesin bir tanımı bulunmadığı görülmektedir. Ülkelere hatta bölgelere göre farklı birçok tanımı olan kısmi süreli çalışma genel olarak normal haftalık çalışma süresinin altında kalan çalışma olarak ifade edilmektedir. Ancak belirlenen çalışma süresi ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmektedir.

Kısmi süreli çalışma klasik kısmi süreli çalışma ve esnek kısmi süreli çalışma olarak ikiye ayrılmaktadır. Klasik kısmi süreli çalışma, çalışma zamanının kesin olarak belirlendiği bir çalışma biçimidir. Burada çalışanın çalışmakla yükümlü olduğu çalışma süresi taraflar arasında serbestçe belirlenmektedir (Karlıdağ, 2011: 25). Diğer kısmi süreli çalışma türü olan esnek kısmi süreli çalışma biçiminde ise çalışma süresi ve biçimi tarafların iradesine bırakılmaktadır. Bu iki türü birbirinden ayıran en önemli özellik klasik kısmi süreli çalışmada çalışma süresinin taraflarca çalışmanın başında belirlenmesine karşın esnek kısmi süreli çalışmada işin nitelik ve gerekliliklerine göre daha sonradan belirlenebiliyor olmasıdır (Zeytinoglu, 2004: 460).

2.3.4. İş Paylaşımı

İş paylaşımı, genellikle iş kayıplarına alternatif olarak kullanılan, işi işçiler arasında yaymak için çalışma saatlerinde kısa vadeli azalmayı ifade eder. En yaygın anlamda iş paylaşımı, iki çalışanın bir tam zamanlı pozisyonda aynı işi paylaştığı, maaş ve faydalarının ise çalışılan süreye göre bölüştürülmesi şeklinde bir düzenlemeyi ifade etmektedir. (Humphreys vd., 2000: 18). İş paylaşımı; bir tam zamanlı işin görevlerini paylaşan iki veya daha fazla kişiyi içermekte olup, iş paylaşanlar bütün bir işten sorumludur (Branine, 1998: 20).

İş paylaşımı kısmi süreli çalışmaya benzemekle birlikte tam gün süreli olmasından dolayı ondan ayrılmaktadır. Kısmi süreli çalışma söz konusu işin niteliği gereği günün belli bir zaman dilimi içerisinde bir kişi tarafından yerine getirilmesini ifade ederken, iş paylaşımı iki veya daha fazla kişi tarafından tam gün süreli işlerin yapılmasıdır. Burada çalışanlar, işi ve ücreti aralarında çalışmalarıyla orantılı olarak paylaşmaktadırlar (Karlıdağ, 2011: 38). İş paylaşımının üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar: Yapılacak işin süresinin işçi tarafından belirlenmesi, işi paylaşma yoluyla iş akdini yerine getirecek işçilerin ekip oluşturması ve son olarak da iş paylaşımının grup çalışması olmasından dolayı gruptaki çalışanların her birinin diğerinin yerini alabilecek nitelikte olması yani gerektiğinde işi tek başına yürütebilmesi şeklinde sıralanabilir (Şen, 2000: 48-49). Burada iş paylaşımı yapan çalışanlar çalışma süresi içinde işin durmaksızın sürdürülmesi sorumluluğu altına girmektedirler (Yavuz, 1994: 78). Daha önce de belirtildiği gibi iş paylaşımının önemli bir özelliği, işin belirli görevleri yerine getiren çalışanların ortak sorumluluğu altında olmasıdır. Bu özellik, örneğin iş arkadaşlarının hasta olması

veya başka nedenlerle işe gelememesi durumunda, iş ortaklarının birbirlerinin yerine geçme yükümlülüğünü içerir.

2.3.5. Kayan İş Süreleri

Kayan iş süresinde, işçi çekirdek süre olarak adlandırılan zaman diliminde zorunlu olarak çalışmakta, günlük işe başlama ve işi bitirme süresini kendisi düzenleyebilmekte, aylık veya haftalık zaman dilimlerinde günlük çalışma süresini aşmadan günlük iş süresi uzunluğunu kendisi belirleyebilmektedir (Günay, 2004: 7). Bu uygulamada günlük işe başlama ve bitirme sürelerinde her gün değişiklik yapılabilir. Geleneksel iş uygulamasında olduğu gibi belirli bir çalışma periyodu boyunca aynı saatte işe giriş-çıkış yapma mecburiyeti yoktur (Çamlı, 2010: 33).

2.3.6. Yıllık İş Süreleri

Yıllık iş süreleri, yıl boyunca çalışılacak toplam saat sayısı sabit olmakla birlikte, çalışanın günlük ve haftalık çalışma düzenleri üzerinde esnekliğin olduğu bir sistemdir. Esnek çalışmanın bu türü piyasa dalgalanmalarına karşı işyerinin veya çalışanın mağdur olmaması için geliştirilmiştir. Uygulamada çalışanların bir yıl içerisindeki tam, fazla ve eksik çalışmalarının dengelenerek ortalama tek bir çalışma süresinin belirlendiği görülmektedir. Bu bağlamda özellikle yıl içerisinde iş hacminde değişiklik olan işletmeler tarafından tercih edildiği görülmektedir. Bu sistemde çalışan, talebin arttığı dönemlerde yoğun bir şekilde çalışırken, talebin az olduğu dönemlerde ise daha az çalışıp izin yapmaktadır. Ancak herhangi bir ihtiyaç durumunda kısa süreli ihbar yoluyla işleme çağırılabilir. Çalışanların ücreti ise dönem itibarıyla fiili olarak çalıştığı süreye göre değil, kendisi için ortalama olarak belirlenen süreye göre maktu olarak ödenmektedir (Pinhas, 2006: 92). Yani yıllık çalışma süresine bağlı kalınacak şekilde işgören az çalıştığı dönemlerde bile yine tam çalışmış gibi ücret alacaktır.

2.3.7. Yoğunlaştırılmış İş Haftası

Sıkıştırılmış çalışma haftası olarak da adlandırılan yoğunlaştırılmış iş haftası, günlük çalışma saatinin arttırıldığı ve bununla beraber haftalık çalışılan gün sayısının azaltıldığı bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu sistemde günlük çalışma süresi 8 saatten daha fazla olarak yapılmakta ve buna bağlı olarak çalışma haftası içerisinde çalışılan gün sayısı azaltılmaktadır (Di Milia, 1998: 200-206). Yoğunlaştırılmış iş haftası, çalışanın bir günde çalışması gereken saat sayısının arttırılarak çalışma günlerinin 5-6 günden daha kısa bir süreye sıkıştırılması şeklinde de tanımlanmaktadır. (Baltes vd., 1999: 498). Yani yoğunlaştırılmış çalışma haftasında haftalık iş süresinin 5 veya 6 iş gününden daha az süreye sıkıştırılması söz konusudur. Çalışan burada haftalık 45 saatlik iş süresini tamamlamak için daha az işgününde daha fazla çalışma yapacaktır. Bu esnek çalışma modelinde haftalık iş süresi, sıkıştırılan iş günlerine eşit olarak dağıtılabileceği gibi farklı şekillerde de dağıtılabilmektedir (Günay, 2004: 10).

2.3.8. Vardiya Modelleri

Günümüzde yaygın olarak uygulama alanı bulan vardiyalı çalışma, en eski esnek çalışma modellerinden birisidir. Sürekli olarak faal vaziyette bulunan işyerlerinde, işin veya işyerinin niteliği dolayısıyla, günün veya haftanın tüm zamanlarında, aynı günün birbirini izleyen değişik zamanlarında ayrı işçilerin çalıştırılmasıyla yapılan çalışma biçimine vardiyalı çalışma denilmektedir (Korkusuz, 2005: 2). Vardiyalı çalışma mal ve hizmet üretiminin kesintiye uğramaması açısından önemli olan bir esnek çalışma türüdür. ILO tarafından yapılan tanıma göre vardiyalı çalışma; bir işletmenin günlük çalışma saatlerinden daha uzun süre faaliyette bulunabilmesi amacıyla gündüz veya gece tüm zamanlarda, çalışanlardan birinin bir diğerinden sonra işe gelip çalışması suretiyle çalışma zamanının düzenlendiği bir yöntemdir (ILO, 2004: 1). Söz konusu yöntem ile birlikte işletmenin faaliyetleri aralıksız olarak 24 saat boyunca sürdürülebilmektedir.

2.3.9. Çağrı Üzerine Çalışma

Kısmi süreli çalışmanın özel şekillerinden biri olan çağrı üzerine çalışma, iş görenin önceden yapılan bir hizmet akdi uyarınca işveren tarafından çağırıldığında işyerine gelerek çalışmasıdır. Çağrı üzerine çalışmanın temelinde yatan sebep işletmeye esneklik sağlayarak, işletmenin talep değişikliklerine uyumunu temin etme ihtiyacıdır. Bu sistem ile talep daralmalarının yaşandığı dönemlerde isteğe bağlı olarak iş sürelerinin azaltılması mümkün olurken, talebin arttığı dönemlerde ise çağrı üzerine çalışma uygulamasından faydalanılarak talep artışlarına çözüm bulunmaktadır. Ayrıca ekonomik durgunluk döneminde çalışma sürelerinin azalması iş görenlerin işten çıkarılmasının önüne geçmektedir (Öztürkoğlu, 2013: 119-120).

Düzenli olmadığından ara sıra çalışmayı kabul edenler tarafından tercih edilen çağrı üzerine çalışma, çoğunlukla talebin arttığı dönemlerde hastane, otel, lokanta, gazetecilik işletmelerinde ve bazı endüstri kollarında yaygın olarak görülmektedir. İşçinin ne kadar süre ve ne zaman çalışacağı işverene bırakılan bu çalışma modelinde, işçi ancak iş çıkması halinde ve işverenin çağrısından sonra çalışabilmektedir (Yüksel, 2008: 52). Çağrı üzerine çalışmaya ilişkin iki farklı uygulama bulunmaktadır. Birincisinde belirli bir dönemde çalışılacak süre işçi ve işveren arasında yapılan sözleşme ile belirlenirken, ikincisinde çalışılacak süre işveren tarafından belirlenmektedir.

2.3.10. Tele Çalışma

Tele çalışma, evden çalışan ve işverenin veya müşterinin ofisine çevrimiçi ya da çevrimdışı olarak bağlı olabilecek bir bilgisayardan çalışan insanları içerir. ILO tele çalışmayı “işyeri merkezinden uzak bir mekânda, işyerindeki işçilerden ayrı yapılan ve yeni teknolojilerin bu ayrılmayı iletişim olanakları sağlayarak temin ettiği bir çalışma şekli” olarak tanımlamaktadır (ILO, 1990: 3). Tele çalışma konusunda henüz literatürde bir kavram birliği bulunmamaktadır. ILO’nun yaptığı bir çalışmaya göre literatürde 50’den fazla tele çalışma tanımı bulunmaktadır.

Tanımlar üzerinde yapılan incelemeler, iletişim ağlarının artan kümelenmesi ve yeni çalışma biçimleri sonucunda bu tanımların “organizasyon”, “mekân” ve “teknoloji” olmak üzere üç temel unsur üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Ayrıca tanımların %60’tan fazlası bu kavramsal temellerin iki veya daha fazlasının birleşimine dayanmaktadır (ILO, 2016: 3).

Tele çalışmanın uygulamada farklı biçimleri bulunmaktadır. Bunlar; evde büro, uydu büro, komşu büro, gezici büro ve elektronik hizmet bürosu şeklinde sıralanabilir. Yaşanan teknolojik gelişmeler, tele çalışma uygulamalarının giderek daha kolay hale gelmesini sağlamaktadır. Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte elektronik ekipman fiyatlarının diğer maliyet unsurlarına kıyasla düşmeye devam edeceği gerçeği nedeniyle tele çalışmanın çekiciliği de artacaktır.

2.3.11. Evde Çalışma

Eve iş verme olarak da adlandırılan evde çalışma, en eski esnek çalışma türlerinden birisidir. Genel olarak evde çalışma, bir işverene bağlı olarak işverenin denetimi olmaksızın sözleşme gereği evde çalışma şeklinde ifade edilmektedir (Hatman, 2002: 71).

Evde çalışmanın iki ayrı uygulaması bulunmaktadır. Bunlardan ilki vasıfsız işgücüne dayanan ve uzun yıllardan beri kullanılan ucuz işgücünü kapsayan evde çalışmayı oluşturmaktadır. Burada yapılan çalışmada kişinin evde kendi adına pazarlamak üzere bir şeyler üretmesi söz konusu olmaktadır. Diğer bir evde çalışma uygulaması ise özellikle internet ve bilgisayar teknolojisinin gelişmesi ile birlikte 1990’lı yıllardan itibaren, zaman ve mekândan bağımsız olarak çalışma imkanının ortaya çıkmasıyla yaygınlaşan evde çalışma biçimidir. Bu tür çalışmada önemli ölçüde bilgi ve teknolojik donanım ihtiyacı vardır (Alp ve Sönmez, 2011; 18-24; Kaya ve Doğan, 2016: 1080).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ile ortaya çıkan yeni atipik çalışma modellerinden biri olan evde çalışma; çalışanın işin tamamını veya sadece işin bir kısmını geleneksel olarak işletme içinde yapması yerine, işi evinde yapmasıdır. Bu çalışma normal çalışma saatleri içerisinde yapılabileceği gibi dışında da yapılabilir. Burada çalışanlar telefonlar, faks makineleri, bilgisayar modemlerinin yanı sıra elektronik ve sesli posta sistemlerini kullanarak kuruluşlarıyla iletişim kurarlar. Evde çalışma haftada birkaç gün yapılabileceği gibi bir hafta evde bir hafta ofiste olacak şekilde de planlanabilmektedir. Evde çalışma geleneksel, merkezileştirilmiş işyerinin coğrafi ve örgütsel sınırlarını ortadan kaldırmak için bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojilerini kullanan bir çalışma biçimidir (Lim ve Teo, 2000: 561).

3. Esnek Çalışma ve Kadın İstihdamı

Esnek çalışma seçenekleri, kadınların çocuk sahibi olduktan sonra işe girmelerini ve çalışmaya devam etmelerini zorlaştıran birçok engeli ortadan kaldırmaya yardımcı olma potansiyeline sahiptir. Avrupa’daki demografik, toplumsal ve ekonomik gelişmeler standart çalışma düzeninin, modern bir toplumun değişen

yaşam tarzları ve beklentilerinin gerisinde kaldığını göstermektedir. Politika yapımcıları ve işverenler, 21. yüzyılda yaşam tarzlarını daha iyi yansıtabilmeleri için işyerinin çalışanların değişen ihtiyaçlarına yanıt vermesini ve böylece ülkedeki tüm insan kaynaklarından yararlanılmasını sağlamalıdır (Silim and Stirling, 2014: 3).

Esnek çalışma özellikle kadın çalışanların ailevi sorumlulukları ile iş sorumlulukları arasında bir denge kurmalarına yardımcı olmaktadır. Yapılan bazı araştırmalarda çalışanların birçoğu, kendilerine zaman ayırmak istemelerinin yanı sıra ailevi sorumluluklarını yerine getirmenin ve aileleri ile daha fazla zaman geçirmek istemelerinin esnek çalışma kararlarını etkilediğini belirtmişlerdir. Aile yaşamı, iş yaşamı ve özel yaşam arasındaki dengeyi kurmakta en çok zorlanan ve bu konuda daha çok baskıya maruz kalan kadınlar için esnek çalışma biçimleri daha cazip olmakta ve genellikle çalışma yaşamına katılmak için bir çıkış kapısı olarak görülmektedir (Çakır, 2001: 1).

3.1. Esnek Çalışmada Kadın İstihdamının Boyutları

3.1.1. Geçici İstihdamda Kadınlar

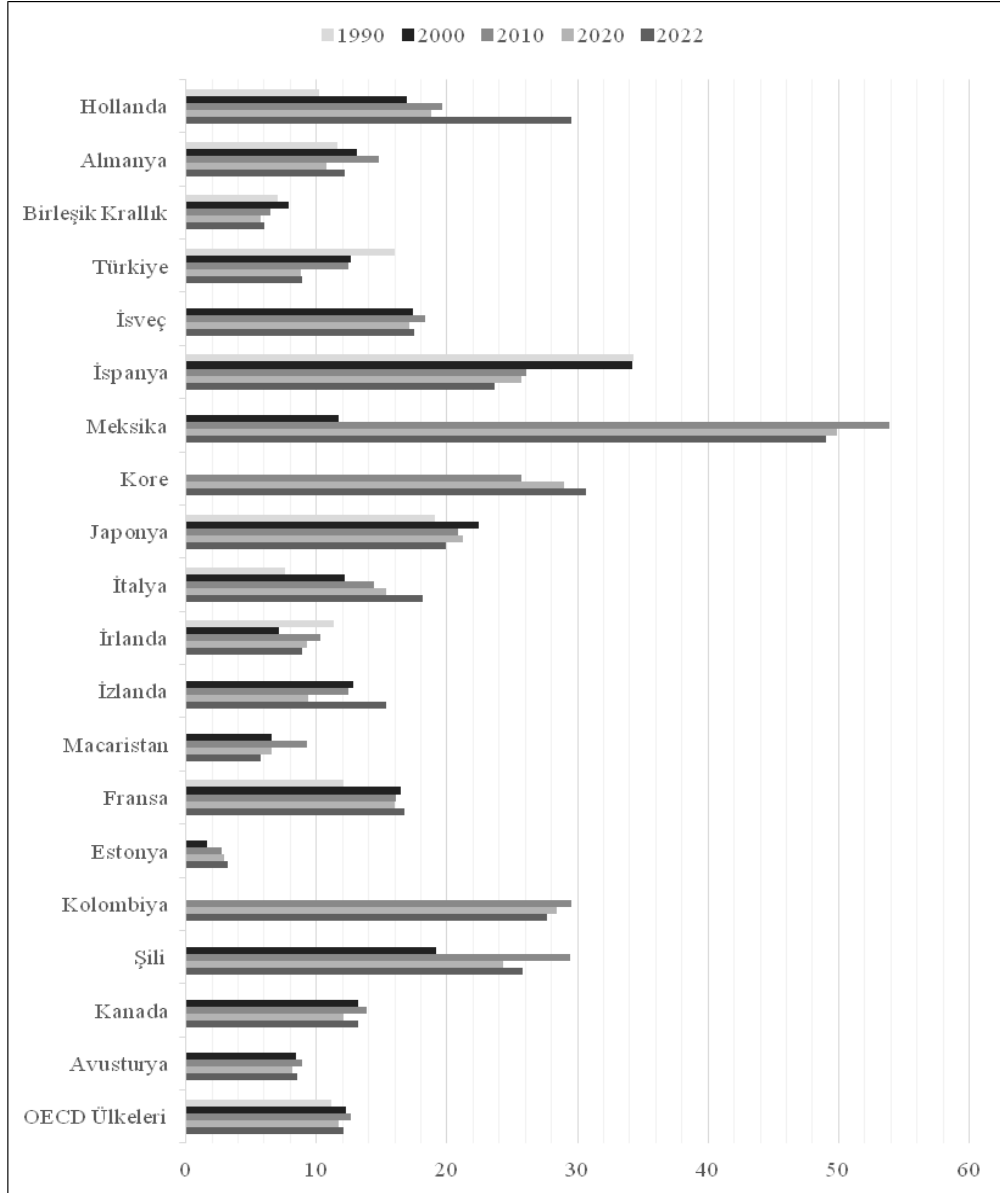
Toplumsal tutumlar ve koruyucu yasalarla pekiştirilen, sürekli iş sözleşmelerinin norm haline geldiği bir işgücü piyasasında, öncelikle mevsimsel iş yükü dalgalanmaları yaşayan işverenlerin kısa süreli işgücü ihtiyaçlarını karşılamının veya daimî çalışanlara tatil, hastalık izni, doğum izni veya diğer devamsızlık biçimlerinde teminat sağlamanın bir aracı olarak geçici çalışma varlığını sürdürmektedir (Atkinson, 1986: 15). Geçici istihdam son yıllarda neredeyse tüm gelişmiş piyasa ekonomilerinde önem kazanmış olup, çoğu ülkede tüm geçici işlerin yarısından fazlası kadınlar tarafından yapılmaktadır (Horwitz ve Smith, 2010: 593).

Geçici çalışma gelişmiş ülkelerin emek piyasalarında en fazla dikkat çeken esnek çalışma türlerinden biridir. Gelecekte bu çalışma biçiminin en önemli istihdam kaynaklarından birisi olacağı öngörülmektedir. Geçici çalışma, işletmelerin istihdam fonksiyonlarını veya işgücünün idari kontrol ve sorumluluğunu dışsallaştırmak istemelerinden kaynaklanan bir çalışma türüdür (Parlak ve Özdemir, 2011: 20).

Grafik 1’de seçilmiş OECD ülkelerinde geçici çalışan kadınlara ilişkin istihdam verileri sunulmuştur. Grafikte görüldüğü gibi, 1990-2022 yılları arasında OECD ülkelerinde kadınların geçici istihdam oranları ve söz konusu oranın gelişim seyri açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kadın geçici istihdam oranının başta Hollanda, Kore, İtalya ve Estonya olmak üzere bazı OECD ülkelerinde artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Grafikte yer alan ülkeler arasında en yüksek kadın geçici istihdam oranına sahip olan Meksika’da kadınların geçici istihdam oranında 2000 ile 2010 yılları arasında keskin bir artış olsa da 2010-2022 yılları arasında düşüş yaşandığı görülmektedir. Aynı şekilde Türkiye, İspanya, Kolombiya gibi OECD ülkelerinde de kadınların geçici istihdam oranlarının düşüş eğilimi gösterdiği görülmektedir. Sürekli bir artış ya da sürekli bir azalış yerine, çoğu

OECD ülkesinde kadınların geçici istihdam oranı söz konusu dönemde dalgalı bir seyir izlemiştir.

Grafik 1: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Geçici Çalışan Kadınlar (%)

Kaynak: OECD, 2023a: 2; ILOSTAT, 2023a: 3.

Tablo 1’de seçilmiş OECD ülkelerinde geçici istihdamın cinsiyete göre dağılımı 2022 yılı için verilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü gibi tabloda yer alan ülkelere toplam geçici istihdam oranı en yüksek olan ülke %51,4 ile Meksika olmuştur. Onu takip eden ülkeler ise sırasıyla Hollanda (%27,1), Şili (%26), İspanya (%21,1)’dir. Toplam geçici çalışan oranının en düşük olduğu ülkeler ise sırasıyla Estonya (%3,1), İngiltere (%5,4) ve Macaristan (%5,5)’dir. Kadın geçici istihdam oranları

en yüksek olan ülkeler ise sırasıyla Meksika (%49), Hollanda (%29,1), Kore (%25,6) ve Şili (%25,4) iken, en düşük olan ülkeler ise Estonya (%3,2), Macaristan (%5,7) ve İngiltere (%6)'dır. Erkeklerde ise geçici istihdam oranı en yüksek olan ülkeler; Meksika (%53), Şili (%26,4), Hollanda (%25,8) ve İspanya (%18,8) iken, en düşük olan ülkeler; Estonya (%3), İngiltere (%4,9) ve Macaristan (%5,4)'dir. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte OECD ortalamasına bakıldığında, kadınlarda geçici istihdam oranının (%12,1) erkeklerden (%10,5) daha yüksek olduğu görülmektedir. OECD ortalamasının aksine Almanya, Avusturya, Şili, Meksika ve Türkiye'de geçici istihdam oranı erkeklerde daha fazladır. Türkiye'de 2022 yılında geçici istihdam oranı erkeklerde %11,6 iken kadınlarda %8,9 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 1: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cinsiyete Göre Güncel Geçici İstihdam Oranları (2022, %)

Ülke	Kadın	Erkek	Toplam
Almanya	12,2	12,5	12,4
Avusturya	8,7	9,2	9,0
Estonya	3,2	3,0	3,1
Fransa	16,9	15,8	16,4
Hollanda	29,1	25,8	27,4
İngiltere	6,0	4,9	5,4
İrlanda	9,2	7,7	8,4
İspanya	23,6	18,8	21,1
İsveç	17,7	14,1	15,9
İtalya	18,1	15,7	16,8
İzlanda	15,4	10,4	12,8
Kolombiya	18,9	16,8	17,7
Kore	25,6	16,7	20,7
Macaristan	5,7	5,4	5,5
Şili	25,4	26,4	26,0
Türkiye	8,9	11,6	10,7
Kanada	13,2	10,7	11,9
Japonya	19,9	10,9	15,0
Meksika	49,0	53,0	51,4
OECD	12,1	10,5	11,3

Kaynak: OECD, 2023b: 1; ILOSTAT, 2023a: 4.

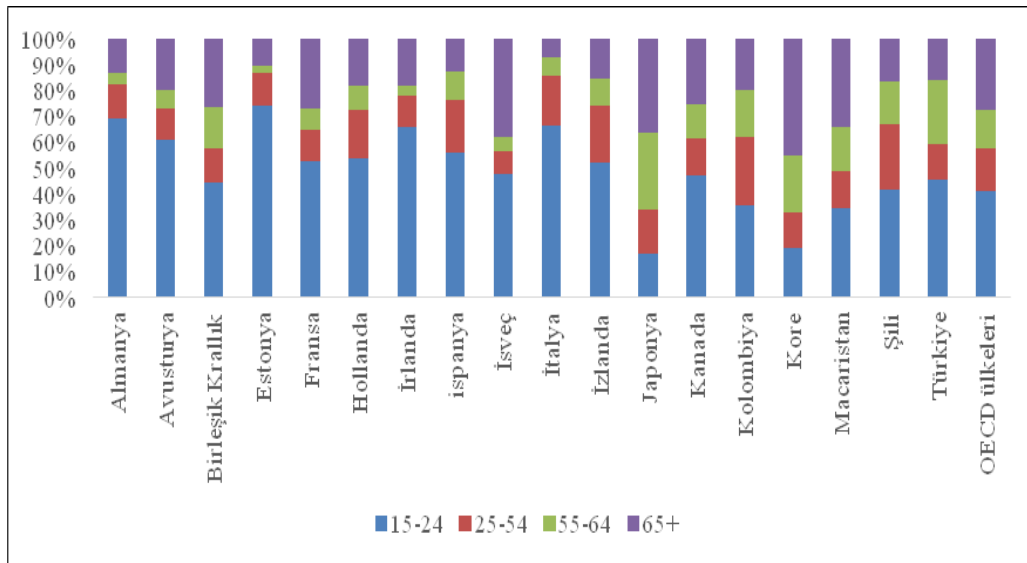
Geçici işlerin endüstriyel ve mesleki profilleri, erkeklerin geçici işlerde çalışma olasılığının neden kadınlar kadar yüksek olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır. Geçici işler çoğunlukla tarımda ve vasıf gerektirmeyen mesleklerde bulunmaktadır. Bunlar ağırlıklı olarak erkekler tarafından yapılan işlerdir. Bununla birlikte, daha az vasıflı hizmet işlerinin (yani perakende satış memurları ve sekreterler gibi "pembe yakalı" işler) vasıflı, beyaz yakalı işlere ve endüstrideki işlere göre geçici olma olasılığı daha yüksektir. Yine, küçük ölçekli firmaların orta

ve büyük ölçekli firmalara göre geçici işlerde işçi çalıştırma ihtimalinin daha yüksek olduğu görülmektedir (OECD, 2002: 131-132).

Geçici istihdamın tercih edilmesi yaş gruplarına göre de değişkenlik göstermektedir. Şöyle ki, geçici çalışma, özellikle çocuk sahibi olan kadınlar, bakmakla yükümlü olduğu bireyleri bulunan çalışanlar ve mesleki eğitim ile çalışma hayatını birleştirmek isteyenler için işgücüne katılımın alternatif bir yolu olarak düşünülmektedir. Geçici çalışma işsiz kalmak yerine düzenli bir işe sahip olma olasılığını belirli gruplarda önemli ölçüde artırmaktadır. Özellikle eğitim veya ücret açısından dezavantajlı olan göçmenlerin, genç mezunların hem deneyim sahibi olmalarına yardımcı olmakta, hem de sosyal ağlarını genişleterek işgücüne dahil olmalarını kolaylaştırmaktadır (Aslan ve Açıköz, 2019: 51).

Grafik 2’de seçilmiş OECD ülkelerinde yaş gruplarına göre geçici çalışan kadın oranları 2022 yılı için verilmiştir.

Grafik 2: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Yaş Gruplarına Göre Geçici Çalışan Kadınlar (2022, %)

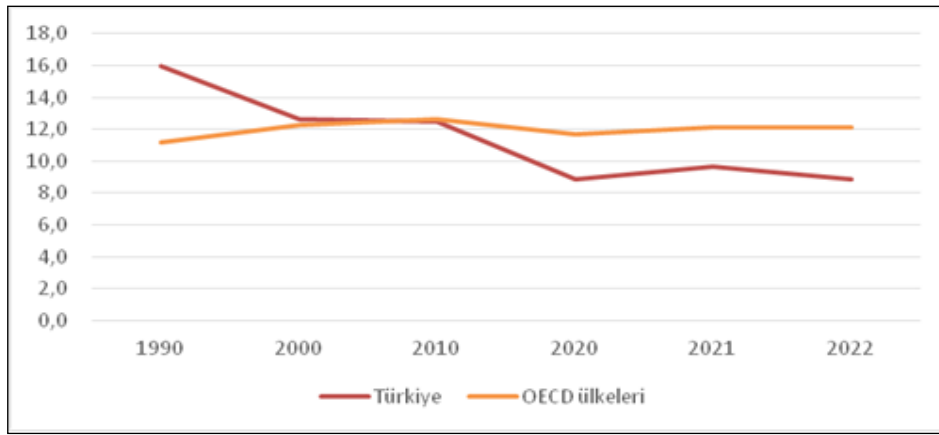
Kaynak: OECD, 2023a: 3.

Grafik 2’de görüldüğü gibi geçici çalışan kadınların dağılımı yaş gruplarına göre farklılık arz etmektedir. Grafikte yer alan ülke verilerine göre Japonya ve Kore hariç diğer OECD ülkelerinde 15-24 yaş grubunda yer alan kadınlar geçici çalışmayı diğer yaş gruplarında yer alan kadınlara oranla daha fazla tercih etmektedirler. Özellikle Almanya, Estonya, İrlanda ve İtalya’da bu fazlalık daha belirgindir. 15-24 yaş grubunda yer alan kadınların geçici çalışmayı tercih etme nedenlerine bakıldığında genellikle eğitim hayatına devam eden kadınların geçici çalışmayı tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca yaşanan toplumsal dönüşüm bireylerin boş zaman ihtiyacının artmasına sebep olmaktadır. Tam zamanlı çalışmak yerine kendine ve ailesine daha fazla zaman ayırmak isteyen kadınlar da geçici istihdamı

tercih etmektedirler. Geçici çalışmanın daha fazla tercih edildiği bir diğer grup ise 65 yaş ve üstüdür. Bu yaş grubunda yer alan kadınlar genellikle daha kısa süreli ve geçici işleri tercih etmektedirler. 25-54 ve 55-64 yaş grubu arasında yer alan kadınlar ise geçici çalışmayı diğer yaş gruplarında yer alan kadınlara oranla nispeten daha az tercih etmektedirler.

Grafik 3’de geçici çalışan kadınların oranı Türkiye ve OECD ülkeleri için karşılaştırılmalı olarak sunulmuştur.

Grafik 3: Türkiye ve OECD Ülkelerinde Geçici Çalışan Kadınların Oranı (%)

Kaynak: OECD, 2023a: 4.

Grafik 3’e bakıldığında, geçici çalışan kadınların oranının 1990 yılında Türkiye’de %16 iken, OECD ülke ortalamasının %11,2 olarak gerçekleştiği ve zaman içerisinde söz konusu oranın Türkiye’de azalan, OECD genelinde ise artan bir seyir izlediği görülmektedir. Geçici çalışan kadınların oranı Türkiye ve OECD ülkelerinde 2000 ve 2010 yılları arasında benzer eğilim gösterse de, 2010 yılı sonrasında Türkiye’de geçici çalışan kadınların oranı dalgalanmakla birlikte azalan bir seyir izlemiştir. Geçici çalışan kadınların oranının 2022 yılında Türkiye’de %8,9 iken, OECD ülkeleri ortalaması %12,1 olarak gerçekleşmiştir.

3.1.2. Kısmi Süreli İstihdamda Kadınlar

Kısmi süreli çalışma, normal çalışma süresinin altında yapılan çalışma olarak ifade edilmektedir. Özellikle son yıllarda gelişmiş ülkelerde oldukça fazla tercih edilen ve kadın istihdamının yoğunlaştığı atipik bir çalışma türüdür. Kadınlar özellikle iş yaşamı ile aile yaşamındaki sorumluluklarını birlikte yerine getirebilmek için kısmi süreli çalışmayı tercih etmektedirler.

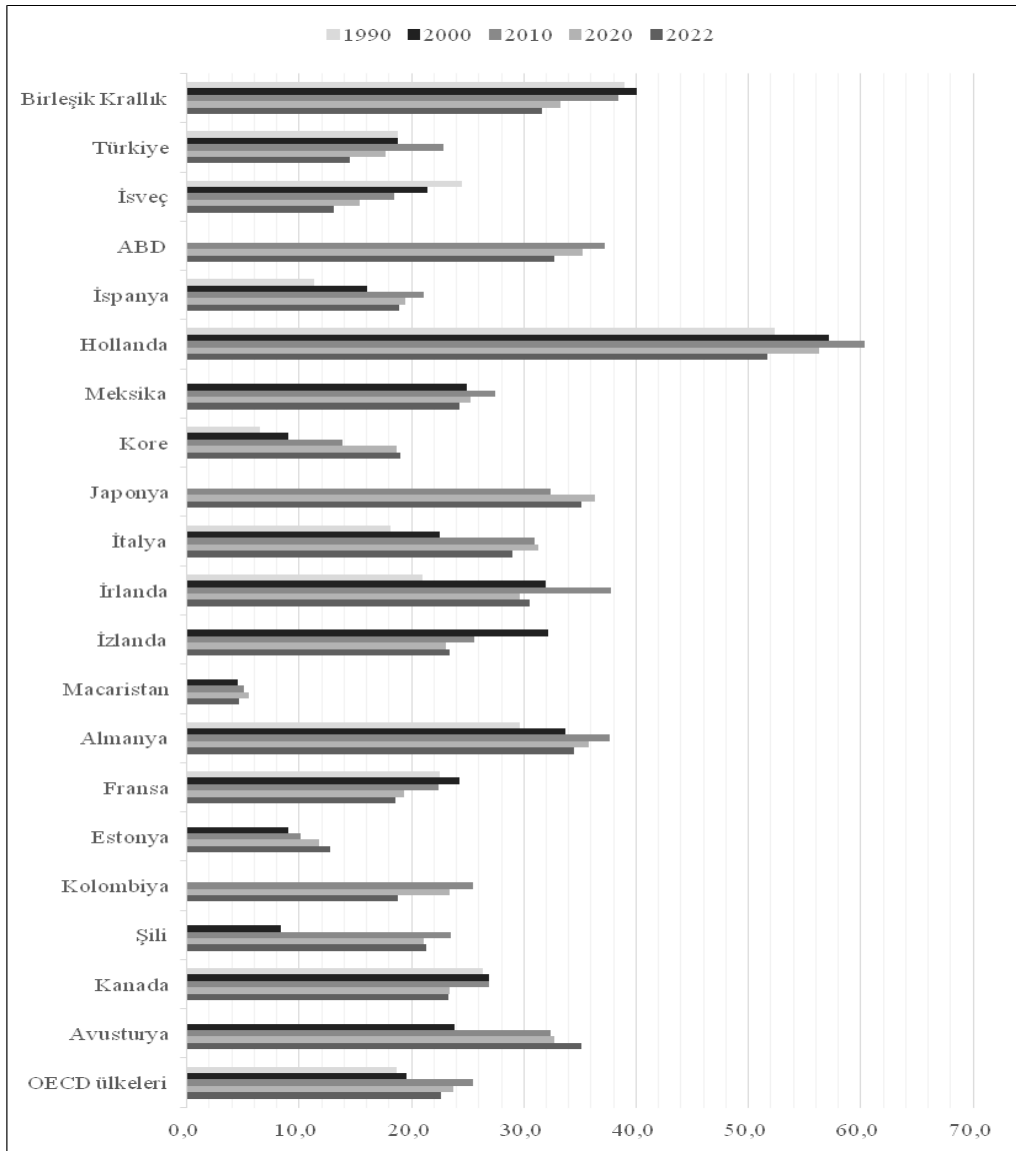
Kısmi süreli çalışma, ailevi ve kişisel talepler ile işin faydalarını birleştiren ideal bir çalışma yöntemi olarak değerlendirilmektedir. Tam süreli çalışmaya kıyasla, kısmi süreli çalışma aile ve kişisel ihtiyaçlar için daha fazla zaman ayrılmasına imkan vermektedir. Kısmi süreli çalışan bireyler, azaltılmış saatlerde çalışırken kariyer hedefine ulaşılmasına katkıda bulunan işlerle aktif olarak meşgul olmaya devam edebilmektedirler. Özellikle kadınlar, tam zamanlı anne istihdamına hâlâ

karşı çıkan toplumsal cinsiyet normlarına uyum sağlamak amacıyla kısmi süreli çalışmayı tercih etmektedirler. Yapılan araştırmalar kısmi süreli çalışan kadınların tam zamanlı ev kadınları kadar çocuk bakımına zaman harcadıklarını ve dolayısıyla kadınların yarı zamanlı çalışmasının, ev içi emeğin geleneksel cinsiyete dayalı ayrımını zorlamak yerine pekiştirdiğini ortaya koymaktadır (Roeters ve Craig, 2014: 188).

Grafik 4'te seçilmiş OECD ülkelerinde kısmi süreli çalışan kadınlara ilişkin istihdam verileri sunulmuştur.

Grafik 4: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Kısmi Süreli Çalışan Kadınlar (%)

Kaynak: OECD, 2023d: 2.

Grafik 4'ten takip edilebileceği üzere, OECD ülkelerinde kısmi süreli çalışan kadınların oranı 1990-2022 yılları arasında ülkeden ülkeye farklı bir değişim göstermiştir. Kısmi süreli çalışan kadınların oranı bazı ülkelerde (Kore, Japonya, Estonya ve Avusturya) artış eğilimi gösterirken, bazı ülkelerde (Birleşik Krallık, İsveç, ABD ve Kolombiya) ise düşüş eğilimi göstermiştir. Sürekli bir artış ya da sürekli bir azalış yerine çoğu ülkede kadınların kısmi süreli çalışma oranı dalgalı bir seyir izlemiştir.

Tablo 2'de seçilmiş OECD ülkelerinde kısmi süreli istihdamın cinsiyete göre dağılımı 2022 yılı için verilmiştir.

Tablo 2: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cinsiyete Göre Kısmi Süreli Çalışma Oranları (2022, %)

Ülke	Kadın	Erkek	Toplam
Avusturya	35,7	8,9	21,5
Kanada	24,6	12,4	18,2
Şili	22,2	11,5	16,0
Kolombiya	19,6	8,0	12,8
Estonya	14,6	6,6	10,6
Fransa	19,2	7,3	13,1
Almanya	35,7	10,4	22,2
Macaristan	5,5	2,8	4,1
İzlanda	24,3	11,0	17,2
İrlanda	31,2	9,4	19,6
İtalya	29,1	7,3	16,5
Japonya	38,5	14,3	25,1
Kore	23,3	11,1	16,4
Meksika	25,2	11,6	17,0
Hollanda	52,3	19,7	35,1
İspanya	19,1	6,1	12,1
İsveç	14,6	9,4	11,8
Türkiye	14,9	6,0	8,9
ABD	32,7	21,0	26,5
Birleşik Krallık	32,9	11,8	21,9
OECD Ülkeleri	24,0	9,6	16,1

Kaynak: OECD,2023c: 3; ILOSTAT,2023b: 2.

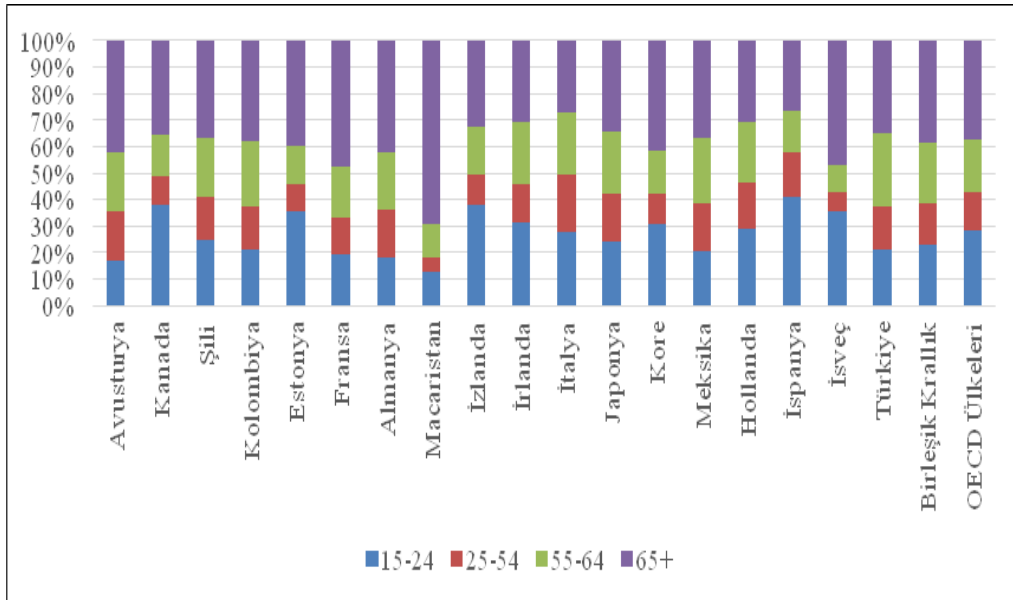
Tablo 2'de görüldüğü gibi 2022 yılında tabloda yer alan ülkeler arasında toplam kısmi süreli çalışma oranı en yüksek olan ülke %35,1 ile Hollanda olmuştur. Onu sırasıyla ABD (%26,5), Japonya (%25,1), Almanya (%22,2) ve Birleşik Krallık (%21,9) takip etmektedir. Toplam kısmi süreli çalışma oranının en düşük olduğu ülkeler ise sırasıyla Macaristan (%4,1), Türkiye (%8,9), Estonya (%10,6) ve İsveç (%11,8)'dir. Kadın kısmi süreli çalışma oranı en yüksek olan ülkeler Hollanda (%52,3), Japonya (%38,5), Avusturya (%35,7), Almanya (%35,7) ve Birleşik Krallık (%32,9) iken, en düşük olan ülkeler Macaristan (%5,5), İsveç (%14,6), Estonya (%14,6), Türkiye (%14,9) ve İspanya (%19,1)'dir. Erkeklerde ise kısmi

sürelili istihdam oranı en yüksek olan ülkeler ABD (%21,0), Hollanda (%19,7), Japonya (%14,3) ve Kanada (%12,4) iken, en düşük olan ülkeler Macaristan (%2,8), Türkiye (%6), İspanya (%6,1) ve Estonya (%6,6)'dır. OECD ortalamasına bakıldığında kadın kısmi istihdam oranının (%24), erkeklerden (%9,6) daha yüksek olduğu görülmektedir. Türkiye'de ise kısmi süreli çalışma oranı OECD ortalamasının altında olup, kadınlarda %14,9 iken erkeklerde %6'dır.

Kısmi süreli çalışma kadınlar arasında erkeklere göre çok daha yaygındır. Kadınların kısmi süreli işlerde aşırı temsil edilmesinin ana nedeni, çocukların, yaşlı ebeveynlerin ve bakmakla yükümlü olunan diğer kişilerin bakımına ve diğer ev içi sorumluluklara daha fazla zaman ayırmalarına neden olan geleneksel bakıcı rolleridir. Kısmi süreli çalışan kadınlar hem ev içi sorumluluklarını yerine getirmekte hem de işgücü piyasasına katılmaktadırlar. Kısmi süreli çalışma bu nedenle kadınların işgücüne entegre olmalarını sağlamak için önemli bir araçtır. Kısmi süreli çalışmadaki farklı baskın cinsiyet kalıpları yalnızca ülkenin kültürel ve kurumsal değerlerini değil aynı zamanda ülkenin ekonomik yapısını da yansıtmaktadır. Tam süreli çalışma genellikle imalat sektörleri ile ilişkilendirilirken, kısmi süreli çalışma ağırlıklı olarak hizmet sektörü ile ilişkilendirilmektedir (ILO, 2016: 121-124). Erkekler kadınlardan farklı olarak işsiz kalmamak için kısmi süreli çalışmayı tercih edebilmektedir.

Grafik 5'te seçilmiş OECD ülkelerinde yaş gruplarına göre kısmi süreli çalışan kadın oranları 2022 yılı için gösterilmiştir.

Grafik 5: Seçilmiş OECD Ülkelerinde Yaş Gruplarına Göre Kısmi Süreli Çalışan Kadınlar (2022, %)

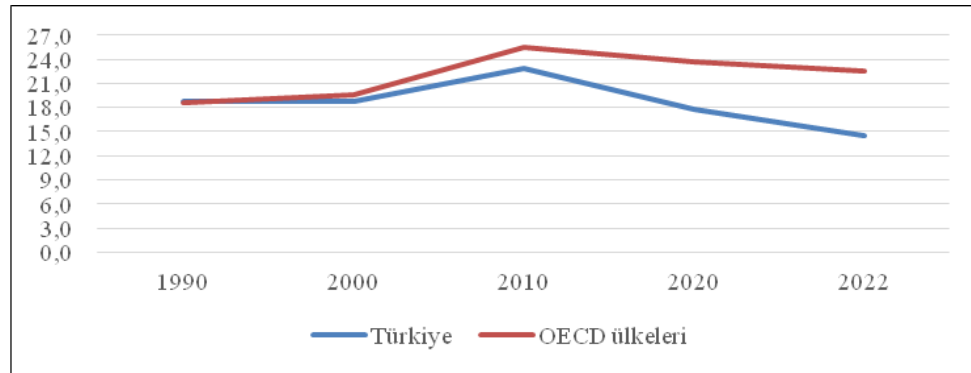

Kaynak: OECD, 2023d: 3.

Grafik 5'te görüldüğü gibi kısmi süreli çalışan kadınların dağılımı yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir. Grafikte yer alan ülke verilerine göre Kanada, İrlanda, İzlanda, İtalya ve İspanya hariç diğer OECD ülkelerinde, özellikle Macaristan, İsveç, Fransa ve Avusturya'da 65 yaş üstünde yer alan kadınlar kısmi süreli çalışmayı diğer yaş gruplarında yer alan kadınlara oranla daha fazla tercih etmektedirler.

Grafik 6'da kısmi süreli çalışan kadınların oranı Türkiye ve OECD ülkeleri için karşılaştırılmalı olarak sunulmuştur.

Grafik 6: Türkiye ve OECD Ülkelerinde Kısmi Süreli Çalışan Kadınların Oranı (%)

Kaynak: OECD, 2023d: 4.

Grafik 6'da görüldüğü gibi kısmi süreli çalışan kadınların oranı 1990 ve 2000 yılları arasında Türkiye ve OECD ülkelerinde benzer eğilim göstermiş, 2010 yılı sonrasında ise hem OECD ülkelerinde hem de Türkiye'de azalan bir seyir izlemiştir. 2010 yılı ve sonraki dönemde ise OECD ülkeleri ortalaması Türkiye'de ki kısmi süreli çalışan kadın oranından fazladır.

4.Sonuç ve Değerlendirme

Yaşanan küresel dönüşüm ile birlikte, artan uluslararası rekabet, yaşanan ekonomik krizler ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak çalışma yaşamında yerini alan esnek çalışma biçimleri, çalışanlara çalışma yer, zaman ve saatleri üzerinde kontrol sahibi olma seçeneği sunan bir dizi çalışma düzenlemesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışma düzenlemeleri yönetim ile çalışanların beklentilerinin uzlaştırılmasını amaçlamaktadır. Yaşanan bu gelişmeler sonucu kadınlar daha fazla işgücü piyasasına girmekte ve kadın işgücü sayısı günden güne daha da artmaktadır. Esnek çalışma uygulamaları, kadınların işgücü piyasasındaki işlem maliyetini azaltmakta, ücretli çalışmaya daha fazla zaman ayırmalarını sağlamakta ve piyasadaki üretkenliklerini arttırmaktadır.

Kadınlar, aile içerisinde var olan annelik ve eş olma rolü ile çalışma yaşamına dahil olması durumunda sahip olacağı çalışan kadın rolünü dengede tutabilmek amacıyla genellikle esnek çalışma uygulamalarını tercih etmektedirler. Esnek çalışma ile birlikte çalışma yer ve zamanını değiştirme serbestliği elde eden kadınlar

yaşadıkları rol çatışmasını en aza indirebilmektedirler. Esnek çalışan kadınlar hem ailevi sorumluluklarını yerine getirerek iş-aile dengesini sağlamakta hem de ekonomik özgürlük kazanarak kendi ayakları üzerinde durabilmektedirler. Esnek çalışma özellikle çocuk sahibi olduktan sonra işgücü piyasasından çekilen kadınların işgücü piyasasına tekrar dahil olmasını kolaylaştırmaktadır. Diğer bir ifade ile esnek çalışma bakım sorumlulukları olan kadınların çalışma hayatında kalmalarını kolaylaştırmaktadır.

Kadın işgücünü ekonomiye kazandırmak ve kadın istihdamını artırmak isteyen ülkeler esnek çalışmayı bir çıkış kapısı olarak görmektedirler. OECD ülkelerinde esnek çalışmanın en yaygın türlerinden olan kısmi süreli istihdam ve geçici istihdamda kadınların payının erkeklerden daha yüksek olduğu görülmektedir. 2022 yılı verilerine göre ortalama olarak, geçici çalışan kadınların oranı OECD ülkelerinde %12,1 iken geçici çalışan erkeklerin oranı %10,5'tir. Aynı şekilde ortalama olarak OECD ülkelerinde kadın kısmi süreli istihdam oranı %24 iken, erkek kısmi süreli istihdam oranı %9,6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ise hem kısmi süreli çalışan kadın oranı (%14,9) hem de geçici çalışan kadın oranı (%8,9) bakımından OECD ortalamasının altında kalmıştır.

Esnek çalışma kapsamında kadın istihdamının artırılması kadınların esnek çalışmayı tercih etmesine neden olacak politikaların varlığına bağlıdır. Çalışma yaşamında esneklik uygulamaları çalışma biçimlerinin katılığını ortadan kaldırırken onların koruyucu niteliğini de azaltmaktadır. Yalnızca esnekliğe odaklanmak işçiyi korumasız, örgütsüz ve güvencesiz bırakmaktadır. Dolayısıyla tıpkı standart istihdam biçimlerinde olduğu gibi esnek çalışma uygulamalarında da koruyucu yasal mevzuatlara ihtiyaç vardır.

Esnek süreli sözleşmelerin güvenilir istihdam koşulları sağlayabilmesi açısından iş kanunları tarafından düzenlenmesi gerekmektedir. Sosyal güvenlik sistemleri genellikle tam süreli iş sözleşmelerini kapsayacak şekilde politikalar içermektedir. Mevcut sosyal güvenlik sistemlerinde sosyal güvenlik önlemlerinden yararlanmanın temel şartı belirli süreler boyunca sigortalı olarak istihdam edilmek ve söz konusu sürelerle ilişkin prim katkılarının yapılması ile mümkündür. Esnek çalışma uygulamalarının büyük çoğunluğu zaman esnekliği sağlayan çalışma biçimleri olduğundan sosyal güvenlik kapsamı dışında kalmakta ya da sosyal güvenlik uygulamalarını kısmi oranda kapsamaktadır. Bu nedenle sosyal güvenlik sistemleri kapsamında olan geleneksel çalışma biçimlerine yönelik mevcut politikalarda değişikliğe gidilmesi ve esnek çalışma gibi standart dışı çalışma biçimleri ile istihdam edilen çalışanların sosyal güvenlik sistemlerinden faydalanmasının sağlanması gerekmektedir.

Esnek çalışma uygulamaları kadınların ekonomik kalkınma süreçlerinde yer alması, işgücüne aktif olarak katılması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla esnek çalışma oranları ile ülkelerin gelişmişlik seviyesi, kadınların işgücüne katılma oranı ve işsizlik oranı arasında oldukça güçlü bir ilişki vardır. Kadın esnek çalışma oranları oldukça yüksek olan

ülkelerde, kadınların işgücüne ve istihdama katılma oranları esnek çalışma oranları düşük olan ülkelere nispeten daha fazladır. Dolayısıyla esnek çalışma uygulamalarına yönelik koruyucu ve teşvik edici politikaların artırılması kadınların daha fazla işgücü piyasasına katılmasına imkân sağlayacaktır. Böylece biryandan istihdam ve üretim artarken, diğer yandan kadınların ekonomik büyümeden daha fazla pay almaları mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Alp, E. ve Sönmez, Ö., A. (2011). ILO: Uluslararası Çalışma Örgütünün 177 Sayılı Evde Çalışma Sözleşmesi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 5(6), 16-27.
- Alpagut, G. (1998). *Belirli Süreli Hizmet Sözleşmesi*. Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası, Ankara.
- Aslan, B., Y. ve Açıkgöz, Ş. (2019). OECD Ülkelerinde İşgücü Piyasası Esnekliği ve Güvence. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 10(2), 45-68.
- Atkinson, J. (1986). Flexibility or Fragmentation? The United Kingdom Labour Market in the 1980s. *International Institute for Labour Studies*, 1-34.
- Baltes, B. vd. (1999). Flexible and Compressed Workweek Schedules: A Meta-Analysis of Their Effects on Work-Related Criteria. *Journal of Applied Psychology*, 84(4), 496.
- Başmanav, Y. (2016). Ödünç İş İlişkisi. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 74, 139-169.
- Branine, M. (1998). The Logic of Job-Sharing in the Provision and Delivery of Health Care. *Health Manpower Management*, 24(1), 20-25.
- Çakır, Ö. (2001). Yeni Çalışma Biçimleri ve İşe İlişkin Tutumlar. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 3(1), 1-1.
- Çamlı, L., G. (2010). *Esnek Çalışma Saatleri ve Çalışanların Esnek Çalışma Saatleri Düzenlemelerine Yönelik Tutumlarının Örgüte Bağlılıkları Üzerine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelenk, H. (2008). *Esnek Çalışmanın İşgücü Maliyetlerine ve Rekabet Gücüne Etkisi ve Tekstil Sektöründe Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, S. (2007). *Türkiye İşgücü Piyasasının Esnekliği ve Esnek Çalışma Önündeki Engeller*. Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Demir, F. ve Gerşil, G. (2008). Çalışma Hayatında Esneklik ve Türk Hukukunda Esnek Çalışma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (16), 68-89.

Di Milia, L. (1998). A Longitudinal Study of the Compressed Workweek: Comparing Sleep on A Weekly Rotating 8 H System to A Faster Rotating 12 H System. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 21(3-4), 199-207.

Günay, C., İ. (2004). Çalışma Sürelerinde Esneklik. *Kamu-İş Dergisi*, 7(3), 173-189.

Hatman, Ü. (2002). Esneklik Kavramı Neyi İfade Ediyor. *TMMOB Dergisi*, 131(2), 64-68.

Horwitz, M. ve Smith, D.,A. (1998). Flexible Work Practices and Human Resource Management: A Comparison of South African and Foreign Owned Companies. *International Journal of Human Resource Management*, 9(4), 590-607.

Humphreys, P. vd. (2000). *Balancing Work and Family Life: The Role of Flexible Working Arrangements*. Institute of Public Administration, Dublin.

ILO(1990).Telework. Conditions of Work Digest. https://labordoc.ilo.org/permalink/41ILO_INST/8s7mv9/alma992776093402676, (Erişim: 06.06.2022).

ILO (2004). What Is Shift Work?. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_protect/protrav/travail/documents/publication/wcms_170713, (Erişim: 06.06.2022).

ILO (2016). Challenges and Opportunities of Teleworking for Workers and Employers in the ICTS and Financial Services Sectors. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_dialogue/sector/documents/publication/wcms_531111, (Erişim: 06.06.2022).

ILOSTAT (2023a). Share of Temporary Employees by Sex (%). https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer31/?lang=en&segment=indicator&id=SDG_0852_SEX_AGE_RT_A, (Erişim: 23.05.2023).

ILOSTAT (2023b). Incidence of Part-Time Employment by Sex-Common Defination(%). https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer31/?lang=en&segment=indicator&id=SDG_0852_SEX_AGE_RT_A, (Erişim: 10.07.2023).

Kalaycı, S. (2018). *Esnek Çalışma Koşullarının Kadın İstihdamına Etkisi ve İşçi Konfederasyonlarının Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kanlis, I. (2016). *Possibilities and Limitations of Flexible Work Arrangements in the Military*. MBA Professional Report, Naval Postgraduate School, <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD1026671.pdf>, (Erişim: 23.09.2023).

Karakoyun, Y. (2007). *Esnek Çalışma Yoluyla Kadınların İşgücüne Katılım Oranının ve İstihdamının Artırılması; İşkur'un Rolü*. Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.

Karlıdağ, Ö. (2011). *Çalışma Yaşamında Esneklik-Uygulamalı Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaya, M. ve Doğan, B., B. (2016). Esnek Çalışma Modeli: Ev Eksenli Çalışma. *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(58), 1069-1099.

Korkusuz, R. (2005). Vardiyalı (Postalar Halinde) Çalışma ve Türk İş Hukuku'ndaki Düzenlemesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 1-18.

Lim, V., K. ve Teo, T. S. (2000). To Work or Not To Work at Home an Empirical Investigation of Factors Affecting Attitudes Towards Teleworking. *Journal of Managerial Psychology*, 15(6), 560-586.

OECD (2002). *Taking the Measure of Temporary Employment*. Employment Outlook, 135-196.

OECD (2023a). Incidence of Permanent Employment. <https://stats.oecd.org/#>, (Erişim: 2.03.2023).

OECD (2023b). Share of Employed in Temporary Employment, By Sex and Age Group. <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54750>, (Erişim: 2.03.2023).

OECD (2023c). Incidence of FTPT Employment-Common Definition: Table H1 -Incidence and Composition of Part-Time Employment. <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=119416#>, (Erişim: 07.07.2023).

OECD (2023d). Incidence of FTPT Employment-Common Definition. <https://stats.oecd.org/#>, (Erişim: 05.08.2023).

Öztürkoğlu, Y. (2013). Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 1(1), 109-129.

Parlak, Z. ve Özdemir, S. (2011). Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik. In *Journal of Social Policy Conferences*, 60, 1-60.

Pinhas, M., M. (2006). *Sosyal Politika Boyutunda Avrupa Birliği'nde Esnek Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Richbell, vd. (2011). Non-Standard Working Time: an International and Comparative Analysis. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(04), 945-962.

Roeters, A., & Craig, L. (2014). Part-Time Work, Women's Work-Life Conflict, and Job Satisfaction: A Cross-National Comparison of Australia, the Netherlands, Germany, Sweden, and the United Kingdom. *International Journal of Comparative Sociology*, 55(3), 185-203.

Serbes, K. (2019). *Esnek Çalışma ve İş-Aile Yaşamı Dengesi: AB ve Türkiye'deki Düzenlemelere Yönelik Betimleyici Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Silim, A. ve Stirling, A.(2014). Women and Flexible Working: Improving Female Employment Outcomes in Europe. Institute for Public Policy Research, IPPR, 1-34.

Sönmez, P.(2006). Küreselleşme, Avrupa Birliği ve İstihdam: Çalışma İlişkilerinde Yaşanan Dönüşüm. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 5(3), 177-198.

Şen, S. (2000). Esnek Üretim ve Esnek Çalışma. *TÜHİS Dergisi*, 6(1), 25-55.

Van Dam, K. (2003). Understanding Experts' Attitudes Towards Functional Flexibility. *International Journal of Human Resources Development and Management*, 3(2), 138-153.

Valverde, M. vd. (2000). Labor Flexibility and Firm Performance. *International Advances in Economic Research*, 6(4), 649-661.

Yavuz, A. (1994). *Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüksel, A., E., B. (2008). Çalışma Sürelerinde Esneklik Sağlayan Modeller Üzerine Değerlendirmeler. *Lisans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 45(519), 49-59.

Yücel, E. (2017). Geçmişten Bugüne Esnek Çalışma. *International Journal of Human Sciences*, 14(3), 2818-2826.

Zeytinoğlu, E. (2004). Kısmi Süreli Çalışma Şekilleri ve 4857 Sayılı İş Kanunundaki Görünüm. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 62(1-2), 449-466.

Economic Impacts of Education: Evidence from the Compulsory Education Reform in Türkiye

Araştırma Makalesi /Research Article

Özcan ÖZKAN¹

ABSTRACT: This study investigates the economic impact of Türkiye's 1997 compulsory education reform (CER), which extended mandatory schooling from five to eight years. Utilizing data from the seventh wave of the World Values Survey and employing an instrumental variable approach with Two-Stage Least Squares (2SLS) estimation, I provide new insights into the reform's outcomes. The findings reveal that the reform significantly increased educational attainment and reduced gender disparities. However, the anticipated economic benefits were limited, with higher unemployment rates and a lower likelihood of high-skilled employment among affected cohorts. Additionally, those affected by the reform reported lower perceived improvements in their standard of living compared to their parents. These results suggest that the expansion of education increased the supply of educated individuals, potentially lowering the overall value of education in the labour market.

Keywords: CER, Economic Impact, Educational Attainment, Labour Market Outcomes, Gender Disparities

Eğitimin Ekonomik Etkileri: Türkiye'deki Zorunlu Eğitim Reformundan Kanıtlar

ÖZ: Bu çalışma, Türkiye'nin 1997 yılında zorunlu eğitim süresini beş yıldan sekiz yıla çıkaran zorunlu eğitim reformunun ekonomik etkilerini araştırmaktadır. Yedinci dalga Dünya Değerler Anketi verilerini kullanarak ve İki Aşamalı En Küçük Kareler (2SLS) tahmin yöntemiyle yapılan araç değişken (IV) yaklaşımını kullanarak, reformun sonuçlarına dair yeni iç görüler sunulmaktadır. Bulgular, reformun eğitim düzeyini önemli ölçüde artırdığını ve cinsiyet farkını azalttığını göstermektedir. Ancak, beklenen ekonomik faydalar sınırlı kalmıştır; etkilenen gruplar arasında işsizlik oranları daha yüksek ve yüksek vasıflı işlerde çalışma olasılığı daha düşüktür. Ayrıca, reformdan etkilenenler, ebeveynlerine kıyasla yaşam standartlarında daha düşük algılanan iyileşmeler bildirmiştir. Bu sonuçlar, eğitimin genişlemesinin eğitilmiş birey arzını artırarak işgücü piyasasında eğitimin genel değerini düşürebileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Eğitim Reformu, Ekonomik Etki, Eğitim Düzeyi, İşgücü Piyasası Sonuçları, Cinsiyet Farklılıkları

Geliş Tarihi / Received: 13/07/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 08/09/2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis Yedi Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ozcanozkan@kilis.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8170-0556>.

1. Introduction

Education is a critical factor influencing both individual and societal outcomes. Higher educational attainment has consistently been shown to lead to better labour market outcomes, including higher employment rates and increased earnings (Gunderson and Oreopolous, 2020; Scheld, 2019; Strawiński and Broniatowska, 2024; Torun, 2018). Education is also linked to improved health, decreased religiosity, and higher life satisfaction (Davies et al., 2018; Özer et al., 2024; Tan et al., 2020). Moreover, by equipping individuals with essential skills and knowledge, education can enhance productivity, foster innovation, and promote social cohesion (Akcigit et al., 2024; Andersson et al., 2009; Kong et al., 2022).

In Türkiye, the 1997 compulsory education reform (CER), which extended mandatory schooling from five to eight years, represents a significant policy alteration, which improved educational attainment and reduced dropout rates (Dulger, 2004). Globally, education reforms like this one have been used as unique natural experiments to analyze the causal effects of increased education on various outcomes (Adamecz, 2023; Clark, 2023; Fischer et al., 2016; Goldin, 2024; Gunderson and Oreopolous, 2020; Heckman et al., 2018; Strawiński, P., and Broniatowska, 2024). A substantial body of literature investigates the causal impact of education in Türkiye using the 1997 education reform as an instrument to address endogeneity of education. This includes studies examining the reform's effects on labour market outcomes (Aydemir and Kirdar, 2017; Mocan, 2014; Patrinos et al., 2021; Torun, 2018), and non-monetary outcomes such as health, health behaviours, life satisfaction, religiosity (Dursun and Cesur, 2016; Dursun et al., 2018; Özer et al., 2018; Özer et al., 2023; Özer et al., 2024). Aydemir and Kirdar (2017) find that the 1997 compulsory schooling reform in Turkey had a larger effect on women's wages compared to men's. They estimate that an extra year of schooling increases wages by about 7–8% for women, while the effect for men is a much lower and imprecisely estimated 2–2.5%. Similarly, Tansel (2018) finds that compulsory schooling has quite small effects on men's earnings but significantly positive effects on the earnings of women who work, although it does not increase their overall low labour force participation rate. Patrinos, Psacharopoulos, and Tansel (2021) also highlight these gender disparities in the returns to schooling. As these studies use older and often similar datasets, there is a need for additional research utilizing new and more recent datasets to further explore the long-term effects of education reforms on different demographic groups.

This study utilizes a recent dataset from the seventh wave of the World Values Survey, not previously used in the context of the 1997 education reform in Türkiye. By employing an instrumental variable (IV) approach with Two-Stage Least Squares (2SLS) estimation, it provides robust causal estimates of the reform's impact on employment status, unemployment, and perceived standard of living compared to parents. A unique contribution is the analysis of a broader age range of 22 to 43 years, capturing experiences at different stages of adulthood. Previous

studies often used older datasets and considered younger cohorts, potentially overlooking significant variations in the reform's impact as individual's transition from education to the workforce. Thus, the findings can contribute to a deeper understanding of how education policies affect economic outcomes, providing valuable insights for policymakers and researchers.

Using an instrumental variable (IV) approach with Two-Stage Least Squares (2SLS) estimation to obtain the causal effects of the reform on various outcomes, with the 1997 education reform serving as an exogenous instrument, this study's findings show that the reform significantly increased educational attainment for both males and females, notably reducing gender disparities. However, the results also reveal higher unemployment rates, a negative impact on working in high-skilled jobs among affected cohorts, and lower perceived life improvements among the affected cohorts compared to their parents. This suggests that the economic benefits of increased education may not have been fully realized. These insights are crucial for policymakers aiming to design effective education policies that enhance educational attainment and translate into better economic and social outcomes.

The remainder of this paper is structured as follows. The next section provides detailed information about the 1997 compulsory education reform in Türkiye. This is followed by a discussion of the data and descriptive statistics used in the analysis. The subsequent section outlines the estimation model and methods, explaining the instrumental variable (IV) approach with Two-Stage Least Squares (2SLS) estimation. The paper then presents the estimation results and discussion, highlighting the key findings and their implications. Finally, the conclusion summarizes the main insights of the study and offers recommendations for policymakers.

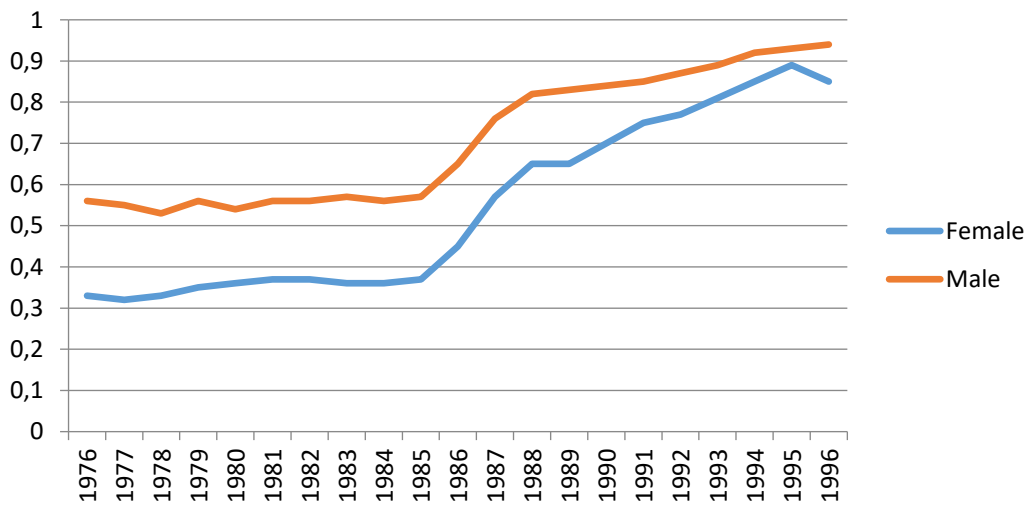
2.1997 Compulsory Education Reform

The 1997 CER in Türkiye, which extended mandatory schooling from five to eight years, was a pivotal development aimed at improving educational attainment and reducing dropout rates. This reform was motivated by the need to align Türkiye's education standards with those of the European Union and to promote secular education, countering the influence of religious schools (Özer, Fidrmuc and Eryurt, 2018; Özer et al., 2024; Özer et al., 2023). Prior to the 1997 reform, Türkiye's educational structure consisted of five years of compulsory primary education, followed by optional three-year junior high school and three-year senior high school. The reform merged primary and lower secondary education into a continuous eight-year compulsory education system, requiring students to complete junior high school (Dulger, 2004). The reform specifically affected cohorts who were aged 6 in the 1997-98 academic year, meaning it impacted those born in and after 1986. This demographic shift ensured that these children were required to complete the extended eight years of compulsory schooling, thereby experiencing the full effect of the reform. The youngest cohort affected by the education reform

is born in 1996 and aged 22 at the time of the survey, while the oldest cohort is born in 1986 and aged 32 at the time of the survey.

Graph 1 demonstrates the impact of the 1997 education reform on the completion rates of 8 years of education for both males and females born from 1986 onwards. Prior to 1986, the rates were relatively low and stable. However, with the implementation of the 8-year education reform in 1997, there was a substantial increase in completion rates, indicating the reform's effectiveness. Before the reform, males had higher completion rates compared to females. After the reform, this gap significantly narrowed. The completion rate for males increased from approximately 56% to 94%, while for females, it rose from about 37% to 85%. Descriptive statistics further support these findings: for cohorts born before 1986, the completion rate was 50.6% for males and 36.6% for females. For cohorts born in 1986 and later, the completion rates increased to 70.3% for males and 68.5% for females, highlighting the reform's success in promoting educational access and attainment for both genders.

Graph 1: Impact of the 1997 Education Reform on 8-Year Compulsory Schooling Completion Rates by Gender

Source: Authors' own calculation from Turkish Statistical Institute.

3. Data and Descriptive Statistics

The data for this study is drawn from the 2018 Türkiye sample of the seventh wave of the World Values Survey (WVS). This wave was chosen because it includes detailed regional information, which is a key independent variable in this study. Earlier waves lacked comparable regional data. The survey provides comprehensive information on individual characteristics, beliefs, and socio-economic conditions, making it suitable for analysing the economic effects of the 1997 education reform in Türkiye. The outcome variables are adjusted and recoded as follows:

Table 1 provides the descriptive statistics for key variables, disaggregated by treatment status (untreated vs. treated) and gender (male vs. female). The treated cohorts encompass individuals born between 1986 and 1996, whereas the untreated cohorts include those born between 1975 and 1985. For the variable "8 Years of Compulsory Education Completed," the completion rate is 51% among untreated males, which increases to 70% in the treated cohort. Similarly, 37% of females in the untreated cohort completed the 8 years of education, compared to 69% in the treated cohort, indicating a substantial rise attributable to the reform. Regarding the "Rural" variable, 25% of untreated males reside in rural areas, compared to 29% of treated males. Among females, 26% of the untreated cohort and 27% of the treated cohort live in rural areas. In terms of "High Skilled Job," 36% of untreated males hold high-skilled positions, declining to 27% in the treated cohort. For females, 33% of the untreated cohort holds high-skilled jobs, with a slight increase to 34% in the treated cohort. For the variable "Having Better Life than Parents," 49% of untreated males perceive their life as better than their parents', compared to 41% in the treated cohort. Among females, 47% of the untreated cohorts perceive a better life, in contrast to 43% of the treated cohort.

Table 1: Descriptive Statistics

Variable	Male (Untreated)	Male (Treated)	Female (Untreated)	Female (Treated)
	Obs.	Mean	Obs.	Mean
8 Years of Compulsory Education Completed	776	0.506	427	0.703
Rural	779	0.250	427	0.288
Have a High Skilled Job	739	0.359	334	0.272
Having Better Life than Parents	765	0.490	410	0.414
Unemployed	676	0.074	361	0.163

The unemployment rate among untreated males stands at 7%, which rises to 16% in the treated cohort. Among females, the unemployment rate is 5% in the untreated cohort, increasing to 20% in the treated cohort. The findings suggest that while the reform led to higher education completion rates, it also coincided with increased unemployment rates and lower perceived life improvements, indicating mixed impacts of the policy intervention.

4. Estimation Model and Method

Employing the 2018 Türkiye sample from the seventh wave of the World Values Survey (WVS), this paper tests the effect of education on highly skilled jobs by using the 1997 education reform in Türkiye. First, I assess how education impacts highly skilled job attainment using the following main regression model:

$$\text{HighSkilledJob}_i = \alpha + \text{Education}_i + \gamma * X_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

where HighSkilledJob_i is a binary variable indicating whether individual i holds a high-skilled job, Education_i is the main independent variable indicating the

completion of eight years of compulsory schooling, and X_i represents a vector of control variables. ε_i is the error term. Standard errors are clustered at the NUTS 2 region level.

HighSkilledJob_{*i*} variable is derived from the respondent's occupational group. High-status jobs (professional, technical, higher administrative, and clerical positions) are coded as one, and low-status jobs (service, skilled, semi-skilled, and unskilled workers, as well as farm workers and owners) are coded as zero. Responses of "no answer" and "don't know" are coded as missing. The analysis includes several additional explanatory variables: gender, rural residence, and NUTS 2 region of residence. The variable for gender is coded as one if the respondent is female and zero if male. The rural variable is coded as one if the respondent lives in a rural area and zero otherwise. The NUTS 2 region of residence represents 26 region fixed-effect dummies to control for regional variations across Türkiye. These controls ensure that the estimates of the effects of education on the outcome variables are not biased by differences in gender, urban or rural residence, or regional factors.

It is important to note that I exclude control variables such as marital status from our model because they are likely influenced by the education reform, potentially violating the assumption of conditional independence and leading to biased estimates. Deuchert and Huber (2017) emphasize that the validity of IV regressions depends on control variables being determined before the instrument. Therefore, this study focuses on pre-reform control variables to ensure robust and credible estimates.

This study also examines the effect of education on other outcomes such as perceived life improvement and employment status to emphasize that education impacts multiple dimensions. Having a better life than parents is coded as one if the respondent perceives their standard of living as better compared to their parents, and zero otherwise. Unemployed is coded as one if the respondent is not working and zero otherwise. Respondents who are students, retired, or housewives are coded as missing, as they are not counted in the unemployment category in the survey.

Similar to previous studies in the literature (Aydemir and Kirdar, 2017; Mocan, 2014; Özer et al., 2018; Özer et al., 2023; Özer et al., 2024; Strawiński and Broniatowska, 2024; Tansel and Bodur, 2012), this study utilizes changes in compulsory schooling as instruments for education, employing 2SLS estimation to estimate the impact of education on various outcomes. The outcome measures are having a high-skilled job, perceiving a better life than parents, and unemployment status. Education is considered endogenous in this context because it is potentially influenced by factors that also affect the outcome variables, leading to biased estimates in a simple regression model. Several reasons contribute to this endogeneity. Firstly, individual decisions about education can be influenced by unobserved factors such as innate ability, motivation, family background, and socio-economic status, which also affect outcomes like employment and life

satisfaction. Secondly, there may be reverse causality where individuals with better employment prospects or higher anticipated life satisfaction might pursue more education. Thirdly, measurement error in the education variable can introduce bias. To address these endogeneity concerns, in this paper, I utilize the exogenous increase in educational attainment resulting from the 1997 education reform, which extended compulsory schooling by three years, as an instrument for education. For an instrument to be valid, it must affect the outcome variable only through its impact on schooling. I contend that the education reform meets this requirement. First, the compulsory schooling reform was driven by political events in 1997, which are unrelated to the outcome variables. Second, factors typically causing endogeneity in education, such as natural ability and personal characteristics, are unlikely to be correlated with the year of birth.

The first-stage regression model is specified as follows:

$$Education_i = \alpha + \beta * Reform_i + \gamma * X_i + \varepsilon_i \quad (2)$$

where $Education_i$ is a binary variable showing whether individual i completed 8 years of compulsory schooling or not, $Reform_i$ is an indicator variable for the 1997 education reform (1 if the individual was born in 1986 or later, 0 otherwise), X_i is the vector of control variables (gender, urban/rural residence, and NUTS 2 region fixed effects), and ε_i is the error term. Standard errors are clustered at the NUTS 2 region level, resulting in 26 clusters.

The first stage regression identifies the exogenous variation in education induced by the 1997 reform, which is then used in the second stage of the 2SLS estimation. It is crucial to highlight that I opted for the traditional 2SLS estimation method rather than IV-Probit or Logit, as recommended by Angrist (1991) and Angrist (2001). This decision is due to the dichotomous nature of the dependent and endogenous variables, as well as the instrument. In this context, the 2SLS estimates provide the marginal treatment effect regardless of whether the dependent variable is binary or continuous, and offer greater robustness compared to estimates from nonlinear models (Angrist & Pischke, 2009). The second stage regression model using the instrumented values of education from the first stage is specified as follows:

$$Y_i = \alpha + \widehat{Education}_i + \gamma * X_i + \varepsilon_i \quad (3)$$

In this model, $\widehat{Education}_i$ represents the instrumented values of education from the first stage regression. Y_i represents the outcome variables, X_i includes the control variables, and ε_i is the error term. Standard errors are clustered at the NUTS 2 region level to account for potential intra-region correlation. It is important to note that in 2SLS, both stages are estimated simultaneously, rather than sequentially. Estimating the stages separately and then using these values in the second stage can lead to bias (Angrist & Pischke, 2009).

5. Estimation Results and Discussion

Impact on High-Skilled Job

Table 2 shows the impact of completing 8 years of compulsory schooling on having a high-skilled job. Column (1) presents the results for the whole data, column (2) for males, and column (3) for females. The IV estimates indicate a significant negative effect for males and no significant effect for females. The OLS estimates, on the other hand, show a significant positive effect across all groups. The first stage results confirm the strong relevance of the instrument with high F statistics, all greater than 10, indicating that the instrument is strong (Staiger and Stock, 1997).

Table 2: The Impact of Completing 8 Years of Compulsory Schooling on High-Skilled Job by Gender - OLS and IV 2SLS

VARIABLES	Whole Data	Male	Female
	(1)	(2)	(3)
Completing 8 years of compulsory education (IV)	-0.223 (0.157)	-0.412* (0.225)	0.070 (0.175)
Completing 8 years of compulsory education (OLS)	0.288*** (0.027)	0.244*** (0.032)	0.377*** (0.040)
First Stage	0.194*** (0.025)	0.165*** (0.027)	0.242*** (0.043)
F stats	59.92	38.10	31.23
Observations	1,644	1,070	574

Note: Coefficients are reported. LATE is reported. Clustered standard errors at NUTS 2 level are reported in parentheses. Control variables include gender (in the whole data model), urban/rural residence, and NUTS 2 region fixed effects. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Impact on Perceiving a Better Life than Parents

Table 3 illustrates the effect of completing 8 years of compulsory schooling on perceiving a better life than parents. The IV estimates in column (1) indicate a significant negative effect on the whole data, while columns (2) and (3) show significant negative effects for males and no significant effect for females. The OLS results are not significant for any group. The first stage results remain robust with high F statistics, indicating that the instrument is still strong.

Table 3: The Impact of Completing 8 Years of Compulsory Schooling on Having a Better Life than Parents by Gender - OLS and IV 2SLS

VARIABLES	Whole Data	Male	Female
	(1)	(2)	(3)
Completing 8 years of compulsory education (IV)	-0.216** (0.100)	-0.333** (0.133)	-0.137 (0.126)
Completing 8 years of compulsory education (OLS)	0.026 (0.024)	0.042 (0.028)	0.004 (0.030)
First Stage	0.254*** (0.018)	0.197*** (0.023)	0.313*** (0.026)
F stats	195.94	73.92	145.39
Observations	2,354	1,172	1,182

Note: Coefficients are reported. LATE is reported. Clustered standard errors at NUTS 2 level are reported in parentheses. Control variables include gender (in the whole data model), urban/rural residence, and NUTS 2 region fixed effects. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Impact on Unemployment

Table 4 examines the impact of completing 8 years of compulsory schooling on unemployment status. The IV results indicate a significant positive effect for all groups in columns (1), (2), and (3). The OLS estimates are mostly insignificant except for a small negative effect for males. The first stage F statistics confirm the instrument's strength, with values greater than 10, indicating that the instrument is strong.

Table 4: The Impact of Completing 8 Years of Compulsory Schooling on Unemployment by Gender - OLS and IV 2SLS

VARIABLES	Whole Data	Male	Female
	(1)	(2)	(3)
Completing 8 years of compulsory education (IV)	0.681*** (0.145)	0.661*** (0.199)	0.710*** (0.234)
Completing 8 years of compulsory education (OLS)	-0.021 (0.017)	-0.038* (0.020)	0.021 (0.038)
First Stage	0.158*** (0.024)	0.134*** (0.024)	0.205*** (0.043)
F stats	42.65	30.01	22.87
Observations	1,506	1,035	471

Note: Coefficients are reported. LATE is reported. Clustered standard errors at NUTS 2 level are reported in parentheses. Control variables include gender (in the whole data model), urban/rural residence, and NUTS 2 region fixed effects. *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1.

Placebo Test

Table 5 provides the results of the placebo tests. I conducted the placebo regressions using cohorts born between 1974 and 1985, choosing 1974 to 1979 as the control group and 1980 to 1985 as the treated group. None of these cohorts were affected by the 1997 education reform. The purpose of running these placebo regressions is to verify that the observed effects in the educational attainment are truly due to the reform and not due to other unrelated factors, such as changes in the economy, labour market conditions, or other concurrent policy changes that might have occurred during the same period. By showing that the placebo regressions yield insignificant results, I can be more confident that the main findings are not driven by spurious correlations or external influences unrelated to the reform itself.

Table 5: Placebo Test Results

VARIABLES	Whole Data	Male	Female
	(1)	(2)	(3)
Fake Instrument	0.018 (0.045)	-0.035 (0.076)	0.059 (0.039)
Constant	0.653*** (0.084)	0.514*** (0.087)	0.485*** (0.072)
Observations	1601	728	823

These findings suggest that while the 1997 education reform has successfully increased educational attainment, its impact has been greater for females, consistent with previous studies using the same education reform to estimate market and nonmarket returns of education (Aydemir and Kirdar, 2017; Mocan, 2014; Özer et al., 2018; Özer et al., 2023; Özer et al., 2024). However, Education has led to higher unemployment rates, with a slightly larger negative effect for females, and a decreased perception of having a better life than parents, particularly among males. Additionally, the negative impact on having a high-skilled job is weakly significant for males but not for females, indicating gender differences in the impact of education.

These results are consistent with previous research that has identified similar negative or negligible effects of increased education on employment, standard of living, and job status. The main argument could be that expanding compulsory education to eight years has increased the supply of educated individuals while decreasing the supply of uneducated individuals available for unskilled jobs. This shift has potentially lowered the overall value of education in the labour market, a trend observed in other countries and now in Türkiye (Lauder and Mayhew, 2020; Lacuesta, Puente, and Villanueva, 2020; Özer and Perc, 2020; Aydemir and Kirdar, 2017; Clark, 2023; Fischer et al., 2016; Adamecz, 2023). Additionally, the gender differences observed in this study align with the gender disparities reported in these previous studies (Barth et al., 2021; Cortés and Pan, 2023; Sloane et al., 2021).

Table 2, 3 and 4 show that the IV coefficients are significantly larger than the OLS estimates and the statistical significance of these coefficients also differs. This disparity can be explained by several factors. Firstly, the IV method corrects for the endogeneity of education, a limitation not addressed by OLS. Secondly, as discussed by Imbens and Angrist (1994), IV coefficients measure the Local Average Treatment Effect (LATE), which represents the marginal impact of education on the dependent variable for those individuals whose schooling decisions were influenced by the reform. These individuals would likely have chosen fewer years of education without the reform due to higher marginal costs. Moreover, if these individuals experience higher returns to education, the IV estimates will naturally be larger. Consequently, the substantial differences between OLS and IV results underscore the importance of addressing endogeneity to derive accurate estimates of the causal relationship between education and labour market outcomes.

5. Conclusion

This study examined the impact of the 1997 compulsory education reform in Türkiye, which extended mandatory schooling from five to eight years. Using data from the seventh wave of the World Values Survey and an instrumental variable (IV) approach with Two-Stage Least Squares (2SLS) estimation, I assessed the reform's economic outcomes. Our findings reveal that while the reform successfully increased educational attainment, particularly for females, it also resulted in higher unemployment rates and a decreased likelihood of obtaining high-skilled jobs among the affected cohorts. Additionally, individuals reported lower perceptions of having a better life compared to their parents. These results indicate that expanding education alone is insufficient to improve economic outcomes. It highlights the need for complementary policies that align educational attainment with labour market demands. Implementing vocational training and job placement programs could help enhance employability and ensure that increased education leads to tangible economic benefits. Moreover, targeted support for females, who despite higher educational attainment still face higher unemployment rates, could address gender-specific challenges in the labour market. Policymakers should also consider partnerships with industries to create curricula that meet current job market requirements and invest in continuous education and skill development programs to keep the workforce adaptable to changing economic conditions. Addressing these issues is essential for maximizing the benefits of education reforms and promoting equitable economic growth.

References

Adamecz, A. (2023). Longer schooling with grade retention: The effects of increasing the school leaving age on dropping out and labour market success. *Economics of Education Review*, 97, 102487.

Angrist, J. (1991). Instrumental variables estimation of average treatment effects in econometrics and epidemiology (No. w0115). National Bureau of Economic Research.

Angrist, J. D. (2001). Estimation of limited dependent variable models with dummy endogenous regressors: Simple strategies for empirical practice. *Journal of Business & Economic Statistics*, **19**(1), 2–28.

Angrist, J. D., & Pischke, J. S. (2009). *Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion*. Princeton University Press.

Akcigit, U., Pearce, J., and Prato, M. (2024). Tapping into talent: Coupling education and innovation policies for economic growth. *Review of Economic Studies*, rdae047.

Andersson, R., Quigley, J. M., and Wilhelmsson, M. (2009). Urbanization, productivity, and innovation: Evidence from investment in higher education. *Journal of Urban Economics*, **66**(1), 2-15.

Aydemir, A., and Kirdar, M. G. (2017). Low wage returns to schooling in a developing country: Evidence from a major policy reform in Türkiye. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, **79**(6), 1046-1086.

Barth, E., Kerr, S. P., and Olivetti, C. (2021). The dynamics of gender earnings differentials: Evidence from establishment data. *European Economic Review*, **134**, 103713.

Clark, D. (2023). School quality and the return to schooling in Britain: New evidence from a large-scale compulsory schooling reform. *Journal of Public Economics*, **223**, 104902.

Choi, B. Y. (2024). Instrumental variable estimation of weighted local average treatment effects. *Statistical Papers*, **65**(2), 737-770.

Cortés, P., and Pan, J. (2023). Children and the remaining gender gaps in the labor market. *Journal of Economic Literature*, **61**(4), 1359-1409.

Davies, N. M., Dickson, M., Davey Smith, G., Van Den Berg, G. J., and Windmeijer, F. (2018). The causal effects of education on health outcomes in the UK Biobank. *Nature human behaviour*, **2**(2), 117-125.

Deuchert, E., & Huber, M. (2017). A cautionary tale about control variables in IV estimation. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, **79**(3), 411-425.

Dulger, I. (2004, May). Türkiye: Rapid coverage for compulsory education—the 1997 basic education program. In *Scaling up poverty reduction: A global learning process and conference, Shanghai* (pp. 25-27).

Dursun, B., & Cesur, R. (2016). Transforming lives: the impact of compulsory schooling on hope and happiness. *Journal of Population Economics*, **29**, 911-956.

Dursun, B., Cesur, R., & Mocan, N. (2018). The impact of education on health outcomes and behaviors in a middle-income, low-education country. *Economics & Human Biology*, 31, 94-114.

Fischer, M., Karlsson, M., Nilsson, T., and Schwarz, N. (2016). The sooner the better? compulsory schooling reforms in Sweden.

Goldin, C. (2024). Human capital. In *Handbook of cliometrics* (pp. 353-383). Cham: Springer International Publishing.

Gunderson, M., and Oreopolous, P. (2020). Returns to education in developed countries. In *The economics of education* (pp. 39-51). Academic Press.

Heckman, J. J., Humphries, J. E., & Veramendi, G. (2018). Returns to education: The causal effects of education on earnings, health, and smoking. *Journal of Political Economy*, 126(S1), S197-S246.

Imbens, G., & Angrist, J. (1994). Estimation and identification of local average treatment effects. *Econometrica*, 62, 467-475.

Kong, D., Zhang, B., and Zhang, J. (2022). Higher education and corporate innovation. *Journal of Corporate Finance*, 72, 102165.

Lacuesta, A., Puente, S., and Villanueva, E. (2020). The schooling response to a sustained increase in low-skill wages: evidence from Spain 1989–2009. *SERIEs*, 11, 457-499.

Lauder, H., and Mayhew, K. (2020). Higher education and the labour market: an introduction. *Oxford Review of Education*, 46(1), 1-9.

Mocan, L. (2014). The impact of education on wages: analysis of an education reform in Türkiye. Available at SSRN 2537472.

Mogstad, M., Torgovitsky, A., and Walters, C. R. (2021). The causal interpretation of two-stage least squares with multiple instrumental variables. *American Economic Review*, 111(11), 3663-3698.

Özer, M., Fidrmuc, J., and Eryurt, M. A. (2018). Maternal education and childhood immunization in Türkiye. *Health economics*, 27(8), 1218-1229.

Özer, M., Fidrmuc, J., and Eryurt, M. A. (2023). Education and domestic violence: Evidence from a natural experiment in Türkiye. *Kyklos*, 76(3), 436-460.

Özer, M., Fidrmuc, J., Mentzakis, E., and Özkan, Ö. (2024). Does education affect religiosity? Causal evidence from a conservative emerging economy. *CEifo Economic Studies*, 70(1), 34-50.

Patrinos, H. A., Psacharopoulos, G., & Tansel, A. (2021). Private and social returns to investment in education: the case of Turkey with alternative methods. *Applied Economics*, 53(14), 1638-1658.

Scheld, J. (2019). Education decisions and labour market outcomes. *Applied Economics*, 51(9), 911-940.

Sloane, C. M., Hurst, E. G., and Black, D. A. (2021). College majors, occupations, and the gender wage gap. *Journal of Economic Perspectives*, 35(4), 223-248.

Strawiński, P., and Broniatowska, P. (2024). The impact of prolonging compulsory general education on the labour market. *Educational Studies*, 50(4), 413-433.

Tan, H., Luo, J., and Zhang, M. (2020). Higher education, happiness, and residents' health. *Frontiers in Psychology*, 11, 1669.

Tansel, A., and Bodur, F. B. (2012). Wage inequality and returns to education in Türkiye: A quantile regression analysis. *Review of Development Economics*, 16(1), 107-121.

Torun, H. (2018). Compulsory schooling and early labor market outcomes in a middle-income country. *Journal of Labor Research*, 39, 277-305.

Türkiye’de İklim Değişikliğinin Gıda ve Tüketici Enflasyonu Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı*

Araştırma Makalesi /Research Article

Elif Duygu KÖMÜRCÜOĞLU¹
Seyfettin ARTAN²

ÖZ: İklim değişikliği, artan aşırı hava olayları ve kademeli küresel ısınma yoluyla tarımsal verimlilik, üretim kapasitesi ve enerji maliyetleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu durum, fiyat istikrarını tehdit ederek para politikası açısından önemli riskler doğurmaktadır. Literatürde “ısıflasyon” ve “iklimflasyon” gibi kavramlarla ifade edilen bu etkilerin, özellikle gıda fiyatları ve tüketici enflasyonu üzerindeki yansımaları son yıllarda sıklıkla tartışılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de iklim değişikliğinin gıda ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkileri 1990-2021 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımı ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerini kullanarak analiz edilmiştir. Bulgular, iklim değişikliğinin gıda ve tüketici enflasyonu üzerinde uzun dönemli enflasyonist baskılara yol açtığını göstermektedir. Ayrıca, iklim değişikliği ile gıda ve tüketici enflasyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, merkez bankalarının politika araçlarını iklim değişikliği ile mücadeleye yönelik genişleterek, iklim risklerinin fiyat istikrarı üzerindeki yukarı yönlü baskısını yönetmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Enflasyon, ARDL

The Effects of Climate Change on Food and Consumer Price Inflation in Türkiye: ARDL Bound Test Approach

ABSTRACT: Climate change negatively impacts agricultural productivity, production capacity, and energy costs through increasing extreme weather events and gradual global warming. This situation poses significant risks for monetary policy by threatening price stability. These effects, often referred to in the literature as "heatflation" and "climateflation," have been the subject of growing debate in recent years, particularly regarding their impact on food prices and consumer inflation. This study analyzes the effects of climate change on food and consumer inflation in Türkiye from 1990 to 2021 using the ARDL bounds testing approach and the Toda-Yamamoto causality tests. The findings indicate that climate change exerts long-term inflationary pressures on food and consumer inflation. Furthermore, a bidirectional causal relationship between climate change and food and consumer inflation has been identified. These results highlight the necessity for central banks to broaden their policy tools to address climate change, in order to manage the upward pressure that climate risks exert on price stability.

Keywords: Climate Change, Inflation, ARDL

Geliş Tarihi / Received: 29/05/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 26/08/2024

* Bu çalışma, Elif Duygu KÖMÜRCÜOĞLU’nun “İklim Değişikliğiyle Mücadelede Merkez Bankalarının Rolü: Gelişen Piyasalar ve Türkiye Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. elifduygukullukcu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4699-6806>

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, artan@ktu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4310-550X>,

1. Giriş

İklim değişikliği, insan faaliyetlerinin neden olduğu sera gazı emisyonlarıyla hız kazanarak küresel ısınmaya yol açmaktadır. Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (The Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) (2021) raporuna göre, küresel yüzey sıcaklığı sanayi devrimi öncesine kıyasla 1.1°C artış göstermiştir. Bu durum, aşırı hava olaylarının artması, deniz seviyelerinin yükselmesi ve okyanusların asitlenmesi gibi ciddi etkilere neden olmaktadır. Ayrıca, tarımsal verimliliğin azalması, gıda güvenliğinin tehdit edilmesi, su kaynaklarının tehlike altında olması ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz sonuçlar çeşitli sosyo-ekonomik etkiler arasında yer almaktadır. İklim değişikliğiyle mücadele amacıyla 2015'te kabul edilen Paris Anlaşması, küresel sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelere kıyasla 2°C'nin oldukça altında tutmayı ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişi hedeflemektedir. Anlaşmayla birlikte fosil yakıt tüketiminin azaltılması, yenilenebilir enerjiye geçiş ve sürdürülebilir üretim ve tüketim yaklaşımlarının benimsenmesi teşvik edilmektedir (United Nations [UN], 2015: 3-4).

İklim değişikliği, fiziksel riskler ve geçiş riskleri olmak üzere iki temel risk içermektedir. Fiziksel riskler aşırı hava olayları ve kademeli küresel ısınmadan kaynaklanırken, düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş sürecinde ortaya çıkabilecek maliyetler geçiş risklerini ifade etmektedir. İklim değişikliğiyle ilgili riskler, ekonomik şoklar şeklinde ortaya çıkarak arz ve talep şokları aracılığıyla ekonominin geneline yansiyabilmektedir. Örneğin sel, fırtına, yangın türünden aşırı hava olayları ve kademeli küresel ısınma işgücü, fiziksel sermaye ve teknoloji gibi ekonominin potansiyel arz bileşenleri üzerinde olumsuz etkiler yaratarak ekonominin üretken kapasitesini düşürebilmekte, ayrıca fiziksel riskler tüketim, yatırım ve ticaret gibi unsurlar aracılığıyla toplam talebi azaltabilmektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliğinden kaynaklanan riskler ekonomik şoklara yol açarak işgücü arzı, sermaye stoku, teknoloji, verimlilik, üretim, gıda ve enerji fiyatları, tüketim, yatırım, ticaret ve ücret gibi temel makroekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Öte yandan, düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş sürecinde uygulanan politikaların ekonominin üretken kapasitesi ve toplam talep bileşenleri açısından sonuçları ise politikanın başarısına göre değişiklik gösterebilmektedir (Batten, 2018: 4-6; Arndt vd., 2020: 3-6; Andersson vd., 2020: 14; Drudi vd., 2021: 23).

Halihazırda etkisini göstermekte olan iklim değişikliğinin ekonomiye genellikle negatif arz şokları üzerinden etki ettiği ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, iklim değişikliği çıktıyı azaltırken fiyatların yükselmesine neden olmaktadır. Örneğin, aşırı hava olayları üretim kapasitesine zarar vererek işgücü, enerji gibi girdilerin maliyetlerinde ve nihai ürün veya hizmet fiyatlarında artışa yol açabilmektedir. Aynı zamanda, sıcak hava dalgaları ve kuraklıklar tarımsal ürün arzında azalış yaratarak gıda fiyatları üzerinde yukarı yönlü bir baskı doğurabilmektedir. Dolayısıyla, aşırı hava olayları ve kademeli küresel ısınmadan kaynaklanan riskler

merkez bankaları açısından bir ikilem oluşturmaktadır. Bu durum, merkez bankalarını enflasyon ve ekonomik faaliyet arasında bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Bilindiği üzere, merkez bankaları geleneksel arz şoklarına tepki verirken, şokun büyüklüğünü ve kalıcılığını dikkate almaktadır. Eğer merkez bankaları geçici bir arz şoku ile karşı karşıya kalırsa, genellikle bu şoka tepki göstermeden şokun etkisinin geçmesini beklemektedir. Aksine, arz şoku kalıcılık eğilimi gösteriyorsa mevcut şoku giderici para politikası uygulamak gerekmektedir. Böylece, şiddeti ve gerçekleşme sıklığı artan aşırı hava olayları negatif arz şoklarını daha yaygın hale getirerek merkez bankalarının çıktı açığını ve enflasyonu belirleme sürecini güçleştirebilmektedir. Bu anlamda, iklim değişikliğiyle ilgili risklerin ekonomiye olan yansımalarının para politikası açısından da birtakım sonuçlar doğurması beklenmektedir (Cœuré, 2018: 2-5; Mishkin, 2018: 336-341; Fisher ve Alexander, 2019: 8; Villeroy de Galhau, 2019: 9).

Geleneksel para politikası, uzun vadeli iklim değişikliğiyle ilişkili olarak görülmemektedir. Ancak, İngiltere Merkez Bankası Eski Başkanı Mark Carney'in 2015'te yaptığı "Ufkun Trajedisini Kırma" adlı konuşması, merkez bankalarının ilgisini ilk kez iklim değişikliğine doğru yöneltmiştir. Carney (2015), iklim değişikliğiyle ilgili risklerin merkez bankalarının geleneksel karar verme ufkundan (2-3 yıl) çok daha uzun bir zaman diliminde gerçekleştiğini belirtmiş ve bu durumu "ufkun trajedisi" olarak nitelemiştir. İklim değişikliğinin finansal istikrar üzerindeki olası etkilerini öne çıkaran Carney, merkez bankalarının iklim değişikliğiyle ilgili risklere karşı daha dikkatli olmaları gerektiğine ve bu risklerin karar alma sürecinde göz ardı edilmemesinin önemine vurgu yapmıştır.

Merkez bankalarının iklim değişikliğiyle ilgili çalışmaları 2017 yılında kurulan Finansal Sistemi Yeşillendirme Ağı (Network for Greening the Financial System-NGFS) ile ivme kazanmıştır. NGFS (2018), iklim değişikliğiyle ilgili risklerin finansal sistem açısından analiz edilmesine ve yönetilmesine katkı sağlamayı ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişi desteklemek için ana akım finansmanı harekete geçirmeyi hedeflemektedir. NGFS (2018)'e göre, iklim değişikliğiyle ilgili riskler finansal risk kaynağı olup, bu risklere karşı finansal sistemin dirençli olmasını sağlamak merkez bankalarının ve denetleyicilerin sorumluluğundadır. Son yıllarda ise, iklim değişikliğiyle ilgili risklerin fiyat istikrarı üzerindeki etkileri tartışılmaya başlanmıştır. Bu anlamda, Schnabel (2022) iklim değişikliğiyle ilgili risklerin enflasyonist baskılar yaratabileceğini savunarak iklimflasyon (climateflation), fosilflasyon (fossilflation) ve yeşilflasyon (greenflation) olmak üzere üç farklı enflasyon tanımı yapmıştır.

Bu bağlamda, iklim değişikliğinin merkez bankacılığı açısından önemi, iklim değişikliğiyle ilgili risklerin merkez bankalarının temel hedefleri olan fiyat istikrarı ve finansal istikrar üzerinde doğrudan etkileri olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, NGFS (2020: 7) çalışmasında hem fiziksel risklerin hem de geçiş risklerinin faiz oranları, kredi arzı, varlık fiyatları, döviz kuru ve beklentiler gibi temel parasal aktarım kanalları üzerinde belirgin etkiler doğurduğunu ileri

sürmektedir. Buna göre, fiziksel riskler yatırım ve tasarrufların faiz oranlarına karşı duyarlılığını azaltabilir veya finansal kayıplar nedeniyle kredi arzını kısıtlayabilir. Geçiş politikaları hakkındaki belirsizlikler ise faiz oranlarındaki oynaklığı artırabilir. Dolayısıyla, iklim değişikliğiyle ilgili risklerin parasal aktarım kanalları üzerindeki olumsuz etkileri, merkez bankalarının geleneksel para politikası araçlarının etkinliğini sınırlandırarak para politikasının başarısının azalmasına yol açabilir. Bu etkiler nedeniyle, merkez bankalarının iklim değişikliğiyle ilgili risklere karşı dikkatlerini artırmaları kaçınılmaz hale gelmiştir.

Merkez bankalarının iklim değişikliğiyle ilgili riskleri ele alma ve düşük karbonlu bir ekonomiye geçişi destekleme konusundaki rolleri hakkında tartışmalar hızla devam etmektedir. Tartışmalar genellikle pasif ve proaktif olmak üzere iki başlık altında yürütülmektedir. Pasif politikalar, merkez bankalarının bilançolarını aktif olarak kullanmadan iklim değişikliğiyle ilgili risklerin ekonomi ve parasal aktarım mekanizması üzerindeki etkisinin incelenmesine, iklim değişikliğinin para politikası araç setine dahil edilmesine, merkez bankalarının bilançolarını korumak adına bilançoda yer alan karbon yoğun varlıkların azaltılmasına yönelik uygulamalardan oluşmaktadır. Bununla birlikte, merkez bankaları iklim değişikliğiyle ilgili risklerin açıklanmasını teşvik ederek veya NGFS'ye üye olarak, merkez bankası başkanları aracılığıyla kamuoyuyla iletişim kurarak iklim değişikliğiyle ilgili risklere karşı farkındalığın artırılmasında rol oynayabilir. Öte yandan, proaktif politikalar ise merkez bankalarının iklim değişikliğini azaltmaya yönelik doğrudan bilançolarını kullandıkları uygulamaları içermektedir. Bu anlamda, merkez bankaları doğrudan varlık alım programlarını, para politikası işlemleri için teminat çerçevelerini veya finansman ve/veya borç verme kotalarını yeşillendirebilir (NGFS, 2019: 28-30; Boneva vd., 2021: 13-16; Chamdani ve Santoso, 2023: 105-106).

Bu bilgiler ışığında, iklim değişikliğinin merkez bankalarının temel hedefi olan fiyat istikrarı üzerindeki etkileri önemli bir araştırma sorusu haline gelmektedir. Beirne vd. (2021)'e göre, iklim değişikliğinin enflasyon üzerindeki etkilerinin ortaya koyulması, elde edilen sonuçların merkez bankalarının para politikalarıyla yakından ilgili olmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, iklim değişikliğinin enflasyon üzerindeki etkilerinin araştırılması, merkez bankalarının enflasyonu kontrol etme ve fiyat istikrarını sağlama stratejilerini daha etkin bir şekilde belirlemelerine ve böylece, merkez bankalarının iklim değişikliğine karşı daha uygun para politikaları geliştirmelerine imkân tanıyabilecektir.

Literatür incelendiğinde, iklim değişikliğinin enflasyon üzerindeki etkisini araştıran ampirik çalışmaların henüz çok yeni ve sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu anlamda, iklim değişikliği ve enflasyon ilişkisini zaman serisi yöntemiyle araştıran ilk çalışmaya 2008 yılında rastlanılmaktadır. Öte yandan, bu ilişkinin son birkaç yılda araştırmacıların ilgi odağı haline geldiği ve ilgili çalışmalarda iklim değişikliğini temsilen CO₂, sıcaklık ve yağış verilerinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de iklim değişikliğinin gıda ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkilerini Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresyon (Autoregressive Distributed Lag-ARDL) modeliyle analiz etmektir. Çalışmada 1990-2021 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmış ve Toda-Yamamoto nedensellik testi aracılığıyla iklim değişikliği ile gıda ve tüketici enflasyonu arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır.

Çalışmanın üç noktada literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. İlk olarak, Türkiye için zaman serisi analizleri aracılığıyla iklim değişikliğinin hem gıda hem de tüketici enflasyonu üzerindeki etkisi araştırılarak *ısıflasyon* ve *iklimflasyon* kavramlarına odaklanılmıştır. İkincisi, mevcut literatürden farklı olarak iklim değişikliğini temsilen bir iklim değişikliği endeksi oluşturularak endeks üzerinden iklim değişikliğinin gıda ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Son olarak yapılan nedensellik analizleri ile iklim değişikliği, gıda ve tüketici enflasyonu arasındaki ilişkilerin yönü test edilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümleri şu şekildedir: İkinci bölümde konuya ilişkin ampirik literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, analiz için kullanılan değişkenler ve oluşturulan modeller tanıtılmıştır. Değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistiklerin yer aldığı dördüncü bölümü, analizden elde edilen bulguların tartışıldığı beşinci bölüm takip etmiştir.

2. Ampirik Literatür

İklim değişikliğinin enflasyon üzerindeki etkisini inceleyen ampirik literatür büyük ölçüde panel veri analizi ile gerçekleştirilen çalışmalardan oluşmaktadır. Panel veri analizi ile gerçekleştirilen çalışmalarda iklim değişikliği göstergesi olarak doğal afetlerin, aşırı hava olaylarının, sıcaklık ve yağışların kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular ise genel olarak iklim değişikliğinin enflasyonu artırdığı yönündedir. Diğer taraftan, az sayıda da olsa iklim değişikliğinin enflasyon üzerindeki etkisini zaman serisi ile analiz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Başkaya vd. (2008), Türkiye’de sıcaklıkların işlenmiş gıda fiyatları üzerindeki etkisini En Küçük Kareler Yöntemi (Least Squares Methods-LSM) ile araştırmışlardır. Çalışmada 2002:M2-2007:M12 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda, sıcaklıkların işlenmiş gıda fiyatları üzerinde doğrusal olmayan etkilere yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, mevsim normallerinin oldukça üzerinde seyreden sıcaklık seviyesinin işlenmiş gıda fiyatlarını artırdığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, sıcaklık seviyesinin mevsim normallerinden büyük oranda sapması, işlenmiş gıda fiyatlarında enflasyonist baskı doğurmaktadır. Öte yandan, mevsim normallerinin üzerinde ancak belirli bir seviyeye kadar artış gösteren sıcaklık seviyesinin işlenmiş gıda fiyatlarındaki artışı yavaşlattığı tespit edilmiştir.

Ciccarelli vd. (2023) İspanya, İtalya, Fransa ve Almanya için sıcaklıklar ve enflasyon arasındaki ilişkiyi Bayesyen Vektör Otoregresif (Bayesian Vector Autoregression-BVAR) modeli ile incelemiştir. Analizde İspanya için

1993:M1-2019:M12 dönemine ait aylık veriler kullanılırken, geri kalan üç ülke için 1991:M1-2019:M12 dönemine ait veriler kullanılmıştır. İklim değişikliği göstergesi olarak ortalama sıcaklıktaki ve sıcaklık oynaklığındaki değişim dikkate alınmıştır. Analiz sonuçları, sıcaklıkla ilgili şokların ülkeye ve mevsime bağlı olarak enflasyonu önemli ölçüde ve bazı durumlarda kalıcı şekilde etkilediğini göstermektedir. Bu şoklara verilen tepkilerin İspanya, İtalya ve Fransa'da Almanya'ya kıyasla daha güçlü olduğu saptanmıştır. Buna göre, aylık ortalama sıcaklıklardaki bir artışın yaz aylarında tüketici enflasyonunu artırdığı ve yılın diğer mevsimlerinde ise düşürdüğü tespit edilmiştir. Yaz aylarında, ortalama sıcaklık artışlarının gıda enflasyonu ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkisi yukarı yönlü olarak bulunmuştur. Diğer taraftan, sıcaklık oynaklığındaki bir artışın tüketici enflasyonu üzerindeki yukarı yönlü etkisinin ortalama sıcaklıkların etkisinden daha belirgin olduğu gözlenmiştir.

Ichoku vd. (2023), Nijerya için iklim değişikliği ve gıda enflasyonu arasındaki ilişkiyi doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresif (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag-NARDL) model ile analiz etmişlerdir. 2011:M1-2022:12 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, iklim değişikliği göstergesi olarak ise ortalama sıcaklık ve ortalama yağış verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, iklim değişikliği göstergeleri ve gıda enflasyonu arasında güçlü bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, uzun dönemde iklim değişikliğinin gıda enflasyonu üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, sıcaklık ve yağıştaki pozitif şoklar gıda enflasyonuna yol açmaktadır.

Iliyasu vd. (2023) Mısır, Nijerya ve Güney Afrika için yaptıkları çalışmada, sıcaklık anomalileri ve enflasyon arasındaki ilişkiyi Yapısal Vektör Otoregresif (Structural Vector Autoregression-SVAR) modeli ile analiz etmişlerdir. Çalışmada 2002:M1-2020:M12 dönemini kapsayan aylık veriler kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, sıcaklık anomalilerindeki artış ülkelerin tümünde hem gıda hem de tüketici enflasyonunu artırmaktadır. Ancak, bu artışın Mısır'a kıyasla Nijerya ve Güney Afrika'da daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, tüm ülkeler için sıcaklık anomalilerinin gıda enflasyonu üzerindeki etkisi tüketici enflasyonu üzerindeki etkisinden daha büyük bulunmuştur. Araştırmacılara göre, öncelikli hedefi fiyat istikrarı olan merkez bankaları için iklim değişikliği yönetilmesi gereken ciddi bir zorluktur. Bu nedenle, merkez bankalarına iklim değişikliğini para politikası stratejilerine vazgeçilmez bir unsur olarak dahil etmelerini önerilmiştir.

Kishan (2023), Hindistan'da iklim değişikliğinin tüketici enflasyonu üzerindeki etkisini 1990-2020 dönemi için incelemiştir. Çalışmada Johansen eşbütünleşme yöntemi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (Vector Error Correction Model-VECM) ile analizler gerçekleştirilmiş, uzun dönemde iklim değişikliğinin tüketici enflasyonu üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, iklim değişikliği göstergesi olarak kullanılan sıcaklık, yağış ve CO₂ değişkenlerindeki artışların tüketici enflasyonu üzerinde yukarı yönlü bir etki doğurduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, kısa dönemde iklim

değişikliği göstergeleri ve tüketici enflasyonu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmacıya göre, elde edilen bu bulgular Hindistan'da iklim değişikliğine karşı para politikası kararı alınırken göz önünde bulundurulmalıdır.

Erdoğan vd. (2024), iklim değişikliğinin gıda enflasyonu üzerindeki etkisini kantile dayalı doğrusal olmayan yöntemler aracılığıyla Nijerya için 2008:M5-2020:M12 dönemini kapsayan aylık verilerle incelemişlerdir. Çalışmada iklim değişikliği göstergesi olarak ortalama sıcaklık verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, ortalama sıcaklıkların yüksek kantillerde gıda enflasyonunu artırdığını ortaya koymuştur. Diğer bir ifadeyle, sıcaklık artışları Nijerya'da gıda enflasyonunda artışa yol açmaktadır.

Ouattara vd. (2024), iklim değişikliğinin tüketici enflasyonu ve temel alt endeksler³ üzerindeki etkisini Belize için Yerel Projeksiyon (Local Projections-LP) yöntemi ile araştırmışlardır. 1994:Q1-2019:Q4 dönemini kapsayan çalışmada, iklim değişikliğini temsilen sıcaklık ve yağış değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, sıcaklık ve yağış şoklarının enflasyonist baskıya yol açtığını ortaya koymuştur. İklim değişikliğinin temel alt endeksler üzerindeki etkisi incelendiğinde ise iklim değişikliğinin tüketici enflasyonuna aktarım kanallarının genel olarak gıda, alkol ve tütün, hanehalkı (konut-su-yakıt-elektrik) ve konaklama (otel ve restoran) enflasyonu aracılığıyla gerçekleştiği saptanmıştır. Buna göre, sıcaklık ve yağış şoklarının gıda, hanehalkı ve konaklama enflasyonu üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bulunmuştur. Hanehalkı ve konaklama enflasyonunun aksine, bu şokların gıda enflasyonu üzerindeki etkisinin uzun dönemler boyunca devam ettiği tespit edilmiştir. Alkol ve tütün enflasyonundaki artışların ise genellikle sıcaklık şoklarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Buradan hareketle, araştırmacılar iklim değişikliğinin enflasyonun belirleyicilerinden biri olduğunu ve dolayısıyla, iklim değişikliğini hafifletici politikaların uygulanması gerektiği vurgulamıştır. Buna göre, merkez bankaları yatırım portföyüne yeşil varlıklar ekleyerek yenilenebilir enerji projelerine yapılan yatırımları veya çevresel açıdan sürdürülebilir projeleri finanse edebilir. Ayrıca, bankalara yeşil projelere veya yatırımlara finansman sağlamaları karşılığında merkez bankası nezdindeki rezerv yükümlülüklerinde kolaylık sağlanabilir. Bu durumda, bankalar yeşil finansman konusunda teşvik edilerek iklim değişikliğiyle mücadelede katkıda bulunulabilir.

Zouabi ve Dimou (2024), Tunus'ta iklim değişikliğinin gıda enflasyonu ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkisini NARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmada iklim değişikliğini temsilen sıcaklık ve yağış değişkenleri kullanılmış ve 1985-2020 dönemi dikkate alınmıştır. Analiz sonuçları, aşırı sıcaklıkların (pozitif sıcaklık şokunun) gıda enflasyonu ve tüketici enflasyonu üzerindeki etkisinin hem kısa hem de uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğunu göstermektedir.

³ Alkol ve tütün, restoranlar ve oteller, iletişim, ulaşım, eğlence ve kültür, eğitim, gıda ve alkolsüz içecek, konut-su-yakıt-elektrik, tıbbi bakım ve diğer mal ve hizmetler.

Diğer taraftan, yağışların kısıtlı olduğu dönemler (negatif yağış şoku) ile gıda enflasyonu ve tüketici enflasyonu arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Elde edilen bu sonuç, su problemini gidermeyi amaçlayan yoğun sulama politikaları ile açıklanmıştır. Bununla birlikte, yağışların artış gösterdiği dönemlerde (pozitif yağış şoku) gıda enflasyonunun azaldığı tespit edilmiştir. Araştırmacılara göre, artan yağışlar Tunus'ta gıda arzının artmasına ve gıda enflasyonunun düşmesine yol açmaktadır. Çalışmada sıcaklık artışları, kuraklık, azalan yağış gibi faktörlere duyarlı olan tarım sektörü için birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bunlar, iklim değişikliğine karşı daha dayanıklı tarım ürünlerinin geliştirilmesini teşvik etmenin yanı sıra negatif yağış şoklarından kaynaklanan su kıtlığına çözüm olarak sulama sistemlerinin geliştirilmesini içermektedir.

Ampirik çalışmalar ele alınan dönem ve ülke, uygulanan yöntem, iklim değişikliği göstergesi olarak kullanılan değişkenler ve elde edilen sonuçlar açısından Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: İklim Değişikliğinin Enflasyon Üzerindeki Etkisini İnceleyen Çalışmalar

Yazar	Dönem-Ülke	Yöntem	İklim Değişkeni	Sonuç
Başkaya vd. (2008)	2002:M2-2007:M12 Türkiye	EKK	Sıcaklıklar	Mevsim normallerinin üzerindeki sıcaklıklar işlenmiş gıda fiyatlarını artırmaktadır.
Ciccarelli vd. (2023)	1991:M1-2019:M12 İspanya 1993:M1-2019:M12 İtalya, Fransa ve Almanya	BVAR	Ortalama sıcaklık ve sıcaklık oynaklığı	Yüksek sıcaklıklar gıda ve tüketici enflasyonunu artırmaktadır.
Ichoku vd. (2023)	2011:M1-2022:12 Nijerya	NARDL	Ortalama sıcaklık ve ortalama yağış	Sıcaklık ve yağışlardaki pozitif şoklar gıda enflasyonuna yol açmaktadır.
Iliyasu vd. (2023)	2002:M1-2020:M12 Mısır, Nijerya ve Güney Afrika	SVAR	Sıcaklık anomalileri	Sıcaklık anomalilerinin gıda enflasyonu üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür.
Kishan (2023)	1990-2020 Hindistan	Johansen eşbütünleşme, VECM	Sıcaklık, yağış ve CO ₂ emisyonları	İklim değişkenleri ve tüketici enflasyonu uzun dönemli bir ilişkiye sahiptir.
Erdoğan vd. (2024)	2008:M5-2020:M12 Nijerya	Kantile dayalı doğrusal olmayan yöntemler	Ortalama sıcaklık	Sıcaklık artışları gıda enflasyonunu artırmaktadır.
Ouattra vd. (2024)	1994:Q1-2019:Q4	LP	Sıcaklık ve yağışlar	Sıcaklık ve yağış şokları enflasyonist baskıya yol açmaktadır.
Zouabi ve Dimou (2024)	1985-2020 Tunus	NARDL	Sıcaklık ve yağışlar	Aşırı sıcaklıklar gıda ve tüketici enflasyonlarını artırmaktadır. Öte yandan, yağışların kısıtlı olduğu dönemler ile gıda ve tüketici enflasyonu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Literatür incelendiğinde, ilgili çalışmalarda iklim değişikliği göstergesi olarak genellikle sıcaklık ve yağış verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, CO₂ emisyonlarının da enflasyon üzerindeki etkisini araştıran çalışma mevcuttur. Çalışmalardan elde edilen bulgular, iklim değişikliğinin enflasyonist baskılar doğurduğu yönündedir.

Literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada, Türkiye için iklim değişikliğini temsilen Temel Bileşen Analizi (Principal Component Analysis-PCA) aracılığıyla “iklim değişikliği endeksi” oluşturulmuştur. Endeks oluşturulurken CO₂ emisyonları iklim değişikliğinin nedeni, ortalama sıcaklık ve yağış miktarı verileri ise iklim değişikliğinin etkileri olarak ele alınmıştır. Böylece, farklı iklim değişikliği göstergeleri tek bir bileşik gösterge altında toplanmıştır. Oluşturulan endeksin gıda ve tüketici enflasyonu üzerindeki uzun dönemli etkileri ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Bunun yanı sıra, ortalama sıcaklık ve yağış miktarı verileri iklim değişikliği göstergesi olarak kullanılmış ve gıda enflasyonu üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca, iklim değişikliği göstergeleri ile tüketici enflasyonu ve gıda enflasyonu arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Çalışma bu yönleriyle, Türkiye’de sıcaklıkların işlenmiş gıda fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen ilgili ampirik literatürden farklılık göstermektedir.

3. Veri Seti ve Modeller

İklim değişikliğinin gıda ve tüketici enflasyonu üzerindeki uzun dönemli etkileri Türkiye örneği için Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi aracılığıyla incelenmiştir. Analizde 1990-2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılmış, ayrıca Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testiyle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Değişkenlere ilişkin veri erişim kısıtı, ele alınan dönem ve modelde kullanılan değişkenler konusunda belirleyici faktör olmuştur.

İklim değişikliği endeksinin tüketici enflasyonu üzerindeki etkisini analiz etmek için (1) numaralı denklem kullanılmıştır. Öte yandan, iklim değişikliğinin gıda enflasyonu üzerindeki etkisini tahmin etmek amacıyla oluşturulan modeller ise (2), (3) ve (4) numaralı denklemlerde gösterilmiştir. Böylece, sırasıyla iklim değişikliği endeksinin, ortalama sıcaklığın ve yağış miktarının gıda enflasyonu üzerindeki etkisi ayrı ayrı modellerde tahmin edilmiştir.

$$LTUFE_t = \beta_0 + \beta_1 LKBGSYH_t + \beta_2 LPA_t + \beta_3 LDK_t + \beta_4 IDE_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$LGIDA_t = \beta_0 + \beta_1 LKBGSYH_t + \beta_2 LPA_t + \beta_3 LDK_t + \beta_4 IDE_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$LGIDA_t = \beta_0 + \beta_1 LKBGSYH_t + \beta_2 LPA_t + \beta_3 LDK_t + \beta_4 LORTS_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$LGIDA_t = \beta_0 + \beta_1 LKBGSYH_t + \beta_2 LPA_t + \beta_3 LDK_t + \beta_4 LMIKY_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklemlerde yer alan t zamanı, β_0 sabit katsayıyı, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ ise değişkenlere ait katsayıları, ε_t hata terimlerini göstermektedir. Ayrıca “L” değişkenlerin doğal logaritmasının alındığını ifade etmektedir.

İklim değişikliği endeksi oluşturulurken PCA yönteminden yararlanılmıştır. PCA yöntemi, bileşik göstergelerin oluşturulmasında kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, büyük veri kümelerindeki boyut sayısını orijinal bilgilerin büyük bir kısmını koruyan temel bileşenlere indirgemektedir (Stankovic vd., 2021: 157).

Verilerin faktör analizine uygunluğunu kontrol etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett'in küresellik testleri gerçekleştirilmiştir. Buna göre, 0.5'ten büyük olması beklenen KMO değeri 0.55 olarak bulunmuştur. Aynı zamanda, Bartlett'in küresellik testinin olasılık değeri 0.05'ten küçük tespit edilmiş ve "değişkenler birbiriyle ilişkili değildir" boş hipotezi reddedilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar, PCA yöntemiyle oluşturulan iklim değişikliği endeksinin analizde kullanılmasının uygun olduğunu göstermektedir (Parinet vd., 2004: 299; Le vd., 2019: 315; Lamichhane vd., 2021: 6).

Tablo 2'de analizde kullanılan değişkenlerin açıklamaları ve elde edildiği kaynaklar yer almaktadır.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklaması	Elde Edildiği Kaynak
GIDA	Gıda Fiyat Endeksi (2015=100)	OECD
TUFE	Tüketici Fiyat Endeksi (2010 = 100)	World Development Indicators
KGSYH	Kişi Başı Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Sabit 2015 ABD \$)	
PA	Geniş Para Arzı (Yıllık %)	
DK	Döviz Kuru (ABD \$ Başına Yerel Para Birimi)	
CO ₂	Kişi Başı CO ₂ Emisyonu	Our World in Data
ORTS	Ortalama Sıcaklık	Climatic Research Unit Data
MIKY	Yağış Miktarı	
IDE	İklim Değişikliği Endeksi	Yazar tarafından hesaplanmıştır.

4. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 3'te, analizde kullanılan değişkenlerin 1990-2021 dönemini kapsayan ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
TUFE	84.960	84.554	0.072 [1990]	314.806 [2021]
GIDA	57.060	61.275	0.049 [1990]	237.856 [2021]
KGSYH	8156.361	2438.818	5256.926 [1991]	13341.56 [2021]
PA	46.786	37.828	10.422 [2012]	144.797 [1994]
DK	1.845	2.117	0.003 [1990]	8.850 [2021]
IDE	2.78E-17	0.923	-2.212 [1992]	1.747 [2018]
ORTS	11.728	0.7676	9.70 [1992]	13.20 [2010]
MIKY	622.431	64.270	480.90 [2008]	757.00 [2009]

Not: Köşeli parantez içindeki değerler ilgili istatistiğin elde edildiği yılı göstermektedir.

Tablo 3'e göre, TUFEE, GIDA ve DK değişkenlerine ait en düşük değerler 1990 yılında, en yüksek değerler ise 2021 yılında geręekleşmiştir. Öte yandan, KGSYH değişkenine ait en düşük değerin 1991 yılında, en yüksek değerin ise 2021 yılında olduğu görülmektedir. PA değişkenine ait en düşük ve en yüksek değerler sırasıyla 2012 ve 1994 yıllarında geręekleşmiştir. IDE değişkenine ait en düşük değerin 1992 yılında, en yüksek değerin ise 2018 yılında olduğu tespit edilmiştir. Son olarak, ORTS değişkeninin en düşük ve en yüksek değerlerinin sırasıyla 1992 ve 2010 yıllarında olduğu, MIKY değişkeninin ise en düşük ve en yüksek değerlerinin 2008 ve 2009 yıllarında geręekleştięi gözlenmektedir.

5. Bulgular

Analiz sürecinde, serilerin durağanlık düzeyleri belirleyici bir unsur olduğundan, ilk adımda serilerin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, geręekleştirilen Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) birim kök testine ait sonuçlar Tablo 4'te yer almaktadır. KPSS (1992) birim kök sonuçları, LPA ve LKGSYH değişkenlerinin birinci devresel farkında durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan LTUFE, LGIDA, LDK, IDE, LORTS ve LMIKY değişkenlerinin ise seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: KPSS Birim Kök Testi

Değişkenler	Sabitli	Sabitli-Trendli
LTUFE	0.664 ^a	0.188 ^a
LGIDA	0.674 ^a	0.186 ^a
LDK	0.652 ^a	0.170 ^a
IDE	0.717 ^a	0.135 ^b
LORTS	0.661 ^a	0.135 ^b
LMIKY	0.184 ^c	0.075 ^c
LKGSYH	1.647	0.244
LPA	1.107	0.248
ΔLKGSYH	0.154 ^c	0.036 ^c
ΔLPA	0.185 ^c	0.130 ^b

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Δ, değişkenlerin birinci devresel farkını ifade etmektedir.

KPSS birim kök sonuçlarına göre, değişkenlerin ikinci devresel farkında durağan olmadığı saptanmıştır. Dolayısıyla, değişkenlerin farklı durağanlık seviyelerine, I(0) ve/veya I(1), izin veren ARDL sınır testi sürecine geçilmiştir (Acaravcı vd., 2015: 1053).

Tablo 5: Model 1'e Ait Sınır Testi Sonuçları

F Sınır Test İstatistiği k=4 61.430	%1 Tablo Kritik Değerleri	
	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
	5.856	7.578

Model 1 için sınır testi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır. Hesaplanan F-istatistiğinin %1 anlamlılık düzeyinde tablo üst kritik değerinden büyük olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, modele dahil edilen değişkenler eşbütünleşme ilişkisine sahiptir.

Tablo 6'da ise Model 1'e ait uzun dönem katsayı tahmin sonuçları sunulmuştur. Elde edilen bulgular, LKGSYH ve LDK değişkenlerine ait katsayıların pozitif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Buna göre, LKGSYH ve LDK değişkenlerindeki artışlar uzun dönemde LTUFE'yi artırmaktadır. Öte yandan, LPA değişkenine ait katsayının pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Model 1'e Ait Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

<i>Bağımlı Değişken:</i> LTUFE	Model 1 (4, 2, 4, 0, 4)	
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata
LKGSYH	3.918 ^a	0.384
LPA	0.101	0.108
LDK	0.794 ^a	0.044
IDE	1.036 ^a	0.084

Not: a, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6 incelendiğinde, iklim değişikliği endeksine ait katsayının pozitif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, iklim değişikliği endeksindeki artışlar uzun dönemde LTUFE'yi artırmaktadır. İklim değişikliği endeksine ait katsayının pozitif olması, iklim değişikliğinin olumsuz yönde bir seyir izlediğini ve arttığını göstermektedir. Dolayısıyla, artan iklim değişikliğinin ele alınan dönem için Türkiye'de enflasyonist baskı yaratarak "iklimflasyon" olgusuna yol açtığı söylenebilir.

Tablo 7'de Model 1'e ait kısa dönem katsayı tahmin sonuçları yer almaktadır. Hata düzeltme katsayısı -0.293 değerinde, negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre, hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Dolayısıyla, kısa dönemde meydana gelebilecek sapmaların 3,412 (1/0.293) yıl sonra düzelterek uzun dönemde dengeye ulaşması beklenmektedir.

Tablo 8'de ise Model 1'in geçerliliğini ve güvenilirliğini sınamak için gerçekleştirilen diagnostik test sonuçlarına yer verilmiştir. Breusch-Godfrey LM test sonuçları, modelde otokorelasyon sorunun olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Breusch-Pagan-Godfrey testi modelde değişen varyans sorununa rastlanılmadığını ve Jarque-Bera normallik testi ise hata terimlerinin normal dağıldığını göstermektedir. Son olarak, Ramsey RESET testine göre modelin doğru bir şekilde kurulduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 7: Model 1'e Ait Kısa Dönem Katsayı Sonuçları

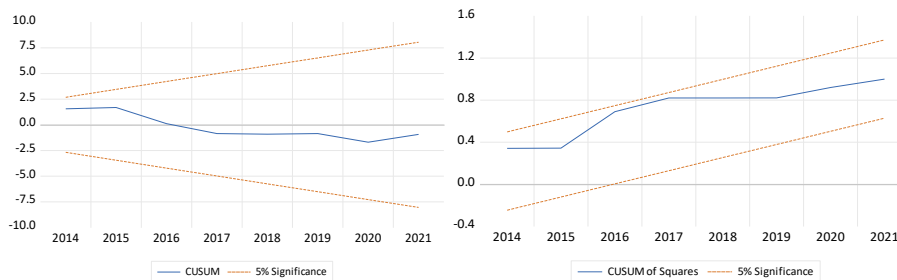
Değişkenler	Model 1 (4, 2, 4, 0, 4)	
	Katsayı	Standart Hata
Sabit	-7.961 ^a	0.380
$\Delta LTUFE_{t-1}$	0.050	0.047
$\Delta LTUFE_{t-2}$	-0.186 ^a	0.048
$\Delta LTUFE_{t-3}$	-0.139 ^a	0.038
$\Delta LKGSYH_t$	0.643 ^a	0.069
$\Delta LKGSYH_{t-1}$	-0.290 ^a	0.059
ΔLPA	-0.013	0.008
ΔLPA_{t-1}	-0.048 ^a	0.010
ΔLPA_{t-2}	-0.044 ^a	0.012
ΔLPA_{t-3}	-0.030 ^a	0.008
ΔIDE	0.053 ^a	0.007
ΔIDE_{t-1}	-0.182 ^a	0.010
ΔIDE_{t-2}	-0.109 ^a	0.007
ΔIDE_{t-3}	-0.036 ^a	0.006
ECT_{t-1}	-0.293 ^a	0.014

Not: a, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 8: Model 1'e Ait Diagnostik Test Sonuçları

Testler	Test İstatistiği	Olasılık
Breusch-Godfrey LM Testi	0.735	0.518
Breusch-Pagan-Godfrey Testi	1.118	0.459
Jarque-Bera Normallik Testi	0.643	0.725
Ramsey RESET Testi	0.025	0.748

Grafik 1'de Model 1'in CUSUM ve CUSUMQ grafiklerine yer verilmiştir. Her iki grafikte de tahminler %5 anlamlılık düzeyinde belirtilen kritik sınırlar içerisinde kalmıştır. Dolayısıyla, elde edilen katsayıların istikrarlı olduğu ve modelde herhangi bir yapısal kırılmanın bulunmadığı ifade edilebilir.

Grafik 1: Model 1'e Ait CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Tablo 9'da sunulan Model 1 için Toda-Yamamoto nedensellik sonuçları göre, LKGSYH, LPA ve LDK değişkenlerinden LTUFE değişkenine doğru %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer taraftan, LTUFE değişkeninden LKGSYH, LPA ve LDK değişkenlerine doğru sırasıyla %5, %10 ve %5 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Son olarak, IDE ve LTUFE değişkenleri

arasında %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı ve çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Tablo 9: Model 1'e Ait Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

H ₀ Hipotezi	χ^2 Test İstatistiği	df	Karar
LTUFE $\rightarrow$ LKGSYH	5.965 ^b	3	LTUFE $\leftrightarrow$ LKGSYH
LKGSYH $\rightarrow$ LTUFE	33.935 ^a		
LTUFE $\rightarrow$ LPA	5.776 ^c		LPA $\leftrightarrow$ LTUFE
LPA $\rightarrow$ LTUFE	18.772 ^a		
LTUFE $\rightarrow$ LDK	6.316 ^b		LTUFE $\leftrightarrow$ LDK
LDK $\rightarrow$ LTUFE	19.387 ^a		
LTUFE $\rightarrow$ IDE	10.747 ^a		LTUFE $\leftrightarrow$ IDE
IDE $\rightarrow$ LTUFE	7.636 ^a		

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 10'da Model 2, 3 ve 4'e ait sınır testi sonuçları yer almaktadır. Her üç model için de F-istatistiklerinin tablo üst sınır değerinden büyük olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını belirten yokluk hipotezi reddedilmiş, eşbütünlük ilişkisinin olduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 10: Model 2, 3 ve 4'e Ait Sınır Testi Sonuçları

Modeller	F-istatistiği
Model 2 (3, 0, 4, 0, 3)	32.898 ^a
Model 3 (3, 0, 4, 0, 3)	35.132 ^a
Model 4 (4, 0, 4, 1, 2)	15.363 ^a

Not: a, istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Narayan (2005) tablo kritik değerlerine göre %1 için alt sınır I(0)=4.768, üst sınır I(1)=6.67 şeklindedir.

Tablo 11: Model 2, 3 ve 4'e Ait Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Bağımlı Değişken: LGIDA	Model 2 (3, 0, 4, 0, 3)		Model 3 (3, 0, 4, 0, 3)		Model 4 (4, 0, 4, 1, 2)	
	Katsayılar	Std. Hata	Katsayılar	Std. Hata	Katsayılar	Std. Hata
LKGSYH	1.861 ^a	0.469	2.342 ^a	0.465	4.087 ^a	1.118
LPA	0.896 ^a	0.261	0.866 ^a	0.240	1.885 ^a	0.635
LDK	0.331 ^a	0.108	0.277 ^b	0.110	0.302 ^c	0.168
IDE	0.576 ^a	0.145	-	-	-	-
LORTS	-	-	8.271 ^a	1.906	-	-
LMIKY	-	-	-	-	0.312	0.863

Not: a,b ve c istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 seviyelerindeki anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Model 2, 3, ve 4'e ait uzun dönem katsayı tahmin sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur. Tüm modellerde, LKGSYH ve LPA değişkenlerine ait katsayıların pozitif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, LDK değişkeninin katsayısı Model 2, 3, ve 4 için sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü tahmin edilmiştir. Buna göre LKGSYH, LPA ve LDK değişkenlerindeki artışlar uzun dönemde LGIDA'yı artırmaktadır.

Model 2 incelendiğinde, IDE değişkeninin LGIDA üzerindeki uzun dönemli etkisinin pozitif yönlü ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı tespit edilmiştir.

Tablo 12: Model 2, 3 ve 4'e Ait Kısa Dönem Katsayı Sonuçları

Değişkenler	Model 2 (3, 0, 4, 0, 3)	Model 3 (3, 0, 4, 0, 3)	Model 4 (4, 0, 4, 1, 2)
	Katsayı	Katsayı	Katsayı
Sabit	-4.007 ^a [0.275]	-10.720 ^a [0.709]	-7.600 ^a [0.752]
$\Delta LGIDA_{t-1}$	0.006 [0.079]	-0.005 [0.077]	-0.114 [0.089]
$\Delta LGIDA_{t-2}$	-0.505 ^a [0.074]	-0.542 ^a [0.073]	-0.450 ^a [0.081]
$\Delta LGIDA_{t-3}$	-	-	-0.229 ^b [0.080]
ΔLPA_t	-0.054 ^a [0.013]	-0.066 ^a [0.013]	-0.043 ^b [0.014]
ΔLPA_{t-1}	-0.237 ^a [0.027]	-0.249 ^a [0.027]	-0.342 ^a [0.042]
ΔLPA_{t-2}	-0.167 ^a [0.022]	-0.179 ^a [0.022]	-0.253 ^a [0.034]
ΔLPA_{t-3}	-0.073 ^a [0.014]	-0.081 ^a [0.014]	-0.100 ^a [0.021]
ΔLDK_t	-	-	0.220 ^a [0.045]
ΔIDE_t	0.040 ^a [0.010]	-	-
ΔIDE_{t-1}	-0.079 ^a [0.014]	-	-
ΔIDE_{t-2}	-0.057 ^a [0.010]	-	-
$\Delta LORTS_t$	-	0.648 ^a [0.099]	-
$\Delta LORTS_{t-1}$	-	-1.053 ^a [0.137]	-
$\Delta LORTS_{t-2}$	-	-0.693 ^a [0.098]	-
$\Delta LMIKY_t$	-	-	0.089 ^c [0.045]
$\Delta LMIKY_{t-1}$	-	-	0.180 ^a [0.040]
ECT_{t-1}	-0.261 ^a [0.018]	-0.269 ^a [0.018]	-0.190 ^a [0.019]

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini, köşeli parantez içindeki değerler ise standart hataları göstermektedir.

Benzer şekilde, Model 3'te iklim değişikliği göstergesi olarak yer alan LORTS değişkenine ait katsayı pozitif ve %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı tahmin edilmiştir. Buradan hareketle, sıcaklıklardaki artışların LGIDA'yı artırdığı ve Türkiye'de ısılasyona yol açtığı ifade edilebilir. Buna karşılık, Model 4'te LMIKY değişkeninin LGIDA üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, ele alınan dönemde Türkiye'de LMIKY ve LGIDA değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Tablo 12'de Model 2, 3 ve 4'e ait kısa dönem katsayı tahmin sonuçları yer almaktadır. Modeller için hata düzeltme katsayıları sırasıyla -0.261, -0.269 ve -0.190 olarak tahmin edilmiştir. Hata düzeltme katsayıları negatif ve istatistiksel

olarak %1’de anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla Model 2, 3 ve 4 için kısa dönemdeki sapmaların sırasıyla yaklaşık olarak 3.83 (1/0.261), 3.72 (1/0.269) ve 5.26 (1/0.190) yıl sonra dengeye gelmesi beklenmektedir.

Model 2, 3 ve 4’e ait diagnostik test sonuçlarına Tablo 13’te yer verilmiştir. Elde edilen bulgular, modellerde otokorelasyon ve değişen varyans sorunun bulunmadığını göstermektedir. Aynı zamanda, tüm modellerin normal dağıldığı ve model kurma hatasına sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, modellerin geçerlilik ve güvenilirlik testlerini başarıyla geçtiğini ve elde edilen tahminlerin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

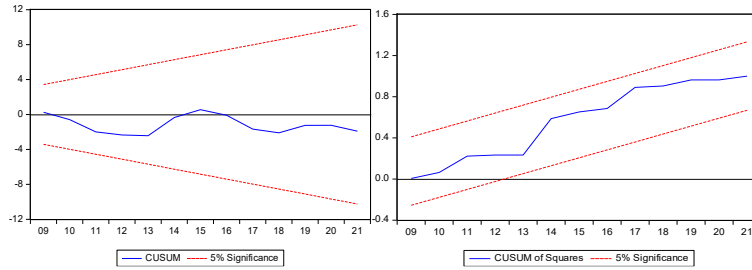
Tablo 13: Model 2, 3 ve 4’e Ait Diagnostik Test Sonuçları

Diagnostik Testler	Model 2	Model 3	Model 4
Breusch-Godfrey LM Testi	0.071 (0.793)	0.141 (0.713)	0.793 (0.478)
Breusch-Pagan-Godfrey Testi	0.697 (0.744)	1.019 (0.489)	0.445 (0.929)
Jarque-Bera Normallik Testi	2.023 (0.364)	1.853 (0.396)	3.134 (0.209)
Ramsey RESET Testi	0.414 (0.532)	0.216 (0.650)	0.390 (0.545)

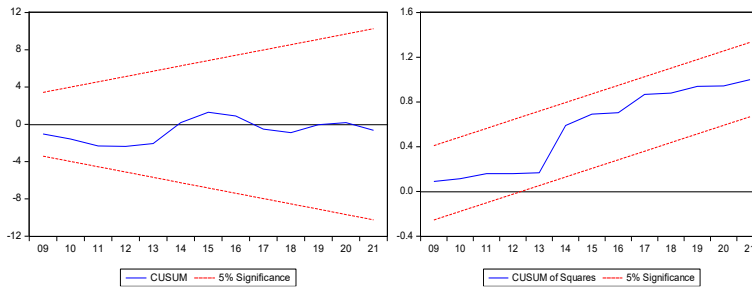
Not: Parantez içindeki değerler olasılıkları göstermektedir.

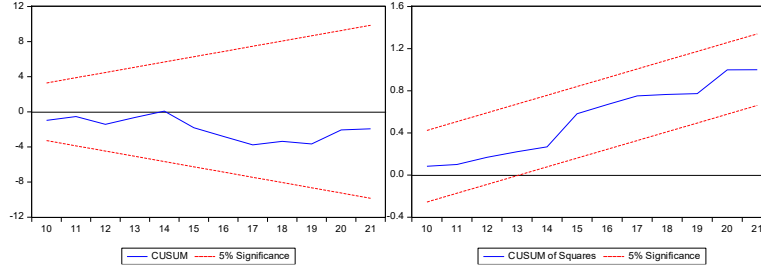
Grafik 2, 3 ve 4 sırasıyla Model 2, 3 ve 4 için CUSUM ve CUSUMQ grafiklerini göstermektedir. Tüm CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinden elde edilen bulgular, değişkenlere ait katsayıların istikrarlı olduğu yönündedir.

Grafik 2: Model 2’ye Ait CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Grafik 3: Model 3’e Ait CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Grafik 4: Model 4'e Ait CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri

Model 2, 3 ve 4 için Toda-Yamamoto nedensellik sonuçlarına Tablo 14'te yer verilmiştir. Buna göre, LIDE ve LGIDA arasında istatistiksel olarak %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Benzer şekilde, LMIKY ve LGIDA arasında da %1 anlamlılık düzeyinde çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer taraftan, LORTS değişkeninden LGIDA değişkenine doğru %1 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik tespit edilirken, LGIDA değişkeninden LORTS değişkenine doğru %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 14: Model 2, 3 ve 4'e Ait Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

Modeller	H ₀ Hipotezi	χ^2 Test İstatistiği	df	Karar
Model 2	LGIDA $\rightarrow$ LKGSYH	1.616	2	LKGSYH $\rightarrow$ LGIDA
	LKGSYH $\rightarrow$ LGIDA	16.583 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LPA	3.263 ^c		LPA $\leftrightarrow$ LGIDA
	LPA $\rightarrow$ LGIDA	13.661 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LDK	1.285		LDK $\rightarrow$ LGIDA
	LDK $\rightarrow$ LGIDA	15.390 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ IDE	7.162 ^a		LGIDA $\leftrightarrow$ IDE
	IDE $\rightarrow$ LGIDA	6.451 ^a		
Model 3	LGIDA $\rightarrow$ LKGSYH	1.605	2	LKGSYH $\rightarrow$ LGIDA
	LKGSYH $\rightarrow$ LGIDA	17.093 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LPA	3.438 ^c		LPA $\leftrightarrow$ LGIDA
	LPA $\rightarrow$ LGIDA	14.784 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LDK	1.437		LDK $\rightarrow$ LGIDA
	LDK $\rightarrow$ LGIDA	15.406 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LORTS	4.950 ^b		LGIDA $\leftrightarrow$ LORTS
	LORTS $\rightarrow$ LGIDA	7.466 ^a		
Model 4	LGIDA $\rightarrow$ LKGSYH	8.394 ^a	3	LGIDA $\leftrightarrow$ LKGSYH
	LKGSYH $\rightarrow$ LGIDA	17.726 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LPA	5.055 ^c		LPA $\leftrightarrow$ LGIDA
	LPA $\rightarrow$ LGIDA	17.605 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LDK	14.172 ^a		LGIDA $\leftrightarrow$ LDK
	LDK $\rightarrow$ LGIDA	8.361 ^a		
	LGIDA $\rightarrow$ LMIKY	50.929 ^a		LGIDA $\leftrightarrow$ LMIKY
	LMIKY $\rightarrow$ LGIDA	11.270 ^a		

Not: a, b ve c sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerindeki istatistiksel olarak anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Analizlerden elde edilen sonuçlar, iklim değişikliğinin tüketici enflasyonu üzerindeki etkisini araştıran Kishan (2023), Ciccarelli vd. (2023) ve Zouabi ve Dimou (2024) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Söz konusu çalışmalarda, iklim değişikliği göstergesi olarak genellikle sıcaklık ve yağış değişkenleri kullanılmıştır. Aynı zamanda, iklim değişikliğinin gıda enflasyonu üzerindeki etkisinin araştırıldığı modellerden elde edilen bulgular, iklim değişikliği göstergesi olarak sıcaklıkları kullanan Başkaya vd. (2008), Iliyasu vd. (2023), Ichoku vd. (2023) ve Erdoğan vd. (2024)'nin çalışmalarıyla örtüşmektedir.

Son olarak, CO₂ emisyonlarının iklim değişikliğinin nedeni, sıcaklık ve yağışlardaki değişimlerin ise iklim değişikliğinin etkileri/sonuçları olarak ele alındığı bu çalışmada, iklim değişikliği endeksi hesaplanmış ve dolayısıyla farklı iklim değişikliği göstergeleri tek bir bileşik gösterge altında toplanmıştır. Böylece, iklim değişikliğinin genel eğilimi tek bir sayısal değer ile temsil edilmiştir. Bu kapsamda, iklim değişikliği endeksinin hem gıda hem de tüketici enflasyonunu pozitif yönde etkilediği yönündeki bulgular ile literatürdeki sonuçlar desteklenmektedir.

Literatürden yola çıkarak iklim değişikliğindeki artışların tüketici enflasyonu üzerindeki pozitif yönlü etkisi tarımsal üretim, üretim maliyetleri ve taşımacılık ve lojistik gibi çeşitli kanallar üzerinden açıklanabilir. Buna göre, sıcaklık ve yağış oynaklığındaki artışlar tarımsal verimliliği olumsuz yönde etkileyerek gıda arzını düşürebilir. Ayrıca, aşırı hava olayları nedeniyle tarımsal alanların yok olması da gıda arzının düşmesine ve gıda enflasyonunda artışa yol açabilir. Bu anlamda, gıda enflasyonunun tüketici enflasyonuna yansması muhtemeldir. Aynı zamanda, aşırı hava olayları üretim tesislerine ve altyapıya zarar vererek maliyetlerin artmasına neden olabilir. Artan üretim maliyetleri ise tüketici enflasyonu üzerinde pozitif bir etki doğurabilir. Öte yandan, iklim değişikliği seller, fırtınalar, sıcak hava dalgaları, kuraklıklar gibi aşırı hava olaylarının şiddetini ve gerçekleşme sıklığını artırarak kara, deniz ve hava yolu taşımacılığında aksaklıklara yol açabilir. Bunun neticesinde, malların teslimatında gecikmeler meydana gelebilir. Tedarik zincirindeki bu kesintiler arzın azalmasına ve fiyatların yükselmesine sebebiyet verebilir. Mukherjee ve Ouattara (2021: 31-32)'a göre aşırı hava olayları tarımsal verimliliğin ve tarımsal üretimin düşmesine, enerji talebinin artmasına, enerji arzının azalmasına ve uluslararası ticaretin daralmasına yol açabilir. Dolayısıyla, bu etkilerin enflasyona yansması muhtemeldir. Benzer şekilde, Ciccarelli vd. (2023: 9-10) de çalışmalarında iklim değişikliğinin enflasyonist baskılar yaratma eğiliminde olduğuna atıf yapmaktadır. Buna göre, aşırı sıcaklar nedeniyle soğutmada kullanılan enerji talebindeki artış enerji enflasyonunda yukarı yönlü etkilere neden olabilir. Tüm bu bilgiler ışığında, Türkiye ekonomisi için ele alınan dönemlerde iklim değişikliğindeki artışların iklimflasyon olgusuna yol açtığı söylenebilir.

Türkiye'de yağış miktarının gıda enflasyonu üzerindeki etkisinin pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunması birkaç muhtemel neden ile açıklanabilir.

Öncelikle, Türkiye'nin tarımsal üretimi birçok bölgede sulama sistemlerine dayanmaktadır. Bu anlamda, yağış miktarındaki değişikliklerin tarımsal verimlilik üzerindeki etkileri sulama sistemleri aracılığıyla hafifletmiş olabilir. Diğer bir ifadeyle, sulama sistemleri yağış miktarındaki değişikliklerin gıda enflasyonu üzerindeki etkisini azaltabilir. Öte yandan, sıcaklıkların tarımsal üretim ve dolayısıyla gıda fiyatları üzerindeki etkisi yağış miktarından daha baskın olabilir. Ochieng vd. (2016) ve Acevedo vd. (2020)'ne göre sıcaklıkların tarımsal verimlilik üzerinde doğrudan ve daha uzun vadeli etkileri bulunmaktadır. Böyle bir durumda, yağış miktarının gıda enflasyonu üzerindeki etkisi sıcaklıkların etkisi tarafından gölgelenebilir. Nitekim, Türkiye'de sıcaklık değişimlerinin gıda fiyatları üzerindeki etkisi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu anlamda, ele alınan dönem itibarıyla Türkiye'de sıcaklıklardaki artışların ısılasyona yol açtığı ifade edilebilir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

İklim değişikliği tarım, enerji ve ulaşım gibi alanlarda etkilerini artırmakta ve ekonomi üzerinde kalıcı etkiler yaratarak ekonomilerin işleyişinde, karar alma ve uzun vadeli planlama süreçlerinde köklü değişimlere yol açmaktadır. NGFS (2019)'e göre ekonomik sistem için yapısal değişim kaynağı olan iklim değişikliği, fiziksel riskler ve geçiş riskleri olmak üzere iki farklı risk içermekte ve ekonomik maliyetlere neden olmaktadır. Literatürde, şiddeti her geçen gün artış gösteren aşırı hava olayları ve kademeli küresel ısınmanın işgücü, verimlilik, üretim, tüketim, yatırım, uluslararası ticaret gibi temel makroekonomik göstergeler üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Son yıllarda ise, bu olumsuz etkilerin merkez bankacılığı ve para politikası açısından da birtakım sonuçları olabileceği tartışılmaya başlanmıştır. NGFS (2018), iklim değişikliğiyle ilgili riskleri finansal risk kaynağı olarak kabul etmiş ve bu risklerin, finansal istikrar açısından tehdit oluşturduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, ampirik kanıtlardan elde edilen bulgular iklim değişikliğinin fiyat istikrarı üzerinde yukarı yönlü baskılara yol açtığını göstermektedir. Bununla birlikte, parasal aktarım mekanizmasının da iklim değişikliğinin etkilerinden olumsuz yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Özetle, iklim değişikliğiyle ilgili riskler merkez bankalarının temel hedefleri üzerinde istikrar bozucu etkiler yaratmakta ve parasal aktarım kanallarının işleyişini bozarak geleneksel para politikası araçlarının etkinliğini sınırlandırmaktadır.

Çalışmada 1990-2021 döneminde iklim değişikliğinin gıda ve tüketici enflasyonu üzerindeki uzun dönemli etkisi ARDL sınır testi yaklaşımıyla Türkiye örneği için incelenmiştir. Bunun yanında, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto nedensellik testi ile araştırılmıştır. İklim değişikliğini temsilen PCA yöntemi aracılığıyla iklim değişikliği endeksi hesaplanmış ve endeks hesaplanırken ortalama sıcaklık, yağış miktarı ve CO₂ verileri kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular, iklim değişikliği endeksi ve tüketici enflasyonu arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre, iklim değişikliğinin

tüketici enflasyonu üzerindeki etkisi pozitif yönlü bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, iklim değişikliğindeki artışlar Türkiye’de enflasyonist baskı doğurmaktadır. Benzer şekilde, iklim değişikliği endeksinin ve ortalama sıcaklığın gıda enflasyonu üzerindeki etkisinin araştırıldığı modellerde iklim değişikliği endeksi ve ortalama sıcaklık değişkenlerine ait katsayıların pozitif işaretli olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla, iklim değişikliği endeksinde ve ortalama sıcaklıklardaki artışlar gıda enflasyonunda yukarı yönlü bir etkiye yol açmaktadır. Öte yandan, yağış miktarının gıda enflasyonu üzerindeki etkisinin incelendiği modelde ise yağış miktarına ait katsayının istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Bir başka ifadeyle, uzun dönemde yağış miktarı ve gıda enflasyonu arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Son olarak, iklim değişikliği endeksinin tüketici enflasyonu üzerindeki uzun dönemli etkisinin araştırıldığı modelde kişi başına GSYH ve döviz kuru değişkenlerine ait katsayılar pozitif yönlü ve anlamlı bulunurken, para arzı değişkenine ait katsayı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik test sonuçları ise iklim değişikliği endeksi ve tüketici enflasyonu arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda, gıda enflasyonu ile iklim değişikliği endeksi, ortalama sıcaklık ve yağış miktarı değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde, iklim değişikliğinin Türkiye’de enflasyonist baskılara neden olduğu açıkça görülmektedir. Bu bulgular, iklim değişikliğinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)’nın temel hedefi olan fiyat istikrarını tehdit ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlama yönünde uyguladıkları para politikası stratejilerine iklim değişikliğiyle ilgili riskleri dahil etmeleri oldukça önemlidir. Bu doğrultuda merkez bankaları, parasal sistemdeki düzenleyici ve denetleyici rolleri gereği, sistemin paydaşlarına iklim risklerini açıklama noktasında şeffaflık çağrısında bulunabilirler. Böyle bir durum, piyasaların iklim değişikliğiyle ilgili riskleri doğru fiyatlamasına ve yönetmesine yardımcı olabilir. Benzer şekilde, merkez bankaları kurumsal raporlarında ve merkez bankası başkanlarının konuşmalarında iklim değişikliğiyle ilgili risklere yer vererek kamuoyu açısından farkındalık oluşmasına katkı sunabilir.

Öte yandan unutulmamalıdır ki, iklim değişikliğiyle mücadelede temel sorumluluğa ve araçlara merkez bankaları değil hükümetler sahiptir. Ancak, merkez bankaları iklim değişikliğiyle mücadele sürecinde tamamlayıcı bir rol üstlenerek iklim değişikliğinin fiyat istikrarı üzerindeki etkilerini yönetmek ve finansal istikrarı korumak amacıyla gerekli önlemleri alabilir. Dolayısıyla, merkez bankalarının hükümetlerle yakın iş birliği halinde faaliyet göstermesi, iklim değişikliği ve ekonomiyle ilgili hedeflerin bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştirilmesine katkı sağlayabilir.

Kaynakça

Acaravcı, A., Erdoğan, S. ve Akalın, G. (2015). The Electricity Consumption, Real Income, Trade Openness and Foreign Direct Investment: The Empirical Evidence from Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), 1050-1057.

Acevedo, S., Mrkaic, M., Novta, N., Pugacheva, E. ve Topalova, P. (2020). The Effects of Weather Shocks on Economic Activity: What are the Channels of Impact?. *Journal of Macroeconomics*, 65, 103207.

Andersson, M., Baccianti, C. ve Morgan, J. (2020). Climate Change and The Macro Economy. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op243~2ce3c7c4e1.en.pdf> (Erişim: 16.08.2024).

Arndt, C., Loewald, C. ve Makrelov, K. (2020). Climate Change and its Implications for Central Banks in Emerging and Developing Economies. <https://www.resbank.co.za/en/home/publications/publication-detail/pages/working-papers/2020/10001> (Erişim: 19.08.2024).

Başkaya, Y. S., Gürgür, T. ve Öğünç, F. (2008). Küresel Isınma, Küreselleşme ve Gıda Krizi-Türkiye’de İşlenmiş Gıda Fiyatları Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Central Bank Review*, 1-32.

Batten, S. (2018). Climate Change and the Macro-Economy: A Critical Review. <https://www.bankofengland.co.uk/working-paper/2018/climate-change-and-the-macro-economy-a-critical-review> (Erişim: 10.08.2024).

Beirne, J., Dafermos, Y., Kriwoluzky, A., Renzhi, N., Volz, U. ve Wittich, J. (2021). The Effects of Natural Disasters on Price Stability in The Euro Area. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3975313 (Erişim: 21.07.2024).

Boneva, L., Ferrucci, G. ve Mongelli, F. P. (2021). To Be or Not to Be “Green”: How Can Monetary Policy React to Climate Change?. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op285~be7d631055.en.pdf> (Erişim: 11.06.2024).

Carney, M. (2015). Breaking the Tragedy of the Horizon – Climate Change and Financial Stability. <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/speech/2015/breaking-the-tragedy-of-the-horizon-climate-change-and-financial-stability.pdf> (Erişim: 11.06.2024).

Chamdani, M. C. ve Santoso, B. S. (2023). The Central Bank’s Policy Justification in Mitigating Climate Change. *Journal of Central Banking Law and Institution*, 2(1), 93-122.

Ciccarelli, M., Kuik, F. ve Hernández, C. M. (2023). The Asymmetric Effects of Weather Shocks on Euro Area Inflation. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2798~0608a462fb.en.pdf> (Erişim: 21.06.2024).

Cœuré, B. (2018). Monetary Policy and Climate Change. <https://www.bis.org/review/r181109f.pdf> (Erişim: 16.08.2024).

Drudi, F., Moench, E., Holthausen, C., Weber, P. F., Ferrucci, G., Setzer, R. ve Ouvrard, J. F. (2021). Climate Change and Monetary Policy in The Euro Area. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op271~36775d43c8.en.pdf> (Erişim: 16.08.2024).

Erdoğan, S., Kartal, M. T. ve Pata, U. K. (2024). Does Climate Change Cause an Upsurge in Food Prices?. *Foods*, 13(1), 1-20.

Fisher, P. ve Alexander, K. (2019). Climate Change: The Role for Central Banks. <https://www.kcl.ac.uk/business/assets/pdf/dafm-working-papers/2019-papers/climate-change-the-role-for-central-banks.pdf> (Erişim: 18.08.2024).

Ichoku, H., Anthony, I., Olushola, T. ve Martins, A. (2023). Modelling Dynamic Linkage between Climate Change and Food Inflation in Nigeria. *International Journal of Environment and Climate Change*, 13(11), 1200-1217.

Iliyasu, J., Mamman, S. U. ve Ahmed, U. A. (2023). Impact of Climate Change On Output and Inflation in Africa's Largest Economies. *Climate and Development*, 15(10), 864-875.

IPCC (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_FullReport_small.pdf (Erişim: 12.08.2024).

Kishan, E. (2023). Impact of Climate Change on Inflation: An Empirical Evidence from India Based on Vector Error Correction Model. *The Institute of Cost Accountants of India*, 49(2-3), 85-98.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., ve Shin, Y. (1992). Testing The Null Hypothesis of Stationarity Against The Alternative of a Unit Root: How Sure Are We That Economic Time Series Have a Unit Root?. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.

Lamichhane, S., Eğılmez, G., Gedik, R., Bhutta, M. K. S. ve Erenay, B. (2021). Benchmarking OECD Countries' Sustainable Development Performance: A Goal-Specific Principal Component Analysis Approach. *Journal of Cleaner Production*, 287, 1-15.

Le, T. H., Chuc, A. T. ve Taghizadeh-Hesary, F. (2019). Financial Inclusion and Its Impact on Financial Efficiency and Sustainability: Empirical Evidence from Asia. *Borsa Istanbul Review*, 19(4), 310-322.

- Mishkin, F. S. (2018). *Makroekonomi: Politika ve Uygulama*. Ankara: Nobel.
- Mukherjee, K. ve Ouattara, B. (2021). Climate and Monetary Policy: Do Temperature Shocks Lead to Inflationary Pressures?. *Climatic Change*, 167(32), 1-21.
- NGFS (2018). First Progress Report. <https://www.ngfs.net/en/first-progress-report> (Erişim: 16.08.2024).
- NGFS (2019). A Call for Action: Climate Change as a Source of Financial Risk. https://www.ngfs.net/sites/default/files/medias/documents/ngfs_first_comprehensive_report_-_17042019_0.pdf (Erişim: 16.08.2024).
- NGFS (2020). Climate Change and Monetary Policy Initial Takeaways. <https://www.ngfs.net/en/climate-change-and-monetary-policy-initial-takeaways> (Erişim: 16.08.2024).
- Ochieng, J., Kirimi, L. ve Mathenge, M. (2016). Effects of Climate Variability and Change on Agricultural Production: The Case of Small-Scale Farmers in Kenya. *NJAS-Wageningen Journal of Life Sciences*, 77, 71-78.
- Ouattara, B., Soutar, C. ve Waight, G. (2024). Climate Threat and Price Stability: A Case Study of Belize. *Review of Development Economics*, 1-51.
- Parinet, B., Lhote, A. ve Legube, B. (2004). Principal Component Analysis: An Appropriate Tool for Water Quality Evaluation and Management-Application to A Tropical Lake System. *Ecological Modelling*, 178(3-4), 295-311.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Schnabel, I. (2022). A New Age of Energy Inflation: Climateflation, Fossilflation and Greenflation. <https://www.bis.org/review/r220317b.htm> (Erişim: 17.11.2023).
- Stankovic, J.J, Jankovic-Milic, V., Marjanovic, I. ve Janjic, J. (2021). An Integrated Approach of PCA and PROMETHEE in Spatial Assessment of Circular Economy Indicators. *Waste Management*, 128, 154-166.
- Toda, H. Y., ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- UN (2015). Paris Agreement. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (Erişim: 16.08.2024).

Villeroy de Galhau, F. (2019). Climate Change: Central Banks Are Taking Action. https://publications.banque-france.fr/sites/default/files/media/2019/06/12/fsr_villeroy.pdf (Erişim: 16.08.2024).

Zouabi, O. ve Dimou, M. (2024). The Impact of Climate Change on Inflation in Tunisia: Evidence from The Asymmetric NARDL Model. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10018-024-00398-0> (Erişim: 14.05.2024).

Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri (2006-2023): ARDL Yaklaşımı

Araştırma Makalesi /Research Article

Fulya GEZER¹

ÖZ: Bu çalışmada, Türkiye’de 2006-2023 döneminde enflasyonu etkileyen faktörler Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımı ile incelenmektedir. Bu çerçevede, en güncel veri seti kullanılarak Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) politika faizi, efektif döviz kuru, petrol fiyatları, toplam ithalat ve sanayi üretim endeksi gibi önemli makroekonomik göstergelerin enflasyon üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri araştırılmaktadır. Çalışmanın ampirik bulgularında, hem uzun hem de kısa dönemde enflasyon üzerinde en önemli etkinin efektif döviz kurundaki yüzde değişim olduğu, ardından sırasıyla toplam ithalattaki yüzde değişim ve sanayi üretim endeksinin geldiği belirlenmiştir. Ayrıca petrol fiyatlarındaki yüzde değişimin hem kısa dönem hem de uzun dönemde enflasyon üzerinde bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, çalışmanın enflasyonun ileriye yönelik tahminlerinin yapılması ve yüksek enflasyonla mücadele kapsamında gereken önlemlerin alınması konusunda politika yapıcılara ışık tutması beklenmektedir.

Anahtar kelimeler: Enflasyon, Eşbütünleşme, ARDL

Determinants of Inflation in Türkiye (2006-2023): ARDL Approach

ABSTRACT: In this study, the factors affecting inflation in Türkiye during the period of 2006-2023 are examined using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) approach. In this framework, the most recent data set is utilized to investigate the short and long-term effects of key macroeconomic indicators such as policy interest rate of the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT), effective exchange rate, oil prices, total imports, and industrial production index on inflation. The empirical findings of the study reveal that both in the long and short term, the most significant effect on inflation is found to be in the percentage change in effective exchange rate, followed by percentage changes in total imports and industrial production index. Additionally, it is determined that there is no effect of percentage changes in oil prices on inflation both in the short and long term. Consequently, it is expected that this study sheds light on making future predictions for inflation and taking necessary measures to combat high inflation within policymaking circles.

Keywords: Inflation, Cointegration, ARDL

Geliş Tarihi / Received: 13/08/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 17/09/2024

¹ Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, fulya.gezer@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4885-1213>

1. Giriş

Ülke ekonomilerinin en önemli makroekonomik hedeflerinden biri, politika yapımcılar için de önemli bir sorun olan sürdürülebilir enflasyon oranını korumaktır. Yüksek ve kalıcı enflasyon, ekonomide büyük çarpıklıklara, gelir dağılımının kötüleşmesine, doğrudan üretken olmayan faaliyetlerin çoğalmasına, kayıt dışı ekonominin büyümesine ve doğrudan yabancı yatırımların azalmasına neden olmaktadır (Dibooglu ve Kibritcioglu, 2004). Bu nedenle, düşük enflasyon ve fiyatlarda istikrar her zaman politika yapıcının para politikasını tasarlarken hedeflediği temel amaçlardan biridir (Lim ve Sek, 2015). Aynı zamanda Friedman (1963)'da belirtildiği gibi, enflasyon, mevzuat olmaksızın uygulanabilen tek vergilendirme biçimidir. Bu nedenle, enflasyona neden olan faktörlerin bilinmesi, uygun politikaların seçilerek uygulanması açısından oldukça önemlidir.

Enflasyon, arz yönlü ve talep yönlü faktörler tarafından belirlenmektedir. Örneğin, çıktı büyümesi, sermaye artışı, vergi ve ücret miktarlarındaki artış, döviz kuru ve tarımsal üretimdeki düşüş enflasyonun arz yönlü belirleyicilerindedir, diğer taraftan parasal büyüme, özel tüketim, kamu harcamaları ve bütçe açıkları ise enflasyonun talep yönlü belirleyicileridir (Eftekhar Mahabadi ve Kiaee, 2015). Friedman (1963) gibi parasalcılar, enflasyonun aşırı para arzı nedeniyle aşırı mal ve hizmet talebinden kaynaklanan parasal bir olgu olduğunu belirtmektedir. Para miktarındaki büyüme ise para miktar teorisinde belirtildiği üzere enflasyonu arttırmaktadır (Bikai vd., 2016). Diğer taraftan, yapısalci enflasyon görüşü ise, gıda veya ihracat fiyatları ekonominin geri kalanındaki fiyatlardan daha hızlı arttığında, enflasyon oranı sadece para arzındaki fazlalıktan değil, aynı zamanda sektörel aşırı talebi gösteren göreceli fiyatlardaki değişimlerden de etkilenecektir. Ayrıca enflasyon sadece toplam talep ve arzdan kaynaklanmamaktadır, aynı şekilde kısa vadede ve uzun vadede genel olarak gelişmekte olan ülkeler için sosyolojik, kurumsal, doğal ve sosyo-politik faktörlerden de etkilenebilmektedir (Emeka ve Kelvin, 2016; Islam vd., 2022).

Enflasyon oranının optimal seviyede tutulması, istikrarlı ekonomik büyümeyi sağlamak için makroekonomik dalgalanmaları dengelemenin önemli mekanizmalarından biridir (Tolasa vd., 2022). Türkiye ekonomisi, 2005 yılından günümüze kadar yaşanan birçok dışsal (2008 finansal krizi, 2009 Mortgage krizi, 2020 COVID-19 salgını) ve içsel (2016 darbe girişimi, 2018 döviz krizi, 2022 6 Şubat depremi) şokların etkisiyle önemli iktisadi dalgalanmaların gerçekleşmesi sonucu uzun yıllar yüksek ve kalıcı enflasyonla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Enflasyonla mücadele kapsamında sürekli yeni kararlar ve politikalar geliştirilerek uygulamaya sokulmuştur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2006 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesi rejimini uygulamaya sokarak fiyat istikrarını sağlamayı temel hedef olarak belirlemiştir. Özetle, geçmişten günümüze kadar Türkiye'de yüksek ve kalıcı enflasyon ülke ekonomisinin en önemli sorunlarından biri olmuştur.

Enflasyonun muhtemel belirleyicilerini tespit etmek için geniş bir literatür bulunmaktadır. Fakat konu artık yeni olmamasına rağmen bu konuda çalışmalar hala devam etmektedir. Çünkü farklı örneklem dönemi ve tahmin yöntemine göre farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Ancak yapılan literatür araştırması göstermektedir ki Türkiye’de son yıllarda enflasyonu etkileyen faktörlerin incelenmesinde COVID-19 küresel salgın dönemi, 2022 6 Şubat depremi ve sonrasında analize dahil eden çalışma sayısı oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Oysaki COVID-19 salgını küresel boyutta bir kriz olup ülkelerin ekonomilerine ciddi zararlar vermiştir. Küresel ekonomide son dönemlerde yaşanan makroekonomik problemler büyük ölçüde COVID-19 pandemisiyle ilişkili tutulmaktadır. Etkisi birçok ülkede hala devam etmekte olup yarattığı ekonomik tahribatları düzeltme çalışmaları devam etmektedir. Aynı şekilde asrın felaketi olarak anılan 2022 6 Şubat depremi Türkiye ekonomisinde ciddi hasarlar bırakmıştır. Bu nedenle, Türkiye için bu dönemleri de kapsayacak şekilde güncel verilerle makroekonomik göstergelerin incelenmesi faydalı olacaktır. Enflasyon, birçok makroekonomik göstergesi doğrudan etkileyebildiği için incelenmesi gereken en önemli değişkenlerden biri sayılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesinden 2023 yılı sonuna kadar geçen dönemde enflasyonu etkileyen faktörler Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yaklaşımı ile incelenmektedir. Bu bağlamda, TCMB politika faizi, efektif döviz kuru, petrol fiyatları, toplam ithalat ve sanayi üretim endeksi gibi önemli makroekonomik göstergelerin enflasyon üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri araştırılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, en güncel veri seti kullanılarak enflasyonu etkileyen veya etkileyebileceği düşünülen değişkenlerin belirlenerek ileriye yönelik tahminlerin yapılabilmesi, önlemlerin alınması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın geri kalanı şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde, enflasyonun belirleyicilerini inceleyen çalışmaların araştırıldığı literatür taraması bulunmaktadır. Üçüncü bölümde, veri seti ve yöntem kısaca tanıtilerek çalışmanın ampirik bulgularına yer verilmiştir. Çalışmanın ampirik bulgularına dayanan sonuçlar ise dördüncü bölümde sunulmuştur.

2. Literatür Taraması

Çalışmanın literatür taramasında, genel olarak Türkiye’nin de içinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun belirleyicilerinin araştırıldığı ulusal ve uluslararası çalışmalara yer verilmiştir. Bu ampirik çalışmalar örneklem dönemleri, kullanılan değişkenler, metodolojileri ve dolayısıyla ulaştıkları sonuçlar bakımından farklılık göstermektedir. Örneğin, Bane (2018) Etiyopya’da enflasyonun belirleyicileri olarak para arzı ve reel faiz oranını, Tolasa vd. (2022) ise Etiyopya’da enflasyonun belirleyicileri olarak reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), reel efektif döviz kuru ve borç verme faiz oranını göstermiştir. Cottarelli vd. (1998), Catao ve Terrones (2003), Byanjankar (2020) gelişmekte olan ülkelerde enflasyon ile bütçe açığı arasında güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşırken, diğer

tarafından Dua ve Gaur (2009) geliştirmekte olan ülkelerde enflasyon ile bütçe açığı arasında güçlü bir ilişki bulunmadığını belirtmiştir.

Literatür taramasında yer alan çalışmaların analizinde çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılmakla beraber en sık panel veri analizi, Johansen eşbütünleşme analizi ve ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Örneğin, enflasyonun belirleyicilerini Greenidge ve DaCosta (2009), Şahinoğlu vd. (2010), Bedir ve Tural (2014), Lim ve Sek (2015), Yamaçlı ve Saatçi (2016), Ellahi (2017), Bane (2018), Alev (2019), Al-Jafari ve Altaee (2019), Byanjankar (2020), Tolasa vd. (2022) ve Islam vd. (2022) ARDL yaklaşımını kullanarak, Cottarelli vd. (1998), Catao ve Terrones (2003), Dua ve Gaur (2009) ve Erdoğan vd. (2020) panel veri analizi, Çelik (2021) ise Johansen eşbütünleşme analizi ile araştırmıştır.

Literatürde, uzun dönem yüksek enflasyonla mücadele eden geliştirmekte olan ülkelerde enflasyonun belirleyicilerinin araştırıldığı çalışmalar geniş yer kapsamaktadır. Örneğin; Şengül (2020) bir grup geliştirmekte olan ülkede enflasyonun ana belirleyicilerinin dış faktörler olduğunu belirtmiştir. Laryea ve Sumaila (2001) ve Bane (2018) inceledikleri geliştirmekte olan ülkelerde enflasyonun temel belirleyicisi olarak parasal faktörleri göstermiştir. Lim ve Sek (2015) yüksek enflasyonlu ülkelerde enflasyonun uzun dönem belirleyicileri olarak para arzı, ulusal harcamalar ve GSYİH büyümesini gösterirken, enflasyonun kısa dönem belirleyicisinin olmadığını belirtmiştir. Tolasa vd. (2022) ise Etiyopya'da enflasyonun uzun dönem belirleyicisi olarak reel GSYİH, reel efektif döviz kuru, borç verme faiz oranını bulurken, kısa dönem belirleyicileri olarak para arzı, reel GSYİH, nüfus artışı, gayri safi milli tasarruf ve bir yıl önceki ithalat değerlerini göstermiştir.

Bir geliştirmekte olan ülke olarak Türkiye'de, enflasyonun belirleyicilerinin araştırıldığı çalışmalarda, farklı örneklem dönemi ve tahmin yöntemine göre farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Örneğin, Oktayer (2010) ile Bedir ve Tural (2014) eşbütünleşme analizi sonucunda enflasyonun en önemli belirleyicisinin bütçe açığı olduğunu vurgularken, Yenisu (2019) Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonucunda bütçe açığının enflasyonun bir belirleyicisi olmadığını vurgulamıştır. ARDL yaklaşımını kullanarak Şahinoğlu vd. (2010) enflasyonun uzun ve kısa dönem belirleyicisi olarak yurtdışı fiyatlar düzeyi, ücretler ve çıktı açığını gösterirken, Alev (2019) para arzının hem uzun hem de kısa dönemde enflasyonun en önemli belirleyicisi olduğunu göstermiştir. Yamaçlı ve Saatçi (2016) kapasite kullanım oranını enflasyonun belirleyicisi olarak vurgularken, Çelik (2021) enflasyonun baskın yönünün maliyet çekişli olduğunu ve politika faiz oranının enflasyonun nedeni olmadığını vurgulamıştır. Kolcu (2023), Türkiye ekonomisinde uzun dönemde enflasyon üzerinde istatistiksel olarak en etkili değişkenin döviz kurundaki değişimler olduğunu belirtirken, Mavruk ve Göçmen (2023) TÜFE değerlerindeki varyansı açıklayan en önemli değişkenlerin döviz kurları ve faiz oranları olduğu, ancak enflasyonun petrol fiyatları üzerinde bir etkisinin olmadığını sonuçlarına ulaşmıştır.

Türkiye için enflasyonun belirleyicilerinin araştırıldığı çalışmalarda ulaşılabildiği kadarıyla en güncel 2005M01-2022M02 dönemi Mavruk ve Göçmen (2023) ve 2006-2021 dönemi Kolcu (2023) tarafından incelenmiştir. Yapılan literatür araştırması göstermektedir ki son yıllarda Türkiye’de enflasyonu etkileyen faktörlerin incelenmesinde 2020 yılı COVID-19 salgın dönemi, 2022 yılı 6 Şubat depremi ve sonrasını analiz eden çalışmalar oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Oysa ki, bu dönemlerde Türkiye ekonomisi ciddi hasarlar almış olup, bu dönemleri de kapsayacak şekilde birçok makroekonomik göstereyi doğrudan etkileyebildiği için enflasyonun incelendiği çalışmaların yapılması faydalı olacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın 2006 enflasyon hedeflemesi rejiminin uygulandığı tarihten 2023 yılı sonuna kadar en güncel veri setini kullanarak son dönemde üzerinde en çok konuşulan ve Türkiye ekonomisinin en önemli sorunlardan biri olarak gösterilen enflasyonu uzun ve kısa dönemde etkileyen değişkenleri belirleyerek literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Ampirik Bulgular

3.1. Veriler ve Yöntem

Çalışmada, 2006:Q1-2023:Q4 dönemini kapsayan üç aylık veriler kullanılarak enflasyonu etkileyen faktörler ARDL yaklaşımı ile incelenmiştir. Çalışmada kullanılan verilerin açıklamaları ve kaynakları Tablo 1’ de verilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Veriler

Kısaltmalar	Değişkenler	Formül	Kaynak
<i>INF</i>	TÜFE’deki yüzdelik değişim	$INF_t = \frac{TUFE_t - TUFE_{t-1}}{TUFE_{t-1}} * 100$	TCMB
<i>EXR</i>	Efektif döviz kurundaki (ABD doları, efektif alış) yüzdelik değişim	$EXR_t = \frac{EXR_t - EXR_{t-1}}{EXR_{t-1}} * 100$	TCMB
<i>OP</i>	Avrupa Brent petrol spot FOB fiyatındaki yüzdelik değişim	$OP_t = \frac{OP_t - OP_{t-1}}{OP_{t-1}} * 100$	TCMB
<i>PR</i>	TCMB politika faiz oranı	PR_t	IMF-IFS
<i>SUE</i>	Sanayi üretim endeksi (2021=100)	SUE_t	TCMB
<i>IMP</i>	Türkiye için toplam ithalat değerindeki (Mallar) yüzdelik değişim	IMP_t	FRED
<i>D1</i>	2008 Krizi kukla değişkeni	2007, 2008 ve 2009 yılları 1, diğer yıllar 0 değerinden oluşmaktadır.	-
<i>D2</i>	2020 COVID-19 Salgını kukla değişkeni	2019, 2020 ve 2021 yılları 1, diğer yıllar 0 değerinden oluşmaktadır.	-

Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yaklaşımlarında değişkenlerin hepsinin aynı dereceden durağan olması beklenmektedir. Diğer taraftan ARDL sınır testi yaklaşımının, diğer eşbütünleşme testlerine göre üstünlük sayılabilecek avantajları bulunmaktadır. İlk ana avantajı, temel regresörlerin tamamen $I(0)$, tamamen $I(1)$ veya karşılıklı eşbütünleşik olup olmadığına bakılmaksızın uygulanabilir olmasıdır. İkinci olarak, kısıtlanmamış hata düzeltme modelinin (UECM) iki aşamalı Engle-Granger yönteminden daha iyi istatistiksel özelliklere sahip olması muhtemeldir. Çünkü Engle-Granger yönteminin aksine UECM kısa dönem dinamiklerini artık terimlerin içine itmemektedir (Banerjee vd., 1993; Banerjee vd., 1998). Sınır testi yaklaşımının diğer önemli avantajı, küçük örneklerde de sağlam ve etkin sonuçlar vermesidir. Ayrıca hata düzeltme modeli (ECM) ile uzun dönem bilgisi kaybedilmeden kısa dönem dinamikleri ve uzun dönem dengesi bütünlenebilmektedir (Pesaran vd., 2001).

Çalışmada öncelikle verilerin durağanlıkları Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleriyle araştırılmıştır (Dickey ve Fuller, 1986; Phillips ve Perron, 1988). Birim kök testleri sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Testleri Sonuçları

	ADF					
	<i>INF</i>	<i>PR</i>	<i>SUE</i>	<i>EXR</i>	<i>IMP</i>	<i>OP</i>
I(0)	-3,697*	-2,189	0,017	-6,826*	-1,850	-11,114*
I(1)	-7,290*	-3,958*	-11,500*	-7,995*	-8,795*	-8,409*
	PP					
	<i>INF</i>	<i>PR</i>	<i>SUE</i>	<i>EXR</i>	<i>IMP</i>	<i>OP</i>
I(0)	-3,493**	-1,194	0,025	-6,822*	-1,924	-11,248*
I(1)	-20,926*	-3,315**	-11,664*	-32,740*	-8,796*	-71,947*

Not: *, ** sırasıyla %1, %5 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

Tablo 2’de verilen değerler t-istatistik değerleri olup görüldüğü üzere ADF ve PP birim kök testleri birbirine paralel sonuçlar vermiştir. Tablo 2’ye göre *INF*, *EXR*, ve *OP* $I(0)$ iken *PR*, *SUE* ve *IMP* $I(1)$ durağanlık düzeyindedir.

Aşağıda ARDL yaklaşımında aynı modelin eşdeğer gösterimleri olan ARDL eşitliği ve ECM verilmektedir ve bunlar ayrıca sunulan eşbütünleşme için sınır testinin temel yapı taşlarıdır.

ARDL eşitliği:

$$y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{y,i} y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l=0}^{m_j} \beta_{j,l} x_{j,t-l} + u_t \quad (1)$$

Burada, y_t : bağımlı değişken, α_0 : sabit terim, β : parametre, x_t : bağımsız değişken, p, m_j : gecikme uzunluğu, k : bağımsız değişken sayısı ve u_t : hata terimidir.

ECM model ise, bağımlı değişkenin birinci farkını, hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin birinci gecikmeleri üzerine regrese ederek kullanmaktadır. Ayrıca,

modeldeki diğer regresörler hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin birinci farklarının gecikmelerinden oluşmaktadır. Buna göre, ECM model:

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma_y y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \gamma_j x_{j,t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \delta_{y,i} \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l=1}^{m_j-1} \delta_{j,l} \Delta x_{j,t-l} + \sum_{j=1}^k \pi_j \Delta x_{j,t} + u_t(2)$$

Burada, her $m_j \leq 1$ için $\delta_{j,l} = 0$, $p = 1$ ise $\delta_{y,i} = 0$ ve her $m_j = 0$ için $\Delta x_{j,t}$ iptal edilerek $x_{j,t}$ olmaktadır.

Sınır testi için hipotezler (2)' de verilen ECM modeline dayanmaktadır ve hipotezler aşağıdaki gibidir:

$$H_0: \gamma_y = \gamma_1 = \dots = \gamma_k = 0$$

$$H_1: \gamma_y \neq \gamma_1 \neq \dots \neq \gamma_k \neq 0 \quad (3)$$

(3) ile verilen hipotezlerin test edilmesinde hesaplanan F istatistik değerleri Pesaran vd. (2001)'de verilen alt ve üst sınır kritik değer sınırları ile karşılaştırılmaktadır. F istatistik değeri, söz konusu sınırlar arasında ise değişkenler arasında eşbütünlük olup olmadığı hakkında bir karar verilememektedir. Ancak, F istatistik değeri üst kritik değer üzerinde (veya $p < 0,05$) ise değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğuna, alt sınır kritik değer altında (veya $p > 0,05$) ise değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin olmadığına karar verilmektedir.

Çalışmada PR , SUE , IMP , EXR ve OP 'nin INF üzerindeki etkilerini değerlendirmek için ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Dolayısıyla bağımlı değişken INF , bağımsız değişkenler PR , SUE , IMP , EXR ve OP 'dir. Model parametrelerini tahmin etmek için R yazılımının ARDL paketi kullanılmıştır (Natsiopoulou ve Tzeremes, 2023).

Tablo 3: ARDL(4,6,6,5,6,2) Modelin Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
Sabit	-9,021	5,217	-1,729	0,093***
INF_{t-1}	0,005	0,148	0,032	0,974
INF_{t-2}	0,137	0,149	0,924	0,362
INF_{t-3}	-0,168	0,160	-1,051	0,300
INF_{t-4}	0,362	0,167	2,164	0,037**
PR_t	0,040	0,179	0,223	0,825
PR_{t-1}	0,177	0,365	0,485	0,631
PR_{t-2}	-0,148	0,398	-0,371	0,713
PR_{t-3}	0,255	0,392	0,651	0,519
PR_{t-4}	-0,770	0,415	-1,857	0,072***
PR_{t-5}	1,032	0,382	2,697	0,011**
PR_{t-6}	-0,451	0,204	-2,212	0,034**

Tablo 3: (Devam)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
SUE_t	-0,072	0,151	-0,476	0,637
SUE_{t-1}	0,373	0,187	1,994	0,054***
SUE_{t-2}	-0,171	0,181	-0,944	0,352
SUE_{t-3}	0,091	0,147	0,619	0,540
SUE_{t-4}	-0,149	0,148	-1,007	0,321
SUE_{t-5}	0,105	0,154	0,685	0,498
SUE_{t-6}	-0,278	0,153	-1,820	0,077***
EXR_t	0,166	0,060	2,792	0,008*
EXR_{t-1}	0,082	0,067	1,226	0,228
EXR_{t-2}	0,078	0,065	1,201	0,238
EXR_{t-3}	0,109	0,064	1,700	0,098***
EXR_{t-4}	0,075	0,066	1,144	0,260
EXR_{t-5}	0,065	0,062	1,036	0,307
IMP_t	0,213	0,336	0,632	0,531
IMP_{t-1}	0,875	0,345	2,534	0,016**
IMP_{t-2}	-0,988	0,366	-2,696	0,011**
IMP_{t-3}	-0,155	0,341	-0,454	0,653
IMP_{t-4}	0,011	0,333	0,033	0,974
IMP_{t-5}	0,163	0,329	0,497	0,622
IMP_{t-6}	0,393	0,297	1,322	0,195
OP_t	0,014	0,012	1,186	0,244
OP_{t-1}	0,013	0,019	0,691	0,494
OP_{t-2}	-0,031	0,018	-1,756	0,088***
$D1_t$	-0,061	0,206	-0,297	0,767
$D2_t$	0,001	0,075	0,006	0,995
Düzeltilmiş R2=0,7876; F=84,91; p<0,001				

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sonuçlar analiz edildikten sonra, ARDL paketindeki `auo.ardl` fonksiyonu ile Akaike Bilgi Kriterine (AIC) dayalı olarak en iyi model belirlenmektedir. Maksimum gecikme uzunluğunu 6 olarak alındığında AIC kriterine göre en iyi model ARDL(4,6,6,5,6,2) olarak bulunmuştur.

ARDL(4,6,6,5,6,2) modelin tahmin sonuçları ve uzun dönem katsayıları Tablo 3'de verilmiştir. Birçok kez deneme yapıp tahmin sonuçları gözlemlendiğinde, sabitin olmadığı veya trendin olduğu durumların veriler için makul seçimler olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, modellerde sabit yer alıp trend kullanılmamıştır.

ARDL(4,6,6,5,6,2) için kısıtsız ECM (UECM) tanımlanmış ve tahmin edilen model parametreleri Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4: UECM Modelin Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
Sabit	-9,021	5,217	-1,729	0,093***
INF_{t-1}	-0,664	0,267	-2,488	0,018**
PR_{t-1}	0,135	0,081	1,655	0,107
SUE_{t-1}	-0,100	0,038	-2,673	0,011**
EXR_{t-1}	0,576	0,170	3,392	0,002*
IMP_{t-1}	0,513	0,249	2,060	0,047**
OP_{t-1}	-0,004	0,037	-0,109	0,914
ΔINF_{t-1}	-0,331	0,252	-1,314	0,198
ΔINF_{t-2}	-0,194	0,216	-0,898	0,375
ΔINF_{t-3}	-0,362	0,167	-2,164	0,037**
ΔPR_t	0,040	0,179	0,223	0,825
ΔPR_{t-1}	0,082	0,236	0,348	0,730
ΔPR_{t-2}	-0,066	0,223	-0,295	0,770
ΔPR_{t-3}	0,189	0,242	0,782	0,439
ΔPR_{t-4}	-0,581	0,252	-2,301	0,027**
ΔPR_{t-5}	0,451	0,204	2,212	0,034**
ΔINF_{t-2}	-0,194	0,216	-0,898	0,375
ΔINF_{t-3}	-0,362	0,167	-2,164	0,037**
ΔPR_t	0,040	0,179	0,223	0,825
ΔPR_{t-1}	0,082	0,236	0,348	0,730
ΔPR_{t-2}	-0,066	0,223	-0,295	0,770
ΔPR_{t-3}	0,189	0,242	0,782	0,439
ΔPR_{t-4}	-0,581	0,252	-2,301	0,027**
ΔPR_{t-5}	0,451	0,204	2,212	0,034**
ΔSUE_t	-0,072	0,151	-0,476	0,637
ΔSUE_{t-1}	0,402	0,165	2,437	0,020**
ΔSUE_{t-2}	0,230	0,151	1,529	0,135
ΔSUE_{t-3}	0,322	0,151	2,124	0,041**
ΔSUE_{t-4}	0,173	0,145	1,197	0,239
ΔSUE_{t-5}	0,278	0,153	1,820	0,077***
ΔEXR_t	0,166	0,060	2,792	0,008*
ΔEXR_{t-1}	-0,327	0,142	-2,298	0,028**
ΔEXR_{t-2}	-0,249	0,117	-2,132	0,040**
ΔEXR_{t-3}	-0,140	0,091	-1,541	0,132
ΔEXR_{t-4}	-0,065	0,062	-1,036	0,307
ΔIMP_t	0,213	0,336	0,632	0,531
ΔIMP_{t-1}	0,575	0,281	2,046	0,048**

Tablo 4: (Devam)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
ΔIMP_{t-2}	-0,413	0,250	-1,650	0,108
ΔIMP_{t-3}	-0,567	0,249	-2,278	0,029**
ΔIMP_{t-4}	-0,556	0,298	-1,868	0,070***
ΔIMP_{t-5}	-0,393	0,297	-1,322	0,195
ΔOP_t	0,014	0,012	1,186	0,244
ΔOP_{t-1}	0,031	0,018	1,756	0,088***
$D1_t$	10,931	10,091	1,083	0,2853
$D2_t$	3,583	9,218	0,389	0,699
Düzeltilmiş $R^2=0,694$; $F=5,602$; $p<0,001$				

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını test etmek için Pesaran, vd. (2001) tarafından geliştirilen Sınır testi uygulanmıştır. Sınır testi için elde edilen olasılık değeri $p=0,00'$ dir. Dolayısıyla, sınır testi olası bir eşbütünleşme olduğunu doğrulamaktadır.

Tahmin edilen ARDL modeli için uzun dönemli ilişkiyi değerlendirmek üzere kısıtlı ECM (RECM) modeli oluşturulmuştur. RECM, gecikmeli değişkenleri tek bir terim, hata düzeltme terimi (ECT) oluşturacak şekilde sınırlandırdığımız ECM'dir. RECM'de uzun dönem ilişkiden elde edilen hata terimleri kullanılarak söz konusu değişkenlerin fark değerleri ile kısa dönem ilişki tahmin edilmiştir. Model sonuçları Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5: RECM Modelin Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
ΔINF_{t-1}	-0,331	0,132	-2,500	0,017**
ΔINF_{t-2}	-0,194	0,134	-1,446	0,156
ΔINF_{t-3}	-0,362	0,127	-2,851	0,007*
ΔPR_t	0,040	0,157	0,254	0,801
ΔPR_{t-1}	0,082	0,208	0,394	0,696
ΔPR_{t-2}	-0,066	0,197	-0,333	0,741
ΔPR_{t-3}	0,189	0,205	0,922	0,362
ΔPR_{t-4}	-0,581	0,221	-2,626	0,012**
ΔPR_{t-5}	0,451	0,177	2,555	0,014**
ΔSUE_t	-0,072	0,121	-0,593	0,557
ΔSUE_{t-1}	0,402	0,124	3,227	0,002*
ΔSUE_{t-2}	0,230	0,110	2,103	0,042
ΔSUE_{t-3}	0,322	0,117	2,759	0,009*
ΔSUE_{t-4}	0,173	0,121	1,431	0,160

Tablo 5: (Devam)

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği	p-Değeri
ΔSUE_{t-5}	0,278	0,123	2,270	0,029
ΔEXR_t	0,166	0,049	3,375	0,002*
ΔEXR_{t-1}	-0,327	0,117	-2,796	0,008*
ΔEXR_{t-2}	-0,249	0,097	-2,571	0,014**
ΔEXR_{t-3}	-0,140	0,075	-1,875	0,068***
ΔEXR_{t-4}	-0,065	0,055	-1,183	0,243
ΔIMP_t	0,213	0,233	0,913	0,367
ΔIMP_{t-1}	0,575	0,226	2,545	0,015**
ΔIMP_{t-2}	-0,413	0,222	-1,862	0,070***
ΔIMP_{t-3}	-0,567	0,217	-2,612	0,013**
ΔIMP_{t-4}	-0,556	0,253	-2,200	0,034**
ΔIMP_{t-5}	-0,393	0,242	-1,623	0,112
ΔOP_t	0,014	0,008	1,765	0,085***
ΔOP_{t-1}	0,031	0,010	3,125	0,003*
$D1_t$	-2,766	5,746	-0,481	0,632
$D2_t$	0,168	27,128	0,006	0,995
ECT	-0,664	0,144	-4,608	0,000*
Düzeltilmiş R=0,7353, F=7,706, p<0,001				

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 5'te uzun dönem dengesine uyum hızını gösteren ECT katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve -0,664 olarak bulunmuştur. ECT katsayısı modelde kısa dönemde oluşan dengesizliğin yaklaşık %66'sının uzun dönemde dengeye geleceğini açıklamaktadır ve bu katsayının negatif olması beklenen bir durumdur.

Tablo 6, kısa dönem ve uzun dönem çarpanları ile bunlara karşılık gelen standart hataları ve p-değerlerini göstermektedir.

Elde edilen bulgulara göre, uzun dönemde petrol fiyatlarındaki yüzde değişim dışında değişkenlerin tamamı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Enflasyon üzerinde en büyük etkinin efektif döviz kurundaki yüzde değişim ve toplam ithalattaki yüzde değişim olduğu, petrol fiyatlarındaki yüzde değişimin enflasyon üzerinde etkili olmadığı görülmektedir. Değişkenlerin katsayılarının işaretleri incelendiğinde TCMB politika faiz oranı dışında diğer değişkenlerin katsayıları teorik beklentilerle paralel bulunmuştur. Kısa dönem katsayılardan sadece efektif döviz kurundaki yüzde değişimin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Katsayı işareti bakımından kısa dönem katsayıları, uzun dönem katsayılarıyla karşılaştırıldığında (petrol fiyatlarındaki yüzde değişim hariç) benzer bulgulara ulaşıldığı görülmektedir.

Çalışmada ayrıca, gecikme çarpanları 15 dönem (çeyrek) için hesaplanmıştır ve Şekil 1'de grafiksel olarak özetlenmiştir. Gecikme çarpanları, t döneminde bağımsız

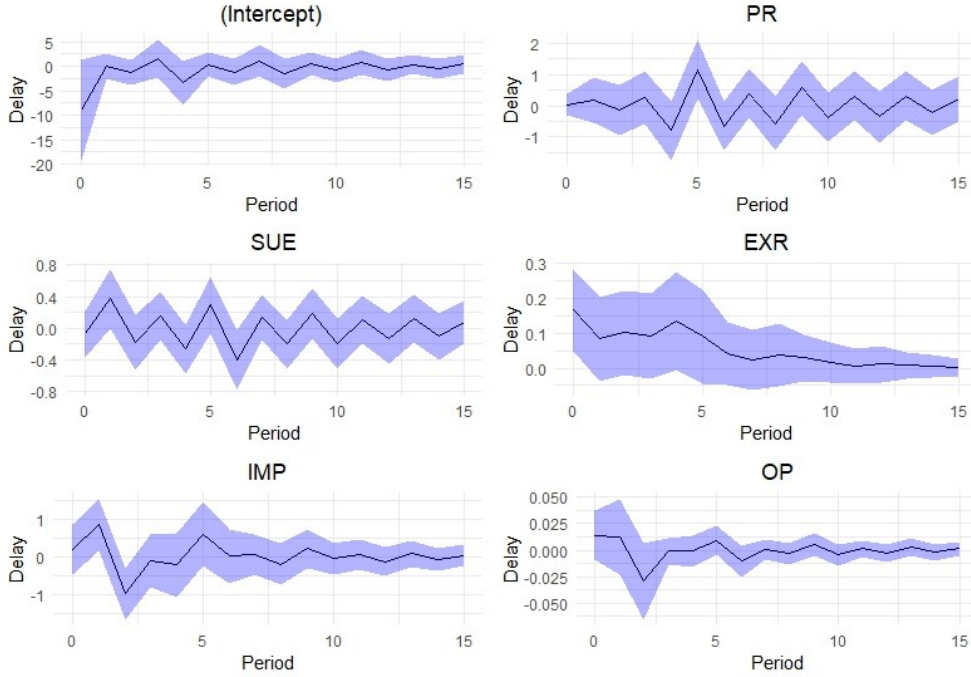
değişkene gelen anlık bir şokun t+s döneminde bağımlı değişken üzerindeki etkisini göstermektedir. Şekil 1, INF değişkeninin bağımsız değişkenlerde (PR, SUE, EXR, IMP, OP) meydana gelen şoklara verdiği tepkiyi göstermektedir.

Tablo 6: Kısa ve Uzun Dönem Çarpanları

	Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	p-değeri
Kısa Dönem	Sabit	-9,021	5,217	-1,729	0,093***
	PR	0,040	0,179	0,223	0,825
	SUE	-0,072	0,151	-0,476	0,637
	EXR	0,166	0,060	2,792	0,008*
	IMP	0,213	0,336	0,632	0,531
	OP	0,014	0,012	1,186	0,244
Uzun Dönem	Sabit	-13,584	5,376	-2,527	0,016**
	PR	0,203	0,118	1,724	0,094***
	SUE	-0,151	0,076	-1,982	0,055***
	EXR	0,867	0,362	2,394	0,022**
	IMP	0,772	0,277	2,790	0,008*
	OP	-0,006	0,055	-0,110	0,913

Not: *, **, *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

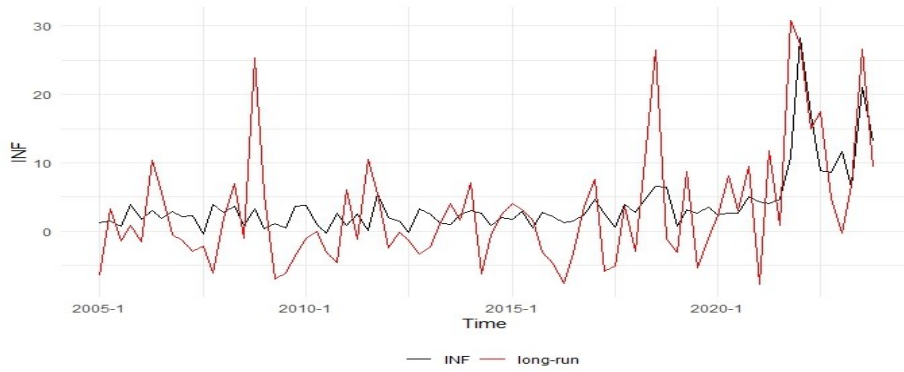
Şekil 1: Modelin Gecikme Çarpanları

Şekil 1 incelendiğinde, genel olarak bağımsız değişkenlerde meydana gelen şok karşısında INF'nin verdiği tepki istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Fakat uzun dönemde tepkilerin sıfır noktasına yakınsadığı ve böylece uzun dönemde dengenin sağlanacağı gözlemlenmiştir.

Şekil 2'de INF ile uzun dönem ilişkinin zamana göre değişiminin grafiği verilmiştir. Şekil 2 incelendiğinde INF ile uzun dönem ilişkinin 2021 yılından itibaren dengeye geldiği gözlenmektedir.

Şekil 2: Uzun Dönem İlişki

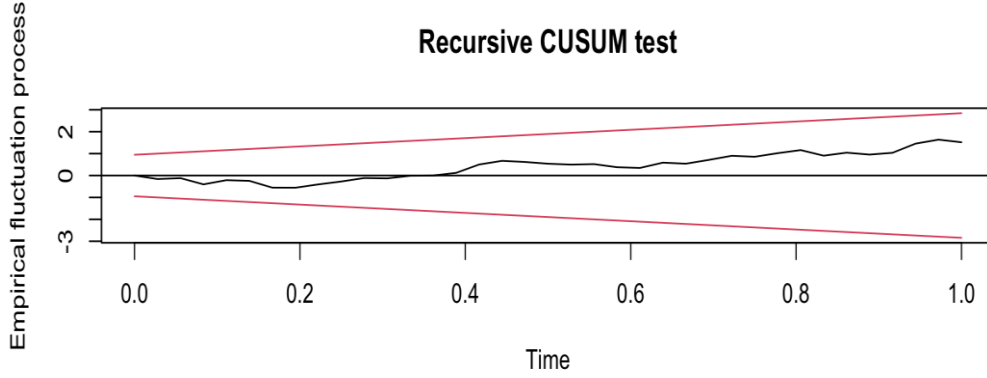
Modelin sağlamlığını ve güvenilirliğini incelemek amacıyla, seri korelasyon ve olası değişen varyans için Breusch-Godfrey ve Breusch-Pagan testleri uygulanmıştır. ARDL modelinin kalıntılarının normallik varsayımı Jarque-Bera testi ile kontrol edilmiştir. Sonuçlar Tablo 7'de özetlenmiştir. Tablo 7 incelendiğinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunu gözükmemektedir. Ayrıca, artıklar normal dağılmaktadır.

Tablo 7: Diagnostik Testler

Testler	Test İstatistikleri	p-Değeri
Breusch-Godfrey	18,024	0,0545
Breusch-Pagan	48,456	0,0514
Jarque Bera	2,2909	0,3181

Son olarak çalışmada parametre kararlılığını kontrol etmek için Recursive CUSUM test uygulanmıştır. Bilindiği üzere Kümülatif toplam (CUSUM) testi, zaman içinde bir dizi gözlemlerdeki kaymaları veya değişiklikleri tespit etmek için kullanılan istatistiksel bir tekniktir. Recursive CUSUM testi, yeni veri noktaları elde edildikçe kümülatif toplamın özyinelemeli olarak güncellendiği CUSUM testinin bir varyasyonudur (Alt ve Kramer, 1986). Temel olarak, parametre kararlılığını kontrol etmek için kullanılmaktadır. Belirlenen ARDL modelinin parametrelerinin kararlılığının test edildiği Recursive CUSUM test sonucu Şekil 3'de yer almaktadır.

Şekil 3: Recursive CUSUM Test

Şekil 3 incelendiğinde, modelin kararlı olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle, *EXR*, *OP*, *PR*, *SUE* ve *IMP*'nin *INF* üzerinde kararlı etkide olduğu anlamına gelmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye’de 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmesinden 2023 yılı sonuna kadar geçen dönemde enflasyonu etkileyen makroekonomik göstergeler ARDL yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. TCMB politika faizi, efektif döviz kuru, petrol fiyatları, toplam ithalat ve sanayi üretim endeksi gibi önemli makroekonomik göstergelerin enflasyon üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri en güncel veri seti kullanılarak araştırılmıştır.

Ampirik bulgular sonucunda, hem uzun hem de kısa dönemde enflasyon üzerinde en büyük etkinin efektif döviz kurundaki yüzde değişim olduğu, ardından sırasıyla toplam ithalattaki yüzde değişim ve sanayi üretim endeksinin geldiği belirlenmiştir. Bu bulgular, enflasyon üzerindeki etkileri çerçevesinde incelenen ortak değişkenlerde Laryea ve Sumaila (2001), Dua ve Gaur (2009), Lim ve Sek (2015), Erdoğan vd. (2020), Çelik (2021), Tolasa vd. (2022), Kolcu (2023), Mavruk ve Göçmen (2023) ile paralellik göstermektedir. Ayrıca petrol fiyatlarındaki yüzde değişimin hem kısa dönem hem de uzun dönemde enflasyon üzerinde bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu bulgu, Mavruk ve Göçmen (2023) ile tutarlı olup Yenisu (2019) ve Kaya (2022) ile tutarsızlık göstermektedir. Değişkenlerin katsayılarının işaretleri, her iki dönem için de TCMB politika faizi dışında teorik beklentilerle paralellik göstermektedir. Çalışmanın ampirik bulgularına göre, enflasyon üzerinde arz yönlü belirleyicilerin daha baskın olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, çalışmanın enflasyonun ileriye yönelik tahminlerinin yapılabilmesi ve yüksek enflasyonla mücadele kapsamında gereken önlemlerin alınması konusunda politika yapıcılara ışık tutması beklenmektedir.

Kaynakça

Alev, N. (2019). Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı (2006:Q1-2018:Q2 Dönemi) / Determinants of Inflation in Turkey: ARDL Bounds Testing Approach (2006:Q1-2018:Q2 Period). *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 3(1), 1-18.

Al-Jafari, M. K. and Altaee, H. H. A. (2019). Determinants of Inflation Sources in Iraq: An Application of Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Model. *The Journal of Social Sciences Research*, 5(2), 381-388.

Alt, R. and Krämer, W. (1986). A Modification of the CUSUM Test. Research Memorandum No. 229. Vienna: Institute for Advanced Studies.

Banerjee, A., Galbraith, J. and Hendry, D. (1993). Cointegration, Error Correction and the Econometric Analysis of Non-stationary Data. Oxford Univ. Press, Oxford.

Banerjee, A., Dolado, J. and Mestre, R. (1998). Error-Correction Mechanism Tests for Cointegration in a Single Equation Framework. *Journal of Time Series Analysis* 19, 267–283.

Bedir, S. ve Tural, A. (2014). Bütçe Açığı ve Enflasyon: Türkiye için bir Sınır Testi Yaklaşımı. International Conference on Eurasian Economies.

Bikai J. L., Batoumen M. H. and Fossouo A. L. (2016). Determinants of Inflation in CEMAC: The Role of Money. Bank of Central African States. Munich Personal RePEc Archive. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/89111/>

Byanjankar, R. (2020). Determinants of Inflation in Nepal: An Application of ARDL Bounds Testing Approach to Cointegration. NRB Working Paper, No. 48.

Catao, L. and Terrones, M. E. (2003). Fiscal Deficits and Inflation. A Working Paper of the International Monetary Fund.

Cottarelli, C., Griffiths, M. and Moghadam, R. (1998). The Nonmonetary Determinants of Inflation: A Panel Data Study. A Working Paper of the International Monetary Fund.

Çelik, A. (2021). Türkiye’de Enflasyonun Belirleyicilerinin VAR Yöntemi ile Analizi (2008-2019). *İzmir İktisat Dergisi*, 36(1), 135-153.

Dibooglu, S. and Kibritcioglu, A. (2004). Inflation, Output Growth, and Stabilization in Turkey, 1980–2002. *Journal of Economics and Business* 56(2004) 43–61.

Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.

Dua, P. and Gaur, U. (2009). Determination of Inflation in an Open Economy Phillips Curve Framework: The Case of Developed and Developing Asian Countries. Working Papers 178, Centre for Development Economics, Delhi School of Economics.

Eftekhar Mahabadi, S. and Kiaee, H. (2015). Determinants of Inflation in Selected Countries. *Journal of Money and Economy*, 10(2), 113–148.

Ellahi, N. (2017). The Determinants of Inflation in Pakistan: An Econometric Analysis. *Romanian Economic Journal*, 20(64), 2-12.

Emeka and Kelvin, A. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application and Interpretation. *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 5(3), 63–91.

Erdoğan, S., Yıldırım, D. Ç., and Gedikli, A. (2020). Dynamics and Determinants of Inflation during the COVID-19 Pandemic Period in European Countries: A Spatial Panel Data Analysis. *Duzce Medical Journal*, 22(Special Issue), 61-67.

Friedman, M. (1963). *Inflation: Causes and Consequences*. New York: Asia Publishing House.

Greenidge, K. and DaCosta, D. (2009). Determinants of Inflation in Selected Caribbean Countries. *Business, Finance & Economics in Emerging Economies*, 4(2), 371-396.

Islam, R., Ferdous, R., Sultana, N. and Nomi, M. (2022). Major Macroeconomic Determinants of Inflation in Bangladesh: An ARDL Bound Test Approach. *Economics*, 11(4), 200-210.

Kaya, A. (2022). Petrol Fiyatları ile Enflasyon İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. Karabük.

Kolcu, F. (2023). Determinants of Inflation in Türkiye. *Hitit Journal of Social Sciences*, 16(1), 31-55.

Laryea, S. A. and Sumaila, U. R. (2001). Determinants of Inflation in Tanzania. CMI Working Paper WP/97/145. IMF, Washington DC.

Lim, Y. C. and Sek, S. K. (2015). An Examination on the Determinants of Inflation. *Journal of Economics, Business and Management*, Vol. 3, No. 7, July 2015.

Mavruk, C. and Göçmen, K. (2023). Analysis of Macroeconomic Determinants of Inflation. *Social Sciences in a Globalizing World*.

Natsiopoulou, K. and Tzeremes, N. G. (2023). ARDL: an R Package for ARDL Models and Cointegration. *Computational Economics*, 1-17.

Oktaier, A. (2010). Türkiye’de Bütçe Açığı, Para Arzı ve Enflasyon İlişkisi. *Maliye Dergisi*, 15, 431-447.

Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smithi, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16: 289–326.

Phillips, P. C. B. and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75, 335-346.

Sengul, Z. O. (2020). Drivers of Inflation in Developing Countries. A Thesis Submitted to the Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.

Şahinoğlu, T., Özden, K., Başar, S. ve Aksu, H. (2010). Türkiye’de Enflasyonun Oluşumu: ARDL Yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 11(11), 28-46.

Tolasa, S., Whakeshum, S. T. and Mulatu, N. T. (2022). Macroeconomic Determinants of Inflation in Ethiopia: ARDL Approach to Cointegration. *European Journal of Business Science and Technology*, 8(1), 96–120.

Yamaçlı, S. and Saatçi, M. (2016). Economic Determinants of Consumer Inflation in Turkey: ARDL Analysis. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 53-71.

Yenisu, E. (2019). Türkiye’de Enflasyonun Makroekonomik Belirleyicileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 43-58.

Feodal Kentten Sanayi/Sömürge Kentine: Osmanlı Kentinin Evrimi

Araştırma Makalesi /Research Article

Burak KARAOĞLAN¹

ÖZ: Kent, üzerinde yaşadığımız, karmaşık insan ilişkilerini konu alan ve çeşitli organizasyonlara ev sahipliği yapan mekânsal bir boyut olarak göze çarpar. Tarihsel süreç içerisinde kentlerin ortaya çıkışı, uygarlıkların ortaya çıkmaya başlamasına paralel olarak ilerlemiştir. Bu süreç içerisinde kentlerin gelişimi, Antik Çağ'dan günümüze kadar hemen her dönemde gündemdeki yerini korumuştur. Buna koşut olarak kente ve kentlere yüklenen anlam zaman içerisinde farklılaşmış ve kentlere büyük önem atfedilmiştir. Çalışmanın temelden özümsemesi adına öncelikli olarak kentlerin ortaya çıkışı incelenecektir. Sonraki aşamada toplumsal statülerin ve toplumsal kast sisteminin hüküm sürdüğü Feodal kentten yani yerleşik kent kültüründen hareketle; Osmanlı kentlerinin zaman içerisinde hangi boyutlarda değişim ve dönüşüm yaşadığı, bunun akabinde sanayi kentlerinde meydana gelen gelişmeler ve farklılaşmalar neticesinde, Osmanlı kentlerinin geçirdiği evrim ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent, feodal kent, osmanlı kenti, sanayi kenti.

From Feodal City to Industrial/Colonial City: The Evolution of the Ottoman City

ABSTRACT: The city stands out as a spatial dimension in which we live, which deals with complex human relations and hosts various organizations. In the historical process, the emergence of cities has progressed in parallel with the emergence of civilizations. In this process, the development of cities has maintained its place on the agenda in almost every period from antiquity to the present day. In parallel with this, the meaning loaded into the city and cities has differentiated over time and great importance has been attributed to the cities. In order to fundamentally assimilate the study, the emergence of cities will be examined first. In the next stage, starting from the Feodal city, that is, the settled urban culture, where social statuses and social caste system prevail; The extent to which the Ottoman cities experienced change and transformation over time, and the subsequent evolution of the Ottoman cities as a result of the developments and differentiations that occurred in the industrial cities will be discussed.

Keywords: City, feodal city, ottoman city, industrial city.

Geliş Tarihi / Received: 20/08/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 18/09/2024

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Ardahan Üniversitesi, Çıldır Meslek Yüksekokulu, Hukuk Bölümü, Adalet Programı, burakkaraoglan@ardahan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9975-9217>.

1. Giriş

Kente ve kentlere tarihsel bir süreç içerisinde bakmak, kentlerin köklü ve uzun bir geçmişe sahip bir olgu olduğunu ortaya koyar. Tarihte uygarlaşmanın ve medeniyetlerin başlangıcı olarak kabul edilen kent, mekânsal boyut olmaktan çok daha öte bir anlamı ifade etmektedir. Kentlerle ilgili genel kanı, uygar toplum yapısının kentlerde ortaya çıktığı ve yine kentlerde geliştiği yönündedir. Tarihsel bir deneyim olan kent, toplumsal yapının temellerinin atıldığı, sınıfsal ve tarihsel çekişmelerin yaşandığı bir mekân olarak öne çıkmaktadır.

Her dilde farklılık kazanmış tanımlamalar içerisinde kendini bulan kent mefhumu, kent kavramına ve kent tarihine ilişkin kayda değer içerikler sağlar. Kent tanımlamalarında en önde yer alan anlam ilişkisi hiç şüphesiz uygarlık nosyonu ile ilgilidir. Örneğin, Arapça’da kentin karşılığı “medine”, kentlinin karşılığı “medeni” ve uygarlığın karşılığı ise “medeniyet” olarak tanımlanmıştır. Fransızcada ise “civilisation” sözcüğünün karşılığı olan uygarlık, Latince manasıyla Civitas kelimesinden türetilmiştir. Dolayısıyla kent ve uygarlık bir zincirin halkaları gibi iç içe geçmiştir. Kent, en belirgin haliyle; milyonlarca yıllık yaşam öyküsü olan insanın deneyimlerinin ve arayışlarının birikimiyle şekillenen mekândır.

Gittikçe karmaşıklaşan kent, bu niteliği sayesinde çözülemeyecek sorunların üstesinden gelen ve kendine has birtakım özellikleri olan yerleşim birimidir. Kenti kent yapan unsur ise içinde yaşayanların ekonomik ve sosyal olarak kentli değerleri benimsemiş yaşam biçimleridir (Tek ve Güneş, 2009:1). Bu bağlamda kent içinde yaşamını idame ettiren/ettirmeye çalışan insanlığın tarihsel serencamı, kentlerin tarihiyle yakından ilintilidir.

Kentin salt mekânsal bir boyut (küçüklü büyüklü evler, anıtlar, sokaklar, meydanlar vb.) olduğu kanısını taşımak eksik ve yanıltıcıdır. Kent, bunlardan çok daha fazlasını ifade eder. Bunun yanında kent, sadece siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik olarak açıklanıp dar bir kalıba da sığdırılmamalıdır. Kent, tüm bu unsurların yanı sıra kamusal ve özel alanın birbirinden net çizgilerle ayrıldığı, fiziksel ilişkilerin yoğun; ancak manevi ilişkilerin -ki bundan kasıt sosyal boyuttur- bir hayli zayıf ve süreksiz olduğu bir yerleşim alanıdır.

Fernand Braudel’e (1990: 125) göre ise kent farklı tanımlamaya tabiidir. Kent Braudel’e göre toplumsal boyutun mekânsal bir izdüşümüdür. Bunun yanında kenti, dünyevi olanı uhrevi olandan, çalışmayı eğlenceden, erkeği kadından, aileyi kendisine yabancı her şeyden mutlak surette ayıran sınır çizgileri olarak tanımlar. Bu sınır çizgileri ağının kendi içinde kesişmesiyle, kent olgusunun yapısının oluşturulduğunu ve bu yapısı itibarıyla de kentin bir mekân görünümüyle karşımıza çıktığını belirtir.

Kentler, tarihsel ve toplumsal gelişmelere paralel olarak, birtakım çelişkileri ve farklılıkları içinde barındıran bir yapıyı ifade ederken; diğer yandan kent kavramının içeriğinin sürekli genişlediği görülmektedir. Yerleşik hayata geçişle beraber kentler, karmaşık toplumsal yapılarının mekânı haline gelmiştir. Nitekim

tarihsel süreç içerisinde kentler; var olduğu yerde toplumsal ve sosyo-ekonomik yapı başta olmak üzere birçok alanda yaşanan değişimlerin fiziksel yansımaları olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda kentler, buldukları toplumların karakteristik özelliklerini taşımış genel anlamda da kültür ve medeniyetlerin taşıyıcısı rolünü üstlenmiştir.

X. yüzyıldan itibaren Avrupa’da ticaretin canlanması, Orta Çağ kentlerinin ön plana çıkmasında tetikleyici rol oynamıştır. Bu canlanma, kente yoğun bir göçü başlatmış ve kent nüfusunun artmasına sebep olmuştur. Limanların, yol kavşaklarının ve özellikle de tarıma elveriş gösteren nehir ağzlarında kentlerin ortaya çıktığı ve mevcuttaki kentlerin de büyüdüğü görülmüştür (Huberman, 2003: 37-40). Ancak Orta Çağ kentlerinde yaşayan toplumsal kesim/halk tanımlanırsa, günümüz anlamında kentli halktan bahsetmek doğru değildir. Günümüzdeki kentli halkı/kent halkı deyiminin Orta Çağ’a kale halkı olarak yansıdığı söylenebilir. X. yüzyılda, bu durumun değişmesine neden olan etken ticarettir (Bumin, 1990: 51-54). Pirenne’ye göre ise kent farklı bir bakış açısıyla tanımlanır. O’na göre kent, başat olarak iktisadi yapısıyla tanımlanmalı ve bu nitelik kenti, karşıtı olan kırsaldan ayrı tutan temel niteliklerdir (Mansel, 1978: 17-18).

Tüccarlar, ticaret yapma amacıyla uzun yolculuklara çıktıklarından, Orta Çağ kentlerinin zenginleştiği söylenebilir. Çünkü tüccar kesim, seyahatleri sırasında genellikle dinsel nitelikli kalelerin çeperinde yenice kurulan yerleşim alanlarına sığınmış ve konaklamışlardır. Bundan dolayı yerleşim yerleri, stabil noktalar olmaktan çıkıp dinamizme kavuşarak adeta çekim merkezi haline gelmiştir. Seyahatler, kentlerin gelişim sürecini tetiklerken diğer yandan yeni bir sınıfın yaratılmasında da etkili olmuştur. Dolayısıyla Orta Çağ kentlerinin oluşum sürecinden gelişim sürecine ışık tutulursa bundaki en önemli itici unsurun salt rahipler ve soylular olduğu söylenemez; ancak tüccarların bu türden ticaret amaçlı seyahatlerin birincil derecede katkısının yadsınamaz bir gerçeklik olduğu görülür. (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 252-267, Bumin, 1990: 51-54).

Orta Çağ’da kentlerin gelişimi, üretim odaklı uzmanlaşmaya da dayanır. Nitekim kentler, ekonomik etkinliklerde uzmanlaşmaya başlamışlardır. Sanayi ve ticaret, Orta Çağ’da pek çok kentin temel işlevi haline gelirken Pirenne’in belirttiği gibi Orta Çağ burjuvazisi ve zanaatkârlar açısından bu durum lonca teşkilatlanmalarının oluşmasını sağlamış ve kenti atölye haline getirmiştir (Hatt ve Reiss: 2002: 2). Böylece Orta Çağ kentleri, zamanla zenginleşmiş ve kendine yeter durumdan çıkmıştır. Kentlerin ticaret eksenli farklılaşması, eşitlik ve özgürlük gibi değerlerin ön plana çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bunu izleyen süreçte, yargısal ve yönetsel erk haline gelen kentler, yavaş yavaş özgürleşmiştir. Bu durum Braudel’e göre “kentin havası özgür kılar- stadluft macht frei” (Pustu, 2006: 143) atasözünün yaşamsal çizgiye çekilmiş halini yansıtır.

Ancak Weber (2000)’e göre Doğu ve Batı kentleri arasında belirgin bir ayrım vardır. Batı’nın modern kentleri, gerçek kentlerdir. Çünkü Batı kentleri görece

siyasal özerkliğe ve katılım olgusuna dayanır. Doğu kentleri bu niteliklerden yoksun olduğu için kent değil birer “yerleşim yeri” olarak tanımlanmalıdır.

Weber (2000: 100), XVI. yüzyıl Osmanlı kentleri için çok önemli bir saptamada bulunmuştur. Saptamasının temeli İstanbul özelindedir. Weber, İstanbul’un bu dönemlerde, ekonomik olarak lonca teşkilatlanmalarına ve tüccarlara; askeri olarak yeniçerilere ve sipahilere, dini olarak ulema ve derviş gibi yapılara ve diğer mesleki ve yerel oluşumlara sahip olduğunu ifade etse de aslında/gerçekte bunların hiçbirinin kente özgü örgütlenme düzeyinde temsil edilmemeleri nedeniyle İstanbul’u dönemin kentsel yerleşim yerlerinden ayırmakta ve İstanbul’u kent olarak tanımlamamaktadır.

Buna karşın Osmanlı döneminde de kentler çok fonksiyonlu birimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı’nın farklı coğrafyalar üzerinde yayılması söz konusu olduğundan birçok kültürün yansımaları kentlerde ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak kentteki farklılaşmış kültür yansımaları, Osmanlı’nın kentsel hayat tarzıyla bütünleşmiştir. Özetle Osmanlı kenti ve genel olarak kentsel yaşam tarzı, birçok kültürel değerlerin mekânda boyut bulmuş halidir.

Uzun yüzyıllar Doğu ve Batı arasındaki kültürel ve ticari ilişkilerde kendisine önemli bir yer edinen Osmanlı kentleri, bu durumu lehine çevirerek birçok kültürün ev sahipliğini yaparken diğer yandan da kültürlerin sentezi olarak kentsel yaşamda yerini almıştır. Kuruluş döneminden itibaren kendine has özellikleri içinde barındıran Osmanlı kentleri, zamanla Orta Çağ feodal kentleri ve ilerleyen süreçte sanayi kentleriyle yoğun ilişkiler içerisine girmiştir. Nitekim kendi içinde kapalı bir yapıya sahip olan Osmanlı kenti, zamanla kendine yeter durumdan çıkmayı başarmış ve nihayetinde sanayi kentlerinden hem olumlu hem olumsuz anlamda etkilenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı kentlerinin feodal yapıya benzer kent sisteminden sanayi kentlerine doğru evrilişi çalışmamızın odak noktası olacaktır.

2. Feodal Kent/Orta Çağ Kenti

İlk Çağ’da sosyal ve kültürel açıdan hemen her alanda köleci bir toplum yapısının var olması ve sonucunda bu yapının yozlaşması, feodalizmin ayak izlerinin duyulmasına yardımcı olmuştur. Feodalizm ile birlikte İlk Çağ kapanmış ve Orta Çağ başlamıştır.

Feodal yapı, geçmiş devletlerin köklü bir çöküş yaşadığı ve bireylerin topluma ve devlete karşı koruma içgüdülerinin yetersiz kaldığı dönemde ortaya çıkmıştır. Bu yapının oluşturduğu feodal toplum ise devletin gücünün hakim olduğu bir toplumdan farklıdır. Örneğin feodal toplumda en belirgin unsurlar kişisel bağımlılığa dair ilişkiler ve ilkelleşmiş arkadaşlık örgütleri olarak belirlemektedir ve buna benzer onlarca şeyi korumaktadır. Buna rağmen Avrupa feodal yapısı veya feodalitesi, kendinden önce gelen toplumsal yaşam tarzlarının mutlak şekilde çözümleri ile oluşan bir üründür (Bloch, 1995: 364).

Feodal düzende güçlü merkezi devletler görülmezken bu düzen, kendisine has özellikleri içinde barındırır. Feodalizm, toprağa dayalı bir düzen iken Orta Çağ ile

karşılaştırıldığında Orta Çağ'ın politik ve sosyo-ekonomik düzeninin bir başka formülüdür. Güçlü merkezi devletlerin görülmemesi, devletler arasında birliğin olmadığını gösterir ki böylesi bir siyasal sistemde devletler arası birlik sağlanabilmesi de zoraki çaba olur. Feodalizmin ekonomik yönünü ise toprağa dayalı mülkiyet (toprak mülkiyeti) oluşturur (Ülgen, 2010: 4).

Feodalizm, kendi içinde kapalı bir ekonomik ve toplumsal yapıya sahiptir. Feodalist sistemde üretim ve ticaret, sınırlı alanda yaygınlaşma ve gelişme eğilimi içerisindedir. Bu açıdan bakıldığında üretim, yüzünü doğrudan pazara değil temel ihtiyaçların karşılanmasına çevirmiştir. Çünkü bu dönemlerde kentsel üretim söz konusu olduğunda artı değerden bahsetmek güçtür. Nitekim feodalizmin kapalı ekonomik ve toplumsal yapısı kendi içinde dinamik bir yapının oluşmasına da engel olmuştur.

Feodal dönemde ticaret son derece cılız, üretim ise kendine yeter seviyedeydi. Bunların yanına bir de dışa dönük olmayan yani içe kapalı tarım ekonomisi ve toplum ilişkileri (büyük oranda birbirinden dağınık halde bulunan feodal toplum) eklendiğinde, güçlü bir devlet yapılanmasının olması mümkün görünmüyordu. VIII. yüzyıl başlarında feodal yapının tam karşısında duran yeni bir sınıfın varlığıyla karşılaşıldı. Bunlar aynı dönemlerde meydana gelen haclı seferleri sonrası güçlenen ve çoğunluğu Hristiyanlardan oluşan, burjuva idi. Burjuva sınıfı, Doğu ve Batı arasında ticari gelişmeleri iyi izlemiş ve kendileri de ticaret sonucu zenginleşmişlerdi. Bu sınıf, tarafların ticari olarak karşılıklı korumasını garanti eden Hanse Kentleri diğer adıyla Özgür Kentler adıyla bilinen kentlerde yaşıyorlardı (Stoob, 1995: 98).

Orta Çağ'da feodal kentler, Antik Yunan ve Roma sitelerinin özelliklerini taşımıyordu. Özellikle X. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ticaretin yeniden başlamasıyla birlikte, feodal kentlerde komün yönetimlerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Göçler, kente doğru kayarken kentsel nüfus artmış ve ticari büyümenin sonuçlarından biri olmuştu (Pirenne, 1994: 49-51).

Orta Çağ kentleri surlarla çevrili olduğundan dolayı bir savunma ihtiyacının olduğu açıkça belli oluyordu. Surlar kent-kır arasındaki çizgiyi oluşturuyordu. Kale içinde ayrıca ikinci bir kale vardı. Yöneticiler ve ayrıcalıklı elit kesim, merkezde toplanmış; aşağı sınıfa mensup olanlar ise kentin çeperine doğru yayılma eğilim göstermişlerdi. En alt sosyal tabakada olanlar da kale dışında kendilerine yer buluyorlardı (Giddens, 2000: 500).

XI. ve XV. yüzyıllar arasında Avrupa, önemli dönüşümlere tanıklık etmiş; savaşların yerini kentlerde huzurun hâkim olduğu bir döneme bırakmıştır. Bunun ardılı olarak kentlerde nüfus artmış ve burjuva sınıfı tarih sahnesine çıkmıştı. Bu dönemi "erken tüccarlar" dönemi olarak adlandıran Pirenne (1974), yetişkin tüccar kesimin varlığının; köylü ve hizmetçi çalışanlara bağlı olmadığını, serflikten yavaşça uzaklaşan bireylerin sayılarının artmasına ve bunların gittikçe özgür bir ortam yakalayarak adeta serseriler gibi yaşamalarına bağlamıştı. O dönemlerde

herkes lorda bağımlıydı; ancak bu “öncü tüccarlar”, kendi doğdukları topraktan kopmuş ve özgürleşmişlerdi. Sonuç olarak tüccarların ortaya çıkması ile “eski kasabalar (burghlar)” genişlemiş, tüccar banliyöleri oluşmuştur. İç kale duvarlarının dışında inşa edilen surlar ile saçaklanma gösteren yeni kentsel alanlara yerleşenlere de “kasaba sakini (burgher)” denmiştir (Pirenne, 1974). Anlaşıyor ki Pirenne’ye göre Orta Çağ kentlerinin ortaya çıkmasına neden olan itici güç, kentlerin gelişiminde ve canlanmasında ticaretin ortaya çıkardığı orta sınıfın rolüdür.

Aşağıda sırasıyla Orta Çağ’da Paris ve Kudüs’ün görselleri yer almaktadır.

Şekil 1: Orta Çağ’da Paris Komünü

Kaynak: <https://slideplayer.biz.tr/slide/15439786/>

Weber, Orta Çağ Batı kentini modern kentler olarak adlandırırken dört sac ayağı üzerinde durmuştur. Bunlar, siyasal ve ekonomik, idari ve toplumsal açıdan kentlerin ne ifade ettiği ile ilgilidir. Ekonomik olarak kent, ticari bir merkez; siyasal ve ekonomik olarak ise kale ve garnizon komutası; idari açıdan otonom yasaları olan yargısal bölge; son olarak da toplumsal açıdan yemine dayalı konfederasyon yani özerk bir birimdir. Bu başlıklar Doğu kentlerinde de vardır; ancak daha önce de değindiğimiz üzere Batı kentleri yasaların oluşturulması noktasında Doğu şehirlerinden daha özerktir (Weber, 2000: 131-135).

Orta Çağ Avrupa kenti, kısıtlı bir tarihsellik anlayışının ürünü olarak görülebilir. Literatürde Karanlık Çağ olarak da bilinen bu süreç şimdiye kadar değindiğimiz ve Batı’da ortaya çıkan ve gelişim gösteren Orta Çağ kentini, önceki dönemlerden ayıran en önemli unsur, ticaret merkezli farklılaşmadır. Bu durum Orta Çağ kentinin var olduğu zamanların önemli bir zaman dilimi olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü gerek Orta Çağ Doğu kentleri gerekse Orta Çağ Batı kentleri, öncelikli

olarak Sanayi Devrimi'nin yol açtığı sanayi döneminin ve sanayi kentlerinin ön hazırlığına destek verdiği bir süreç içerisinde yorumlanabilir.

Şekil 2: Orta Çağ'da Kudüs

Kaynak: <https://slideplayer.biz.tr/slide/15439786/>

Orta Çağ'da özellikle Batı kentlerinin açıklanması noktasında hatırı sayılır bir yer teşkil eden ve bir kent yerleşim birimi olan Polis'in, kentsel değerleri itibariyle nerdeyse bin yıl sonra bile Orta Çağ kentleri olarak filizlenmekte olduğu ifade edilmektedir (Bookchin, 1996: 138). Kentte yaşayanların sosyal yaşantılarına değinilerek (zanaatkarlık ve tüccar mesleği gibi) bunların Yunanlılarla olan farklılıkları da belirtilmiştir. Orta Çağ Batı kentleri ve Yunan kentleri arasındaki farklılaşmayı Korkut Tuna (1987: 20) formüle etmektedir. Orta Çağ Batı kentleri "*sanayiye giden yolu açmıştır*" ve bu durum Batı'nın gelişimsel çizgisinin evrimsel açıklamalarını desteklemektedir.

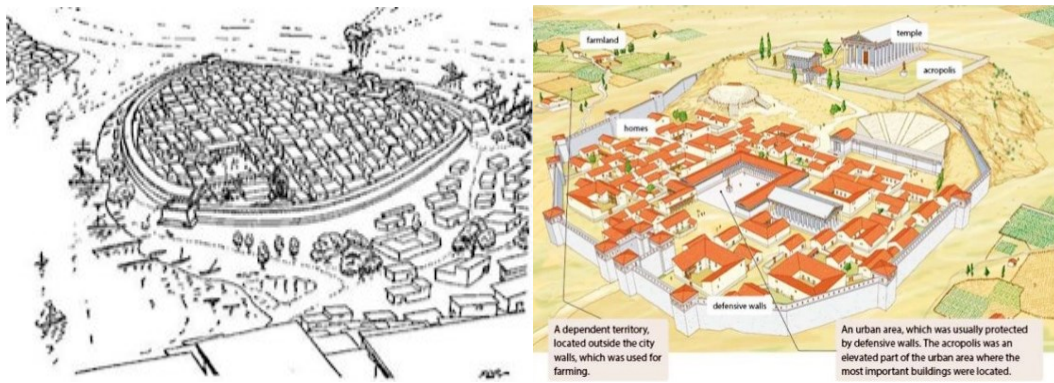
Aşağıda feodalite ile beraber önemini kaybeden Antik Yunan'da genel olarak kent devletlerinin (Polis)'in sırasıyla hem kent planı hem de renklendirilmiş bir görseli yer almaktadır.

Soldaki görselde Antik Yunan'larda bir kentin kent planı, sağdaki renklendirilmiş görselde ise Antik Yunan kent devletine uygun şekilde kale suru dışında; tarım arazisi ve tarım için kullanılan bağımlı bir bölge yer alırken sur içinde ise; evler, tapınak, acropolis (en önemli binaların bulunduğu kentsel alanın yüksek bir kısmı) ve savunma duvarlarıyla korunan kentsel bir alan göze çarpmaktadır.

Zamanla önce Antik Yunan ve daha sonra Roma Sitelerinin sosyal ve siyasal özerkliklerini kaybetmeleri sonucu Batı'da XV. yüzyıl itibari ile feodalite ve komün yönetimlerinin egemen olduğu görülmektedir (Pirenne, 1994). Ancak bu dönem uzun sürmemiş ve ticari rekabetin artması, komünler arası ihtilafların çıkması

(Onar, 1936: 27) ve sınıfsal çatışmalar, komünlerin özerkliklerinin kaybolmasına neden olmuş, dönemin mutlakiyetçi devleti, feodal anarşi düzenini bozup dirliği sağlamış ve kent düzeyine mevcut iktidarın yönetim biçimini yansıtmıştı. Kente ait eski genel yapı, mevcut iktidar yönetici kesimini (prensler, bürokratlar, ordular) hem barındıramaz hem de taşıyamaz hale gelmişti. Monarşi, kentte birbirini dik kesen uzun ve geniş caddeleri keşfetmiş, zaman ilerlerken Orta Çağ kentlerinin buna benzer gelişimlere kapalı kaldığı gözlenmiş, ardından gerek toplumsal gerekse maddi yapısı mevcut düzen karşısında çöküntüye uğramıştı (Bumin, 2016: 56-57).

Şekil 3: Antik Yunan'da Kent (Polis) Yapısı

Kaynak: <https://siyaksibak.com/antik-yunan-mimarisi/>

Uzun yıllardır devam eden çöküntü ve terk edilmişlik sonucunda ticari gelişmenin, kentleri yeniden güçlendirmişti. Kapitalizme bağlı olarak az girdi çok çıktı ilkesiyle, birbirinden farklı bölgelerdeki en verimli ve etkin üretim faktörlerinin bir araya getirilmesi zorunluluk arz etmekteydi. Kapitalizmin gereği olarak girdiler sonucu üretilen tüm malların etraftaki diğer başka şehirlere pazarlanması da kârlılık prensibinin bir gereğiydi. Olgusal olarak kabul edilebilecek bu durum, birbirinden büyük ölçüde kopuk kentlerin; başta sosyo-kültürel, ekonomik, mekânsal, hukuksal ve son olarak politik açıdan birbirine eklenmesini zorunlu kılmaktaydı. Daha sonra XVI. ve XVII. yüzyıl itibari ile artık kentlerde çok katlı evlerin sistemli inşası başlamış, bu durumun neticesi olarak kentlerde rekabet ortamı hazır hale gelmiş, kentsel arazinin değeri artmış ve kentsel toprak, rant aracı olarak rantiyeciler tarafından keşfedilmişti (Niray, 2002: 7).

3. Osmanlı'da Feodal Kent

XVI. yüzyıl Osmanlı Klasik dönemi incelendiğinde feodal kentlerle birbirine benzeşen yanlarının olduğu; nitekim aynı benzeşmelerin aynı dönemde Doğu kentleriyle de benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu nedenle Osmanlı'da kentler, azımsanmayacak derecede bir öneme sahipti ve İmparatorluğun merkezini kentler oluşturuyordu.

Erken Osmanlı döneminde kentin biçimlenmesi iki yönlü bir gelişme gösterir. Göçebe-kentli gruplar, Osmanlı kentinin karşıt odaklı gelişme sürecine ait ikililiğin

göstergesi haline gelmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelişiyle, genel anlamda bir toplumsal değişim yaşanmış, bu unsur Anadolu-Türk kentinin nüvelerini oluşturmada esas unsur olmuştur. Ancak XV. yüzyıllara gelindiğinde bu unsur etkisini kaybetmiş ve Türkleşme süreci, kentsel değişimde belirleyici olma özelliğini kaybetmiştir (Kejanlı, 2010: 293).

Osmanlı kenti tüm kentlerde görüldüğü üzere içinde bulunduğu üretim tarzının niteliklerine göre artı ürünün denetlendiği mekândır. Osmanlı tarım teknolojisi, ekonominin temeli olan artı ürünün, ökütle çekilen ve toprağı yana devirmekten çok onu yaran karasabana dayanıyordu. Artı ürün, İmparatorluğun merkezi gücü tarafından denetleniyordu. Gerek artı ürünün artırılması gerekse artı ürün akışının sağlanabilmesi için toprak-emek ilişkilerinin akılcı yolla kurulması gerekirken bu soruna, Osmanlı'nın kurumsal yapısında var olan "tımar sistemi" çözüm getirmekteydi (Tekeli, 1982: 13-16). Bu sistemin yanında beliren oldukça katı bir sınıfsal yapı da dikkat çekmektedir. Ancak İmparatorlukta çok sayıda, dini ve etnik grup göze çarptığından dolayı gruplar arası ihtilafları sonlandıracak ve farklılık yaratacak toplumsal kurum gerekiyordu. Oluşturulan kurumda, bakılması gereken, dinsel ve cemaatsal ayrımla temellendirilen ve Müslüman, Rum, Ortodox, Ermeni ve Musevi milletleri de içine alan "millet" esaslı bir ayrışmaydı. Bu ayrışma, kendi içinde de "sınıfsal" olarak farklılaşmıştı. Bu sınıflar, padişaha uzaklık dereceleri, toplumsal statüleri, saygınlık gibi belirli kriterlere ve askeri, ilmiye, tüccar, zanaatkar, köylü ve reâyâ gibi sınıflara göre sıralanmışlardı (Tekeli, 1982: 14).

Osmanlı'nın toplumsal yapısındaki bu farklılaşma, zamanla kentin biçimsel yapısına da etki etmiş ve kentsel alanı etkisi altına almıştır. Osmanlı kentlerinin XVI. yüzyıldaki mekânsal dağılımı, kervan yolları ve nehir ağzlarında/vadilerinde toplanmaktadır. Dolayısıyla özellikle kervan yolları üzerinde bulunan ve vadilere yakın olan kentlerin diğer kentlere nazaran daha çok gelişme gösterdiği görülmektedir. Nitekim İmparatorlukta artı ürünün denetlenmesi noktasında İstanbul'un egemen rolü bunu açıkça ortaya koymaktadır (Tekeli, 1982: 16-17).

Osmanlı'da kentler, bir bölgenin merkezinde bulunurken büyük bir mekânda çeşitli ve farklı fonksiyonların icra edildiği yerdir. Bu açıdan bakıldığında kentler, çevresine göre başta idari olmak üzere hemen her türlü işlevlerin (sosyo-ekonomik, kültürel vb.) çekim noktası olarak görülebilir. Aynı zamanda kentler, kırsal kesim için tarımsal olmayan mallar ve hizmetlerin üretildiği yerdir. Kentin bu önemli işlevi, sanayi öncesi toplumlarda başta olmak üzere ilerleyen dönemlerde de özellikle sanayileşmeyle beraber daha da önem kazanmıştır. Bu açıdan kentler, bir yandan rekabet ortamını hazır hale getirerek kentsel arazi değerinin artışına ön ayak olmuştur (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016: 204-205).

Osmanlı'da bir yerleşim yerinin bunca fonksiyonunun yanında onun şehir olarak tanımlanmasında kesin bir ölçütün olmadığına dair genel bir kanaat vardır. Daha çok Osmanlı şehir tanımlamalarında fonksiyonel ölçütün dikkate alındığı görülür. Bu ölçütte, Osmanlı şehirlerinde tarımdan çok, tarım dışındaki faaliyetler söz konusudur. Bu da şehirde idari ve ticaret kaynaklı yerleşmelerin ön planda

olduğunu gösterir (Aliağaoğlu ve Uğur, 2016: 205). Osmanlı hukukunda ise bir yerleşim yerinin kent sayılabilmesi için, o kentte sürekli olarak ticari faaliyetlerin hüküm sürdüğü bir ticari mekânın bulunması ve en önemlisi de Cuma namazının kılınması için bir caminin varlığı en belirgin şartlar arasındaydı. Nitekim Osmanlı'da şehrin tanımı en özet ifade ile "Pazar kurulur, Cuma kılınır" şeklindeydi (Barkan ve Meriçli, 1988: 199). Bu açıdan kent merkezlerinde yer alan Cuma Cami, kentin en görkemli yapılarından olurken bu caminin etrafında genellikle hanlar bulunmaktadır. Bu hanlar, imaret sisteminin de parçasıdır (Tekeli, 1982: 20).

Osmanlı kenti, fiziki açıdan üç bölümde incelenebilir. Bunların başında Hisar/Kale gelmektedir. Bu hisar, şehrin korunaklı ve müdafaası kolay yerindedir. Şehrin büyümesiyle o hisarın da altında kalan ikinci bir Hisar vardır. İkinci Hisar'ın içinde genellikle halk oturmakta ve ayrıca Çarşı Pazarlar kurulmaktadır. Varoş olarak nitelendirilebilecek alanlar ise şehrin büyümesiyle şehrin çeperinde oluşan alanlara yakındı. Varoş, müdafa surlarıyla çevrili değildi. Bundan dolayı dışarıdan gelebilecek tüm saldırılara da açıktı. Bu alanlarda çoğunlukla gayrimüslimler ve şehre sonradan katılanlar yerleşmekteydi. Sonradan gelenler, cemaat denen grubu oluşturuyordu. Cemaatlerin genişlemesiyle mahalleler oluşurdu. Bu durum, yoğunluklu olarak Yahudi iskânlarında görülürdü (İnalçık ve Arı, 2005: 33).

Tekeli'ye (1982: 17) göre ise Osmanlı kenti kabaca iki bölüm halinde incelenir. Kalenin iç ve dış kesimi. Kalenin içi asıl kenttir ve bu iç kale ve iç kale dışı olarak ikiye ayrılır. İç kalede, kale içi yöneticiler oturmakta ve yönetsel işlevler görülmektedir. İç kalenin dışında ise zanaat faaliyetleri yürütülmektedir. Buralar kentteki elit tabakanın kaldığı yerlerdir. Kalenin dışında ise kale altı denilen kısım vardır ve burası daha çok yerleşik olmayan ticari faaliyetlerin (pazar vb.) yönetildiği yerdir. Kentin en dışında da konaklamak üzere yolcuların kalabileceği kervansaraylar bulunur. Ayrıca kentten kopuk/yalıtık halde yaşayan ve çoğunlukla tarımsal faaliyetlerle uğraşan insanların ikamet ettiği yerler ve bazı tekke ve zaviyeler de bulunur. Kentin yapısını İnalçık üç Tekeli iki bölümde incelese de her iki tespitinin ve incelemenin birbiriyle benzeştiği görülmektedir.

Osmanlı şehir merkezinde mevcut fiziksel mekânların (han, bedesten gibi) yapıları XV. ve XVI. yüzyıl sonu dönemine rastlamaktadır ve bu dönemlerde önemli değişim ve dönüşüm söz konusudur. Ancak bu dönemin sonlarından XIX. yüzyıl ortalarına kadar, şehir merkezleri XVII. yüzyılda belirlenen sınırlar içinde kalmış ve gelişim gösterememiştir (Aktüre, 1975: 123). Osmanlı şehir merkezinin bu süreç içerisinde gelişim çizgisini sürdürememesinin nedenlerinden belki de en önemlisi, zamanın ihtiyaçları ve gereklilikleri doğrultusunda devlet idaresindeki tersi uygulamaların varlığıdır. Nitekim geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı'da devlet yönetimini idare edenler sadece askeri amaçlı kışlalar ve kaleler; eğitim amaçlı medreseler, dini amaçlı camilerin inşa sürecine dahil olmamış; bunun yanında ekonomik anlamda ticarî hayatın canlı tutulmasını sağlamak ve bu canlılığı

devam ettirip doğru bir şekilde yönlendirebilme amaçlı akılcı şekilde kervansaray, han, bedesten, çarşı ve pazarların inşa sürecine dahil olmuşlardır.

Şekil 4: İstanbul'un Kadim Kapalıçarşı'sı

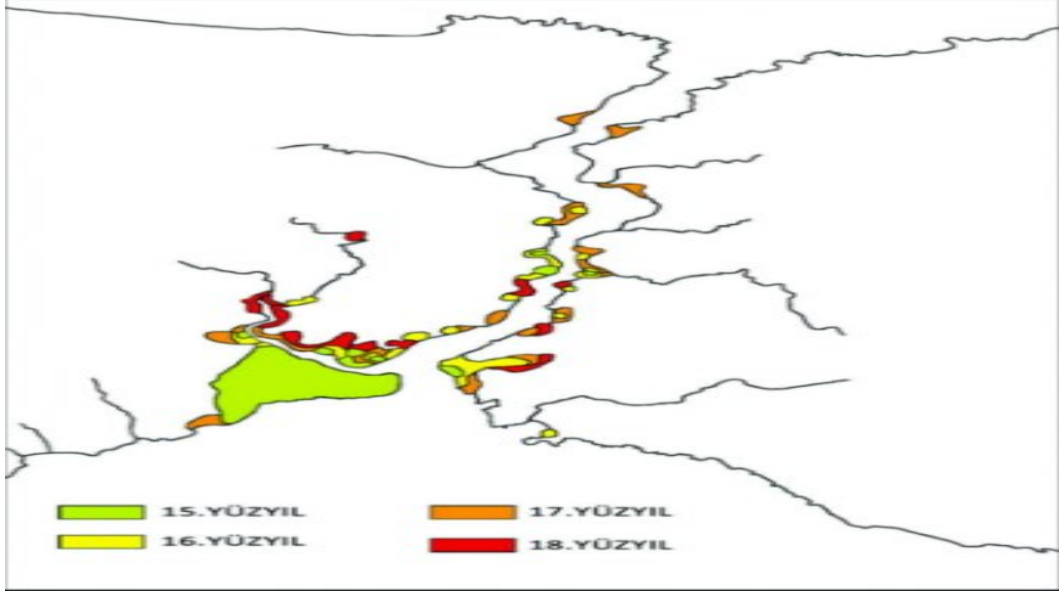

Kaynak: Serdaroğlu, 2015: 166.

Bu inşa sürecinde Osmanlı, ekonomiyi diri tutma amaçlı ticari faaliyetlere önem vermiş, halkın ticari mallarının toplanıp bu malların korunması ve değer tespiti; ticaretin merkezinde yer alan ve adeta günümüzde borsa niteliği gösteren bedestenler vasıtasıyla yapılmıştır. Bedesten, şehirlerin ticaret merkezi hükmünde olduğu gibi bu ve buna benzer yönleriyle şehrin en önemli yapıları arasındadır (Tekeli, 1982: 17-19). Faroqi'ye (2000) göre bedestenler çarşının kalbidir. Çünkü bedestenin çevresinde dükkânlar, satılan malın pahasına göre belli bir sırada dizilmişlerdir. Bedesten çevresi, birtakım belirlenmiş üretim alanlarında uzmanlaşan ve bloklaşan sokaklardan oluşmuştur. Bu açıdan bedestenler, kentsel mekân üzerinde yeni bir prestijli alan edasıyla var olmuş, Osmanlı kentinin mekânsal yapısında bir dönüşümün dinamiğini yaratmıştır. Fiziksel yapıda merkez konumda olan bedestenin etrafında zanaatkârlar toplanmıştır. Böylelikle bedestenlerin çevresinde her türden faaliyet noktasında (üretim, ticaret ve hizmet faaliyetleri) uzmanlaşan ihtisaslaşan sokaklar varlığı dikkat çekmekteydi (Tekeli, 1982: 19). Bu ve buna benzer ilişkiler, konut alanlarının da yeni mahalleler oluşturmasını tetiklemiştir. Önemli bedestenlerden biri olan İstanbul Kapalıçarşı'nın iki görseli aşağıda yer almaktadır.

Aşağıda İstanbul'dan başlayarak bazı önemli kentlerin sınırlarına ve çarşı lokasyonlarına ilişkin şekiller yer almaktadır:

Şekil 5: XV-XVIII. Yüzyılları Arasında İstanbul Yerleşiminin Mekânsal Gelişimi

Kaynak: Kiper, 2015: 432.

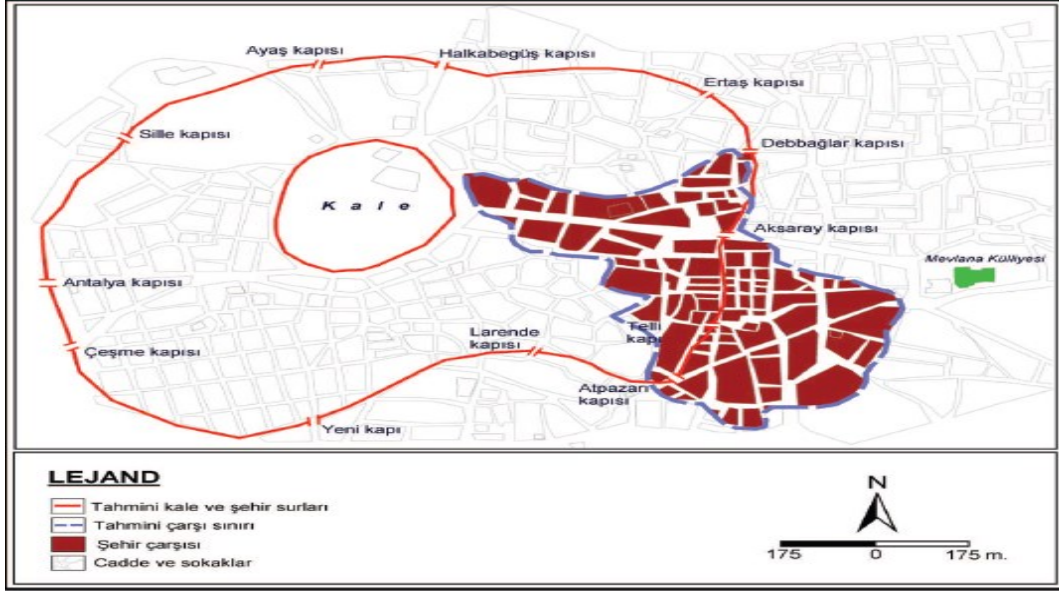
Şekil 6: XVII. Yüzyılı İstanbul'undan Bir Kare

Kaynak: Özcan, 2015: 125.

Bir diğer kent olan Konya'nın çarşı lokasyonunu da şekilde görmek mümkündür.

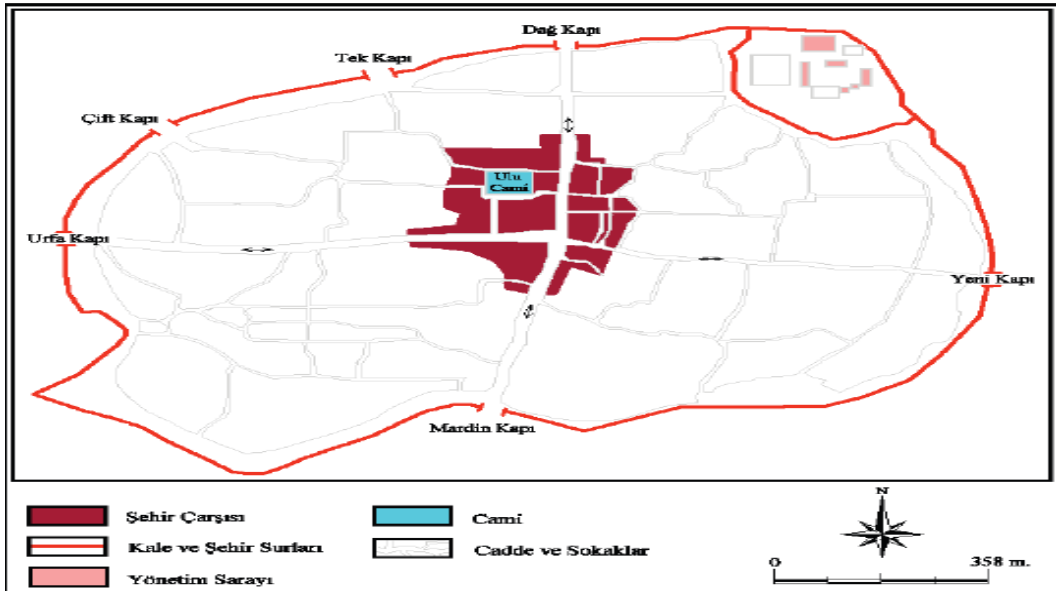
Şekil 7: Konya Çarşısı ve Çevresinin Lokasyonu

Kaynak: Şahinalp ve Günal, 2012.

Diyarbakır çarşısı ve çevresinin lokasyonu da diğer şehirler ile benzerlik gösterir.

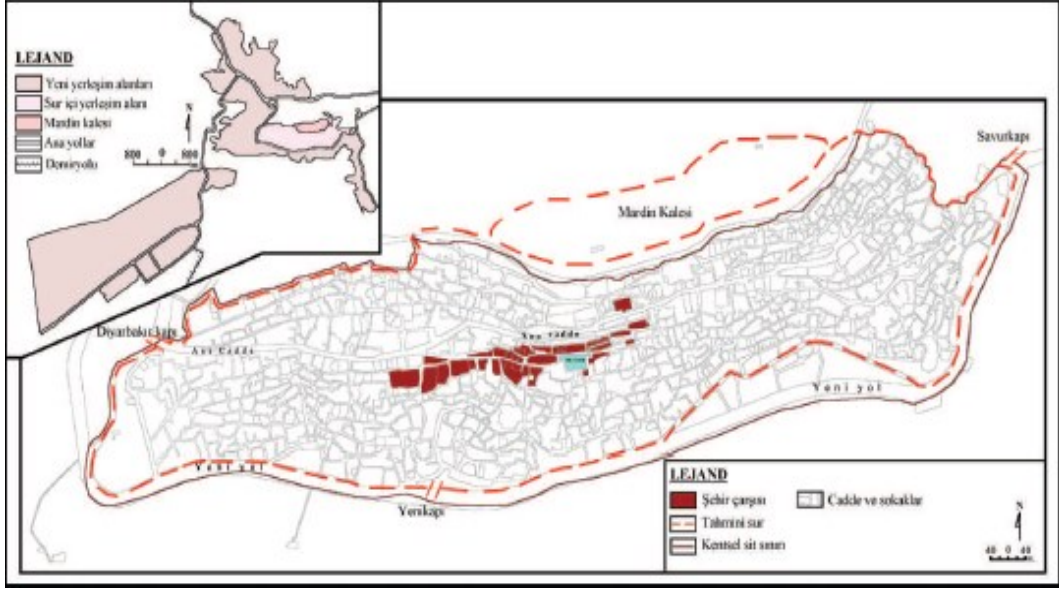
Şekil 8: Diyarbakır Çarşısı ve Çevresinin Lokasyonu

Kaynak: Şahinalp ve Günal, 2012.

Mardin'in de kentsel yapısı son derece sade bir görüntü çizmektedir.

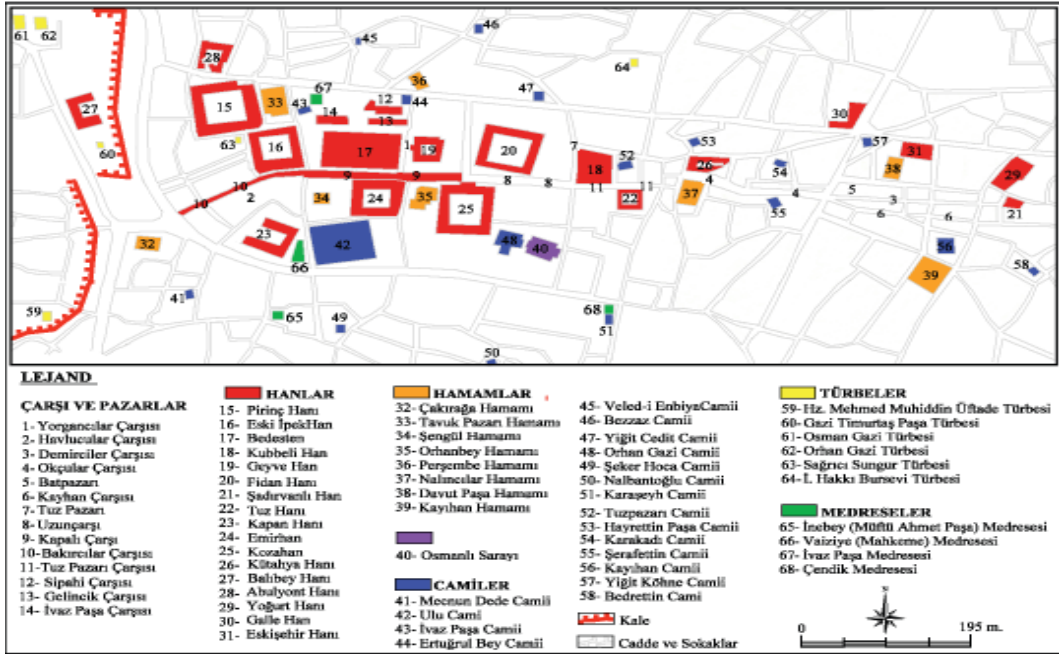
Şekil 9: Mardin Çarşısı ve Çevresinin Lokasyonu

Kaynak: Şahinalp ve Günel, 2012.

Bursa'nın ise son derece düzenli bir çarşı lokasyonun olduğu görülür.

Şekil 10: Bursa Çarşısı ve Çevresinin Lokasyonu

Kaynak: Şahinalp ve Günel, 2012.

Görsellerde yer alan kentlerin benzerliklerinin ortak noktasını Osmanlı'nın fethettiği şehirlerdeki kent anlayışı oluşturur. Yani Osmanlı fethettiği yerlere kendi

kent anlayışını yansıtmıştır. Örneğin Osmanlı, fethettiği şehirlerdeki ana kiliseyi camiye çevirip Ulu Cami adını veriyordu. Yani Osmanlılar, şehri hemen Müslümanlaştırma eğilimindeydi. Her şehirde de bir Ulu Cami vardı (İnalçık ve Arı, 2005: 33).

Osmanlı kentlerinin bir parçası olarak, kentte var olan ve hemen her alanda büyük kolaylıklar sağlayan mahalle örgütlenmeleri, Osmanlı idari yapısında en küçük idari birim olarak karşımıza çıkarken idari mekanizmanın işleyişinde büyük bir öneme ve role sahiptir (Bayartan, 2005: 94). Mahalle, insanların karşılıklı olarak birbirlerinin davranışlarından sorumlu olduğu sosyal bir dayanışma ilişkisi içerisinde bireylerin oluşturduğu bir topluluktur. Mahalle, aynı mescit içerisinde ibadet eden cemaatin aileleri ile beraber yerleştikleri mekândır (Ergenç, 1984: 69). Ortaylı ise (1985: 23) her sınıftan bölge insanlarının, belirli kurallar içerisinde yaşadığı birimleri mahalle olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlama açısından mahallenin sosyolojik bir birim olarak öne çıktığı söylenebilir.

Osmanlı'da mahalleler, şehirde toplumsal karakter bütünlüğünün oluşmasını sağlamaktaydı. Etnik kökeni ve dinsel kökenleri farklılık gösteren toplulukların yaşadığı mekânlar haline gelmiştir (Düzbakar, 2003: 99). Osmanlı'da mahalleler sınıfsal değil etnik ve dinsel temalı farklılaşıyordu. Kentler; Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri olarak ayrılmıştı. Kale çevresinde Müslüman mahalleleri bulunurken, Gayrimüslimler merkeze yakın oturuyor, Çingeneler ise kentin en dışında ikamet ediyordu (Tekeli, 1982: 20). Ancak mahalle dokusundaki temel farklılık gayrimüslimlere yönelikti. Bu farklılık, İmparatorluk sınırlarında olan cemaat için düşey; kent ve mahalle düzeyinde bir cemaat için ise yatay bir düzenleme farkından kaynaklanıyordu. Sonuç olarak mahalle, etnik ve dinsel temalı beş gruba, millet-i hamse (beş millete)'ye ayrılmıştı, bunlar; Rum Ortodokslar ve Slav Ortodokslar, Ermeniler, Katolik Ermeniler, Yahudiler, Katolik Latinler idi (Cerasi, 2001).

Osmanlı'nın feodal kentinde belirli ve öne çıkan detayları ile birlikte kentin nasıl yönetildiği de önem taşımaktadır. XVI. yüzyıl Osmanlı kentlerinde, kent yönetimi açısından özel bir kurumsallaşmış yapının olmadığını veya çok sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı katı bir merkezi yönetim sistemine sahip olduğu halde, kentsel altyapıların ve toplumsal hizmetlerin sunumu görevi devletin değildi. Kentsel altyapı hizmetlerinin Vakıf kurumlarınca yürütüldüğü görülürdü. Vakıflar, artı ürünün denetleyicisi olan askeri sınıf üyelerince kurulan otonom kurumlardı (Tekeli, 1982: 23). Bunun yanı sıra mahallelerdeki ahenk ve yardımlaşma, Vakıf sisteminin verimliliğini etkilemiştir. Nitekim yardımlaşma ve dayanışma nüveli kurum vasfı gösteren bu sistem, Osmanlı toplumsal yapısının gelişim sürecinde önemli bir kilometre taşıdır (Bayartan, 2008: 157).

Osmanlı şehirlerinde çeşitli hizmetlerin sunumunda önemli bir yeri olan vakıflar; genel olarak, şehrin bütünü söz konusu olduğunda her türlü hizmeti; cami, okul, kitaplık, hastane, han, çeşmeler, sebiller, imaretler, su getirme ve bu tesislerin bakımı, hatta bazen mezarlıklar ve bunlara benzer birçok hizmetin

gerçekleştirilmesi bakımından önemliydi. Batıda kilise, belediye ya da hükümet tarafından yapılan işler, Osmanlı'da fertler tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla yapılmıştır (Kuban, 1968: 67).

Osmanlı şehrinin zengin eşrafının ve büyük tüccarlarının umumiyetle Bedesten içinde yer almaktadır. Bu alanlar, bu niteliğinden dolayı Loncaların da merkezi konumundaydı. Loncalar gerek İslami iktisat hayatının ve İslam ahlakının gerekse ideal Müslüman tüccar modelinin geliştirilmesi ve pekiştirilmesi açısından sadece Osmanlı'nın değil tüm İslam şehirlerinin sosyo-ekonomik hayatının dikkat çekici unsurlarından birisidir (Demirci, 2003: 139). Nitekim Osmanlı kentinin her alt bölümünde orada yaşayanların seçtikleri birer "kethüda" bulunurdu. Her üretim ve ticari faaliyetin bir loncası vardı. Bu loncalar orada yaşayanlar için bir kethüda seçerdi. Her loncanın bir de "orta sandığı" vardı. Bu sandıktan toplanan kaynaklar çevrenin bakımı için kullanılırdı. Benzer örgütlenme sistemi, mahallelerde "avarız sandığı" olarak adlandırılırken; sandıktan gelen kaynak, mahallenin bakımı için kullanılırdı. Mahallenin yöneticisi "imam"dı. İmam'a yardımcı olmak üzere "köy kethüdası" veya "köy kâhyası" seçilirdi (Tekeli, 1982: 24). Bunların hiyerarşik üstü ise "şehir kethüdası" idi (Ergin, 1936: 131).

Kentte diğer bir yönetici ise "kadı" idi. Kadı, teorik ve pratik açıdan sivil (medeni) davalara ve cezai davalara bakardı. Kadı'nın görevlerindeki şer'i niteliği de onun, aynı zamanda idari görevlerini yürütmesini ve denetlemesini de gerektiriyordu (Ortaylı, 1976: 96). Kadı sadece şer'i hukuku uygulayan bir yargıç değil aynı zamanda mali, mülki, beledi pek çok hizmet bileşenini farklılaşmamış bir şekilde görüyordu (Tekeli, 1989: 24). Dolayısıyla Kadı, şehir idaresi ve asayiş işlerine kadar her alanda baş sorumlu idi.

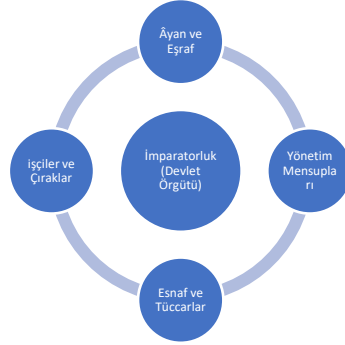
Osmanlı Kadı'sının görevler, sorumluluklar, yetkiler ve otorite açısından diğer görevlilerden çok daha üstün bir özelliği vardı. Esas olarak beledi ve mülki şeklindeki görevleri, Kadı'nın aynı zamanda bir hukukçu fonksiyonunu da ortaya koymaktaydı. Klasik hukukçular ise Kadı'nın buna yönelik görevlerini; naip, mütevellî, hatip tayini, noterlik görevleri, vakfiye tanzim ve tescili, vasi tayini, yetim malların idaresi, nafaka tayini, alacak senedi (hüccet) ve kefalet, senetlerin tanzimi, miras, evlilik akdi tanzimi, tapu sicil muhafızlığı, infaz hâkimliği görevi, mülki görevler şeklinde sıralamışlardır. Kadı bu görevleri yerine getirirken, merkezle doğrudan yazışma hakkına sahipti ve bu "arz" yetkisi olarak tanımlanırdı. Kadı'nın amiri, Kazaskerlik dairesiydi (Ortaylı, 1976: 97). Diğer yandan Kadı'ya görevleriyle ilgili "subaşı", "asesleri" yardımcı olurlardı. Bunlarla beraber kentin güvenliği sağlanırken kolluk kuvveti de yerine getirilirdi. Esnafın denetlenmesinde, narhın saptanmasında, pazar vergisinin (bac-ı Pazar) toplanmasında yardımcı olarak "muhtesip" görev yapardı. Kentteki yapı faaliyetlerinin denetiminde ise başyardımcı "mimarbaşı" ya da "mimar" idi. Ancak Tekeli'ye (1982: 25-26) göre, kadılık yönetim biçimi, kentli bilincinin oluşmasına engel teşkil etmektedir. Bu açıdan Osmanlı kentlerinde bütüncül bir kentlilik anlayışı yerine mahallelilik anlayışı hâkimdi. Yani kent düzeyinde ideolojik bütünleşmelerden ziyade kent

parçaları düzeyinde ideolojik bütünleşmelerin olduğu görülmüştü. Bunların yanı sıra Bizans'ta da bulunan bir kurum olan ve devlet yollarının, yapılarının, su yollarının bakımını üstlenen "şehremini" de görev yapmaktaydı. İlerleyen süreçte -XIX. yüzyılda- "şehremini" farklı bir role bürünecektir.

XVII ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı kentlerinde, güvenlik kaynaklı oluşan kalelerin önemi eskiye nispeten azalmış, kentler, çarşı-merkez odaklı hale gelmiştir. Cuma camisi-hamam ilişkisi ise nispeten orta ve küçük ölçek kentlerde görünmüştür. Bedestenler ve vakıflar ise kapitalizmin etkisiyle Osmanlı kentlerinin ileride yaşayacağı değişim ve dönüşümde başat rol oynayacaklardı (Kejanlı, 2010: 301). Osmanlı'da genel olarak kent topluluklarının sosyo-ekonomik sınıflandırması ise kabaca şu şekilde gösterilebilir;

Şekil 11: Osmanlı Kent Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Sınıflandırması

4. Kapitalizmin Gelişmesi ve XIX. Yüzyıl Osmanlı Kentlerine Etkileri

Kapitalizmin türlü tanımları yapılırken genel anlamda kapitalizm, üretim araçlarının bireylerin tekelinde olduğu ve kâr sağlama amacıyla üretim yapılan ekonomik bir sistemdir. Bu sistemlerde, kentlerin içyapısında belirgin sınıfsal farklılaşmaların yanı sıra yoksul, orta ve zengin sınıfların oluşturdukları mahalleler, keskin hatlarla ayrılmıştır (Keleş, 2013: 86). Kapitalizm, sınıflı toplum yapısının hemen her nosyonunun kentlere yansımalarıdır.

Kapitalizm öncesi dönemin kentlerine dair anlatımı Pirenne'de görmek mümkündür. Pirenne, kenti bir süreklilik içinde değerlendirmeye çalışmıştır. Pirenne, kentin nasıl dönüştüğünü anlatırken kentin ardışık formları arasındaki değişimleri incelemiştir. Bu bağlamda kapitalizm kentleri, kırsal bölgelerdeki üretim biçimlerinin ve sınıfsal mücadelelerin farklılaşmasının aksine ticari sermaye ile ön plana çıkmaktadır (Pirenne, 1994). Kapitalizmin gelişimi ve feodalizmden kapitalizme geçiş meselesi ise Marksizmin tartışma konularından biridir. Bu tartışma, feodalizm içinde kapitalizmin nasıl geliştiği, kırsal bölgelerdeki üretim biçimlerinden/sınıf mücadelelerinden mi yoksa kentlerde ticari sermayeden mi köken aldığı gibi çok kabalastırılabilir bir eksenden güç almıştır (Güven, 2014).

XIX. yüzyıl sanayi kentleri, bir yönetsel ve dinsel özeğin değil daha çok bir ticaret ve sanayi özeğindedir. Kentlerde toplumsal yaşamın örgütlenmesinde ve

toprağın kullanımında uzmanlaşma ve işbölümü vardır. İnsanların oturma ve çalışma alanları, belirgin şekilde ayrılmıştır. Üst ve orta sınıflar, özetteki oturma alanlarını yoksul sınıfa bırakarak, kentlerin çeperine yerleşirler. Bu amaç içerisinde yeni mahalleler ve yörekentler kurulur (Keleş, 2013: 129). Sanayi kentini feodal kentlerden ayıran en önemli unsur, devingenlik derecesinin feodal kente nazaran daha yüksek olduğudur.

XIX. yüzyılda burjuvazide artık ne “servage” (Fransızca-Türkçe sözlükte anlamı köleliktir) ne de Devrim’le tamamen son bulmuş loncalar vardı. Topraksız kalan köylüler ve makineli üretim biçimleri her yerde hızla artmış, kent, tarihte rastlanmamış biçimde burjuvanın kâr amacıyla sahiplendiği bir mekâna dönüşmüştü. Özel sektör, karşısında hiçbir otorite ve denetim istemiyordu. Ayrıca özel sektör, kentsel alanda istediği yeri seçip fabrika ve konut kurabilip insanları istediği gibi çalıştırıp barındırabilir hale gelmişti (Bumin, 2016: 67).

Kapitalizm bağlamında sanayi kentini açıklığa kavuştururken, geri kalmış ülkelerde görülen aşırı kentleşme sanayileşmeye dayanmadığı gibi, bu hızlı nüfus artışını tetikleyici bir başka unsurun olması gerekmektedir. Bu hareketin sonucunda doğan ve büyüyen asalak kentlerin varlık nedenini kent toplumbilimcisi Manuel Castells “bağımlı kentleşme” kavramı bağlamında açıklamaktadır. Buna göre bağımlı kentleşme, geri kalmış ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki bakışımı olmayan (asimetrik) ilişkiler çerçevesinde, gelişmiş ülkenin azgelişmiş ülke üzerinde sömürücü ticaret kapitalizmine dayanan ya da sınai ve mali emperyalizmin amaçlarından kaynaklanan bir üstünlük kurmasının neticesinde, ülkeler açısından büyük iş, ticaret ve yönetim özeklerinin oluşum ve gelişimini destekleyen bir kentleşme biçimini ifade eder (Keleş, 2013: 88).

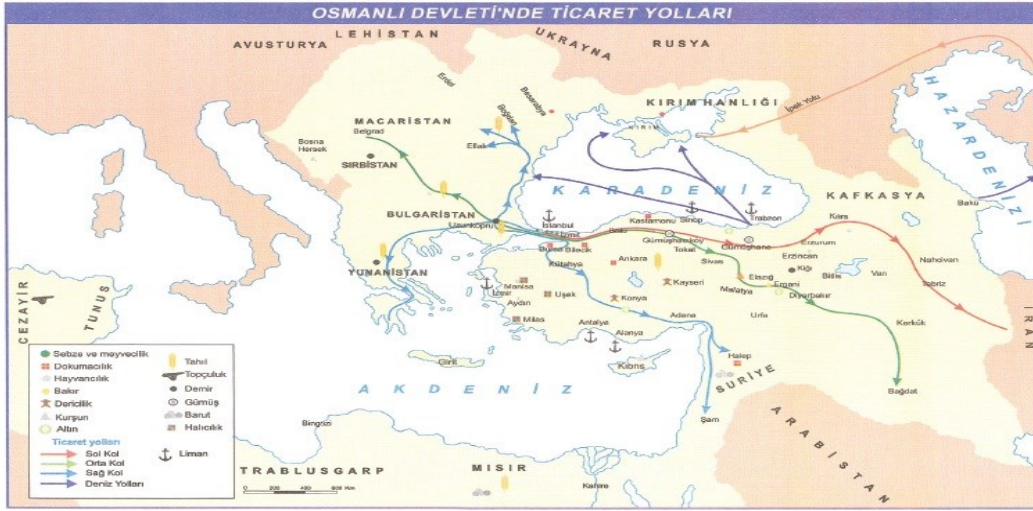
XIX. yüzyılda Osmanlı kentleri, kentsel yapının dönüşmesi açısından irdelendiğinde, bağımlı kentleşme modelinden bir hayli etkilenmiştir. Dünyada gelişen ve hızla ilerleyen sömürge kentleri, bu aşamadan sonra Osmanlı kentlerini asimile edip yeni kentsel yapıya büründürürken Osmanlı, içinde bulunduğu değişim ve dönüşüme direnememiştir. Ancak Osmanlı kentlerinin XIX. yüzyıldaki geçirdiği değişim ve dönüşümü incelemek için öncelikli olarak İmparatorluğun ekonomik açıdan yaşadığı değişimleri ve bu paralellikte ilerleyen toplumun “milletler” ve “sınıflar” arası farklılaşma biçimini (Tekeli, 1982: 26) genel hatları ile ele almak gerekir. Çünkü bu zamanlarda Avrupa’da kapitalizm gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirirken buna paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinde giderek hızla artan emperyalist denetim, İmparatorluğun kendi iç dinamikleriyle birleşmiş, yapısal değişimlerin önünü açmıştır. Bu değişim üretim teknolojisindeki çok önemli değişmelerden ziyade, ulaşım teknolojisinde ve İmparatorluğun dış ticaretinde meydana gelen değişimlerle kendini göstermiştir. Bu açıdan incelendiğinde Avrupa kapitalistlerinin gıdaya ve ham maddeye yönelik talepleri, Osmanlı’da tarımsal üretimi dış pazara yöneltmiş, bu sayede Avrupa’nın sanayi malları, Osmanlı’nın geleneksel üretimiyle rekabet etmiş ve sonucunda bu mallar, Osmanlı iç pazarında daraltıcı rol üstlenmiştir. Kapitalizmin gelişmesi ve bunun

nezdinde kapital ihraç etmesi, ilerleyen zamanlarda Osmanlı alt yapı yatırımlarına kadar nüfuz ederken İmparatorluğu adeta yarı sömürge haline getirmiştir. Nihayetinde, Osmanlı kentlerindeki artı ürün, feodal kurumlarının denetiminden çıkmış ve kapitalizm gereği serbest piyasa mekanizmasına mahkûm olmuştur (Tekeli, 1982: 27).

XIX. yüzyılda meydana gelen bu yapısal değişimin daha çok kentler üzerinde belirginleştiği görülür. Nitekim bu dönemde Tanzimat'ın etkisiyle gelişen İslahat hareketleri, kentlerde Batı kültürüne yönelmenin bir gerekliliğidir. Batılı anlayışın kente ve topluma dayattığı tüketim kalıpları ve yeni yaşam biçimi, yeni yapılanmaları beraberinde getirmiştir. Bu yapılanmada kent, içinde bulunduğu sürecin yoğun bir şekilde tesiri altındadır. Tanzimat döneminde kent, kentte var olan eski kurumların/yapıların işlevlerindeki farklılaşmalara entegre biçimde reform çabalarıyla yeniden düzenlenmiş, İslahat hareketleriyle de modernleştirme süreci desteklenmiştir (Ökmen ve Yılmaz, 2009). Bu süreçte XIX. yüzyılda Batı'yla yoğun ilişkiler içerisinde olan Osmanlı kentinde ticaret, XVI. yüzyılın feodal ticari sisteminin aksine gerilemiştir. Kapitalizmin ham maddeyi dış pazara yönlendirmesi ticaretin gelişmesinin önünde engel teşkil etmiş, bu bağlamda Osmanlı'nın feodal yapısında lonca içerisinde örgütlenen ve çok önemli icraatlar üstlenen zanaatkârlar önemini yitirmişti. Kapitalizmin yeni ticari anlayışa uygun olarak Osmanlı'nın ticari anlayışı ve sistemi değişmiş, buna paralel olarak da dükkânlar, büyük mağazalar (bonmarşeler), işhane, banka, pasaj, büro, depo gibi çeşitli ticari işlevlere sahip yapılar ortaya çıkmıştır. Özellikle 1860 sonrası Beyoğlu ve Eminönü'nde inşa edilen pasaj, işhane, banka yapıları, Batılı karakterdeki dükkân yapıları sayıca öne çıkmaktadır (Ertuğrul, 2009: 300). Nitekim ticaretin gelişmesi ve lonca sistemi içindeki etkinliğini artırması, gelişen sanayiyle birlikte fabrikaların ve alt yapı şirketlerinin kuruluşu Osmanlı toplumunda işçi sınıfının da doğuşunu görünür hale getirmişti. Bununla beraber feodal sistemde önemli bir görev üstlenen bedestenlerin yerini bu dönem itibarıyla artık birkaç kademeli yabancı finans sermayesi almıştı (Tekeli, 1982: 30).

XIX. yüzyıldaki ekonomik düzen ve üretim biçimindeki emeğin farklılaşmasının ortaya çıkardığı sınıfsal yapı, Osmanlı kentsel mekânında da belirgin etkiler yaratmıştır. Bu etkiler arasında en dikkat çeken, kentin çevresiyle olan ilişki ve haberleşme ağlarının gelişmesidir. Önceden kent içi ulaşım sadece yaya olarak yapılırken artık XIX. yüzyılın getirdiği en büyük yeniliklerden biri olarak görülen buharlı makinelerin ve demiryolu araçlarının kullanılması kent içi ulaşımında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Buharlı gemilerin kullanılması ile eski liman kentleri büyümüş ve bunlara yenileri eklenmişti. Buharlı gemilerin yanaşmasına olanak veren liman kentlerinde ticaretle birlikte yoğunluğun artması ticari hayatın canlanmasına olanak sağlarken diğer yandan kentlerde dinamik bir yapının oluşmasına da katkı sağlamıştır (Çakır ve Akkuş, 2015). Aşağıda Osmanlı'da önemli ulaşım ağlarının görseli yer almaktadır.

Şekil 12: Anadolu'daki Önemli Ulaşım Ağları ve Ticaret Güzergâhı

Kaynak: <http://tarih.tumders.com/ticaret-ve-ulasim-sistemi.html>

İstanbul'un mekânsal ölçekte ticaretinin varlığı denizyolu ve karayolunun birleşimi şeklinde yorumlanabilir. Haliç kolu ise bu birleşmenin fiilen gerçekleştiği mekândır. Deniz ve karayı birbirine bağlayan noktalar da iskele ve kale kapısıdır ki bu iki kentsel ögenin birlikteliğinin en nadide göstergeleridir. İskeleden başlayarak kale kapısını geçtikten sonra kent içlerine, mahalle odaklarına doğru bir yönelim cadde ve sokaklar ile devam etmektedir.

Şekil 13: İstanbul Ticaretinde Ana Hatlar

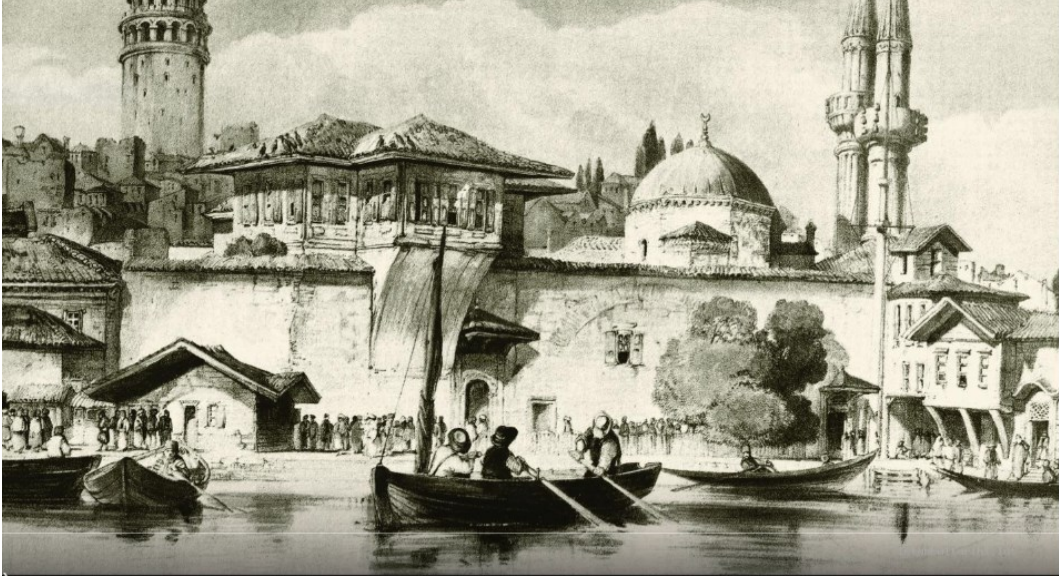

Kaynak: Kiper, 2015: 437.

Aşağıdaki görselde Osmanlı ekonomisi açısından iç ve dış ticaretin kapısı anlamına gelen gümrük görseline yer verilmiştir. Bu deniz gümrüğü (Eminönü Gümrüğü),

İstanbul ticaretinin lokasyon olarak en hareketli noktalarından birisiydi (Çakır ve Akkuş, 2015: 178).

Şekil 14: İstanbul (Eminönü) Gümrüğü

Kaynak: Çakır ve Akkuş, 2015: 179.

Kent limanlarında ulaşım sisteminin gelişmesine paralel olarak, yüklenen malların nakil sürecinde antrepolar ve yolcuların konaklaması için oteller önem arz etmeye başlamıştır. Bu bakımdan XVI. yüzyıl klasik Osmanlı’da kervansarayların yerini istasyon, antrepo ve oteller almıştır (Tekeli, 1982: 34-35).

XIX. yüzyıl, Osmanlı toplumunun tüketim biçimleri ve yaşam tarzı açısından büyük değişimlerin olduğu bir yüzyıldır. Bunlar, genel anlamda eğlence yapıları başlığı altında toplanmıştır. Yeni yapılardan göze çarpanı ise “tiyatro”lardır. Osmanlı eğlence kültüründe Avrupai anlamda tiyatro kültürünün karşılığı olarak “meddah oyunları” ve Hacivat-Karagöz oyunları” örnek verilse de bu gösteriler kahvehane gibi kapalı mekânlarda ve meydanlarda yapılan, özel mekânı olmayan eğlence türleri olarak bilinmektedir. İstanbul’da yabancılar kanalıyla gelen ve kabul gören tiyatro ise kendine özgü mekânları olan bir yapıda oynanmaktadır. Batılılaşmanın kentsel yapıya getirdiği tamamen yeni bir fonksiyondaki bu yapı, Osmanlı devrinde geçmişi olmayan bir kurum olarak belirtilebilir. Tiyatro Tanzimat sonrası yaygınlaşan yeni bir eğlence türü olarak belirmektedir (Ertuğrul, 2009: 301). Hatta Fransız elçilik yapılarında özel misafirlere verilen temsillerle başlayan ve bu amaca yönelik olarak tiyatro salonunun inşa edildiğine dair bilgi geçmektedir (Batur, 1985: 1066).

XIX. yüzyılda klasik dönemin aksine kent surlarının yıkılması ile kent, bir nevi gelişim ve etrafına/dışarıya doğru yayılım süreci içine girmiştir. Önceleri kale içinde yerleşik yaşayan devlet yöneticileri ve zengin tabaka, bu dönem itibari ile

kent dışına çıkmışlardır. Kapitalizme bağlı olarak kent ve kentsel mekânın keşmekeşliği, dışarıda yeni bir yapının oluşmasına olanak sağlamıştır. Zenginleşen kesim, daha sakin bir ortam olarak yüksek sınıf konutlarının yer aldığı “banliyöler”i oluşturarak buralara yerleşmişlerdir (Uğurlu, 2010: 56-62).

Osmanlı kentlerinin mekânsal yansımalarının değişim ve dönüşümü genel çizgileriyle ortaya koyulduktan sonra, tüm bu gelişmeler ışığında konunun bir de Osmanlı kent yönetimi perspektifinden ele alınması gereklilik arz etmektedir.

Osmanlı Devleti’nde sosyal tabakalaşmanın oluşumunda ve sosyal tabakalaşmanın engellenmesinde (alt sınıf-üst sınıf) rolü olan vakıf müesseseleri, Batılı hareketlerin etkisiyle önemini yitirmiştir. Vakıflar, daha çok klasik dönem toplumunda ve ekonomide devletin en kudretli olduğu dönemlerde sosyal tabakalaşmanın önüne geçme adına belirgin görevleri yerine getirmiştir. Ancak XIX. yüzyıldaki gerek devletin yapısında gerekse ekonomik yapıda meydana gelen değişimler, vakıf müesseselerinde belirgin bir şekilde bozulmalara ve yozlaşmalara neden olmuştur (Ertem, 2011: 46). Bunda diğer bir önemli etken de vakıfların Tanzimat etkisiyle merkezi idarenin boyunduruğu altına girmesidir. Kamu hizmeti sisteminin neredeyse tamamını oluşturan vakıfların denetimi, gözetimi ve yönetimi amacıyla 1826 yılında Evkaf Hümayun Nezareti kurulmuştur (Eryılmaz, 1992: 66-67). Bu ve buna benzer birçok düzenleme, vakıfların, toplumdaki payının giderek azalmasına ve toplumdaki belirleyicilik vasıflarının da giderek kaybolmasına yol açmıştır.

Kentin en önemli devlet görevlisi olan Kadı’ların da bu Batılılaşma hareketlerinden nasibini aldığı ve kent yönetiminde etkinliğini kaybettiği görülmektedir. Tanzimat’ın dönüşümleri çerçevesinde Kadı’lık müessesinin, askeri sınıf yöneticileri üzerindeki ve kentteki mahalle ve loncalar arasındaki işlevi, her iki örgütlenme biçiminin de ortadan kalkması neticesinde anlamını ve etkinliğini kaybetmişti. Artık askeri sınıf üyeleri, devletin maaşlı birer memuru haline gelmişti. Nitekim esnaf ve meslek örgütlenmeleri açısından dikkate değer derecede bir işlev üstlenen Lonca sistemi de kalkmıştı. Osmanlı’da en küçük idari birim olarak kendisine yer bulan mahalle ve bunun nezdinde mahalle yöneticisi “mahalle kethüdası” değil “muhtar” olmuştu (Tekeli, 1982: 39).

Tanzimat, Osmanlı’da batılılaşmanın başlangıcı olarak görülebilir. Tanzimat’ın ilanı, kamu yönetiminde yeniden yapılandırma tartışmalarını gün yüzüne çıkarmıştır. Tanzimat bürokratları da tartışmada paralel fikirlere sahipti (Şengül, 2014: 29). Ortaylı’ya göre (2018) bürokratlar, demokrasiyi güçlendirme derdinde değildi. Çünkü böyle bir eğilimin yaşanması, iktidarın kaybı demektir. Bu nedenle Osmanlı yerel yönetimleri, merkezin kontrolünden hiçbir zaman çıkamamıştır. Yayla’ya (1977) göre Türkiye’de Batı merkezli belediyeçilik; mevcut örgütsel yapıların işlevsiz hale gelmesiyle ekonomide değişimi yaşatmış, Batı ile sosyo-kültürel ilişkiler sonucunda görüntüsü hoş ve düzenli bir şehir özlemini aşmıştır.

Tüm bu gelişmeler izine paralel olarak kentsel alt yapı hizmetlerinin sunulması yeni bir kurumun oluşmasının önünü açmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı genel idaresinin

ve kentsel mekândaki çözümlerinin ışığında belediye sistemine geçiş kayda değer bir gelişme olarak görülmüş, sonuç olarak merkezi teşkilat tarafından Tanzimat Dönemi'nin siyasi ve ekonomik koşulları göz önünde bulundurulmuş; ancak yerel yönetim sisteminin tüm ülkede uygulanmasına izin verilmemiş; bunun yerine başkent İstanbul'da pilot uygulama yapılmıştır (Şengül, 2014: 30). Ancak belediye yönetimine geçmek bir aşamada meydana gelmemiştir. Öncelikli olarak İhtisap Nazırlığı ve şehremanetinin işlevleri genişletilmiş daha sonra İntizamı Şehir Komisyonu aşamalarından geçilmiştir. İlerleyen süreçte İstanbul'da kurulan şehremanetinin başarısız bir uygulama olduğunu belirten Ortaylı (2018: 141), teşkilatın belediye hizmetlerini yürütecek kadar maddi imkânlarla donatılmadığını belirtmiştir. Bu güçsüz belediyelerin uygulamada etkinlikleri sınırlı olduğundan kentsel alt yapı hizmetleri, genellikle imtiyazlı, yabancı şirketler eliyle yapıldı. Kentsel alt yapı hizmetleri, yabancı sermayenin en kârlı yatırım alanlarıydı (Tekeli, 1982: 40). Nadaroğlu (1996) ise İstanbul'da kurulan bu ilk teşkilat yapısının büyük ölçüde Fransız komün sisteminden etkilendiğini iddia etmektedir. Çünkü teşkilatın yürütme organı olan "şehremini" ve karar organı olan "şehir meclisi", seçimle değil atamayla göreve gelir, merkezi yönetimin yapmış olduğu atamalar, padişahın onayıyla yürürlüğe girer ve kesinlik kazanırdı (Şengül, 2014: 31). Dolayısıyla şehremanetinin merkezi yönetime bağlı bir yerel yönetim birimi olduğunu ve idari ve mali açında özerk olmadığını söylemek mümkündür.

Şekil 15: Altıncı Daire-i Belediye (1857) ve Restore Çalışması

Kaynak: <https://www.eskiistanbul.net/tag/6.-daire/>

Şehremaneti ile başarısız deneme sürerken bunun ardılı olarak ilk başarılı belediye deneyimi İntizam-ı Şehir Komisyonu çalışmaları ile yabancıların yaşadığı bölgede, yabancıların yönetiminde örnek bir belediye dairesi ile İstanbul'da belediye yönetiminin geliştirilebileceği düşünülmüştü. 1856 yılında Galata ve Pera'da Altıncı Daireyi Belediye, ayrı bir dünyanın sahnelendiği bölge haline geldi (Ortaylı, 2018: 144). Altıncı Daire, şehremanetine göre imtiyazlı bir bütçeye sahip olmasından dolayı Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüş ve başarılı bir şekilde devam etmiştir. Altıncı Daire-i Belediye'deki uygulamalar, ilerleyen dönemdeki modern belediyeciliğe örnek teşkil etmiştir. Aşağıda 1857 yılında (Belediye Reisi Mehmet Kamil Bey, 1857-1860) Altıncı Daire-i Belediye'ye ait görsel (solda), sağında ise restore çalışmasından sonraki hali (2016) yer almaktadır.

XIX. yüzyılda kapitalizm, kendi kent kurgusunu ve kent kültürünü yaratmış, kenti siyasal ve iktisadi gerekliliklerle yeniden yapılandırmıştır. Kapitalizmin gelişmesi ve kentlerde artan biçimde görülen ve sınırlılıklarını aşan artı-değerin yaratılması, kentin yeniden değişimi ve dönüşümü açısından kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı’da feodal kentlerin, yerini sanayi kentlerine bırakması belli bir sürecin ürünü olarak gerçekleşmiştir. Bu sürecin kent üzerindeki etkileri özetlenirse şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

Tablo 1: Osmanlı Kentlerinin Süreç İçerisinde Geçirdiği Evrimin Karşılaştırması

Osmanlı Feodal Kentlerin Özellikleri	Sanayi Kentlerine Dönüşümü Sonrası
Yaya odaklı	Taşıt odaklı
Sur içinde yoğunlaşan merkez-çarşı lokasyonu	Merkezden çepere doğru yönelim (desantralizasyon)
Dar sokaklar, küçük parseller ve düşey gelişim	Geniş bulvarlar, büyük parseller ve yatay gelişim
Kır-kent ayrımı belirgin	Kır-kent ayrımı belirsiz
Mekânda fonksiyonel ayrışma yok (kıyılardaki depolama alanları hariç)	Mekânda fonksiyonel ayrışma belirgin
Mekânda belirgin sınıfsal ayrışma yok	Mekânda belirgin sınıfsal ayrışma var (işçi konutları)
İşyeri konut ayrımı yok (yürüme mesafesinde)	“İşlevsel kent” anlayışı (barınma, çalışma, dinlenme, dolaşım)

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada XVI. yüzyıl klasik Osmanlı kentlerinden başlayarak XIX. yüzyılda Batı’da meydana gelen temel değişim ve dönüşümler neticesinde Osmanlı kentlerinin geçirdiği evrim ele alınmıştır. Kentlerde sirayet gösteren değişim ve dönüşümler, kapitalizmin de etkisiyle Osmanlı kentlerinin geleneksel yapısının bozulmasına ve Osmanlı kentlerinin yarı-sömürge/emperyal kent haline gelmesine neden olmuştur. XIX. yüzyıl gelişmelerine de koşut olarak Tanzimat’ın yüksek bürokratik elitleri bir yandan bu durumu kabul etmiş diğer yandan dönem itibarıyla Batılı hakların geniş yer bulduğu Islahat Hareketleri ile devletin parçalanma sürecinin önüne geçmek istemişlerdir. Ancak XIX. yüzyılda Osmanlı’nın klasik kentleri, Batı kapitalizmine direnememiş, Batı sisteminin hegemonyasına teslim olmuş, bu durum neticesinde Osmanlı’nın hem ekonomik hem de kentsel yapısı bozulmuştur. Ardından gelişmelere açık olan Osmanlı’nın eski klasik kentleri, sürecin de etki alınan girmiş, Batı’ya alternatif bir sistem getirememiştir. Zaten Osmanlı’nın o dönemlerde dünyaya yeni bir rol model kent sistemi sunması gibi bir iddiası ya da vizyonu da söz konusu değildi.

Batı’da gelişen kapitalizmin kentlere farklı bir bakış açısının olduğu aşikârdır. Feodal dönemin aksine kent artık rant ve spekülasyon aracı olarak görülmeye başlanmış ve adeta kentler küresel yatırımcılar için keşfedilmesi gereken bir piyasaya dönüşmüştür. Osmanlı ise geleneksel kentsel mimarisini muhafaza edemediğinden kapitalizmin dikkate değer bir kentsel yaşam tarzı farklılıklarını

içinde barındırmaya mahkûm olmuştur. Bu farklılık Osmanlı'da ilk zamanlarda sınıfsal bir ayrışma yaratmazken, sistemin batı kapitalizmine açık ve savunmasız olduğu XIX. yüzyılda sınıfsal farklılaşmaları da beraberinde getirmiştir. Bu farklılaşmanın ve değişimin yarattığı etki, ulaşım ve ticaret örgütlenmesindeki değişimlere paralel olarak ilerlemiş ve netice itibariyle Osmanlı'ya etkileri sert olmuştur. Bu etkiler şu şekilde özetlenebilir;

Tanzimat Dönemi reformları, İngiliz ve Fransız şirketlerinden gelen yabancı sermaye akışı, Fabrikaların kurulması, Bankacılık sisteminin değişimi, Coğrafi konum nedeniyle geniş bantlı gemi ve liman işletmeciliği adına ulaşım altyapısının geliştirilmesi, Sanayileşmede kullanılacak iş gücünün kırsal kesimden kentlere doğru göçü, Avrupa kapitalistlerinin gıdaya ve ham maddeye yönelik talepleri, gıda işleme gücünün artırılması ve tekstil sektörünün gelişimi, Geleneksel yaşam tarzlarının ve üretim biçimlerinin değişimi ile beraber kültürel değişim, Avrupa kökenli ürünlerin iç pazarı ele geçirmesi sonucu yerli sanayinin gerilemesi ve ucuz ithal ürünlerin rekabet piyasasını zorlaması.

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın zayıflaması ve İngiliz-Fransız güçlerinin etkisinin artmasıyla, bazı kentlerin sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik yapısında yaşanan değişimler yapılan çalışma ile aktarılmıştır. XIX. yüzyıldan itibaren, özellikle bazı önemli Osmanlı kentleri (İstanbul, Bursa, İzmir, Mersin, İskenderun, İzmit vb. liman kentleri), çeşitli faktörler nedeniyle ekonomik sömürüye daha açık hale gelmiştir. Osmanlı kentinin feodal kentten sanayi/sömürge kentine dönüşümü kentlerde hemen her alanı etkisi altına almıştır. Bu etkiye rağmen Osmanlı kentlerinin bir bütün olarak "sömürü kenti" haline geldiğini söylemek doğru olmayacağı gibi indirgemeci bir yaklaşımdan öteye gidemeyecektir. Ancak XIX. yüzyıl Osmanlı kentlerinin dönemin Avrupa kentlerine büyük oranda benzerlik gösterdiği de yadsınamayacak bir gerçektir.

Kaynakça

Aktüre, S. (1975). 17. Yüzyıl Başından 19. Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 1(1), 101-128.

Aliağaoğlu, A., ve Uğur, A. (2016). Osmanlı Şehri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 203-226.

Barkan, Ö. L., ve Meriçli, E. (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara: TTK. Yayını.

Batur, A. (1985). *Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarisi. Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 4.Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bayartan, M. (2005). Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13, 93-107.

Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-I*, 158-175.

- Bloch, M. (1995). *Feodal Toplum*, İstanbul: Gece Yayınları.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru* (Çev: A. Yılmaz), İstanbul. Ayrıntı Yayınları.
- Bumin, K. (1990). *Demokrasi Arayışında Kent*, Konya: Çizgi Yayınları.
- Bumin, K. (2016). *Demokrasi Arayışında Kent*, Konya: Çizgi Yayınları.
- Cerasi, M. M. (2001). *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi* (Çev. Ataöv, A.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çakır, C., ve Akkuş, Y. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Ticaret. Coşkun Yılmaz, C., Emecen, F., Uğur, Y., Başoğlu, T., Çakır, C. ve İpşirli, M. (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, içinde (154-199), İstanbul: İSAM ve Kültür AŞ. Projesi.
- Demirci, M. (2003). İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri. *İstem*, 1(2), 129-146.
- Düzbakar, Ö. (2003). Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 97-108.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. İnalçık, H., Göyünç, N., ve Lowry, H. W. (Ed.), *Osmanlı Araştırmaları IV*, içinde (69-78), İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ergin, O. N. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, No 3. İstanbul: Cumhuriyet Gazete ve Matbaası.
- Ertem, A. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, 36, 25-65.
- Ertuğrul, A. (2009). XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (13), 293-312.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul. İşaret Yayınları.
- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji* (Çev: Özgel, H. ve diğerleri), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Güven, O. (2014). Kapitalizm ve Kent: Bir Tarihselleştirme Denemesi, <https://Gelenek.Org/Kapitalizm-Ve-Kent-Bir-Tarihsellestirme-Denemesi/> (Erişim Tarihi: 6.05.2024).
- Hatt, P. K., ve Reiss, A. J. (2002). Kentsel Yerleşimlerin Tarihi, (Der ve Çev: Alkan, A. ve Duru, B.) *20. Yüzyıl Kenti*, içinde (27-36), Ankara: İmge Yayınevi.

Huberman, L. (2003). *Feodal Toplumdan 20. Yüzyıla* (Çev: Belge, M.), İstanbul: İletişim Yayınları.

İnalçık, H., ve Arı, B. (2005). Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (6), 27-56.

Kejanlı, D. T. (2010). Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 5(3), 287-302.

Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.

Kiper, N. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Kentsel Mekânın Değişim Süreci. Coşkun Yılmaz, C., Emecen, F., Uğur, Y., Başoğlu, T., Çakır, C. ve İpşirli, M. (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, içinde (428-454), İstanbul: İSAM ve Kültür AŞ. Projesi.

Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk Şehri. Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 3, 53-73.

Mansel, A. M. (1978). *Side*, Ankara: T.T.K. Yayınları.

Nadaroğlu, H. (1996). *Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması*, İstanbul: TOBB.

Niray, N. (2002). Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 3-27.

Onar, S. S. (1936). *Komünlerin Hukuki Otonomisi. Komün Bilgisinin Esas Meseleleri*, F. Neumark (Ed.), İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı.

Ortaylı, İ. (1976). Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 95-107.

Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul: Hil Yayın.

Ortaylı, İ. (2018). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ökmen, M., ve Yılmaz, A. (2009). Klasik Dönemden Tanzimat'a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23).

Özcan, T. (2015). Vakıf ve Şehir: İstanbul Vakıfları Tarihi. Coşkun Yılmaz, C., Emecen, F., Uğur, Y., Başoğlu, T., Çakır, C. ve İpşirli, M. (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, içinde (118-151), İstanbul: İSAM ve Kültür AŞ. Projesi.

Pirenne, H. (1974). *The Mediaval Cities. Their Origins And Their Revival Of Trade*, New Jersey: Princeton University Press.

Pirenne, H. (1994). *Ortaçağ Kentleri* (Çev: Karadeniz, Ş.), İstanbul: İletişim Yayınevi.

Pustu, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Kent “Antik Site’den Dünya Kentine”. *Sayıştay Dergisi*, (60), 129-151.

Serdaroğlu, S.Ü. (2015). İstanbul’un Bedestenleri. Yılmaz, C., Emecen, F., Uğur, Y., Başoğlu, T., Çakır, C. ve İpşirli, M. (Ed.), *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, içinde (161-169), İstanbul: İSAM ve Kültür AŞ. Projesi.

Stoob, H. (1995). *Die Hanse*. Graz/Wien/Köln.

Şahinalp, M. S., ve Günal, V. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi. *Milli Folklor Dergisi*, 24(93), 149-168.

Şengül, R. (2014). *Yerel Yönetimler*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Tek, M., ve Güneş, M. (2009). *Yerel Halk ve Sivil Toplum Örgütleri Gözüyle Kent Yönetim Kültürü: Antakya Kent Sorunları ve Çözüm Arayışları*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Tekeli, İ. (1982). Türkiye’de Kentleşme Yazıları. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar 3*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Tuna, K. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Uğurlu, Ö. (2010). Kentlerin Tarihsel Gelişimi. Uğurlu, Ö., Şirin, N.P., Kanbak, A., Şiriner, M. (Ed.), *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*, içinde (25-69), İstanbul: Örgün Yayınevi.

Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupa’sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mardin Artuklu Üniversitesi Mukaddime Dergisi*, 1, 1-18.

Weber, M. (2000). *Şehir, Modern Kentin Oluşumu Üzerine* (Çev: Ceylan, M.), İstanbul: Bakış Yayınları.

Yayla, Y. (1977). Türkiye’de Belediyelerin Temel Sorunu. *Onar Armağanı*, İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi.

Yılmaz, E., ve Çiftçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye’de Kentleşme Dönemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35), 252-267.

<http://tarih.tumders.com/ticaret-ve-ulasim-sistemi.html> (Erişim: 14.08.2024).

<https://slideplayer.biz.tr/slide/15439786/> (Erişim: 16.05.2024).

<https://siyaksibak.com/antik-yunan-mimarisi/> (Erişim:16.05.2024).

<https://www.eskiistanbul.net/tag/6.-daire/> (Erişim: 16.05.2024).

Aşırı Rol Yükünün İş Tatminine Etkisinde İş Stresinin Aracı Rolü: Kamuda ve Özel Sektörde Çalışan Öğretmenler Üzerine Bir Uygulama

Araştırma Makalesi /Research Article

Kasım Kağan ÖZLOK¹
Safa KEFCİ²

ÖZ: Bu çalışmanın amacı aşırı rol yükünün iş tatmini üzerine etkisinde iş stresinin aracı rolünün araştırılmasıdır. Bu araştırmanın yapılabilmesi için Türkiye'nin çeşitli illerinde görev yapan 508 öğretmene anket uygulanmıştır. Ankete kamu ve özel sektörde çalışan öğretmenler katılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler SPSS 24 ve Process Makro (4.2) programları aracılığıyla analize tabi tutulmuştur. Çalışmada yer alan hipotezler İş Talepleri ve Kaynakları Teorisine dayanılarak geliştirilmiştir. Verilerin analizi sonucunda aşırı rol yükünün iş stresi üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı, iş tatmini üzerindeki etkisinin negatif ve anlamsız olduğu; iş stresinin ise iş tatmini üzerinde negatif ve anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aşırı rol yükünün iş tatmini üzerine etkisinde iş stresinin tam aracı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, eğitim politikası yapıcılarının ve eğitim sektöründe görev alan yöneticilerin, öğretmenlerin verimliliklerini ve iş tatminlerini artırmalarına, iş streslerini ise azaltmalarına imkân sağlayacak politikalar üretmeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aşırı Rol Yükü, İş Stresi, İş Tatmini

The Mediating Role of Job Stress in the Effect of Role Overload on Job Satisfaction: An Application on Teachers Working in Public and Private Sector

ABSTRACT: The purpose of this study is to investigate the mediating role of job stress in the effect of role overload on job satisfaction. In order to conduct this study, a questionnaire has been applied to 508 teachers working in various provinces of Turkey. Teachers working in public and private sectors participated in the survey. The data obtained in the research has been subjected to analysis through SPSS 24 and Process Macro (4.2) programs. The hypotheses in the study has been developed based on the Job Demands and Resources Theory. As a result of the analysis of the data, it was concluded that the effect of role overload on job stress is positive and significant, the effect on job satisfaction is negative and insignificant, and job stress has a negative and significant effect on job satisfaction. It was determined that job stress has a full mediating effect on the effect of role overload on job satisfaction. These results reveal that education policy makers and administrators working in the education sector should produce policies that will enable teachers to increase their productivity and job satisfaction and reduce their job stress.

Keywords: Role Overload, Job Stress, Job Satisfaction

Geliş Tarihi / Received: 18/08/2024

Kabul Tarihi / Accepted: 10/10/2024

¹ Dr. kasim.ozlok@ogr.ebyu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0062-0205>.

² Doktora Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, safa.kefci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9531-8040>.

1. Giriş

Her bir meslek kolunun çeşitli zorlukları ve kendine ait rutinleri vardır. Bu zorlukların ciddi anlamda hissedildiği mesleklerden biri de öğretmenliktir. Öğretmenlerin sahip oldukları sorumluluklar ve görevler kendilerini zorlamaktadır. Ayrıca öğretmenlerin iş dışı ailevi ve şahsi sorumlulukları da kendilerini bir hayli yorar. Çalışanların maruz kaldıkları rol talepleri, bu taleplerin karşılanması için kullanılacak kaynakların yetersiz kalması ve zamanın kısıtlı olması durumunda stres ve kaygıya yol açabilir. Çalışanların talepleri karşılamakta zorlandığı ve kaynaklarının yetersiz kaldığı durumda yaşadıkları çatışma durumu aşırı rol yükü olarak adlandırılabilir (Alghamdi, 2017: 288). Yüksek iş taleplerinde bulunulması çalışanların daha az kişisel kontrol sağlamalarına sebep olurken aynı zamanda çalışanlar üzerinde sağlık sorunlarına da sebep olabilir. Ancak daha düşük iş taleplerinin çalışanların iş streslerini artırmayacağı ve sağlık sorunlarına yol açmayacağı öngörülmüştür. Bununla birlikte iş taleplerinin çok az seviyede olmasının da çalışanlar tarafından stres unsuru olarak görülebileceği ifade edilmiştir. Örnek olarak yapılacak çok işin olması yani aşırı rol yükünün olması çalışanların stres seviyelerini artırabilir. Bunun yanında çok az iş talebinin olması yani yetersiz rol yükünün olması çalışanların can sıkıntısı yaşamasına sebep olabileceği için iş stresine yol açabilir. Bu sebeple iş talebinin en optimum seviyede olması beklenir (Shultz vd., 2010: 100). Rol taleplerinin aşırı olması ve bu taleplerin yerine getirilmesi için zamanın kısıtlı olması çalışanlar üzerinde aşırı rol yükünü meydana getirir. Bu durum kişilerin iş yaşamları ve iş dışındaki yaşamları üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. İş yaşamının getirdiği rollerle iş dışı yaşamın getirdiği roller birleşince çalışanlar üzerindeki rol yükü daha da artar ve bu durum kişilerin iş hayatları ve aile hayatları üzerinde olumsuz sonuçlara yol açar (Erol ve Boylu, 2016: 154).

Çalışanlar üzerindeki rol talepleri, kaynaklar tarafından yeterince karşılanmadığında iş stresine neden olmaktadır. Çalışanların iş streslerinin yüksek olması verimliliği azaltır bu da eğitim kurumlarında olumsuz örgütsel sonuçlara sebebiyet verir. Üniversiteler veya diğer eğitim kurumları çalışanlarından mükemmellik beklentisi içerisindedirler. İş stresi yüksek öğretmenlerden ise kurumların bekledikleri verim alınmamaktadır. Hatta iş stresine sahip öğretmenlerin işlerinde devamsızlık, işe geç gelme, isteksiz çalışma, örgütsel bağlılıkta azalma gibi davranışlarda bulunmaları sebebiyle kurumlarına yük olabilmektedirler (Alghamdi, 2017: 289). Ayrıca iş stresi çalışanların iş tatminlerinin azalmasına sebep olur. Yapılan çalışmalarda çalışanların sahip oldukları iş stresinin çalışanların iş tatminleri üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu, yüksek düzeyde iş stresi ile düşük düzeyde iş tatmini arasında anlamlı ilişki olduğu yani iş stresinin iş tatminini olumsuz etkilediği belirtilmiştir (Rizwan vd., 2014: 187; Puspitawati ve Atmaja 2021: 25). İş tatminleri yüksek çalışanların iş tatmini düşük çalışanlara göre daha verimli oldukları ve bu kişilerin daha sağlıklı bireyler oldukları tespit edilmiştir. Bu sebeple çalışanların iş tatminlerinin yüksek olması beklenir (Adamopoulos ve Syrou, 2022: 6). Literatür araştırmaları öğretmenlerin

yüksek düzeyde iş stresi yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Öğretmenlik günümüzde stresli meslek gruplarından biri olarak kabul edilir. Yapılan bir araştırmada öğretmenlerin çoğu zaman stresli hissettikleri tespit edilmiştir. Bu durum öğretmenlerin stresle başa çıkmaları noktasında destek almaları gerektiğini göstermektedir. Rol yükünün iş stresine neden olan önemli faktörler arasında yer aldığı belirtilmiştir. Bunun yanında yapılan araştırmalarda iş stresine gerekçe olarak fiziksel zorluklar, kişisel sorumluluklar ve iş talepleri gösterilmiştir. Aşırı rol yükünün iş stresi üzerine olan etkisine ise literatürde yeterince değinilmemiştir (Alghamdi, 2017: 289). Bu araştırma literatürdeki bu alana katkıda bulunmak açısından önem taşımaktadır. Aşırı rol yükünün iş stresi üzerine olan etkisi bu çalışmada İş Talepleri ve Kaynakları Teorisi kapsamında ele alınmıştır bu nedenle bu araştırma iş stresi konusunda daha önce yapılan çalışmalardan farklılık göstermektedir. İş Talepleri ve Kaynakları Teorisi'nde bahsi geçen iş talepleri çalışanların enerjisini azaltıp onları zorlayan ve tüketen faktörleri ifade eder, iş kaynakları ise iş taleplerinin olumsuzluklarını azaltarak çalışanların motivasyonunu ve enerjisini artıran faktörlerdir (Demerouti vd., 2001: 502).

Bu çalışmanın amacı öğretmenlerin yaşadıkları aşırı rol yükünün iş tatmini ve iş stresi üzerine etkisini araştırmaktır. Ayrıca aşırı rol yükünün iş tatmini üzerine etkisinde iş stresinin aracı rolü olup olmadığı araştırılmak istenmiştir. Literatürde yapılan incelemelerde bu çalışmada yer alan araştırma modeline benzer bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ayrıca bu çalışmada yer alan değişkenlerin kullanıldığı ve öğretmenlerin konu edildiği başka bir çalışmaya da literatürde rastlanmamıştır. Bu durum çalışmayı özgün hale getirmektedir. Öğretmenlerin icra ettikleri mesleğin önemi düşünüldüğünde bu çalışmanın literatüre ve bu mesleği icra eden kişilere katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Bunun yanında araştırma sonuçlarının eğitim politikası yapıcılarına ve eğitim yöneticilerine değerli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir. Bu sonuçların ayrıca öğretmenlerin iş streslerinin ve aşırı rol yükünün önlenmesi ve azaltılması için eğitim politikası yapıcılarına rehberlik edeceği ve yararlı bilgiler sunacağı düşünülmektedir.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümü izleyen ikinci bölümde değişkenlerin tanımlandığı kavramsal çerçeve, üçüncü bölümde çalışmada kullanılan teori ve hipotezler, dördüncü bölümde çalışmanın yöntemi, beşinci bölümde anketler sonucu elde edilen verilerin analizi, son bölümde ise analiz bulgularının sonuçları ve değerlendirmeleri yer almaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Çalışmanın bu bölümünde aşırı rol yükü, iş stresi ve iş tatmini değişkenleri tanımlanmış ve bu değişkenlere ait literatürde yer alan bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Aşırı Rol Yükü

Aşırı rol yükü, çalışanların iş hayatları içerisinde sahip oldukları zaman ve kabiliyetleri ölçüsünde kendilerinden beklenenden daha fazla sorumluluk hissetmeleridir (Bolino ve Turnley, 2005: 741). Aşırı rol yükü, bir çalışanın çok

sayıda rolle uğraşmak zorunda olduğu bir ortamda bulunması, bu rol talepleri kapsamında çalışanın yeteri kadar kaynağı veya imkânı olmaması nedeniyle bu taleplerin hepsini yerine getirememesi olarak tanımlanmıştır. Aşırı rol yükü çalışanın, belirli bir sürede yerine getirebileceğinden daha fazla rol ve yükümlülüklerle sahip olması ve bu yüksek talepleri karşılamak zorunda olduğu durum olarak da tanımlanabilir (Mittal ve Bhakar, 2018: 2). Birden fazla rol talebiyle karşılaşan çalışan bu rol taleplerinin hepsini eksiksiz bir şekilde yerine getirmede zaman açısından sıkıntılar yaşayabilir. Zaman kavramı aşırı rol yükü ile ilişkilidir ve bireyin rol çatışması yaşamasına sebebiyet veren faktörler arasında gösterilebilir. Yoğun çalışma saatleri, kişiye iş dışında yerine getirmek üzere roller yükler ve bu durum kişide sorunlara yol açabilir. Bu sebeple kişi üstlendiği birden fazla rolü yerine getirmek için zaman bulamaz bunun sonucunda ise zaman baskısı yaşamak durumunda kalır (Erol ve Boylu, 2016: 157).

2.2. İş Stresi

Stres kişilerin dayanma gücünü aşan ve kişiyi tehdit ederek rahatsızlığa sebep olan etkenlerdir (Lazarus, 1985: 1421). Diğer bir tanımda stres “endişe, korku, üzüntü, depresyon, öfke” vb. kavramlarla ilişkili ve hoş olmayan bir deneyim olarak ifade edilmiştir (Bolino ve Turnley, 2005: 741). İş stresi ise çalışanların iş talepleriyle karşılaşmaları durumunda bu talepleri kendi bilgi ve yetenekleri kapsamında karşılayamadıkları durumda verdikleri tepkidir (Leka ve Griffiths, 2003: 2). Diğer bir tanımda iş stresi, çalışanın kendisine yöneltilen iş taleplerini karşılayamadığında verdiği tepki olarak ifade edilmiştir (AbuAlRub, 2004: 75). Bu iki tanım sonrasında iş stresi, çalışanın iş talepleri karşısında gösterdiği bir tepki veya çevresiyle arasındaki bir etkileşim olarak ifade edilebilir. İş stresi çalışanın iş talebi karşısında bu talebi karşılamakta zorlandığı bu sebeple de ödül ve görevi yerine getirme talebi arasında büyük bir fark olduğu durumda ortaya çıkar (Mittal ve Bhakar, 2018: 2). Stres bunun gibi birçok iş ortamında meydana gelebilir. İş stresi yaşayan çalışan iş arkadaşları veya yöneticilerinden destek alamazsa veya iş talebini yerine getirmekte daha az kontrole sahipse durum daha da zor bir hal alabilir. Stresli birey iş taleplerini karşılama noktasında daha da zorlanır. Bunun tersine stres seviyesi düşük bir iş, çalışan üzerinde fazla baskının olmadığı, çalışanın iş taleplerini karşılayabildiği ve iş arkadaşları ve yöneticilerinden destek alabildiği iş olarak ifade edilebilir (Leka ve Griffiths, 2003: 3). İş stresi hem çalışan hem de örgüt açısından olumsuz sonuçlara sebep olabilir (Alghamdi, 2017: 288).

2.3. İş Tatmini

İş tatmini çalışanın iş deneyimi sonucunda işine karşı hissettiği olumlu duygu veya tutum olarak tanımlanabilir. İş tatmini, başarıma ve bu başarı sonucu kişide oluşan başarı hissi olarak ifade edilebilir. Bireyin çalışma hevesi ve işindeki mutluluğu iş tatminini yansıtır ve iş tatmini çalışanın refahı ve üretkenliğiyle doğru orantılı bir şekilde ilişkilidir (Mittal ve Bhakar, 2018: 2). İş tatmini genel olarak bir kişinin işine karşı duygusal tepkisidir. İş tatmini bir kişinin işinden ne kadar memnun olduğunu tanımlamaktadır. Bunun yanında iş tatmininin bir davranış şekli olduğu

ifade edilir (Adamopoulos ve Syrou, 2022: 1). Yüksek iş tatminine sahip çalışanların üretkenlikleri de yüksektir ve bu kişiler işlerinde daha uzun süre çalışırlar. İş tatmini düşük çalışanlar ise işten ayrılmaya daha meyillidirler. İş tatmininin çeşitli faktörlerden etkilendiği belirtilmiştir. Bu faktörler arasında işin özellikleri, çalışma koşulları, görev süresi, zorlu işleri yapabilme, örgütsel destek, mevki, kişisel özellikler sayılabilir (Doğan ve Özer, 2021: 778-779). Yapılan bazı araştırmalarda iş tatmininin artması sonucunda işten ayrılma niyetinin ve iş stresinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında yüksek seviyelerde iş stresinin çalışanların iş tatminlerinin azalmasına sebep olduğu belirtilmiştir. İş tatminiyle çalışan performansı, örgütün karlılığı ve örgütün verimliliği arasında bir ilişki mevcuttur. Bu sebeple iş tatminini azaltan iş stresi gibi durumları kontrol altına almak gerekir. Çünkü iş tatmininin düşük olması çalışanların performansını düşüreceği gibi örgütün verimliliğini ve karlılığını da olumsuz etkiler (Sheraz vd., 2014: 205).

3. Teori ve Hipotez

Çalışmanın bu bölümünde araştırma hipotezlerinin dayanağı olan İş Talepleri ve Kaynakları Teorisi tanımlanmış ve bu teori kapsamında geliştirilen araştırma hipotezleri yer almıştır.

3.1. Teori ve Hipotez Geliştirme

Araştırma hipotezleri İş Talepleri ve Kaynakları Teorisi kapsamında oluşturulmuştur. Bu teoride bahsedilen iş talepleri, çalışanların enerjisini azaltan, streslerini artıran ve onların tükenmişlik yaşamasına sebebiyet verebilecek faktörlerdir. Bu faktörlere örnek olarak iş talebi veya aşırı rol talebi, mesai saatlerinin fazla olması, zaman baskısı vb. verilebilir. İş kaynakları ise iş taleplerinin olumsuzluklarını azaltan, çalışanların enerjisini ve motivasyonunu artıran faktörlerdir. Bu faktörlere örnek olarak ödül, terfi, iş arkadaşlarından ve yöneticiden alınan destek vb. gösterilebilir (Demerouti vd., 2001: 502). Öğretmenler iş taleplerini fazla algıladıklarında bu durum onların stres seviyelerinin artmasına ve iş tatminlerinin azalmasına sebep olabilir. Özellikle aşırı rol yükü altında kalan öğretmenlerin birden fazla rolü yerine getirmeleri sebebiyle stres yaşayabilecekleri düşünülmektedir. Yapılan bazı araştırmalar bu varsayımı destekler niteliktedir. Şöyle ki Amerika'da üniversite mezunu 622 kişi ile yapılan bir araştırmada rol yükünün iş stresini artırdığı tespit edilmiştir (Bolino ve Turnley, 2005). Üniversitede öğretmen olarak görev yaptığı belirtilen 100 kadınla yapılan bir araştırmada aşırı rol yükünün iş stresini artırdığı tespit edilmiştir (Alghamdi, 2017). Medeni durumu evli olan 150 çalışan kadınla yapılan bir araştırmada aşırı rol yükünün iş stresini artırdığı, iş tatminini ise azalttığı tespit edilmiştir (Mittal ve Bhakar, 2018). Çin'de bilgi teknolojileri çalışanları üzerinde yapılan bir araştırmada aşırı rol yükünün iş tatminini negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Wang vd., 2019). Çalışanlar işlerinde stres algıladıklarında bu durumun çalışanlar için olumsuzluklara sebebiyet verdiği ve iş memnuniyetsizliğine yol açtığı belirtilmiştir. Pakistan'da 150 kurum çalışanı ile

yapılan bir araştırmada iş stresinin iş tatminini negatif olarak etkilediği bulunmuştur (Rizwan vd., 2014). Öğretmenler üzerine Çin’de yapılan bir çalışmada aşırı rol yükünün ve iş stresinin işten ayrılma niyetini artırdığı tespit edilmiştir. (Liu ve Onwuegbuzie, 2012). Bu kapsamda aşırı rol yükünün iş stresini artıracığı bu durumda iş tatmininde azalmaya neden olacağı varsayılmaktadır. Yani iş stresinin aracı rol üstleneceği düşünülmektedir. Bu kapsamda oluşturulan araştırma hipotezleri aşağıda yer almaktadır.

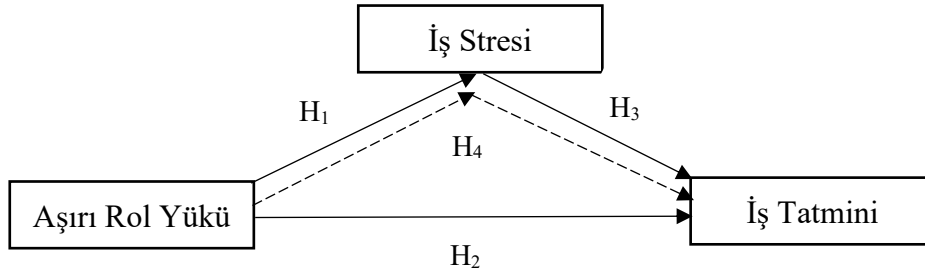
H₁: Aşırı rol yükünün iş stresi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır.

H₂: Aşırı rol yükünün iş tatmini üzerinde negatif ve anlamlı etkisi vardır.

H₃: İş stresinin iş tatmini üzerinde negatif ve anlamlı etkisi vardır.

H₄: Aşırı rol yükü ve iş tatmini arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4. Yöntem

Yöntem bölümünde çalışmanın amacı ve önemi, araştırmaya konu kişilerin nasıl ve nereden seçildiklerine dair örneklem ile araştırmada kullanılan değişkenlerin nereden alındıklarını gösteren veri toplama araçlarına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Literatürde yapılan araştırmada aşırı rol yükünün iş stresi üzerine etkisine yeterince değinilmemiş olduğu ve bu çalışmada kullanılan araştırma modelinin daha önce herhangi bir araştırmaya konu olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle bu araştırma kapsamında literatürde yer alan boşlukların doldurulması ve literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu çalışma ile öğretmenlerin aşırı rol yüklerinin iş stresine ve iş tatminine olan etkisi araştırılmış, aşırı rol yükü ve iş tatmini değişkenleri arasında iş stresinin aracı rolü olup olmadığının tespit edilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada İş Talepleri ve Kaynakları Teorisi kullanılmış olup bu teoriye de katkı sunmak istenmiştir. Çalışmanın bir diğer hedefi ise Türkiye’de görev yapan öğretmenlerin iş stresinin ve iş tatmininin bir belirleyicisi olarak aşırı rol yükünün araştırılmasıdır. Stresli meslek gruplarından biri olarak belirtilen öğretmenlik mesleğinde politika yapıcılara ve eğitim yöneticilerine öğretmenlerin iş streslerini azaltmak ve iş tatminlerini artırmak için önerilerde bulunmak istenmiştir. Literatürde yapılan incelemede bu çalışmada yer alan araştırma modeline benzer bir modele rastlanmamıştır. Ayrıca öğretmenlerin bu modele konu

edildiği benzer bir araştırmada tespit edilememiştir. Bu durum çalışmayı önemli ve özgün hale getirmektedir. Tüm bunlar değerlendirildiğine çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı ifade edilebilir.

4.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini Türkiye'nin çeşitli illerinde kamuda ve özel kurumlarda çalışan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma online anket ile kolayda örneklem yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup toplamda 508 öğretmen ankete katılmıştır. Verilerin daha hızlı toplanabilmesi ve katılımcıların araştırmaya kolay erişebilmelerine olanak sağlaması nedeniyle veriler toplanırken kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Ankete katılan öğretmenlerin demografik özelliklerinin yer aldığı bilgilere Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

Demografik Değişkenler		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	158	31,1
	Kadın	350	68,9
Eğitim Durumu	Lisans	445	87,6
	Lisansüstü	63	12,4
Yaş	18-25	142	28
	26-33	226	44,5
	34-41	139	27,4
	42 ve üzeri	1	0,1
Medeni Durum	Evli	214	42,1
	Bekar	294	57,9
Branş	Matematik Öğretmenliği	283	55,7
	Sosyal Bilgiler (Tarih, Coğrafya vb.)	35	6,9
	Meslek Öğretmenliği	5	1
	Yabancı Dil Öğretmenliği	135	26,6
	Sanat-Spor Grubu Öğretmenliği	12	2,4
	Sınıf Öğretmenliği	22	4,3
	Fen (Fizik, Kimya vb.) Öğretmenliği	16	3,1
Çalışılan Kurum	Devlet	161	31,7
	Özel	347	68,3

Veriler incelendiğinde çalışmaya katılan öğretmenlerin %31,1'i erkek, %68,9'u kadın, branşlarda ise %55,7'si matematik öğretmenliği, %26,6'sı yabancı dil öğretmenliği, %6,9'u sosyal bilgiler öğretmenliği, %4,3'ü sınıf öğretmenliğinde, %31,7 si devlet kurumunda %68,3'ünün ise özel kurumda çalıştığı görülmektedir.

4.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında aşırı rol yükü, iş stresi ve iş tatmini ölçeği olmak üzere üç ölçek kullanılmıştır. Ölçekler aşağıda yer almış olup bu ölçekler literatürde fazla kullanılmış olmaları nedeniyle tercih edilmişlerdir.

Aşırı rol yükü, Imoıslı (1985) tarafından geliştirilen ve Alam (2006) tarafından uyarlanan tek boyutlu ve 5 maddeden oluşan ölçek kullanılarak ölçülmüştür.

Güvenilirliği ($\alpha=0,82$) olan ölçeğin soruları ters çeviri yoluyla Türkçeye çevrilmiştir.

İş stresi, House ve Rizzo (1972) tarafından geliştirilen ve Efeoğlu (2006) tarafından Türkçeye uyarlanan ve 7 maddeden oluşan, güvenilirliği ($\alpha=0,83$) olan ölçek kullanılarak ölçülmüştür. Ayrıca Yeni ve Sezici (2022) bu ölçeği çalışmalarında kullanmışlardır ($\alpha=0,81$).

İş tatmini ölçeği için Cammann vd., (1979) tarafından geliştirilen ve üç maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeği çalışmalarında Yanık ve Naktiyok (2017) kullanmış ($\alpha=0,81$), ayrıca Lehtonen vd., (2021) bu ölçeği çalışmalarında kullanmışlardır ($\alpha=0,82$). Ölçekler 5'li Likert tipi 1- Kesinlikle Katılmıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir.

5. Verilerin Analizleri ve Hipotez Testleri

Bu bölümde yapılan anketler sonucunda eldi edilen verilerin SPSS programı kullanılarak analiz sonuçlarına yer verilmiştir. İlk olarak normallik analizi, ikinci olarak geçerlilik ve güvenilirlik, üçüncü olarak korelasyon analizi, son olarak hipotez testlerinin gerçekleştirildiği regresyon analizi yer almaktadır.

5.1. Normallik Analizi

Normallik analizi verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için uygulanır.

Tablo 2: Normallik Analizi Sonuçları

Ölçek	Maddeler	Normallik Ortalama Değer	Basıklık	Çarpıklık
Aşırı Rol Yüğü	ARY1	Basıklık: -0,43 Çarpıklık: -0,34	-1,02	-0,4
	ARY2		-1,1	-0,25
	ARY3		-1,15	-0,26
	ARY4		0,83	-1,07
	ARY5		-1,16	-0,2
İş Stresi	İSTR1	Basıklık: -0,49 Çarpıklık: -0,14	-0,85	-0,44
	İSTR2		-1,16	0,45
	İSTR3		-1,04	-0,16
	İSTR4		-0,93	0,15
	İSTR5		-1,13	0,1
	İSTR6		-1,16	0,48
	İSTR7		-0,48	-0,68
İş Tatmini	İŞT1	Basıklık: 0,60 Çarpıklık: -0,51	-0,78	-0,29
	İŞT2		0,4	-0,93
	İŞT3		-0,36	-0,52

Not: ARY: Aşırı rol yüğü; İSTR: İş stresi; İŞT: İş tatmini

Anket sonucunda elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını analiz etmek çarpıklık ve basıklık değerleri incelenebilir (Kılınç ve Doğan, 2022, 623). Elde edilen verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerine göre normal dağılıyorsa parametrik testler uygulanmalıdır. Çarpıklık ve basıklık değerleri +2.0 ve -2.0 aralığındaysa bu verilerin normal dağılım gösterdiğinden bahsedilebilir (George ve Mallery, 2010; İslamoğlu ve Alniaçık, 2019; Raykov ve Marcoulides, 2006). Elde edilen verilere ait normallik analizi Tablo 2’de yer almakta olup verilerin normal dağıldığı söylenebilir. Bu sebeple veriler parametrik analizlere tabi tutulabilecektir.

5.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Yapılan anketler sonucunda elde edilen veriler SPSS 24 programı kapsamında güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Verilerin güvenilir olup olmadığını tespit ederken yaygın olarak kullanılan yöntemlerden birisi Cronbach Alfa Katsayısına (α) bakmaktır. Bu katsayı 1’e ne kadar yakınsa ölçeğin güvenilirliği o kadar yüksektir (Karagöz, 2019: 1001). Ölçeklere ait güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar değerlendirildiğinde ölçeklerin güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3: Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçekler	CR	AVE	İş Tatmini	Aşırı Rol Yükü	İş Stresi	Cronbach Alfa Katsayısı (α)
İş Tatmini	0,731	0,478	0,692			0,724
Aşırı Rol Yükü	0,843	0,518	-0,481	0,720		0,855
İş Stresi	0,852	0,454	-0,684	0,818	0,674	0,854

Araştırmada yer alan ölçeklerin örnekleme uygun olup olmadıkları ve yapı geçerliliğini tespit etmek için öncelikle açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda 5 maddeli aşırı rol yükü ölçeğinin tek faktörde toplandığı, bu maddelerin açıkladığı toplam varyansın %63,65 olduğu, KMO değerinin 0,814 olduğu, Barlett küresellik derecesinin anlamlı olduğu ($p= 0,00$), faktör yüklerinin ise 0,750 ile 0,871 arasında değiştiği tespit edilmiştir. İş stresi ölçeğine ait 7 maddeye açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve analiz sonucunda iş stresi ölçeğinin tek faktörde toplandığı, bu maddelerin açıkladığı toplam varyansın %53,53 olduğu, KMO değerinin 0,889 olduğu, Barlett küresellik derecesinin anlamlı olduğu ($p= 0,00$), faktör yüklerinin ise 0,626 ile 0,794 arasında değiştiği tespit edilmiştir. İş tatmini ölçeğine ait 3 maddeye açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve analiz sonucunda iş tatmini ölçeğinin tek faktörde toplandığı, bu maddelerin açıkladığı toplam varyansın %64,55 olduğu, KMO değerinin 0,663 olduğu, Barlett küresellik derecesinin anlamlı olduğu ($p= 0,00$), faktör yüklerinin ise 0,751 ile 0,842 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre ölçeklerin geçerliliklerinin kabul edilebilir olduğu söylenebilir.

Çalışmada yer alan ölçme aracının, ölçülmesi amaçlanan yapıyı ölçebilme imkânına geçerlilik denilmektedir. Bu doğrultuda yapılacak analizler yapı

geçerliliği analizi (construct validity), yakınsak geçerlilik (convergent validity) ve ayrışım geçerliliği (discriminant validity) analizleridir (Hair vd., 2014). Bu kapsamda verilerin gizli değişkenlerin doğrulayıcı faktör analizleri (CFA) gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin yapı geçerliliği, yakınsak geçerliliği ve ayrışım geçerliliği açısından değerlendirildiği bu analiz, Moment Yapıları Analizi (AMOS) 20 yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. Hipotezlerin geçerliliğini kontrol etmeye başlamadan önce, çalışmada kullanılan ölçekler için doğrulayıcı faktör analizi (CFA) uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi geçerlilik analizinde tercih edilir ve belirlenen yapının doğruluğunu test etmek için kullanılır. Bu analiz süreci kapsamında, literatürde model uyumunu değerlendirmek için belirli bir eşik değer üzerinde genel bir mutabakat sağlanmamıştır (Marsh vd., 2004; Markland, 2007; İzmir vd., 2023). Ancak yaygın olarak kabul edilen bazı uyum ölçütleri Kline (2016) ve Hair vd. (2014) tarafından önerilmiştir. Bunlar arasında: $\chi^2/df < 3$; CFI $> 0,90$; SRMR $< 0,08$; RMSEA $< 0,07$ yer almaktadır. Bu uyum ölçütleri, ölçüm modelinin genel uyumunu değerlendirmek için kullanılmaktadır (İzmir, 2017). Modelin genel uyum istatistiklerinin $\chi^2/df = 2.520$; CFI = 0.962; SRMR = 0.041; RMSEA = 0.055 şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar eşik değerlerin üzerinde yer almakta olup, modelin genel geçerliliğinin kabul edilebilir seviyede olduğunu desteklemektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda yapı geçerliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Yapı geçerliliği analizi sonrasında geçerlilik analizinin diğer şartlarından yakınsak ve ayrışım geçerlilikleri test edilecektir. Açıklanan Ortalama Varyans (AVE) değeri 0,50 ve üzeri; Kompozit Güvenilirlik (CR) ise 0,70 ve üzeri olması ve CR değerinin AVE değerinden yüksek olması yakınsak geçerliliği sağlayan şartlardan bazılarıdır (Fornell ve Lacker, 1981). Bu kriterler doğrultusunda, modeldeki yapılar için yakınsak geçerliliği sağlanmaktadır. Bununla birlikte, gerçekleştirilen analizlerde bazı geçerlilik ölçütlerinde dikkat çeken bulgular ortaya çıkmıştır. Tablo 3 incelendiğinde özellikle, Aşırı Rol Yüğü ve İş Stresi ölçekleri için AVE değerlerinin 0,50'nin biraz altında kaldığı gözlemlenmiştir. Ancak bu durum, modelin geçerliliğini tamamen olumsuz etkilememektedir. Çünkü CR değerlerinin 0,70'in üzerinde olduğu ve CR değerlerinin AVE değerlerinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Literatürde belirtildiği üzere, AVE değerinin 0,50'nin altında kaldığı durumlarda, CR değerinin 0,70 veya üzerinde olması durumunda yakınsak geçerliliği belirli koşullar altında kabul edilebilir olarak değerlendirilmiştir (Fornell ve Lacker, 1981; Hair vd., 2014). Diğer bir deyişle, CR değeri yüksek olduğunda, birleşim geçerliliği sağlanmış kabul edilebilir ve AVE değerinin düşük olması modelin genel yapısal geçerliliği üzerinde kritik bir sorun teşkil etmez. Analiz sonucunda CR değerinin ise AVE değerinden yüksek çıkması bu sonucu destekler niteliktedir.

Ayrışım geçerliliği, AVE değeri karekökünün (koyu yazılı olanlar) diğer değişkenlerle olan korelasyonlarından fazla olması durumunda veya değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının 0,85'ten az olması durumunda gerçekleşir (Fornell ve Lacker, 1981; Kline, 2005). Aşırı rol yüğü ve iş stresi yapılarının ayırım

geçerliliği bakımından, AVE değerlerinin kareköklerinin diğer faktörlerle olan mutlak korelasyon değerlerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, ayırım geçerliliği koşullarından birisi açısından bazı sınırlamalar olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, literatürdeki farklı görüşler bu durumu büyük bir eksiklik olarak değerlendirmemekte, özellikle modelin diğer uyum indekslerinin ($\chi^2/df = 2.520$, CFI = 0.962, SRMR = 0.041 ve RMSEA = 0.055) güçlü olduğu durumlarda bu tür sapmaların tolere edilebileceği belirtilmiştir (Marsh vd., 2004). Bunun yanında değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının 0,85'ten küçük olduğu da tespit edilmiş olup bu şart ayırımı geçerliliğini sağlayan şartlardan birisidir. Bu bulgular ışığında, modelin genel geçerliliği büyük ölçüde tutarlı ve güçlü sonuçlar sağladığından dolayı yeterli bulunmuştur. Yapı geçerliliği prosedürlerinin tamamlanmasının ardından, araştırma modelindeki hipotezler SPSS 24 ve Process Makro (4.2) kullanılarak test edilmiştir.

5.3. Korelasyon Analizi Sonuçları

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen diğer bir analiz ise korelasyon analizidir. Korelasyon analizi değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin gücünü gösteren analizdir. Korelasyon analizinde yer alan katsayı -1 ile +1 aralığında değer alır. Bu katsayı mutlak değer olarak sifıra yakın olması korelasyonun azaldığını, bire yakın olması ise korelasyonun arttığını gösterir (Yang, vd., 2021: 2). Araştırmada yer alan değişkenlerin ortalamasını, standart sapmasını ve korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Aşırı rol yükü ile iş stresi arasında ($r=0,680$, $p<0,01$) pozitif ve anlamlı, aşırı rol yükü ve iş tatmini arasında ($r=-0,365$, $p<0,01$) negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. İş stresi ile iş tatmini ($r=-0,534$, $p<0,01$) arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Değişkenlerin Korelasyonları, Ortalama ve Standart Sapma Katsayıları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3
1) Aşırı Rol Yükü	3,46	0,9	1		
2) İş Stresi	3,19	0,85	,680**	1	
3) İş Tatmini	3,34	0,84	-,365**	-,534**	1

Not: N= 508, ** P<.01; * P<.05

5.4. Regresyon Analizi

Hipotezlerin test edilmesi için regresyon analizi kullanılmıştır. Öğretmenlerin aşırı iş yüklerinin iş tatmini üzerine etkisinde iş stresinin aracılık rolünün olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Aracılık etki analizi için Process Makro (4.2) uygulaması tercih edilmiştir. Bu analiz gerçekleştirilirken Bootstrap tekniği vasıtasıyla 5000 yeniden örneklem yöntemi kullanılmış ve Hayes'in geliştirdiği Model 4 seçilmiştir.

Tablo 5: Regresyon Analizi Sonuçları ve Doğrudan Etkiler

Modeller	Değişkenler	β	Standart Hata	t	p	F	R ²
Model-1	Aşırı Rol Yükü → İş Stresi	0,64	0,031	20,86	0,000	435,275	0,46
Model-2	Aşırı Rol Yükü → İş Tatmini	-0,003	0,048	-0,067	0,947	100,806	0,28
	İş Stresi → İş Tatmini	-0,524	0,051	-10,365	0,000		

Tablo 6: Dolaylı ve Toplam Etkiler

Aşırı Rol Yükü → İş Stresi → İş Tatmini	Standart				
	Etki	Hata	p	LLCI%95	ULCI%95
Dolaylı Etki	-0,336	0,038	-	-0,4103	-0,2619
Toplam Etki	-0,339	0,038	0,000	-0,4142	-0,2633

Not: N=508; LL = Alt sınır; UL = Üst sınır CI = Güven aralığı.

Bu yöntem kapsamında aracılık etkisinin kanıtlanabilmesi için sonuçların %95 güven aralığındaki değerlerinin arasına 0 girmemesi yani daha geniş bir ifadeyle elde edilen bir değer artı (+) diğer değer ise eksi (-) değer olmaması gerekir (Gürbüz, 2021, 66). Yapılan analizlerin sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'da yer almıştır.

Tablo 5'te ki veriler incelendiğinde aşırı rol yükünün iş stresini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği tespit edilmiştir ($\beta = 0,640$, $p = 0,00$). Bu sonuç kapsamında aşırı rol yükünün iş stresi üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi vardır şeklinde ileri sürülen H_1 kabul edilmiştir. Aşırı rol yükünün iş tatmini üzerine etkisinde iş stresinin aracı rolü olup olmadığını test etmek için aşırı rol yükü ve iş stresi değişkeninin sonuç değişkeni olan iş tatmini üzerine birlikte etkisine bakılmıştır. Bu kapsamda iş stresinin aracılık etkisini tespit etmek amacıyla Model 2'de yer alan veriler incelenmiştir. Aşırı rol yükünün iş tatminini negatif olarak etkilediği görülmekle birlikte çıkan sonucun anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($\beta = -0,003$, $p = 0,94$). Bu sonuç kapsamında aşırı rol yükünün iş tatmini üzerinde negatif ve anlamlı etkisi vardır şeklinde ileri sürülen H_2 kabul edilmemiştir. Araştırma modelinde aracı değişken olarak yer alan iş stresinin ise iş tatminini anlamlı ve negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir ($\beta = -0,524$, $p = 0,00$). Bu sonuç kapsamında iş stresinin iş tatmini üzerinde negatif ve anlamlı etkisi vardır şeklinde ileri sürülen H_3 kabul edilmiştir.

Bağımsız değişkenle (aşırı rol yükü) bağımlı değişken (iş tatmini) arasındaki ilişki, aracı değişken modele eklendikten sonra anlamsız hale geliyorsa bu durumda tam aracılık olduğu ileri sürülmüştür (Baron ve Kenny 1986). Aşırı rol yükünün iş tatmini üzerine olan etkisinde iş stresinin aracı rolünün anlamlılığı Tablo 6'da incelenmiştir. Aşırı rol yükünün iş tatmini üzerindeki toplam ($B = -0,339$, $p = 0,00$) ve dolaylı etkisinin ($B = -0,336$, $p = 0,00$) anlamlı olduğu, bunun yanında doğrudan etkisinin ise anlamsız olduğu ($B = -0,003$, $p = 0,947$) görülmüştür. Bu kapsamda aşırı rol yükünün iş tatmini üzerindeki etkisinde iş stresinin tam aracı etkiye sahip olduğu söylenebilir. Güven aralığı değerleri incelendiğinde de aşırı rol yükünün iş stresi aracılığıyla iş tatmini üzerindeki dolaylı etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür. Aşırı rol yükü iş stresi aracılığıyla iş tatminini anlamlı ve negatif yönde dolaylı bir şekilde etkilemektedir ($\beta = -0,336$, $p < 0,01$, %95 CI = -0,41 ile -0,26). Bu sonuç kapsamında aşırı rol yükü ve iş tatmini arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü vardır şeklinde ileri sürülen H_4 kabul edilmiştir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Eğitim insanlar için yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlardan birisidir. Eğitim hayatın her alanında devam etmektedir. Öğretmenler ise eğitim faaliyetinin baş mimarlarıdır. Eğitim hizmetinin aksamadan devam edebilmesi için öğretmenler büyük sorumluluk yüklenmektedirler. Okul yönetimlerinin, öğrencilerin, velilerin öğretmenlerden birçok talebi vardır. Bu talepleri karşılama noktasında öğretmenler zorluk yaşayabilirler. Bu çalışmada öğretmenlerin aşırı rol yüklerinin iş tatminleri ve iş stresleri üzerine etkisi araştırılmıştır. Ayrıca aşırı rol yükünün iş tatmini üzerine etkisinde iş stresinin aracı rolünün olup olmadığı da araştırılmak istenmiştir. Araştırmada yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler ve değişkenlerin birbirleri üzerine olan etkisi İş Talepleri ve Kaynakları teorisi kapsamında ele alınmış ve bu kapsamda araştırma hipotezleri oluşturularak SPSS programı aracılığı ile test edilmiştir. Literatürde yapılan araştırmada aşırı rol yükünün iş tatmini üzerine etkisinde iş stresinin aracı rolünü inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple araştırma literatüre katkı sağlamaktadır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen veriler bazı pratik ve teorik çıkarımlar sunmamıza olanak sağlamaktadır. Yapılan analizler sonucunda aşırı rol yükünün iş stresini pozitif ve anlamlı, iş tatminini negatif ve anlamsız şekilde etkilediği görülmüştür. İş stresinin ise iş tatmini üzerinde negatif ve anlamlı etkisi tespit edilmiş olup bu sonuçlar literatürdeki diğer sonuçlarla paralellik göstermektedir (Bolino ve Turnley, 2005; Mittal ve Bhakar, 2018; Mittal ve Bhakar, 2018). Yani öğretmenler aşırı rol yükü ile çalıştıklarında iş stresleri artmakta iş tatminleri ise azalmaktadır. Bunun yanında iş stresinin aşırı rol yükü ve iş tatmini arasındaki ilişkide aracı rolü olduğu tespit edilmiştir. Yani aşırı rol yükü sonucunda iş stresinin artması öğretmenlerin iş tatminlerini azaltmaktadır. İş talepleri ve Kaynakları teorisine göre bu çalışmada bulunan sonuçlar teoriyi desteklemektedir. Şöyle ki iş talebini oluşturan aşırı rol yükü, iş tatminini azaltmakta, iş stresini artırmakta yani çalışanlar üzerinde olumsuzluk oluşturmaktadır. Literatürde daha önce incelenen

iki değişkenin aracı değişken eklenecek tekrardan incelenmesi literatüre katkı olarak kabul edilir (Colquitt ve Zapata-Phelan, 2007: 1284). Bu sebeple çalışma literatüre ve teoriye katkı sağlamaktadır.

Yapılan bazı araştırmalarda iş stresini fazla yaşayan çalışanların iş tatminlerinin düşük olduğu ve bu kişilerin işleri hakkında daha olumsuz düşündükleri belirtilmiştir. İş tatminleri yüksek çalışanların ise iş tatmini düşük çalışanlara göre daha verimli çalıştıkları ifade edilmiştir. İş tatmini çalışanların örgütsel bağlılıklarını, performanslarını artırmakta ve işten ayrılma niyetlerini ise azaltmaktadır (Adamopoulos ve Syrou, 2022: 6). Aşırı rol yüküne sahip çalışanların verimlilikleri düşüktür ve bu kişilerin iş tatminleri ve iş performansları azdır. Bu durum organizasyon hedeflerinin yerine getirilmesinde olumsuz sonuçlar doğuracaktır (Alghamdi, 2017: 289). Eğitim sektörü gibi kritik bir alanda organizasyonların hedeflerine ulaşamamasının ağır sonuçları olabilir. Öğretmenlerin iş tatminlerinin düşük, iş streslerinin yüksek olması öğretmenlerin verimliliğini azaltabilir bunun sonucu olarak verilecek eğitim kalitesi düşebilir ve eğitimden faydalanan gençler olumsuz etkilenebilir. Bu sebeple eğitim politikası yapımcılarının ve eğitim yöneticilerinin öğretmenlerin aşırı rol yükünü ve iş stresini ortadan kaldıracak önlemleri almaları ve öğretmenlerin iş tatminlerini artıracak uygulamaları hayata geçirmeleri son derece önemlidir. Çalışma bu sonuçlar doğrultusunda pratik çıkarımlar sunmaktadır. Öğretmenler için seminerler düzenlenmesi, öğretmenlerin üst kurullarla ve üst yönetimle toplantı imkânlarının artırılması, ders saatlerinde gerektiğinde düzenlemeye gidilmesi, asıl işleri haricinde öğretmenlere görev verilmemesi, öğretmenlere karşı etik dışı davranışlardan kaçınılması için veliler ve öğrencilerin bilgilendirilmesi, velilere öğretmenlerin yaşadıkları zorluklar konusunda bilgilendirme yapılması, öğrencilere yönelik rehberlik faaliyetlerinin düzenlenmesi, öğretmenlerin iş tatminlerinin artırılmasına ve iş streslerinin azaltılmasına imkân sağlayabilir. Öğretmenler iş tatminlerini sağladıklarında daha verimli çalışabilecek ve eğitim hizmetini daha sağlıklı bir şekilde sunabileceklerdir. Bu çalışma öğretmenlerin aşırı rol yükü kapsamında yaşadıkları olumsuz durumları değişkenlerin birbirleriyle ilişkisi üzerinden göstermektedir. Bu olumsuz durumların azaltılabilmesi için farkındalık oluşturulması ve sahadaki sorunların gözlemlenebilmesi açısından bu araştırma eğitim yöneticilerine ve politika yapımcılarına pratik çıkarımlar sunmaktadır.

Son olarak bu çalışmanın da diğer çalışmalar gibi bazı kısıtları bulunmaktadır. Bu kısıtlardan ilki araştırmada yer alan verilerin büyük bir çoğunluğunun kadın öğretmenlerden elde edilmesidir. Bu sebeple araştırmaya katılan erkek öğretmen sayısının daha da artırılması gerekmektedir. Diğer bir kısıt ise araştırmaya katılanların yaklaşık %70'i özel kurum öğretmeni %30'u ise devlet kurumunda çalışan öğretmenlerden oluşmaktadır. Sektörler arasında daha eşit bir oran yakalanamaması çalışmanın kısıtlarından birisini oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada elde edilen veriler kesitsel yani tek seferde toplanan verilerden oluşmaktadır. Yapılacak diğer çalışmalarda neden sonuç ilişkisini daha net

yansıyacak boylamsal veri toplama yöntemi seçilebilir. Diğer taraftan bu çalışmada kurum ayrımı yapılmaksızın hem devlet hem de özel kurumda çalışan öğretmenler araştırmaya dahil edilmişlerdir. Gelecek araştırmalarda aynı kurumda çalışan öğretmenlerin tercih edilmesi, araştırmaya konu kurum açısından daha iyi sonuçlar sunabilir.

Kaynakça

Alam, M. A. (2016). Techno-Stress and Productivity: Survey Evidence from the Aviation Industry. *Journal of Air Transport Management*, 50 (1), 62-70.

AbuAlRub, R. F. (2004). Job Stress, Job Performance, and Social Support Among Hospital Nurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 36(1), 73-78.

Adamopoulos, I. P. ve Syrou, N. F. (2022). Associations and Correlations of Job Stress, Job Satisfaction and Burn out in Public Health Sector. *European Journal of Environment and Public Health*, 6(2), em0113.

Alghamdi, N. G. (2017). Role Overload and Job Stress among the Female University Teachers-Saudi Context. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 6(2), 288.

Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173.

Bolino, M. C. ve Turnley, W. H. (2005). The Personal Costs of Citizenship Behavior: The Relationship Between Individual Initiative and Role Overload, Job Stress, And Work-Family Conflict. *Journal of Applied Psychology*, 90(4), 740.

Colquitt, J. A. ve Zapata-Phelan, C. P. (2007). Trends in Theory Building and Theory Testing: A Five-Decade Study of The Academy of Management Journal. *Academy of Management Journal*, 50(6), 1281-1303.

Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F. ve Schaufeli, W. B. (2001). The Job Demands-Resources Model of Burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499.

Doğan, E. ve Özer, E. K. (2021). Duygusal Emeğin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Sosyal Hizmet Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 773-795.

Efeoğlu, İ. E. (2006). İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Erol, G. ve Boylu, Y. (2016). Aşırı Rol Yüğü: Neden-Sonuç Bağlamında Kuramsal Bir Değerlendirme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 154-169.

Fornell, C. ve Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

George, D. ve Mallery, M. (2010) *SPSS for Windows Step By Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 Update*, 10th Edition. Pearson, Boston.

Gürbüz, S. (2021). *Amos ile Yapısal Eşitlik Modellemesi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Pearson New International Edition. USA: Pearson.

House, R.J. ve J.R.Rizzo (1972), "Role Conflict and Ambiguity as Critical Variables in Model of Organizational Behavior". *Organizational Behavior and Human Performance*, 7, 467-505.

Imoisili, O.A. (1985). Task Complexity, Budget Style of Evaluating Performance and Managerial Stress: An Empirical Investigation. Ph.D. Dissertati on. University of Pittsburgh.

İslamoğlu, H. ve Almaçık, Ü. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Cilt 3), İstanbul: Beta Yayınevi.

İzmir, O., Eroglu-hall, E. ve Sevim, N. (2023). The Effect of Country Image on Behavioral Intentions: Parallel Mediation Effects of Product and Service Quality. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 165-190.

İzmir, O. (2017). Satın Alma Niyeti Oluşturmada Menşe Ülke İmajının Tüketicinin Aşinalık Durumuna Göre Direkt Ya Da Dolaylı Etkileri: Hale Etkisi vs. Özet Yapı. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(21).

Karagöz, Y. (2019). *SPSS-AMOS-META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 1043-1044.

Kılınç, E. ve Doğan, E. (2022). Organizational Conflict and Psychological Well-Being Relationship: The Moderating Effect of Workplace Ostracism. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 619-630.

Kline, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford Publications.

Kline, R. B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. Guilford Publications.

Lawler, E., Cammann, C., Nadler, D. ve Jenkins, D. (1979). Michigan Organizational Assessment Questionnaire. *Journal of Vocational Behavior*.

Lazarus, A. A. (1985). Setting The Record Straight. *American Psychologist*, 40 (12), 1418-1419.

Lehtonen, E. E., Nokelainen, P., Rintala, H. ve Puhakka, I. (2021). Thriving or Surviving at Work: How Workplace Learning Opportunities and Subjective Career Success are Connected with Job Satisfaction and Turnover Intention?. *Journal of Workplace Learning*, 34(1), 88-109.

Leka, S., Griffiths, A., Cox, T. ve World Health Organization. (2003). *Work Organisation and Stress: Systematic Problem Approaches for Employers, Managers and Trade Union Representatives*. World Health Organization.

Liu, S. ve Onwuegbuzie, A. J. (2012). Chinese Teachers' Work Stress and Their Turnover Intention. *International Journal of Educational Research*, 53, 160-170.

Markland, D. (2007). The Golden Rule is That There are No Golden Rules: A Commentary on Paul Barrett's Recommendations for Reporting Model Fit in Structural Equation Modelling. *Personality and Individual Differences*, 42(5), 851-858.

Marsh, H. W., Hau, K. T. ve Wen, Z. (2004). In search of Golden Rules: Comment on Hypothesis-Testing Approaches to Setting Cutoff Values for Fit Indexes and Dangers in Overgeneralizing Hu and Bentler's (1999) Findings. *Structural Equation Modeling*, 11(3), 320-341.

Mittal, M. ve Bhakar, S. S. (2018). Examining The Impact of Role Overload on Job Stress, Job Satisfaction and Job Performance-A Study Among Married Working Women in Banking Sector. *International Journal of Management Studies*, 2(7), 1-11.

Puspitawati, N. M. D. ve Atmaja, N. P. C. D. (2021). How Job Stress Affect Job Satisfaction and Employee Performance in Four-Star Hotels. *International Journal of Applied Business and International Management (IJABIM)*, 6(2), 25-32.

Raykov, T. ve Marcoulides, G.A. (2006). *A First Course in Structural Equation Modeling*, Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, New Jersey.

Rizwan, M., Waseem, A. ve Bukhari, S. A. (2014). Antecedents of Job Stress and Its Impact on Job Performance and Job Satisfaction. *International Journal of Learning & Development*, 4(2), 187-203.

Sheraz, A., Wajid, M., Sajid, M., Qureshi, W. H. ve Rizwan, M. (2014). Antecedents of Job Stress and Its Impact on Employee's Job Satisfaction and Turnover Intentions. *International Journal of Learning & Development*, 4(2), 204-226.

Shultz, K. S., Wang, M. ve Olson, D. A. (2010). Role Overload and Underload in Relation to Occupational Stress and Health. *Stress and Health: Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 26(2), 99-111.

Wang, G., Liu, X. ve Liu, Y. (2019). Role Overload, Knowledge Acquisition and Job Satisfaction: An Ambidexterity Perspective on Boundary-Spanning Activities of IT Employees. *The International Journal of Human Resource Management*, 30(4), 728-757.

Yang, Q., Kang, Q., Huang, Q., Cui, Z., Bai, Y. ve Wei, H. (2021, June). Linear Correlation Analysis of Ammunition Storage Environment Based on Pearson Correlation Analysis. *In Journal of Physics: Conference Series* (Vol. 1948, No. 1, p. 012064). IOP Publishing.

Yanık, O. ve Naktiyok, A. (2017). Etik (Ahlaki) Liderliğin Çalışanların İş Tatminine, Örgütsel Bağlılığına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Örgütsel Güven ve Örgütsel Adalet Algısının Aracı Rolü. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 297-324.

Yeni, H. K. ve Sezici, E. (2022). Pozitif Psikolojik Sermayenin İş Stresi Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2379-2397.